

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI

BESZÁMOLÓ
a magyarországi cigányok helyzetével
foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról

A kutatást KEMÉNY ISTVÁN vezette

BUDAPEST
1976

Felelős kiadó: Dr. Kulcsár Kálmán igazgató

768259 MTA KESZ Sokszorosító, F. v.: Szabó Gyula

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
<i>Kemény István:</i>	
A magyarországi cigányok helyzete	7
Bevezetés	9
Demográfia	13
Település- és lakásviszonyok	23
Analfabétizmus és iskolázottság	38
Foglalkoztatottság és foglalkozási struktúra	50
Kereset és jövedelem	59
Jegyzetek	63
<i>Rupp Kálmán:</i>	
A magyarországi cigánykérdésről	69
A cigány kultúra „eredetisége”	71
Település és foglalkozás	77
Gazdasági növekedés útja és a cigányság	81
Jegyzetek	86
<i>Csalogh Zsolt:</i>	
A szolnok-megyei cigányok helyzete	89
<i>Havas Gábor:</i>	
Faluba faluvá növekedés – egy kivételről	117
Függelék: Táblák 1–301-ig	129

ELŐSZÓ

A Minisztertanács Tanácsi Hivatalának kezdeményezésére a Szociológiai Kutató Intézet szervezésében 1971-ben Kemény István irányításával empirikus vizsgálatok folytak a Magyarországon élő cigányok helyzetének feltárására. E kiadványban ennek a kutatásnak az eredményeit adjuk közre.

A kötet gerincét Kemény István összefoglaló tanulmánya képezi, amelyben a szerző feldolgozta a cigány lakosság 2 százalékát érintő kérdőíves felmérés és interjú tapasztalatait. Ezen kívül a fő tanulmány tartalmazza az ország 6 megyéjének cigányságáról készített esettanulmányok* leírásait, megállapításait. Terjedelmi korlátokat és az ismétlések kiküszöbölését szem előtt tartva csupán Csalogh Zsoltnak a Szolnok megyei cigányokról szóló tanulmányát közöljük teljes terjedelemben. Választásunk azért is e tanulmányra esett, mert alap gondolatai megegyeznek ugyan a fő tanulmányéval, azonban meglátásai, értékelései néha hangsúlyosabban vagy új oldalról is exponálnak egy-egy problémát.

Az empirikus tapasztalatok mellett a cigányság mai problémáinak megértéséhez elengedhetetlen a történeti elemzés, hisze a problémák gyökerei mélyen visszanyúlnak a cigányoknak a társadalomban korábban elfoglalt helyzetükhöz. Rupp Kálmánnak a cigány kultúra eredetiségéről szóló tanulmánya végzi el ezt a történeti visszapillantást.

A kötetben szerepel még Havas Gábor esettanulmányából egy részlet, amelyben a szerző az alsószemélyes cigányok integrálódásáról számolt be. A részletet azért közöljük, mert a szerző véleménye szerint e községben egy általánosnak nem mondható, az országos tapasztalatokhoz képest kedvezőbb – bár nem minden problémától mentes – beilleszkedési folyamat zajlott le.

A függelékben közreadjuk az empirikus kutatás adatait azzal a céllal, hogy a probléma iránt érdeklődők számára részadatokat is hozzáférhetővé tegyünk.

Magyarországon 320 ezer cigány él, többségük a társadalom legalsó rétegeit alkotják. Az állami és társadalmi szervek részéről gyakran tapasztalhatók erőfeszítések a cigánytelepek felszámolására, életviszonyaik megváltoztatására. Ezek az intézkedések mind annak a gondolatnak a jegyében születnek, amely a cigányok integrálásának a szükségességét hirdeti. E cél elérésének azonban előfeltétele, hogy szembe nézzünk azoknak a problémáknak egész sorával, amelyek ekkora népesség asszimilálásával együtt járnak, valamint, hogy minél mélyebb és differenciáltabb ismeretekkel rendelkezünk a cigányságról. Eddig a tudomány is adós maradt a cigányok helyzetének komplex tanulmányozásával, sőt az irodalomban még oly alapvető kérdésben is megoszlanak a vélemények, hogy nemzetnek, etnikumnak, társadalmi rétegnek tekintjük-e a cigányságot.

Ez a kutatás volt az első, amely vállalkozott a cigányság helyzetének átfogó felmérésére. A vizsgálat úttörő jellegéből következik, hogy megállapításai nem vitathatatlanok, de komplex megközelítési módjával, empirikus tapasztalatok birtokában hozzájárul a cigányság tényleges helyzetének megismeréséhez, sőt néhány alapvető elméleti probléma megoldásához is.

* Molnár Gyula a Pest és Vas megyei, Havas Gábor a Baranya megyei, Törzsök Erika a Komárom megyei, Lakatos Menyhért a Somogy megyei, és Csalogh Zsolt a Szolnok megyei helyzetről készített esettanulmányt.

Annak ellenére, hogy a vizsgálatnak meg kellett küzdenie az úttörő jellegből fakadó nehézségekkel, és hogy megállapításai nem mindig cáfolhatatlanok, mégis tartalmaz egy olyan alap gondolatot, amelyet külön is hangsúlyozni kell és amelyet feltétlenül a kutatás legfontosabb értékének tekintünk. A cigányok eredményes asszimilálódását a helyzetüket meghatározó viszonyok, tényezők, együttes megváltozásától remélhetjük. A cigányok foglalkozási, jövedelmi, lakás-, iskolázottsági stb. viszonyainak párhuzamosan történő kedvező irányú változásától várhatjuk az életforma változását is. Egyetlen tényező megváltozása azért nem eredményezheti a „magyar” környezetbe való tényleges beilleszkedést, mert nem képes önmagában előidézni az anyagi és tudati viszonyokban azt a változást, ami az asszimilálódáshoz szükséges.

Gyakorlatból származó példák a bizonyítékai annak, hogy egyetlen tényező változása – gondoljunk csak a cigányok lakáshoz juttatására – a legritkább esetben elegendő az integrálódáshoz, sőt gyakran a korábbi életfeltételekhez kapcsolódó normák továbbélése – gyakran rendkívül torz továbbélése – azt eredményezi, hogy nő, vagy újratermelődik a nem cigány környezet egyébként is meglévő előtétele, s ezzel további feszültségforrások keletkeznek, s ez óhatatlanul a hatóságok munkájának további nehezédését vagy kudarcát is jelentik. Az integrálódás szempontjából jelentős tényezők szoros kapcsolatban vannak egymással. Együttes változások szükségességének hangsúlyozásakor azonban nem állíthatjuk, hogy minden tényező azonos jelentőségű a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye, a rendszeres munkavégzés, döntő szerepet kapnak a felemelkedés folyamatában. Csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy még a legjelentősebbnek tartott tényező megváltozása önmagában nem eredményezhet valóságos integrálódást.

S végül egy megjegyzés. A kutatás egészét áthatotta a cigányok integrálásának gondolata. Ebből származik, hogy a tanulmányok elsősorban a magyar környezetnek a szerepét állították előtérbe az asszimilálódás folyamatában. Valóban a cigányok felemelkedésében jelentős, sőt döntő szerepe van a környezetnek, azonban nem közömbös az sem, hogy az integrálni akartak hogyan viszonyulnak e törekvéshez. A tanulmányokban, úgy véljük, kissé háttérbe szorult a kérdésnek ez az oldala, csak néhány példán keresztül villantják fel a problémát, ami viszont azt sugallja, hogy feltehetően a cigányság különböző csoportjai, rétegei sokkal differenciáltabban reagálnak a törekvésekre, mint ahogy az a vizsgálat anyagából kiderül.

A kötetet mégis azzal a reménnyel adjuk közre, hogy segítséget nyújt a cigányság felemelkedéséért küzdő szakemberek számára és gazdagítja a tudományos irodalmat is.

Palkovics Éva

KEMÉNY ISTVÁN:

A magyarországi cigányok helyzete

BEVEZETÉS

Kutatásunk Magyarország teljes cigány lakosságát kívánja jellemezni. Felvételünkben tehát egyaránt szerepelnek a magyar, a cigány és a román anyanyelvű, a Budapesten, a vidéki városokban és a falvakban lakó, a leghagyományosabb életformát folytató és a teljesen urbanizált életmódot élő, a legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmű és kulturális szinten lévő cigányok.

Kutatásunkban azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint. Ez a meghatározás lehetővé tette, hogy egyaránt tanulmányozhassuk az integrálódás különböző fokán álló cigányokat, leírassuk az integrálódás folyamatát, elemezhesük az integrálódást elősegítő és akadályozó tényezőket, így többek között a cigányság különböző rétegeinek és csoportjainak, valamint a magyar társadalom különböző rétegeinek és csoportjainak az integrálódáshoz való viszonyát.

A cigányság ilyen definícióját az a gyakorlati szempont is indokolta, hogy csakis ezáltal tudtuk biztosítani a megkérdendő személyek kiválasztásának egyértelműségét.

Így többek között el kellett vetnünk azt a meghatározási lehetőséget, hogy azt tekintsük cigánynak, aki cigánynak vallja magát. Nagy tömegben élnek Magyarországon cigányok, akik életformájukban világosan elkülönülnek az őket körülvevő nem cigány környezettől, épp ezért a nem cigány környezet cigányoknak tartja őket, ugyanakkor ilyen vagy olyan okból nem vallják magukat cigányoknak. Gyakorlati szempontból ez a definíció már azért is végrehajthatatlanná tette volna a vizsgálatot, mert a magyarországi cigányok nagy része ebben a kérdésben időről időre változtatja álláspontját.

Még inkább el kellett vetnünk azt a meghatározási kísérletet, amely cigányoknak csak a cigány anyanyelvű cigányokat tekinti, tehát azokat a cigányokat, akiket a cigánysággal foglalkozó magyar irodalom többnyire oláh-cigány néven tárgyal.¹

E meghatározási kísérletet Szegő László azzal indokolja, hogy „e népcsoport teszi ki a magyarországi cigányság döntő többségét, mintegy 85–90 százalékát”; és hogy „az ő problémájuk tekinthető a tulajdonképpeni cigány-kérdésnek, mivel részint ők őriznek olyan nyelvi, kulturális és etnikai vonásokat, amelyek csoportjukat bizonyos nyilvánvaló nemzeti jelleggel ruházzák fel, másrészt pedig mind szaporulatuk, mind nemzeti jellegükből adódó tudati-kulturális különállásuk akadályozza őket abban, hogy a modern társadalom struktúrájába az elmagyarosodás útján illeszkedhessenek be”.²

A valóságban a magyarországi cigányság döntő többségét nem a cigány anyanyelvű, hanem a magyar anyanyelvű cigányok teszik ki. De nincsenek olyan nyelvi, kulturális és etnikai vonások sem, amelyek a cigány anyanyelvű cigányságot nyilvánvaló nemzeti jelleggel ruháznák fel, sőt még olyanok sincsenek, amelyek őket a magyaroktól, valamint a nem cigány környezettől élesen elhatárolnák és egyésébe forrasztanák. A magyarországi cigányság egymástól elkülönülő életforma csoportokra oszlik. E csoportok kialakulásában és elkülönülésében fontos szerepet játszanak a nyelvi tényezők, de ugyanilyen vagy még nagyobb szerepet játszanak más tényezők, így többek között a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódás foka és jellege. Kutatásunk során nem egyszer tapasztaltuk, hogy a magyar anyanyelvű cigányok egy része foglalkozásban, keresetben, jövedelemben, lakásban, iskolázottságban a legalacsonyabb szinten él, igen nagy távolságban attól, ahogy Magyarország nem cigány lakosságának döntő többsége él, de ugyanígy

tapasztalhattuk azt is, hogy a cigány anyanyelvű cigányok jelentékeny része igen nagy lépéseket tett meg az integrálódás útján.

Kutatásunk másik – az előbbinél jóval nehezebb – problémája volt, hogy semmilyen információ sem állt rendelkezésünkre a Magyarországon élő cigányok számára és földrajzi eloszlására vonatkozólag. Az 1970. évi népszámlálás adatai még nem álltak rendelkezésünkre, de különben is tudtuk, hogy a népszámlálás csak a magukat cigány anyanyelvűnek valló cigányokról ad számot, s azt is tudtuk az 1960. évi népszámlálás eredményei alapján, hogy ezek száma 30 ezer alatt lesz, ami nagyon távol áll a cigányok tényleges létszámától.

A cigányság létszámát, földrajzi és anyanyelvi megoszlását és objektív életkörülményeit reprezentatív adatfelvétellel igyekeztünk megismerni. A cigány lakosság 2 százalékát kérdeztük meg. A mintavétel során más eljárást követtünk Budapesten, a megyei városokban és a községekben.

Budapesten és a megyei városokban a választói körzetekből indultunk ki. A választói körzeteket a kerületi és városi tanácsokban kapott információk szerint két csoportba rendeztük. Az egyik csoportba azokat a körzeteket soroltuk, amelyekben viszonylag sok cigány lakik, a másik csoportba azokat, amelyekben nem, vagy alig él cigány. Az első csoportba tartozó körzeteknél minden tizedik választói körzetbe látogattunk el, ott megkerestük azokat a lakásokat, amelyekben cigányok laknak, és ezek közül minden ötödikben töltöttünk ki kérdőívet. A második csoportba tartozó körzetek közül minden ötvenediket választottuk ki, és a körzetekben itt-ott előforduló cigánylakta lakások közül mindegyikben kérdőívet töltöttünk ki.

Vidéki városainkat betűrendes névsorba soroltuk, és minden ötödik városba látogattunk el.³

Ezekben a városokban minden cigánylakta lakást összeírtunk, jegyzékbe soroltunk és véletlenszerű kiválasztással minden tizedikben töltöttünk ki kérdőívet.

A községeket a megyei tanácsokban, a járási tanácsokban, a megyei és járási rendőrkapitányságokon, valamint a megyei és járási KÖJÁL állomásokon kapott információk alapján két csoportba soroltuk. Az első csoportba azok a községek kerültek, amelyekben a cigányok száma eléri vagy felülmúlja a százat, a másodikba pedig azok, amelyekben a cigányok száma száz fő alatt maradt. Az első csoportba tartozó községek közül minden tizedikbe látogattunk el, ott összeírtuk a cigányok által lakott lakásokat, és véletlenszerű kiválasztással minden ötödikben töltöttünk ki kérdőívet. A második csoportba tartozó községek közül minden ötvenedikbe látogattunk el, és ott kivétel nélkül minden cigányok által lakott lakásban kérdőívet töltöttünk ki.

A kérdőívek adatainak feldolgozása nemcsak azt tette lehetővé, hogy a cigányok létszámáról, földrajzi és anyanyelvi megoszlásáról, demográfiai, lakás-, kereseti, jövedelmi és foglalkozási viszonyairól, valamint iskolázottságáról kapjunk információkat, hanem azt is, hogy ezeknek az adatoknak alapján a cigányság egymástól elkülönülő életforma csoportjait körülhatároljuk, legfőbb jellegzetességeiket megismerjük, és ezeket egymással összehasonlítsuk. Megkönnyítette ezt a munkát, hogy a kérdőíveket kitöltő szociológusok, néprajzosok, pszichológusok és közgazdászok a kérdőív kitöltése során a mintába került családok mindegyikével hosszabb beszélgetést folytattak, tájékoztak cigány és nem cigány környezetükben is, s ennek révén választ tudtak adni olyan kérdésekre is, amelyek közvetlen kérdezéssel nem tudhatók meg. Így többek között választ tudtak adni a család ősi foglalkozására vonatkozó kérdésekre is, pedig ezeket az ősi foglalkozásokat ma már a cigányoknak csak elenyésző része gyakorolja.

A kérdőíves adatok feldolgozása azonban nem teszi lehetővé a cigányság életforma csoportjainak belső megértését. Standardizált kérdőív segítségével csak kis részben vagy egyáltalában nem ismerhető meg az egyes csoportok története (jelenük magyarázatának elengedhetetlen feltétele), a csoportok tárgyi kultúrája, a szokásrendszer, amellyel a tárgyakat kezelik, a család belső szerkezete, a társadalom szerkezete, az emberek egymásközti kapcsolata, a társadalmi ellen-

őrzés, amellyel a tradíciók megtartását biztosítják, a nevelés, amellyel azokat továbböröklük, nem érthetők meg az életformára jellemző tipikus beállítottságok, magatartások és gondolkodási módok, azok a konkrét találkozások és összejutások, általában mindazok a tipikus helyzetek és cselekvések, amelyekben és amelyek során társadalmi kapcsolat jön létre cigányok és nem cigányok között.

Az említett problémák kutatására a vizsgálat résztvevői minden negyedik cigány-családban intenzív interjú készítették. Az intenzív interjú keretét a család története adta meg. Az intenzív interjú igen gondos előkészítés után több órás magnetofonnal rögzített beszélgetést jelentett; részletesen kidolgozott terv alapján szigorúan kötött kérdésekre kerestek összehasonlítható és feldolgozható válaszokat, de a kérdéseket a megkérdezettek nem közvetlenül, hanem indirekt formában tettük fel, a megfogalmazás módjában és sorrendjében teljesen kötetlenül jártunk el, hogy biztosítsuk a megkérdezett indulatainak és érzelmeinek nyílt kifejeződését. A család történetére vonatkozó adatokon túlmenően igyekeztünk magatartásokat is feltárni; nem elégedtünk meg a bevallott véleményekkel és nézetekkel, hanem igyekeztünk megismerni a mások elől eltitkolt, sőt a tudatosan meg sem fogalmazott véleményeket és nézeteket is; kerestük az összefüggést a vélemények, magatartások, nézetek, valamint a személyiség tudatosan vallott, mások elől eltitkolt, vagy nem is tudatos szükségletei és törekvései között; igyekeztünk az így megkeresett magatartás-típusokat a megkérdezett múltjában és jelenében rejlő szociológiai adottságokkal magyarázni.

Az intenzív interjúk alanyainak kiválasztásánál nem alkalmaztuk a szigorú véletlenszerűséget, hanem arra törekedtünk, hogy mintánk minél heterogénebb legyen, a legkülönbözőbb szempontok alapján minél többféle típus kerüljön be a mintába és ennek folytán minél szélesebb összefüggések felderítésére legyen mód.

A kérdőívek és az intenzív interjúk feldolgozásáról nyert adatokat esettanulmányokkal egészítettük ki. Esettanulmány készült hat megyéről, a cigánycsaládok szerkezetéről, ezenkívül a nevelési rendszerről, cigánykultúráról, továbbá igen sok résztanulmány, töredék és megfigyeléseket rögzítő jegyzet.

A cigányok legtöbb csoportjának életét elsősorban a hiány jellemzi, a megfelelő kereset és jövedelem, a jó lakás, a kielégítő ruházzkodás és étkezés, az egészséges ivóvíz, az iskolázottság és a nem cigányokkal való versenyképesség hiánya. De nemcsak hiányt tapasztaltunk körükben, hanem pozitívumot, többletet is, amely egész életünkre szóló élmény marad: a személyes kapcsolatok melegségét, a személyiség spontaneitását, a pillanat örömeivel való élni tudást.

A résztvevők a vizsgálat minden munkájából egyaránt kivették részüket. Egy-egy személy egy-egy megyét kapott vizsgálati területül, s a megyében az előre rögzített szempontok alapján maga szerzett be minden információt, maga készítette el e mintát, kitöltötte a standardizált kérdőíveket, intenzív interjúkat folytatott, benyomásairól, élményeiről feljegyzéseket készített. Tapasztalataink hétről hétre ismétlődő megbeszéléseken cseréltük ki, s e megbeszélések során együtt alakítottuk ki azokat a következtetéseket is, amelyeket e tanulmányban igyekszünk megfogalmazni. Egyes résztvevők csak ideiglenesen vettek részt a vizsgálatban, mert betegség vagy más ok megakadályozta őket a munka folytatásában, és akadt olyan résztvevő is, aki nem tudott megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket magunk állítottunk magunk elé.

A kutatási idő kevés volt ahhoz, hogy a cigányok életét minden részletében megismerhesük. Erőnk kevés ahhoz, hogy plasztikus képet fessünk mindazokról a gátló körülményekről, amelyek életüket nehezítik, és azokról a pozitív élményekről és emberi tanulságokról, amelyeket körükben szerezünk. Legyen mentségünk, hogy igazat akarunk szólni arról a népcsoportról, melyről annyi hamis hangzott már el szóban és írásban.

I. DEMOGRÁFIA

Reprezentatív felvételünk tanúsága szerint 1971-ben a magyarországi cigányság száma 320 ezer fő volt.

A foglalkozási struktúra és az életforma bizonyos jellegzetességei alapján a magyarországi cigány lakosság nagyjából hat régióra osztható. E hat régió: Kelet (ide soroltuk Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Békés megyét), az Alföld (Csongrád, Bács és Szolnok megye), a budapesti iparvidék (ide soroltuk Budapestet, Pest, Fejér és Komárom megyét), Észak (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye), Dél-Dunántúl (ide soroltuk Baranya, Somogy, Zala, Tolna és Veszprém megyét) és Nyugat (Vas és Győr-Sopron megye). E régiók közül a hatodikban a cigányság létszáma aránytalanul csekély: e régiókban lakik a magyarországi cigányság 1,4 százaléka.⁴

A cigányok az egész ország területén szétszóródva élnek, de eloszlásuk nem egyenletes. Mint már mondtuk, számuk és arányuk a két nyugati megyében elenyésző. Ebben a két megyében az összlakosság 1,3 százaléka cigány, és összlétszámuk 5 ezer fő körül van. A legnagyobb a cigányok száma és aránya a három keleti megyében, ahol kereseti, jövedelmi és lakásviszonyaik a legkedvezőtlenebbek és iskolázottságuk is a legalacsonyabb fokon van. Ebben a három megyében lakik a cigányok 23 százaléka, számuk 75–80 ezer között van. Arányuk a régió teljes népességéhez viszonyítva megközelíti az 5 százalékot. Az északi régióban a cigányok kereseti, jövedelmi és lakásviszonyai mintegy középső helyet foglalnak el az elmaradottabb keleti régió és a fejlettebb budapesti régió között. Indulásuk is magasabb színvonalról történt, mint a keleti régióban lakó cigányoké, a bányászat és az ipar fejlesztése pedig megjavította helyzetüket a munkaerőpiacon. Ebben a régióban lakik a cigányok 20 százaléka, számuk kerekén 65 ezer, arányuk itt is megközelíti az 5 százalékot. Az alföldi régió cigányai is középső helyzetet foglalnak el a keleti régió és a budapesti iparvidék cigányai között. Ebben a régióban lakik a cigányok 16 százaléka, számuk valamivel felülmúlja az 50 ezret, az össznépességhez viszonyított arányuk 3 százalék alatt marad. A legkedvezőbbek a cigányok jövedelmi és lakásviszonyai a budapesti iparvidéken. E régióban lakik a cigányok 19 százaléka, számuk 60 ezer körül van, a régió össznépességhez viszonyított arányuk 2 százalék alatt marad. A budapesti iparvidék cigányait követik színvonalban a dunántúli cigányok. A Dél-Dunántúlon és a Nyugat-Dunántúlon együttesen a cigányok 21 százaléka lakik, számuk 65–70 ezer között van, s míg Nyugat-Dunántúlon az össznépességhez viszonyított arányuk elenyésző, addig Dél-Dunántúlon megközelíti a 4 százalékot.

A pontosabb eloszlás:

Budapesti iparvidék	19,0%
Dunántúl	21,0%
ezen belül: Dél-Dunántúl	20,0%
Nyugat-Dunántúl	1,4%
Északi régió	20,4%
Alföld	16,1%
Keleti régió	23,1%
Összesen	100,0%

Reprezentatív felvételünk egyik legfontosabb eredménye a cigányság nyelvi megoszlásáról kapott kép, amely azt mutatja, hogy a magyarországi cigányok döntő többsége magyar anyanyelvű. A cigányok csaknem harmonegyed része (71 százaléka) magyar, valamivel több mint egyötöde (21 százaléka) cigány és nem egészen 8 százaléka román anyanyelvű.

A pontosabb eloszlás:

magyar anyanyelvű cigányok	71,0%
cigány anyanyelvű cigányok	21,2%
román anyanyelvű cigányok	7,6%
egyéb anyanyelvű cigányok	0,2%
Összesen	100,0%

Ebből a tényből következik, hogy minden olyan tudományos elemzésnek, amely a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozik, de ugyanígy minden olyan javaslatnak is, amely cigányok és nem cigányok társadalmi kapcsolatának rendezésére irányul, tudomásul kell vennie a magyar anyanyelvű cigányok létszámbeli túlsúlyát.

Hamis tehát minden olyan elképzelés, amely a cigánykérdés megoldását a nyelvkérdés megoldása útján vagy a nyelvi alapon álló kulturális autonómián keresztül keresi. Már itt jelezhetjük azt a meggyőződésünket, hogy a cigány-kérdés alapvetően nem etnikai, hanem társadalmi réteggkérdés.⁵

A 320 ezer magyarországi cigányból tehát 224 ezer magyar anyanyelvű, 61 ezer cigány anyanyelvű és 25 ezer román anyanyelvű. A nyelvi asszimiláció erős mindazokban az országokban, amelyekben nagyszámú cigányság él. A Spanyolországban élő, valamint a Dél-Franciaországban élő cigányok döntő többsége pl. spanyol, illetőleg katalán anyanyelvű. Nincs pontos adatunk a Szlovákiában élő cigányok nyelvi megoszlásáról, mert a Csehszlovák Szövetségi Hivatalnak a cigányokra vonatkozó adatai erről nem nyújtanak információt. Még a cigányok pontos létszámát sem tudjuk megállapítani, mert a statisztikai közleményekben csak a telepen élő cigányok számát adják meg (egész Csehszlovákiában 226 ezer, Szlovákiában 165 ezer 1968-ban), de a közölt adatok alapján valószínűnek látszik, hogy a Csehszlovákiában élő cigányok száma 300 ezer és a Szlovákiában élő cigányok száma 240 ezer körül lehet: ezek döntő többsége valószínűleg magyar anyanyelvű. Egészen más a helyzet olyan országokban, mint Anglia vagy Németország, bár tudunk német anyanyelvű cigányokról is.

A későbbiekben lesz alkalmunk valamit szólni a cigányok történetéről. Csak ebben az összefüggésben érthető meg viszonyuk ahhoz a társadalomhoz, amelyben élnek. Valószínűnek látszik, hogy a történeti múlt évszázadaiban – máig kiható érvénnyel – a cigányoknak úgyszólván semmiféle módjuk nem nyílt asszimilációra a mélyen tagozott társadalmi szerkezetű feudális országokban, s az ezek nyomán létrejött tisztán polgári társadalmakban.

Nagyon kevés módjuk nyílt a beolvadásra a balkáni országokban is, amelyekben a házközösségi és a rokonsági rendszernek az uralma megnehezítette etnikumok keveredését és integrálódását, annak ellenére, hogy a balkáni országokban élő cigányok az évszázados együttélés során a balkáni szláv kultúra igen sok elemét tették magukévá, feladva hazájáról hozott kultúrájukat. Noha a magyarországi és spanyolországi cigányokat is mindig a társadalom margójára szorították, beolvadásukra, bizonyos mérvű asszimilációra ezekben az országokban mégis több lehetőségük nyílt. Míg a fejlett Nyugat országaiiban legfeljebb *eltűrték* a cigányokat – azt sem mindig – addig Spanyolországban és Magyarországon a cigányok, ha nem is váltak társadalmilag egyenjogúakká, a társadalom integrált részeivé, de legalább *elfogadták* őket.

A különböző anyanyelvű cigányok nem egyenletesen oszlanak el az ország területén.

Mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy a román anyanyelvű cigányok sokkal kisebb mértékben városlakók, mint a magyar vagy a cigány anyanyelvű cigányok. A cigányok egészére jellemző, hogy inkább falusiak mint a nem cigányok, de ez különösen a román cigányokra érvényes. Az egész cigány népesség 8 százaléka él Budapesten (míg a nem cigányok egyötöde), 14 százaléka vidéki városainkban (míg a nem cigányoknak egynegyede) és 78 százaléka falun. A magyar anyanyelvű cigányok 8 százaléka él Budapesten, 16 százaléka vidéki városainkban, 76 százaléka falun, a cigány anyanyelvű cigányok 10 százaléka él Budapesten, 11 százaléka vidéki városainkban és 79 százaléka falun, román anyanyelvű cigányok viszont Budapesten nem laknak, 6 százalékuk él vidéki városainkban és 94 százalékuk falun.

A pontosabb eloszlás:

Település-típusok	Magyar	Cigány anyanyelvű	Román	Összesen
Budapest	8,3	9,9		7,7
Vidéki városok	15,5	11,5	6,2	13,9
Községek	76,2	78,6	93,8	78,4
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0

Ennek megfelelően a 25 ezer Budapesten élő cigány háromnegyed része magyar és egy-negyed része cigány anyanyelvű. A vidéki városokban élő 45 ezer cigány négyötöd része magyar anyanyelvű, 17 százaléka cigány anyanyelvű és 3 százaléka román anyanyelvű, tehát vidéki városainkban 35 ezer magyar anyanyelvű, 7–8 ezer cigány anyanyelvű és mintegy 1500 román anyanyelvű cigány él. A 250 ezer falusi cigányból 69 százalék, vagyis 173 ezer magyar anyanyelvű, valamivel több mint egyötödük, tehát több mint 50 ezer fő cigány anyanyelvű, és nem egészen egytizedük (kb. 23 ezer fő) román anyanyelvű.

A pontosabb eloszlás:

Település-típusok	Magyar	Cigány anyanyelvű	Román	Együtt
Budapest	73,8	26,2	–	100,0
Vidéki városok	79,1	17,4	3,5	100,0
Községek	69,3	21,3	9,4	100,0
Együtt	71,1	21,3	7,6	100,0

Az anyanyelvi csoportok régiónkénti eloszlása sem egyenletes. A román anyanyelvű cigányok döntő többsége a Dél-dunántúli megyékben lakik; ebben a régióban arányuk megközelíti a teljes cigány népesség 30 százalékát, a régió két megyéjében, Baranya és Somogy megyében pedig a cigányok többségét képezik. Más régiókban román anyanyelvű cigányok csak jelentéktelen számban fordulnak elő. A magyar és a cigány anyanyelvű cigányok eloszlása egyenletesebb, magyar anyanyelvű cigányok teszik ki a legtöbb régióban a cigányok háromnegyed részét; egyedül a dél-dunántúli régióban süllyed arányuk 50 százalék alá, az említett két megyében pedig 10 százalék alá. A cigány anyanyelvű cigányok aránya valamennyi régióban 20–25 százalék.

A pontosabb eloszlás:

Régiók	Magyar	Cigány anyanyelvű	Román és	egyéb
Budapesti iparvidék	71,8	24,1	4,1	100,0
Dél-Dunántúl	49,7	20,2	30,1	100,0
Észak	77,1	20,0	2,9	100,0
Alföld	75,0	19,3	5,7	100,0
Kelet	77,0	21,6	1,4	100,0

Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar anyanyelvű cigányok száma a budapesti régióban 43 ezer, a dél-dunántúli régióban 32 ezer, az északi régióban 50 ezer, az alföldi régióban 39 ezer és a keleti régióban 59 ezer körül van, a cigány anyanyelvű cigányok hozzávetőleges száma a budapesti régióban 15 ezer, a dél-dunántúli régióban 13 ezer, az északi régióban 13 ezer, az alföldi régióban 11 ezer és a keleti régióban 17 ezer.

A cigányság integráltsága szempontjából az egyik leglényegesebb mutató a telepen, illetve a nem telepen élő cigányok aránya. Országos viszonylatban a cigány lakások kétharmada fekszik telepen és egyharmada nem telepen (ennek megfelelően a cigány népesség kétharmada telepen, egyharmada pedig nem telepen él.⁷

A telepen és a nem telepen lakók aránya egészen más Budapesten mint az ország többi részében. Budapesten a telepen lakók aránya 30 százalék, a nem telepen lakóké 70 százalék. A vidéki városokban a telepen lakók aránya 72 százalék, a nem telepen lakók aránya 28 százalék, a községekben pedig a telepen lakók aránya 68 százalék és a nem telepen lakóké 32 százalék. Országos viszonylatban tehát 210 ezer telepen lakó cigány problémája vár megoldásra, ebből 7–8 ezer él Budapesten, több mint 30 ezer vidéki városokban és több, mint 170 ezer községekben.

A telepen, illetve a nem telepen lakók arányát illetően erős eltérés van a különböző anyanyelvi csoportok között. Országos viszonylatban a magyar anyanyelvű cigányok 65 százaléka, a cigány anyanyelvű cigányok 75 százaléka és a román anyanyelvű cigányok 48 százaléka lakik telepen. Felületes szemlélő ezekből az adatokból azt a következtetést vonhatná le, hogy a román anyanyelvű cigányok a jövedelem és a lakás, valamint az integráltság szempontjából általában magasabb színvonalon vannak, mint a magyar anyanyelvű cigányok. Valójában a magyar és a cigány anyanyelvű cigányok sokkal heterogénebb anyanyelvi csoport, mint a román anyanyelvű cigányok, köztük a különbségek sokkal nagyobbak. Már Erdős Kamill megfigyelte, hogy a magyar cigányok egy része „jóformán semmiben sem különbözik a környező lakosság jobb módú és intelligensebb egyedeitől”⁸, míg nagyobb részük elképzelhetetlenül nyomorúságos körülmények között él. Ugyanígyen különbségeket tapasztalunk a cigány anyanyelvű cigányok körében is. Főben a két anyanyelvi csoportban egyesek eljutottak odáig, hogy a nem cigány társadalom első rétegeibe integrálódhattak, mások továbbra is a társadalom alatt élnek. Az adatok azt is megmutatják, hogy az integráltak aránya a magyar anyanyelvűek körében nagyobb.

A különböző településtípusokban az egyes anyanyelvi csoportokon belül nem egyforma a telepen lakók, ill. a nem telepen lakók aránya. A magyar anyanyelvű cigányoknál pl. a Budapesten lakóknak 22 százaléka, a vidéki városokban lakóknak 74 százaléka és a falun lakóknak 68 százaléka lakik telepen. Ezzel szemben a cigány anyanyelvűeknél a Budapesten lakók 52 százaléka, a vidéki városokban lakók 62 százaléka és a falun lakók 80 százaléka lakik telepen. Különösen szembetűnő, hogy a vidéki városokban lakó magyar anyanyelvű cigányok körében milyen

nagy a telepen lakók aránya. Ennek az a magyarázata, hogy az alföldi, tiszántúli és északi kereskedő- és mezővárosokban évszázadok óta laknak magyar anyanyelvű cigányok, egyes csoportjaiktól eltekintve a város életéből kirekesztetten, teljes elszigeteltségben és a legnagyobb nyomorúságban. A többnyire a XIX. és XX. században bevándorolt ún. oláh cigányok általában falun telepedtek le, nagy részük pedig rövidebb-hosszabb ideig kisebb-nagyobb mértékben vándor életmódot folytattak. A vidéki városokba való bevándorlás legtöbbször később következett be, igen sokszor olyanok részéről, akik az átlagos cigányoknál nagyobb jövedelemmel rendelkeztek. Budapesten viszont jó néhány olyan cigány anyanyelvű cigány él, aki már Pestre költözése előtt a törvény határán élt, a nagyváros hatása pedig hagyományos életformájukat sok családnál teljesen felbomlasztotta.

A telepen, ill. a nem telepen lakók aránya az egyes régiókban erősen különbözik. A budapesti iparvidéken a cigányok 51 százaléka, Dunántúlon 55 százaléka, az Alföldön 63 százaléka, az északi régióban 73 százaléka és a keleti régióban 85 százaléka lakik telepen.

A cigányok létszámára vonatkozó adataink középen állnak kétféle becslés között. A tíz évvel ezelőtti lakásszámlálás adatai alapján 1962-ben – ha nem is hivatalos formában – a cigányok létszámát 222 ezerre becsülték. Ennek a számlálásnak során azonban csak a telepi lakásokat vették figyelembe, míg a mi felvételünk a nem telepi lakásokra is kiterjedt. Felmérésünk szerint 1971-ben a telepen lakó cigányok száma 210 ezer körül volt. Ha figyelembe vesszük, hogy az elmúlt tíz évben igen sok cigány költözött ki a telepekről, másrészt ugyanebben az időben a cigányok erősen szaporodtak, akkor azt vonhatjuk le tanulságul, hogy a két számlálás adatai nagyjából fedik egymást. Nagyon helytelen lenne azonban, ha a cigányokat azonosítanánk a telepen élőkkel. Már említettük, hogy 30 ezernél több cigány él újfajta, újonnan épített telepeken, de felmérésünk azt is megmutatta, hogy a városokban és falvakban a nem cigányok között elszórtan élő cigányok nagy részének sem sikerült integrálódnia, és még a legmagasabb színvonalon élők is újra meg újra az előítéletek falába ütköznek.

Az elmúlt tíz évben erősen növekedett a cigányok iránti érdeklődés, részben cigány származású értelmiségiek és félértelmiségiek, részben cigányokkal rokonszenvező nem cigányok körében – e két csoportot a cigányokkal való azonosulás, ill. a velük való együttérzés jellemzi – másrészt olyan, többnyire értelmiségiek és félértelmiségiek, valamint vidéki pedagógusok és funkcionáriusok körében, akik a cigányság szaporodásában a magyarság halálos veszedelmét látják. Mindkét csoport szemléletét a realitások figyelmen kívül hagyása jellemzi, álláspontjuk – akár cigánypárti, akár cigányellenes – romantikus, szélsőséges esetekben mitológikus. Cigánypártiak és cigányellenesek között egyaránt hamis képzetek terjedtek el a cigányság magatartásáról, életlehetőségeiről, magyarok és cigányok viszonyáról, és többek között a cigányság létszámáról is. Az utóbbi években nem egyszer találkoztunk olyan állítással, amely a cigányság jelenlegi létszámát fél millióra becsülte, bár a sajtóban tudomásunk szerint ilyen becslések közlésre nem kerültek.

A való élet tanulmányozása más területeken is alkalmas a romantikus képzetek eloszlatására. Így a család nagyságának, a gyerekek számának, az élveszületések számának és a tényleges szaporodás vonatkozásában is. Másrésztől e tények tanulmányozása nélkülözhetetlen a cigányok jövedelmi helyzetének és életformájának megértéséhez. Az átlagos családnagyság a cigányok körében 4,52. Eltérések mutatkoznak településtípusok és anyanyelv szerint. Budapesten az átlagos családnagyság a cigányoknál 3,83, a vidéki városokban 4,24, a községekben 4,65.

A magyar anyanyelvű cigányoknál az átlagos családnagyság 4,48, a cigány anyanyelvűeknél 4,73, a román anyanyelvűeknél 3,96. Az egyes anyanyelvi csoportokon belül a településtípusonkénti különbségek nem egyformák. A cigány anyanyelvű cigányoknál kisebbek mint a magyar anyanyelvűeknél: náluk a községekben az átlagos családnagyság 4,88, Budapesten 4,37, míg a magyar anyanyelvűeknél a községekben 4,64 és Budapesten 3,69.

Érdemes ezeket az adatokat az egész magyar lakosságra vonatkozó adatokkal összevetni. Az összehasonlításnál az 1963. évi népszámlálási felvétel⁹ adatait használjuk fel, mert összehasonlításra ez a legalkalmasabb. A cigányoknál az átlagos családnagyság (4,52) 42 százalékkal múlja felül az egész magyar lakosságra kiszámított átlagos családnagyságot (3,18). Mivel azonban a nem cigányok körében a nyugdíjasok aránya magas, a cigányok körében pedig alacsony, ezért érdemes összehasonlítani a cigánycsalád átlagos nagyságát azoknak a magyar háztartásoknak átlagos nagyságával, amelyekben a háztartás feje aktív kereső. Az ilyen családok átlagos nagysága az átlagos magyar családban 3,4, a cigány családok létszáma ezt 33 százalékkal múlja felül.

A családnagyság azonban viszonylagos fogalom. Nagysága attól függ, hogyan definiáljuk a családot. A fentiekben családnak azokat az egy jövedelmi és fogyasztási közösséghez tartozó személyeket tekintettük, akik házastársi vagy rokonsági kapcsolatban állnak egymással. Egészen más képet kapunk akkor, ha a rokonsági kapcsolaton kívül kritériumnak nem az egy háztartáshoz (jövedelmi és fogyasztási közösséghez) való tartozást, hanem az együttlakást tekintjük. A cigány családoknál ugyanis a rokonsági rendszer sokkal erősebb mint a nem cigány családokban, ezért igen gyakran előfordul, hogy egy lakásban nem két nemzedék, hanem három nemzedék lakik együtt, vagy két- és háromnemzedékes családon belül több rokoncsalád. Országos viszonylatban a cigány népesség 31 százaléka lakik olyan lakásokban, amelyben három nemzedék él együtt és további 8 százalék olyan lakásokban, amelyekben testvérek élnek együtt családjaikkal. Az ilyen háromnemzedékes együttélések aránya a román anyanyelvű cigányoknál valamivel alacsonyabb, pontosabban: náluk a népesség 27 százaléka él háromnemzedékes családokban és további 17 százaléka együttélő testvércsaládokban. A legmagasabb a háromnemzedékes családban élők aránya az oláh cigányoknál: 37 százalék, amit a testvércsaládokban élő 10 százalék egészít ki. Általában tehát a cigányok által lakott lakások csaknem felében több család él együtt. Az ilyen többcsaládos együttélésekben a háztartások elkülöníthetők, de határaik rugalmasak és folyékonyak. Gyakori jelenség pl., hogy a nagyszülői nemzedékhez tartozó feleség, a nagymama megfőzi az ebédet maga és férje számára, ugyanakkor egy másik ebédet főz a második és harmadik nemzedéknek. Máskor a legfiatalabb nemzedékhez tartozó legidősebb lányra hárul ez a feladat.

Érdemes tehát szemügyre vennünk az egy lakásban lakók átlagos számát is. Az egész cigányság esetében ez a mutató 5,6, a falun lakóknál 5,7, a vidéki városokban lakóknál 5,5 és a Budapesten lakóknál 4,8.

E téren is erős különbségek vannak az egyes anyanyelvi csoportok között. A cigány anyanyelvű cigányoknál az egy lakásban lakók átlagos száma 6,3, a magyar anyanyelvűeknél 5,5, a román anyanyelvűeknél 4,9.

A már említett csehszlovákiai vizsgálat szerint Szlovákiában az átlagos családnagyság 1968-ban 5,8. A Szövetségi Statisztikai Hivatal közleményei nem adják meg a család definícióját. Adatainkból valószínűnek látszik, hogy az egy lakásban élő és az egymással házastársi, ill. rokoni kapcsolatban lévő személyeket tekintették családnak. Ha ez tényleg így van, akkor a szlovákiai cigányoknál az átlagos családnagyság csak 4 százalékkal nagyobb mint nálunk.

Az átlagos családnagyság mutatója nem fejezi ki a különböző nagyságú családok megoszlását. Plasztikusabb képet kapunk a cigány és nem cigány családok összetételének eltéréséről, ha ezt is figyelembe vesszük. A három- és négytagú családok arányát illetően cigányok és nem cigányok között, aránylag kicsi a különbség. Az összes magyar háztartásban a három- és négytagúak aránya 43,5 százalék, az összes cigány háztartásban 42,1 százalék. A különbségek az egy- és kéttagú, ill. az öt- és többtagú háztartások arányában mutatkoznak. Az összes magyar háztartáson belül az egy- és kéttagúak aránya 40,1 százalék, az összes cigány háztartáson belül 21,1 százalék. Ezzel szemben az öt- és annál több tagú háztartások aránya az összes magyar háztartáson belül 15,4 százalék, a cigány háztartásokon belül ennek több mint duplája, 37,2 százalék. E megoszlás magyarázata kézenfekvő. Az egy- és kéttagú háztartások nagyobb arányát a magyaroknál főként

az öregek nagyobb aránya okozza. A cigányoknál az öregek aránya összehasonlíthatatlanul kisebb. Ezt mutatja az is, hogy ha a magyar háztartások közül elhagyjuk a nyugdíjasokat és csak az aktív háztartásfővel rendelkező magyar háztartásokat vesszük figyelembe, akkor már a cigányokhoz közelebb álló arányszámot kapunk: az egy- és kéttagú háztartások aránya náluk 29,8 százalék. A még mindig meglévő különbséget itt is elsősorban a nyugdíjazáshoz közel álló adjak meg: ezek aránya a magyaroknál nagyobb s a cigányoknál kisebb.

A másik oldalon az öt- és többtagú családok nagyobb arányoknál a nagyobb gyermekszám következménye. Kiáltóvá válnak a különbségek, ha elkülönítjük a hat- és többtagú családok arányát. Ez az összes magyar háztartáson belül 6,6 százalék és még az aktív háztartásfővel rendelkező családokban is csak 8,0 százalék, a cigányoknál viszont 22,5 százalék.

Eg ésen más képet kapunk, ha a cigány családokat nem az összes magyar családdal, hanem csak azokkal a magyar családokkal vetjük egybe, amelyeknél az egy főre jutó jövedelem az 1968. évi jövedelmi felvétel idején 600 Ft alatt volt. Mivel ezek között nagy a nyugdíjas háztartások aránya, a cigányoknál viszont nagyon kicsi, ezért az összehasonlítás akkor értelmes, ha a 600 Ft alatt élő magyar családok közül csak azokat vesszük figyelembe, amelyekben a háztartásfő aktív kereső. Ezek körében az öt- és többtagú családok aránya csaknem akkora, mint a cigányoknál, 33,5 százalék.

Az a tény, hogy az öt- és többtagú családok aránya az alacsony jövedelmű magyar lakosság és a cigány lakosság körében közel áll egymáshoz, arra a későbbiekben újra meg újra alátámasztható következtetésre jogosít bennünket, hogy Magyarországon a nem cigány alacsony jövedelmű és a cigány lakosság életformájában közel áll egymáshoz.¹⁰

Ha kultúrán nem a szellemi életet értjük, hanem az életforma egészét, akkor azt kell mondanunk, hogy Magyarországon nem beszélhetünk cigány kultúráról vagy szubkultúráról, hanem az alsó réteg szubkultúrájáról, amelyen belül a cigányság különböző életforma csoportjai külön szinteket jelentenek. Az alsó réteg szubkultúrájának az eddigiek alapján két vonását rögzíthetjük: az alacsony jövedelmet és a magas gyerekszámot. A magas gyerekszám az alacsony jövedelemnek oka is, következménye is, a két vonás egymásra ható, egymástól mégis független változónak kell tekinteni.

A családok pontosabb megoszlása családnagyság szerint:

	1-2	3-4 tagú családok	5 és több	Összesen
Összes magyar háztartás	40,1	43,5	15,4	100,0
Aktív háztartásfővel rendelkező összes magyar háztartás	29,8	50,2	20,0	100,0
Összes magyar 600 Ft alatti háztartás	70,2	13,8	16,0	100,0
Összes magyar aktív háztartásfővel rendelkező 600 Ft alatti háztartás	33,3	27,4	35,3	100,0
Összes cigány háztartás	21,1	42,1	36,8	100,0
Román cigányok	29,5	43,4	30,2	100,0
Magyar cigányok	20,5	41,7	37,8	100,0
Oláh cigányok	17,1	47,1	35,8	100,0

A fenti adatok bizonyos szempontból, megtévesztőek. A százalékos arányok ugyanis nem a népesség, hanem a családok megoszlását mutatják. Magától értetődik, hogy a kisebb létszámú

családokban kevesebb személy él, így egészen más képet kapunk, ha a népesség megoszlását vesszük szemügyre.

A cigány népességnek kevesebb mint 10 százaléka él egy- és kétfogú családokban, és nagyobb fele öt- és többtagú családokban él.

A nagyobb családlétszám a nagyobb gyerekszám következménye. A cigányok csaknem 40 százaléka olyan családban él, amelyben a 15 éven aluli gyerekek száma 4 vagy annál több, 56 százaléka pedig olyan családban, amelyben a 15 éven aluli gyerekek száma három vagy annál több. E tekintetben a vidéki városok és falvak között kicsi a különbség: falun a cigányok 58, a vidéki városokban 55 százaléka él 3 vagy annál többgyerekes családokban. Csak Budapesten kisebb a gyerekszám: itt a cigányok 39 százaléka él 3 vagy többgyerekes családokban. Nagyobb különbség mutatkozik az anyanyelvi csoportok között. A cigány anyanyelvű cigányoknak 60 százaléka, a magyar anyanyelvű cigányok 56 százaléka, a román anyanyelvű cigányok 40 százaléka él három vagy annál több gyerekes családokban.

Erdemes összehasonlítani a cigányok és nem cigányok családjait ebből a szempontból. Összehasonlításunkban eltekintünk a nyugdíjas családoktól, és csak azokat a családokat vesszük figyelembe, amelyekben van aktív kereső. Az összes ilyen magyar háztartás népességének 5 százaléka él négy és annál több gyerekes és 14 százaléka három vagy annál többgyerekes családokban. Egészen más képet kapunk, ha a cigányokat azokkal hasonlítjuk össze, akiknek családjában az egy főre jutó jövedelem az 1968. évi jövedelmi felvétel szerint 600 Ft alatt volt. A 600 Ft alatt élőknek 34 százaléka él négy és több-gyerekes, és 57 százaléka él három és több-gyerekes családokban.¹¹

Ezek az adatok közel állnak a cigánycsaládok adataihoz. Míg az átlagos magyar háztartásokra az a jellemző, hogy egy vagy két gyerekük van, vagy egy sincs, a cigányok és az alacsony jövedelmű nem cigányokra viszont az a jellemző, hogy három vagy több gyerekük van. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy az ország négy- vagy többgyerekes családjaiban élők nagyobb fele (61 százaléka) tartozik a 600 Ft alatt élők kategóriájába. Azt is tudnunk kell, hogy a négy- és többgyermekes alacsony jövedelmű családok népességének 85 százalékánál, a három- és többgyermekes alacsony jövedelmű családok népességének pedig 82 százalékánál a családfő segédmunkás, betanított munkás vagy mezőgazdasági fizikai dolgozó. A mezőgazdasági fizikai dolgozók magától értetődően falun élnek, de falun él és falusi proletárok leszármazottja az alacsony jövedelmű segéd- és betanított munkások többsége is. Ezekben a családokban tehát ugyanúgy, mint a cigányoknál, a nagyobb gyerekszám a falusi szegénység tradicionális életvitelének folytatását jelenti. Ezek a tények is azt a nézetünket támasztják alá, hogy a falusi cigányság nem rendelkezik önálló, elkülönült kultúrával vagy szubkultúrával. A XIX. században és a XX. század első felében fokozatosan kialakult a falusi és mezővárosi szegénység szubkultúrája: a cigányok ennek voltak részei, illetve a cigányság egyes életformacsoportjai ezen belül alkottak kisebb mikroklímákat.

1970-ben az 1000 főre jutó élveszületések száma a cigányoknál 32 volt. Ez a szám több mint kétszerese az egész magyar lakosságra jellemző élveszületési arányszámnak (ez utóbbi 1969-ben 15 volt). Ez azt jelenti, hogy évi átlagban 7000 cigány csecsemő születik, tehát minden tizenötödik magyar gyerek cigány.

A cigányság jövő szaporodásáról nagyon keveset mondhatunk. Egyrészt nem áll rendelkezésünkre adat a cigányok körében a halálzási arányszámra vonatkozólag. Másrészt nem tudjuk megmondani, hogy az élveszületések száma a cigányoknál hogyan alakul a legközelebbi években és évtizedekben. Valószínűnek látszik, hogy az iskolázottság és a jövedelem emelkedése az élveszületési arányok fokozatos csökkenését hozza magával. Ha két megengedhetetlen feltévést alkalmazunk és feltételezzük, hogy a cigányoknál az 1000 főre jutó halálzások száma ugyanakkora mint a nem cigányoknál, tehát 10 és 11 között van (ez a feltevés azért megenged-

hetetlen, mert minden jel azt mutatja, hogy a cigányoknál a halálozási arányszám magasabb), továbbá feltételezzük, hogy a cigányoknál az élveszületési arányok 20 éven át nem változnak, akkor 1991-ben mintegy félmillió cigánysággal kell számolnunk. Ez a lehetséges szaporodás felső határa. Ha viszont azt tételeznénk fel, hogy a cigányoknál a halálozási arányszám kétszer akkora mint a nem cigányoknál, és az élveszületési arányok valamelyest (nem nagyon) csökkennek, akkor 1991-re mintegy 400 ezer fős cigányságra számíthatunk. A valóságos szám valószínűleg a kettő között lesz.

E helyen érdekes újra foglalkoznunk azokkal a romantikus elképzelésekkel, amelyek az ország elcigányosodásának vágyálmát vagy rémképét vetítik elénk. A fenti adatok kétségkívül megmutatják, hogy a cigányok szaporasága több mint kétszer nagyobb a magyarokénál, és hogy a cigányság aránya az ország lakosságán belül növekvőben van, de távol attól, hogy elcigányosodásról beszélni lehessen.

Arról sem beszélhetünk, hogy magyar lakosság természetes szaporodását a cigánygyerekek biztosítják. A 60-as évek átlagában (1960 és 1969 között) nálunk a természetes szaporodás 1000 főre 3,5 volt. Ha az 1000 főre jutó élveszületések számából levonjuk a cigánygyerekeket, akkor a természetes szaporodás 1000 főre 3,27-re csökken.

A magasabb gyerekszám következtében a cigánycsaládok egyik jellemző és a nem cigány családoktól megkülönböztető vonása a keresők és eltartottak arányának sajátos alakulása. Az átlagosnál nagyobb gyerekszám ezt az arányt közvetlenül is befolyásolja, mert az eltartottak számát növeli, de közvetve is befolyásolja, mert három vagy több kisgyerek mellett az anya nem nagyon tud dolgozni menni, s ez csökkenti a keresők számát a családon belül. Ezen túlmenően a cigány anyák munkavállalását az a körülmény is akadályozza, hogy döntő többségük falun él és falun a nők számára jóval kevesebb a munkaalkalom. Különösen érvényes ez azokra a nőkre, akiknek nincs szakképzettsége és iskolázottsága, ami a cigánynőkről csekély kivétellel elmondható.

A 100 keresőre jutó eltartottak száma a magyarországi háztartásokban 82, a cigány háztartásokban viszont 224. A különbségek minden településtípusban jelentkeznek. Falvakon a magyarországi családokban 100 keresőre 93 eltartott jut, a cigánycsaládokban 236, a vidéki városokban a magyaroknál 84, a cigányoknál 220, Budapesten a magyaroknál 53, a cigányoknál 135.

A cigány és az alacsony jövedelmű magyar lakosság életkörülményeinek és életformájának már említett hasonlóságát itt is kimutathatjuk: azokban a magyar családokban, ahol az egy főre jutó jövedelem az 1968. évi jövedelmi felvétel szerint 600 Ft alatt volt, a 100 keresőre jutó eltartottak száma 225.

Amint már az eddigiekben is, a kereső–eltartott arányban is éles különbségek vannak az anyanyelvi csoportok között. A magyar cigányoknál a 100 keresőre jutó eltartottak száma 221, az oláh cigányoknál 250, a román cigányoknál 191.

Itt megkint arra kell utalnunk, hogy a román cigányok átlaga közelebb jutott a magyar lakosság életkörülményeihez, mint a magyar vagy az oláh cigányok átlaga, ugyanakkor a magyar, illetve az oláh cigányok körében sokkal nagyobb különbségeket tapasztalunk, mint a román cigányoknál. E különbségekre utal, hogy míg a falun lakó magyar cigányoknál 100 keresőre 236, és a falun lakó oláh cigányoknál 100 keresőre 259 eltartott jut, addig a budapesti magyar cigányoknál a 100 keresőre jutó eltartottak száma 121, az oláh cigányoknál 187.

Végül vessünk egy pillantást a cigány háztartások és az aktív keresővel rendelkező magyar háztartások népességének főbb demográfiai kategóriák szerinti százalékos megoszlására:

	Összes aktív háztartások	Cigány
Keresők	53,3	30,7
Iskolás koron aluli gyerekek	8,6	19,9
Általános iskolás korú gyerekek	14,8	25,2
14 éven felüli eltartottak	18,6	20,6
Nyugdíjasok	4,7	3,6
Összesen:	100,0	100,0

II. TELEPÜLES- ES LAKÁSVISZONYOK

1. Általános jellegzetességek

Már említettük, hogy a telepen és a nem telepen lakó cigányok életkörülményei alapvetően különböznek. A különbség legélesebben a lakásviszonyokban jelentkezik. Épp ezért külön-külön kell jellemeznünk a telepen, illetve a nem telepen lakó cigányok lakásviszonyait. Mielőtt azonban ezt megtennénk, rövid, összefoglaló képet kell nyújtanunk az egész cigányság lakásviszonyairól, tekintet nélkül arra, hogy telepen laknak-e avagy sem.

A cigány lakások 44 százalékában nincs villany. Különösen nagy a villany nélküli lakások aránya az oláh cigányok körében: 65 százalék.

A villannyal való ellátottság szempontjából az egyes régiók erősen különböznek egymástól. Dél-Dunántúlon és az északi régióban a lakások kétharmadában van villany, a budapesti iparvidéken a lakások 62 százalékában, az Alföldön a lakások 57 százalékában, a keleti régióban a lakások 29 százalékában.

Igen nagy a különbség településtípusok szerint is. Budapesten a cigánylakások 21 százalékából, a vidéki városokban 35 százalékukból, a falun 48 százalékukból hiányzik a villany.

Erdemes e ponton is összehasonlítani a cigányokkal azokat a magyar családokat, amelyekben az egy főre jutó jövedelem az 1968. évi jövedelmi felvétel szerint 600, illetve 400 Ft alatt volt. A vidéki városok 600 Ft alatt élő lakóinál a lakások 13 százalékából hiányzik a villany, a villannyal való ellátottság tehát náluk jóval kedvezőbb, mint a cigányoknál. E szempontból a cigányokkal egy szinten azok a vidéki városi családok vannak, amelyeknél az egy főre jutó jövedelem 400 Ft alatt van: náluk a lakások egyharmadából hiányzik a villany. Hasonló a helyzet falun is. A 600 Ft alatt élő családok lakásainak egyharmadából hiányzik a villany, a 400 Ft alatt élők lakásainak 44 százalékából. A cigányok a villannyal való ellátottság szempontjából tehát látszólag a 400 Ft alatt élőkkel vannak egy szinten. Az igazság azonban az, hogy a 400 Ft alatt élő cigányok ennél is rosszabb helyzetben vannak: az ő lakásaik 73 százalékából hiányzik a villany.

E téren tehát különbség van a cigányok és a nem cigány alacsony jövedelműek között. Ennek a különbségnek az a magyarázata, hogy a cigányok döntő többsége településileg izoláltan él, sokszor jelentős távolságban a falutól, és nem egyszer olyan lakásokban, amelyekbe nem is lehet a villanyt bevezetni. Nem ez az egyetlen terület, ahol tapasztalunk kell: az alsó réteg kultúráján belül is jelentékeny különbségek vannak; a cigányok a társadalom alsó rétegén belül is alul helyezkednek el.

Vízvezetékek a cigányok lakásainak csak 8 százalékában van, és az épület telkén fekvő kút is csak a lakások 16 százalékában. Száz méternél közelebb fekvő kút a lakások 37 százalékában van és 100 m-en túl fekvő kút a lakások 39 százalékában.

A regionális különbségek ebből a szempontból is jelentékenyek. A budapesti iparvidéken a lakások 27 százalékában, az Alföldön a lakások 8 százalékában, Dél-Dunántúlon 5 százalékukban, a keleti régióban 2 százalékukban és az északi régióban 0,4 százalékukban van vízvezeték. Falun igen jó megoldásnak tekinthetjük az épület telkén fekvő kutat, ha annak vize jó. (Ez utóbbi kérdéssel külön foglalkozunk.) Az épület telkén van a kút a budapesti iparvidék lakásainak 17 százalékában, Dél-Dunántúl lakásainak 33 százalékában, az északi régió lakásainak 11 száza-

lékában, az alföldi cigánylakások 7 százalékában és a keleti régiók lakásainak 12 százalékában. Rossz megoldásnak a 100 m-nél távolabb fekvő kutat tekinthetjük. Ennek aránya a budapesti iparvidéken 30 százalék, Dél-Dunántúlon 18 százalék, az északi régióban 40 százalék, az Alföldön 59 százalék, és a keleti régióban 53 százalék.

Településtípusok szerint a különbségek nagyobbak. Budapesten a cigány lakások 50 százalékában, a vidéki városokban 11 százalékában, a falvakon 2 százalékában van vízvezeték.

A vidéki városokban a cigányok a 400 Ft alatt élőkhez állnak közel: az ő lakásaiknak 14 százalékában van vízvezeték. A falvakon azonban már a 600 Ft alatt élőknel is elenyésző (3,6) azoknak az aránya, akiknek lakásaiban vízvezeték van.

Sokkal súlyosabbnak kell tekintenünk azoknak a lakásoknak viszonylag nagy arányát, amelyeknél még 100 m-en túl, sőt annál jóval nagyobb távolságban sem áll rendelkezésre iható víz, s ezért a lakások lakói kényszerűen fertőzött vizet isznak. Országos viszonylatban a magyar és a román cigányok lakásainak 14 százalékában, az oláh cigányok lakásainak 21 százalékában ilyen a helyzet. Különösen kedvezőtlen a helyzet a keleti régióban, ahol a cigánylakások 37 százalékában csak fertőzött víz áll rendelkezésre.

Statisztikánk nem azt mondja, hogy a cigányok 16 százaléka iszik fertőzött vizet, hanem azt, hogy 16 százalékuknál más víz nem áll rendelkezésre. A fertőzött vizet fogyasztók nagy része azok közül kerül ki, akiknek lakásaitól a jó vízü kút 500 m vagy 1 km távolságban van, viszont lakásuk közvetlen közelében van egy szennyezett vízü árok vagy egy rossz kút, és az év nagy részében ennek vizét fogyasztják. Hat ember számára vizet hordani iváshoz, mosdáshoz, főzéshez télvíz idején vagy a nagy esőzések időszakában, amikor a cigánytelepek lakói térdig járnak a sárban, nem könnyű feladat. Tudjuk jól, hogy az érintettek kulturális színvonala nem túl magas, de könnyen lehetséges, hogy gyerekkoruk óta folyó meleg vízhez szokott emberek is időnként feladnák a harcot ilyen körülmények között. Mindent összevéve nyugodtan mondhatjuk, hogy a cigány népesség nagyobb felénél, tehát több mint 160 ezer embernél, megoldatlan az ivóvízellátás és nagy esély van arra, hogy az év nagy részében szennyezett vizet isznak.

Ebben különben a cigányok nem állnak egyedül. A magyar községek és tanyák lakóinak jelentős része hasonló problémákkal küszködik. Nem ismerjük azok arányát a magyar lakosság körében, akiknek a szennyezett víz vagy az alkoholtartalmú italok közül kell választaniuk. Anynyi azonban bizonyos, hogy a cigányokat különösen súlyosan érinti ez a kérdés.

Nem meglepő, hogy a cigány lakásoknak csak elenyésző százalékában van bizóblítéses WC. Talán az sem meglepő – a cigányok életének még oly felületes ismerője számára sem –, hogy a cigányok egyharmadának még a legprimitívebb árnyékszék sem áll rendelkezésére. Majd később látni fogjuk, hogy a zsúfolt cigánytelepek legtöbbszörében nincs is mód „budi” építésére. A putrik zsúfoltan, halmazszerűen állnak egymás mellett és majdnem minden házasságkötéskor új épül közéjük. Egy-egy „porta” területe igen sok helyen átlagosan 40 négyzetméter. A putrik közé épített budi rossz tréfa lenne. Másutt, ahol a cigányok számára kijelölt terület nagyobb, a putrik valamivel nagyobb távolságban vannak egymástól – de nem nagyon távol – s a telep egész elhelyezése olyan, hogy az esőzések idején a ház telkén felépített budi az egészségre inkább ártalmas, mint hasznos.

Ilyen szempontból az anyanyelvi csoportok közül az oláh cigányok vannak a legrosszabb helyzetben: 47 százalékuknak nem áll rendelkezésére árnyékszék. A régiók közül megint a keleti régió mutatja a legrosszabb képet: itt a cigány-lakások 59 százalékához nem tartozik budi.

Meg kell jegyeznünk, hogy az árnyékszék nélküli lakások fenti arányszámában természetesen nem szerepeltettük azokat az eseteket, amikor több cigány-lakásnak közös budija van, amikor a hatóságok a cigánytelep kellős közepében mindnyájuk számára közös árnyékszékem eltemettek a cigányokkal, amely úgy áll ott, mint a tanácsháza a középkori városban, biztosítva a legteljesebb nyilvánosságot a természetes, de nem szígyenletes szükségletek fedezésében, amikor a

viszonylag nagy cigánytelepen olyan budí áll, amely nyilvánvalóan használhatatlan, amikor a közös árnyékszék téglából a település legprimitívebb lakói disznólat építenek, deszkáit pedig elfűtik.

A cigányok több mint kétharmada vályog-, vertföld- vagy sárfalú kunyhóban lakik, és nagyobb fele olyan kunyhóban, amelynek alapozása sincs. Az ilyen „épületek” aránya falun a legnagyobb, de még a vidéki városokban fekvő cigány épületek 55 százaléka is vályog, vagy sárfalú és 40 százaléka alapozás nélküli, sőt a cigánylakta épületeknek még Budapesten is több mint negyedrésze vályogból készült és 15 százaléku alapoás nélküli. Budapesten a vályogból készült cigány lakóépületek száma 1400 körül van, vidéki városainkban 4600 körül, községeinkben 34 ezer körül, s ez utóbbiakból 27 ezer alapozás nélküli. A régiók közül ebből a szempontból is a budapesti iparvidék van a legkedvezőbb helyzetben. Itt a cigány lakóépületek nagyobb fele épült téglából vagy ahhoz hasonló színvonalú építőanyagból, s a cigányoknak „csak” 29 százaléka lakik alapozás nélküli vályogházban. A Dél-Dunántúlon és az északi régióban a cigányoknak már több mint 40 százaléka, az Alföldön kétharmada és a keleti régióban négyötöde lakik alapozás nélküli kunyhóban.

Földes lakásban lakik a cigányok 61 százaléka, kövesben további 14 százaléka. A földes lakások aránya még a vidéki városokban is 51 százalék, Budapesten pedig 15 százalék.

A pontosabb eloszlás:

	föld	kő	melegpadló	összesen
Budapest	15,2	21,9	62,9	100,0
Vidéki városok	51,2	16,7	32,1	100,0
Községek	67,8	12,4	19,8	100,0
Összesen	60,9	13,9	25,2	100,0

A cigányok 39 százalékánál az egy helyiségre jutó személyek száma 4,5 vagy annál több, és negyed részüknél az egy helyiségre jutó személyek száma 5,5 fölött van. Elfogadhatatlannak kell azonban tartanunk az olyan laksűrűséget is, amelyben az egy helyiségre jutók száma 3,5 fölött van; ilyen körülmények között lakik a cigányok 59 százaléka, vagyis 190 ezer ember. Szinte nem is érdemes megvizsgálnunk helyzetüket az országos norma, az egy helyiségre jutó két személy kritériuma szerint. Ha nem két személyben, hanem ennél feljebb, 2,5 személyben húzzuk meg a határt, akkor azt látjuk, hogy a cigányok 84 százaléka, vagyis 270 ezer cigány lakik ennél nagyobb laksűrűség mellett.

Ennek a laksűrűségnek értékeléséhez azt is figyelembe kell vennünk, hogy épp annál a közel 200 ezer embernél, aki negyed- vagy többedmagával lakik egyhelyiségben, rendszerint maga a helyiség is olyan kicsi, hogy mérete még két embernek sem lenne alkalmas. Részben innen ered a cigánylakásoknak az a jellemző sajátsága, hogy a fekhelyek száma az esetek több mint négyötöd részében kisebb a lakásban lakó személyek számánál. Egy tíz négyzetméter területű helyiségben, amelyben öt-hat személy lakik, egyszerűen lehetetlen ugyanennyi fekhelyet felállítani. Ezért a cigánylakások zsúfoltságának mérésére a laksűrűségnél sokkal alkalmasabb mutató a fekhelysűrűség, vagyis az egy fekhelyre jutó személyek száma.

Országos viszonylatban csak a cigányok 17 százalékánál jut minden fekhelyre egy személy. További 16 százalékánál az egy fekhelyre jutó személyek száma 1,1 és 1,5 között van, 27 százalékuknál 1,6 és 2,0 között, 24,5 százalékuknál 2,1 és 3,0 között, és végül a cigányok 16 százalékánál az egy fekhelyre jutó személyek száma háromnál is több.

Ha az anyanyelvi csoportok között határokat akarunk húzni, akkor legérdekesebb az egy fekhelyre jutó két személynél meghúzni a határt, mert ezen a ponton a legnagyobbak a különbségek. Két személynél több az egy fekhelyre jutó személyek száma a magyar cigányok 38 százalékánál, az oláh cigányok 48 százalékánál és a román cigányok 30 százalékánál.

Ebből a szempontból a budapesti magyar cigányok vannak a „legelőnyösebb helyzetben”. Náluk azoknak a személyeknek az aránya, akik harmad- vagy többedmagukkal alszanak egy fekhelyen, „csak” 13 százalék, és 56 százalék azoknak a személyeknek az aránya, akiknél az egy fekhelyre jutó személyek száma legfeljebb 1,5. Ezzel szemben a falun lakó oláh cigányok 59 százalékánál az egy fekhelyre jutó személyek száma 2-nél és 35 százalékánál 3-nál több.

2. Telepen lakók

A cigánytelepek részben hagyományos, részben mesterségesen létrehozott új telepek. A *hagyományos* telep is gyakran viszonylag újkeletű; a kifejezéssel csupán annyit akarunk mondani, hogy nem hatósági kezdeményezésre keletkeztek, hanem spontán módon, éppen ezért a hagyományos életforma sok elemét őrzik és a közösségi élet szervezettsége erős.

A hagyományos telepek egyik csoportja a nem cigány település szélén, másik csoportja a településtől távol, sokszor négy-öt kilométer távolságban fekszik. A magyar anyanyelvű cigányok telepei többnyire a község szélén helyezkednek el, a cigány és a román anyanyelvű cigányok telepei többnyire (de nem mindig) a községtől távolabb. A község szélén elhelyezkedő magyar cigány telepek eredetileg többnyire a községtől távol helyezkednek el, a fejlődés során azonban a terjeszkedő falu elérte, sőt sok helyen körülvette a cigánytelepet. A falvak szélén elhelyezkedő román cigány telepek lakói eredetileg távolabb fekvő erdei telepeken laktak és az elmúlt évtizedekben költöztek közelebb a faluhoz.

A telep és a falu közelsége a telep elszigeteltségét nem csökkentette, hanem növelte. A községgel egybeépült vagy belterületté vált cigánytelep fejlődésének természetes iránya az lett volna, hogy az újabb generációk kirajzanak a telepről és a községben másutt, erre alkalmas helyen telepednek le. Ezt a természetes fejlődést a községek többsége mesterségesen megakadályozta, nem engedte a cigányokat a telepen kívül építkezni, nem hagyták, hogy a falu „elcigányosodjék”. Így a telepek létszáma néhány évtized alatt megtöbbszöröződött.

A cigánytelepi házakat a cigányok maguk építik. Vályogból vagy vert földből készítik a falakat, alapot nem ásnak, a falakat nem szigetelik. A padlózat földes, az ajtók és ablakok rozszak, mivel többnyire bontásból származnak. A szobák 9–12 négyzetméter alapterületűek. A padlózatból és a falazatból jövő nedvesség átjárja és elrothasztja a ruhákat, az amúgy is nagyon szegényes és hiányos bútortzatot. A rossz ajtók és ablakok miatt erős légmozgás alakul ki, az ablakok kis mérete miatt nem lehet rendesen szellőztetni. A tető gyakran hiányos, úgyhogy beesik az eső, de ahol nem hiányos, többnyire ott is átázik. Fűtésre sparherdet használnak, amely csak addig melegít, amíg a tűz ég. Gyakori a gombásodás, a levegő nehéz dohsgazú. Igen gyakoriak a meghűléses, reumás, ízületi betegségek, a tbc és az asztma. Az egészséges ivóvíz, az árnyékszékek hiánya, a szétdobált szemét miatt sok a fertőző betegség, vérhas, hastífusz, fertőző májgyulladás. Igen nagy a bélférges betegségek aránya, a gyermekek 90 százaléka fertőzött. A csecsemőhalálozás a nem cigány átlagnak több mint kétszerese. A gyermekek későbbi fejlődését is visszavetít a betegségek, a rossz egészségügyi viszonyok, az elégtelen táplálkozás. A gyermekkorban szerzett betegségek miatt igen sok a 35 éven felüli leszázalékolt vagy betegség miatt munkásképtelen ember.

A hagyományos telep zsúfolva van házakkal, mivel a növekvő népesség a telep határain túl nem terjeszkedhet. Elsősorban ez az oka annak, hogy nem tudnak árnyékszéket építeni.

A szemét összegyűjtésére sincs megfelelő hely. A cigánytelep környéke tele van szétdobált hulladékkal, szeméttel, hasznavehetetlen holmikkal és fekáliával. Az összeházasodó hatalok általában egy télen át a szülőkkel együtt laknak, majd a következő tavaszon a szülők háza mellé újabb viskót építenek. Gyakran fordul elő, hogy erre nem kapnak engedélyt, és ilyenkor a fiatalok is a szülőkkel maradnak.

Megfelelő számú ágy felállítására nincs elég hely, többen alszanak egy fekhelyen, vagy egyszerűen a földre fekszenek.

A zsúfoltság neurotizálja az embereket, egymás ellen fordítja, és megnehezíti az együttélést.

A kulturált életforma átvétele a telepen lakó cigányok számára a telepi körülmények miatt lehetetlen, még azoknak a családoknak is, amelyekben a jövedelmi színvonal ezt lehetővé tenné.

A hagyományos telepről való elköltözésnek alapvetően két fajtáját különböztetjük meg: a hatósági átköltöztetést és a legalább részben saját erőre támaszkodó elköltözést.

A hatósági *átköltöztetésnek* minden esetben jellemző vonása, hogy kényszerítő akció; nem a cigányok kezdeményezésére megy végbe; nem támaszkodik a cigánycsaládokban és községekben meglévő erőforrásokra. Az átköltöztetés minden esetben *új telepet* hoz létre. A létrejött új telepeket az alábbiakban az átköltöztetés fajtái szerint soroljuk típusokba.

Az átköltöztetés első típusánál az addig hagyományos telepen lakó cigányokat meglévő *régi épületbe* (majorba, cselédlakásba, üzemen kívül helyezett szeszfőzdébe stb.) költöztetik. Az átköltöztetés előtt a régi épületet rendszerint valamennyire rendbehozzák és alrészekre osztják. Az ilyen átköltöztetés egyik jellemző példáját Molnár Gyula tanulmányából idézzük.

„Egyik községünkben a cigányokat, akik azelőtt a község szélén laktak, a községtől három kilométerre fekvő uradalmi majorba telepítették. A majorban három épületben laknak cigányok. Ezek közül az az emeletes épület a legnagyobb, amelyben a felszabadulás előtt az uradalom jószágkormányzója és családja lakott. A négyzet alakú udvaron jobbra húzódik egy másik épület, amelyet istállóból alakítottak át. A négyzet harmadik oldalán, tehát az intézői lakással szemben, attól kb. 80 méter távolságra a termelészövetkezet birkaistállója helyezkedik el. Az istálló fala egyúttal az udvar kerítését alkotja. Az istálló túlsó oldalán a birkák számára karámot kerítettek el. Ezen túl fekszik az a régi cselédépület, amelyet szintén átalakítottak a cigányoknak. A drótkerítéssel körülvett udvar egyik felén a tanács közös árnyékszéket épített, másik falán pedig kutat ásott. Az eredetileg egy család lakóhelyeül szolgáló emeletes épületben most hat cigánycsalád lakik, az emeleten három helyiségben két család, a földszinten hat helyiségben négy család. Ezt csak úgy lehetett elérni, hogy az eredetileg nagyméretű helyiségekből kis szobákat választottak le. Az épület rossz állapotban van, a vakolat hullik, az ajtó- és ablaktokok mozognak, rosszul zárnak. Rendesen fűteni nem lehet, mert a kémények is rosszak, kijavításukat a lakók a tanácstól eddig hiába kérték. A közös helyiségekben és a lakásokban mindenütt nagy a piszok és az elhanyagoltság. A közös használatban álló helyiségeknek, elsősorban a lépcsőháznak és a WC-nek tisztántartásával senki sem törődik. A WC-re felszerelt ajtók egyáltalán nem záródnak.

A régi istállóból öt helyiséget alakítottak ki, ezekben három család lakik összesen. Ez az épület igen rossz állapotban van, az ajtók és ablakok használhatatlanok. Az egyik lakásnak ablaka sincs, és csak az ajtón keresztül kap világosságot. A falakról hullik a vakolat, az egész épület gondozatlan, elhanyagolt. A padlózat földes, a falak 70–80 cm magasságban vizesek. Míg az intézői lakásról valóban el lehet mondani, hogy mint épület, magasan a cigánytelep házainak színvonalára felel, addig a régi istálló színvonalában nem különbözik egy cigánytelepi kunyhótól, és ma már eredeti rendeltetésének sem felel meg.

A birkaistálló mögötti épületben, ahol régen cselédlakások voltak, három lakást alakított-

tuk kl. Az egyik szobából, konyhából és kamrából, a másik kettő szobából és kamrából áll. Ezeket a lakásokat darabonként 5000 Ft-ért vásárolhatták meg a cigányok. Az átépítést, vagyis a lakások kialakítását ők maguk végezték.

Az egész telepen összesen 99 személy lakik, közülük 72 kiskorú. A zsúfoltság minden képzeletet felülmúl. A hosszú idő óta összecsúfoltan lakó és a világtól gyakorlatilag elzárt emberek felfokozott idegállapotban élnek. Az élet minden természetes megnyilvánulása valamilyen súrlódás forrásává válik. A súrlódások pillanatokon belül hangos kiabálást, veszekedést eredményeznek. Klkkek keletkeznek, órák alatt felbomlanak és újak alakulnak. A gyerekek játéka és szaladgálása szintén veszekedések forrása. Minden gyerekes ügyetlenség vagy csínytevés heves indulatokat vált ki. A telepen állandó a lárma, mert a szűk udvaron vagy valamelyik lakásban néhányan mindig kiabálnak, ingerülten vitatkoznak.

A zsúfoltság nemcsak a lakók együttélését teszi elviselhetetlenné, hanem a telep rendkívüli ellanyagoltságának is oka. A közös használatban álló helyiségeket közösen kellene takarítaniuk, ebben azonban nem tudnak meggyezni. Így azután senki sem takarít, a piszok és szemet mindent elborít.

A lakóknak az is kedvét szegi, hogy az emeletes házzal szemben fekvő birkaistállóban a termelőszövetkezet 300–400 birkát tart. Az istállóból átalakított lakóépület vége érintkezik a birkakarámmal. Az udvart és a karámot csak drótkerítés választja el, alatta átfolyik a trágyalé a cigányok udvarára. A szélső lakás és a birkaistálló közti távolság 10 méter. Az állatok közelsége miatt az egész telepen orrfacsaró bűz uralkodik, a birkák jellegzetes szaga behúz ódik a lakásokba és mindent átítat. A legyek valóságos felhőkben lepik el az embereket, élelmiszert. Semmit sem tudnak ellene tenni, mert a legyek a birkaistálló trágyadombján tenyésznek. A közös árnyékszék az emeletes épülettől 40 méterre fekszik. Állapota leírhatatlan. A kút vize vöröses, tele van mindenféle piszokkal, íze édes, íhatatlan. Fogyasztása hasmenést okoz. A teleptől nem messze a termelőszövetkezetnek jó kútja van, innen azonban nem hozhatnak vizet, mert a szövetkezet ezt megtiltotta. A villany nincs bevezetve, petróleummal, gyertyával világítanak.”

Helyesen állapítja meg a szerző, hogy az átköltöztetésnek ebben a típusában „az emberek a nyomasztó körülmények hatására rákényszerültek a közösségi és belső normáik feladására, ennek következtében kedvezőtlen körülményeiket tovább rontják, s a tovább romló körülmények további romlást okoznak.” Az átköltöztetés önmagát fenntartó és visszafordíthatatlan folyamat eredményezett, amelynek irányítása vagy befolyásolása lehetetlen.

A hatósági átköltöztetés másik típusánál az átköltöztetett cigányoknak csupán *helyet jelölnek* ki, amelyen azután maguk építik meg kunyhóikat. Ennek jellemző példájául egyik nagyvárosi cigánytelepünk leírását idézzük kivonatatosan Havas Gábor tanulmányából. „Ez a hely voltaképpen ipari melléktermékek temetője, vastagon borítva fekete salakkal. Eredetileg hagyományos erdei telepen élő román anyanyelvű cigányokat telepítettek ide. Az ipari környezet nyomasztó hatása különös erővel érintette az erdei élethez szokott cigányokat. Még ma is mindúntalan előbukkan az öregek nosztalgája a régi telep tiszta levegője után. Ide tettek minket, az isten áldja meg. Kijött a bizottság, itt is gáz, ott is gáz, itt a széngáz, ott a slumgáz. Az sokkal tisztább volt.” A telep területe elég nagy volt ahhoz, hogy gyors növekedésnek induljon, és gyűjtőteleppé váljék. A környezeti viszonyok kegyetlen szelekciót végeztek. A körülmények mágnesként vonzották a félig vagy egészen bűnöző cigányokat, akiknek csak a város közelsége volt fontos, igényeiket könnyen leszállították az adott lehetőségek szintjére. Később ugyan a hatóságok megtiltották új lakások beköltözését, de ezt senki sem vette komolyan, és némi büntetés-pénz lefizetése ellenében mindenki jöhetett, aki akart. Az őslakosság közössége gyakorlatilag felbomlott. Bármilyen életformából érkezett valaki a telepre, mindenképpen deklasszálódott. A hagyományos román cigány telepen a családi élet ősi normák szerint rendeződik. A felbomlott telepen a családi is teljesen felbomlott. A gyerekek hozzá vannak szokva, hogy egészen kicsi

koruktól kezdve, magukról kell gondoskodniuk, ha enni akarnak. Gondoskodnak, ahogy tudnak. Konyhakerteket dézsmálnak, koldulnak, boltokban lopnak, elmennek szemet hordani stb. A család széthulló, rendezetlen életéből következnek, hogy a férfi – nő viszonylatok kibogozhatatlanok. Természetesen veszik, ha a börtönbe került férfit nem várja meg az asszony, hanem összeáll valakivel. Sokszor nem lehet biztosan tudni, hogy melyik gyerek kitől van. Jellemző a prostitúció is. Idegen férfiaknak némi apróért a telepi gyerekek szeretik be a telepi nőt. Ezzel az életmóddal természetesen együttjár az alkoholizmus. Ezt a cigánytelepet városi nyomornegyed veszi körül. Az itt lakó családok élete nem sokban különbözik a telepi cigányok életétől. Ugyanúgy jellemző a lumpen, alkoholizáló, rendezetlen családi életű, alacsony anyagi nivójú életforma. A kölcsönhatás a telepi és gyárvárosi negyed között igen nagy. Színterül szolgálnak a kölcsönhatáshoz a közösen látogatott kocsmák, az azonos munkahelyek és a gyermekek csavargásainak közös színhelyei. A telep a legalapvetőbb közegészségügyi feltételeknek sem felel meg. Nincs semmifajta közmű, a régebben fűtött egyetlen kút használhatatlan. A telepiek az 1 km távolságban fekvő kőzkútra járnak víért. A betegek és az öregek nem képesek ilyen távolságról cipekedni, és a telep melletti csatorna szennyezett vizét használják...

A telep lakóit teljes távlatlanság, beletörődés, fásultság jellemzi. Ritka az állandó munkaviszony, a folyamatos, rendszeres jövedelem. Csaknem teljes mértékben hiányzik a beosztás, a jövedelem tervszerű elköltése. Ezért az életszínvonal még a jövedelem adta lehetőségeknél is alacsonyabb. A családi élet rendezetlen, a szexuális kapcsolatok többirányúak, az emberi kapcsolatokat érzelmi sivárság jellemzi. A gyerek és a szülő közti kötődés az átlagosnál lazább. Az alkoholizmus igen erős. A 14 éven felüliek igen nagy része büntetett előéletű. Előfordulnak különös kegyetlenséggel ekövetett büntettek. Uralkodnak az antiszociális magatartások.”

A hatósági átköltöztetés harmadik típusában a cigányokat e célra épített vagy régebben meglévő és üresen álló *barakktelepre* költöztetik.

Egyik vidéki városunk barakktelepének rövid ismertetését Solt Ottilia feljegyzéséből idézzük. „A barakktelep néhány éve kitermelte a létező szemét valamennyi fajtáját. Minden barakknak megvan a maga prostituáltja, aki a szomszédos családok házasságait tönkreteszi és nyakukra hozza a rendőrséget. Megvan a maga elmbetege és bűnözője is. Az ide kerülő családok férfitagjai bicskázó és durva iszákossá válnak néhány hónap alatt. Az asszonyok türelmetlenek, verik, rángatják a gyermekeket. Azok közül, akik rendszeres munkát vállalnak, sokszorosan nehezebb körülmények között viselik a nők szokásos terheit, azok, akik gyerekeikkel otthon maradnak, be vannak zárva ebbe az iszonyatos táborba... Dúl a gyűlölködés, a gyilkos indulatok, felnőttek, gyerekek, nők és férfiak egyaránt fizikai agresszióval élnek egymással szemben. Kés, téglabála és ököl egészíti ki a napi átlagban két rendőri feljelentést. Minden második cigány vagy most ül, vagy most jött a börtönből, vagy most megy oda... A barakklakásokban elviselhetetlen az élet, mondhatnánk úgy is, hogy élhetetlenné válnak az emberek. Szerencsésebb társaikra irigyen, sértetten követelőznek, öngyilkossággal, családirrással, fenyegetőzve szaladgálnak a tanácsshoz, marakodnak, lesik, hogy kinek könnyebb valamivel az élete és a 'többletet' igyekeznek keserűvé tenni.”

Egy másik vidéki barakktelep leírását Molnár Gyula tanulmányából idézzük. „A barakk lakóinak száma 9 felnőtt és 17 gyermek. Az épület fala kb. 6–8 cm vastag habsalakból készült elemekből áll. Belül a falakat furnérlemez borítja. A tető lapos, vékony lemezekből készült, alig szigetelt. A padozat mindenütt beton. Kémények nincsenek, a füstcsöveket a tetőbe vágott nyílásokon vezetik ki a szabadba. Fáskamrájuk nincs, tüzelőjüket egyébként is szűk lakásukban tartják. Az udvaron a tanács épített egy árnyékszékét, ezt azonban a múlt évben 'valaki eltűzelte' – mondják szégyenkezve. Pillanatnyilag nincs árnyékszékük, az út másik oldalán elterülő szeméttelre járnak. Az udvaron a tanács kutat is ásott, de a kútból feljön a talajvíz. A KÖJÁL megállapította, hogy a víz fertőzött és felhasználását megtiltotta. Az udvaron egy vízcsapot is ta-

lálunk, a tanács azonban ezt is lezárta, mivel a csap vizét szintén fertőzöttnek találták. A telep mellett a Költségvetési Üzem a városi vízvezetékéből kapja a vizet. Innen azonban a cigányok csak akkor tudnak vizet hozni, ha az üzemben olyan dolgozó tartózkodik, aki ezt megengedi. A cigányok által főraktárosnak nevezett üzemvezető pl. nem engedi meg. Magam láttam, hogy a vízért küldött gyerek üres vödörrel jött vissza. Ilyenkor a kb. másfél kilométer távolságra lévő utcai víz-csapról hozzák a vizet... A villany a barakkokba be van ugyan vezetve, de az Elektromos Művek az áramot kikapcsolta. Az egész épületben ugyanis csak egyetlen villanyórát szereltek fel, a villanyszámlát tehát közösen kellett volna fizetniük. Az egy családra jutó hányadban nem tudtak megegyezni, ezért senki sem fizetett, és az áramszolgáltatást megszüntették. A lakások elhanyagoltak, piszkosak. Bútoruk alig van. A helyiségek kis mérete miatt a fekhelyek felállítására. Sparherden főznek, ezzel fűtenek is. Télen azonban a helyiségek kifűthetetlenek, mivel a vékony falak, a szigetelés nélküli tető, a rossz ablakok és ajtók következtében a meleg azonnal eltávozik. Egészségi állapotuk ennek megfelelően a lehető legrosszabb. A gyerekek egész télen betegek, részben a lakás, részben annak következtében, hogy egymást fertőzik. Ezen a télen két öthónapos csecsemő tüdőgyulladásban halt meg. Az ősz és a tél a felnőtteket is erősen megviseli, szinte valamilyen reumatikus fájdalomról panaszkodnak. Az utca másik oldalán a barakképületekkel szemben lapos, mocsaras, vizenyős rét húzódik, amelyet most töltenek fel törmelékkel és szeméttel. A szeméttelep a legszélső falaktól kb. 10 méter távolságra kezdődik. A szeméttelpről átjövő patkányok szinte az egész barakképületet ellepik, ott szaladgálnak az udvaron, éjszaka az alvó emberek ágyaira másznak. Az egyik kisgyerek kezét a patkány olyan súlyosan megmarta, hogy orvoshoz kellett vinni. A patkányok ellen semmit sem tudnak tenni, mivel a szeméttelpepen szaporodnak. A felfedezett járatokat betömik ugyan üvegcsérréppel, ez azonban mit sem ér. Mérget a gyerekek miatt nem mernek lerakni.”

Mindhárom említett típus közös jellemvonása, hogy az áttelepítés érvénytelenné tette a közösségi élet régi formáit, normáit, szokásrendjét. Ami ezek után létrejön, az a teljes bomlás állapota. A második és a harmadik típus még az első típusnál is kedvezőtlenebb, mert a felbomlás lumpen elemektől származó negatív mintákhoz kapcsolódik és a cigányok a bűnözés útjára lépnek.

Az említett három típusnál kedvezőbb az átköltöztetés negyedik típusa, amelynél a cigányokat „Cs” lakásokba költöztetik, de oly módon, hogy a „Cs” lakások sora a nem cigány településtől elkülönül, új telepet alkot. (Ezt a típust meg kell különböztetnünk az elköltözésnek attól a típusától, amelynél a cigányok „Cs” lakásba költöznek, de nem erőszakkal telepítik oda át őket, hanem csak lehetőséget nyitnak erre, és ők maguk, önként költöznek át. A két típus nem mindig különül el élesen egymástól, mert a városrendezési tervek során a régi cigánytelepek szanálása azzal kezdődik, hogy a jobb módú, tehetősebb vagy nagyobb összeköttetéssel rendelkező cigányok önként költöznek át az újonnan épített „Cs” lakásokba, majd megkezdődik a kötelező egyben önkéntes is, hiszen a cigányok alig várják, hogy kijussanak a telepről. Ha nincs elég Cs-lakás, de a szanálási tervet a városi tanács végre akarja hajlani, akkor következnek a valamilyen okból üresen álló barakkok, ahová a cigányokat rendszerint csak rendőri segédlettel lehet átköltöztetni. A szanálási akciók a különböző városokban különbözőképpen mennek végbe. Egyes helyeken a Cs-ház a cigányok tulajdonába megy át. Ennek érdekében bizonyos előlegként szolgáló készpénz lefizetésére kötelezik őket, s a további részleteket keresetükből vonják le. Más helyeken a Cs-lakások az Ingatlankezelő Vállalat vagy az OTP tulajdonába kerülnek, és a cigányok bért fizetnek a lakásért. Amennyiben a lakások az Ingatlankezelő Vállalat tulajdonába kerülnek, ez utóbbi igyekszik a házakat az OTP-nek átadni. Az OTP viszont arra törekszik, hogy a házakat eladja a cigányoknak. Legtöbb városunkban egymás mellett állnak cigány tulajdonban és tanácsi tulajdonban lévő házak anélkül, hogy a cigányoknak világos képük lenne a jogi helyzetről.

A Cs-lakások elvleg megadják a lehetőséget elfogadható színvonalú életforma kialakításához. A régi épületbe, barakkokba való költöztetésnél a hatóság nem gondoskodik arról, hogy a cigányok elfogadható, kúttal és villanyal ellátott, a kulturált élet alapjait biztosító épületekbe költözzenek. Ezekben a típusokban tehát nem teremtik meg a cigányság felemelkedésének anyagi alapjait. Még kevésbé beszélhetünk erről azoknál az átköltöztetéseknél, amikor egyszerűen új helyet jelölnek ki a cigányoknak. A Cs-lakásokba való átköltöztetéseket viszont civilizatorikus akciónak kell tekintenünk.

A közösségi élet felbomlásának kedvezőtlen hatása azonban itt is érvényesül. Az erőszakos hatósági beavatkozás csökkenti a telep ellenállóképességét a felhígulással szemben. Más módon származó cigányok beáramlásával a telep rendszerint egyre heterogénebbé válik, mégpedig többnyire negatív irányban. A telepek feltöltődnek lumpen elemekkel. Mindez deklasszált lumpen életforma tipikussá válását segíti elő...

A hatósági átköltöztetések tehát általában abban az irányban hatnak, hogy felbomlasztják a hagyományos normák és formák kötőerejét, és végső soron akadályozzák a cigányság közeledését a nem cigány lakosság életformájához. Másik veszélye az így kialakított új telepeknek, hogy erős elszigeteltségük miatt színes gettó kialakulásával fenyegetnek. A cigányság minden erejével asszimilálódásra törekszik, de ha e törekvések útját akadályok torlaszolják el, és a beolvasásra hajlandó cigányokat mesterséges eszközök szigetelik el, akkor erősödik a színes kisebbséggé alakulás tendenciája.

Egészen más típusba sorolandók az árvizes és belvizes építkezések. Belső természetük szerint sokkal közelebb állnak a hagyományos teleptől való távozásnak második fajtájához, a legalább részben saját erőre támaszkodó elköltözéshez.

Az elköltözés minden esetben elválaszthatatlan a cigányok asszimilációs törekvésétől. Fajtáit több szempontból különböztethetjük meg. Végbemehet úgy, hogy meglévő parasztházat vagy városi házat *vásárolnak meg*, és végbemehet úgy, hogy *új házat építenek*. Havas Gábor így ír erről tanulmányában: „A 'Dzsungelnek' csúfolt telepről 20 család került a faluba a 60-as években. Körülbelül fele részben régi, megüresedett parasztházakat vásároltak meg (a község lakossága 60 és 70 között 730-ról 551-re csökkent), ill. a tanács által szervezett lakásépítési akció keretében 10% lefizetése mellett kamatmentes kölcsönrel jutottak házhoz. A régi házakat vásárlók szükségszerűen szétszórtan helyezkednek el, de az újonnan építkezők házhelyeit a falutól bizonyos mértékig elszívetelten jelölték ki. A község két egymástól jelentős távolságra fekvő részre tagolódik, a régi falumagra és az állami gazdaság központja körül kialakult újabb településre. A cigányok házhelvei a két egység közötti terület közepén helyezkedtek el. Így tulajdonképpen egy belső telep alakult ki az egymás mellett sorakozó típusházakból. Igaz, hogy a falu két része azóta közeledett egymáshoz, valószínűleg hamarosan össze is fog érni, mégis a belső telep szinte szimbolikusan utal az asszimilálódási törekvések ellentmondásosságára. A telepről már eljöttek, de a faluba még nem érkeztek meg. Az elkülönítésben tendenciát kell látnunk, mert a megyében általános, hogy a különböző lakásépítési akciók keretében ilyenfajta falun belüli telep alakul ki. A beköltözések sorát Balogh József nyitotta meg, aki még az építési akció beindítása előtt saját erőből építette fel a házát. „...56-ban a feleségem az én tudtom nélkül megvette ezt a házhelyet, tudatosította velem, és én kifizettem. Ez 2500 Ft volt. És akkor aztán minden évben, ... amit tudtam venni, hallottam valahol, hogy van gerenda eladó, megvettem már, ideszállítottam. Hallottam, van téglá, ideszállítottam. Hallottam, hogy van valahol egy ilyen elbontásra való ház, megvettem, ideszállítottam. Úgyhogy összegyarápítottam az anyagot, majd osztán 63-ban ráépítkeztem. 64-ben teljesen kész volt a ház.” A tervszerű készülés a jövőre, a lehetőségek türelmes kivárása, ugyanakkor a megteremtésüket előkészítő szívós kitartás a paraszti létszemlélet egyértelmű hatását mutatja. Gyökerei a gazdag paraszti életforma ideállá emelésében keresendők, még a háború előtti időszak napszámos tengődései idején. A munkát adó nagygazdák viruló gaz-

daságai mintát és módszereket kínáltak. Az alkalmazkodó képesség, és céltudatosság lehetőségeket teremtett. Balogh József a háború után földhöz jutott, gazdálkodni kezdett, nem sokkal 45 után már jól állt. „Ludta, hogy én ki vagyok, meg mi vagyok, mert abban az időben eléggé jól álltam én. Mert akkor még... volt szarvas jószágom is, volt két fejőstehenem, meg volt borjú is rá. Ilyen nike borjú volt, de szép volt, szép nagy. Úgyhogy abban az időben 1800 pengőért, forintért adtam, forint volt már abban az időben.” „Majd aztán 46-ban, akkor kaptuk ezt a földet a földosztó bizottságtól. És akkor ebbe a földbe gazdálkodtam. Vettem egy lovat, egy ponilovat, a bátyám is vett, mert az is itt lakott, és akkor összefogtunk, és akkor úgy dolgoztuk föl a földet. Hát nem mondom, akkor jól ment egy ideig, mert azért még volt eke, borona, henger, volt az is, vettem pénzéért a parasztságtól.” Szorgalmasan és kitartóan dolgozott. Bár a beszolgáltatásokat nem győzte, földjeit leadta, és vállalatához ment dolgozni, életének tervezettség megmaradt, a paraszti vonásokat megőrizte, és az első adandó alkalommal, a hatvanas évek elejének kezdődő konjunktúrájának idején visszatért a mezőgazdaságba. Életformájának anyagi alapját a munkaviszonyból származó jövedelemre rätett háztáji gazdaság biztosítja. A háztáji tevékenység szintje nem ígér további lényeges gyarapodást, de a stabilitáshoz mindenképpen elegendő. „Hát van egy pár darab disznóm, 8 darab disznóm van. Most pl. vásárkor húsvét első napján vittem Pécsre 9 darab malacot. Ebből hetet tudtam eladni, és kettőt hazahoztam. Különböző árban adtam el, úgyhogy kaptam 3500 Ft-ot... Most is levágtam egy ilyen két és fél mázsás hízót, mert tavaly kettőt vágtam, de aztán ránk avasodott... Hát a baromfi, volt amikor kotlóst ültetett az asszony, és abból lett, de már most így vesszük a naposcsibéket vagy a gazdaságtól vagy a tsz-től. 80 vagy 100 darabot, vagy 200-at. Attól függ, hogy mennvire van pénzem... Közben van a gazdaság is. Ad nekem most 900 kadrát földet. Meg van saiat földem is 1000 kadrát. De itt a kert is, 600 kadrát, úgyhogy itt a fő eledelem az megterem. Pl. ez a bab, krumpli, borsó... Kerti vetemények... Uborka, paprika, paradicsom és így tovább. Kukoricám is van, nekem is, meg a gazdaságban is kapok. Úgyhogy ezt a kis jószágomat meg tudom tartani, no van azért, mikor vennem kell egy pár mázsa kukoricát.” A törekvések régóta kialakult tudatosságára, valamint kialakulásának folyamatára utal, hogy a gyerekéssel kötött két házasság után – „Hát ilyen gyerekéssel voltunk... még állapotosan ment el, mind a kettő úgy ment el” – a harmadik máig tartóban a gyerekek számát szigorúan korlátozták. „Elkövettünk egy nagy butaságot. Az asszony nem vette észre, vagy mi volt, nem tudom. Elég az hozzá, későn ment orvoshoz. Azt mondták, nem tanácsos már elvenni neki, mert árthat. Hét terhességmegszakítása volt már... Úgyhogy most már a hetedik hónapban van. Nagy szégyen ez nekem, 44 éves fejjel.” „Hát már unokám van.” Gondolom a paraszti minták hatására Balogh József idejében felismerte, a gazdagodás és a gyerekszám összefüggéseit. Valószínű, hogy két első asszonyának is a kelleténél korábban érkező gyerekek miatt adta ki az útját. Jellemző módon a telepeken mindennapos, elfogadott gyakorlat, hogy már nagyszülőként még gyereket várnak, itt takargatni való nagy szégyennek számít. Balogh József életmódjának felsorolt vonásaival a telep falujába költöző egyik alaptípust képviseli. Ő az, aki emelt fővel vonulhatott be abba a faluba, amelynek periferián tengődő napszámosa volt valamikor. A személyiség komolyabb torzulása nélkül élte meg a változást, mert belső indítékok hatására céltudatos fokozatossággal küzdött ki magának az életforma-váltást, és ezért megfelelően tudott akklimatizálódni. Bár a cigányhagyományokhoz már egyáltalán nem kötődik, nem tagadja meg azokat. A köré épült házakban a Baloghéval azonos életformához és – színvonalhoz már korántsem ilyen szervesüléssel jutottak. A konjunktúrát kihasználták, a gyarapodás modelljének számos elemét átvették, családtervezés érvényesül, de a gyökerek nem nyúlnak olyan messzire vissza. A faluba kerülés, a személyiség konfliktusaival, törésekkel járt együtt. Ezek a cigányok mindenkitől félnek, mindenkivel bizalmatlanok, egyszerre dicsekszenek és tagadnak el, egyszerre döngölöznek és utálkoznak. Lejárnak a telepre, gúnyolódnak a putrikon, szegénységen, de ugyanakkor érezhetően biztonságot keresnek. Nem érzik még igazán sajátjuknak, amit megsze-

reztek. Ez a típus sokkal népesebb, mint a Baloghék által képviselt. A konfliktusokat a beköltöző nemzedék már valószínűleg nem is tudja önmagában feloldani. Szembetűnő volt, a telepen sok helyütt érzékelhető emberi közvetlenség, természetesség és a faluba költözötték legtöbbszörnek alakoskodása között. A házépítés legtöbbször csoportos akció. Többen osztoznak azonos sorsban. A beköltözés magányosabb, és sokszor szegényesebb változata a régi ház megvásárlása. A házat ott és akkor kell megvenni, ahol és amikor éppen akad. Az asszimilálódás kétségbeesett igyekezeté gyakran elszigeteltségbe fullad. A beköltöző minden törekvése arra irányul, hogy „te-repszínűvé” váljon, hogy észre se lehessen venni, nehogy valami rosszat mondhassanak róla a nem cigány környezetben. Mivel ez tökéletesen sosem sikerülhet, az önfeladás és megalázkodás eredménytelensége kétszeresen is feszültségeket szül.

Ákár vásárolnak, akár építkeznek, az esetek kisebb részében a költségeket *kizárólag saját erőből fedezik*, az esetek nagyobb részében állami támogatást, *kölcsönt* vesznek igénybe. Igen lényeges különbség, hogy a vásárlás vagy építkezés *falun* vagy *városban*, illetve *ipartelepen* történik-e; falun többnyire a parasztság, városban és ipartelepen a városi bérmunkásság életformájához idomulnak a cigányok.

A vásárlás feltételei rendkívül változóak a ház árától és a piaci viszonyoktól függően. Találkoztunk tízezer forintos és százezer forintos házvásárlással egyaránt. A vásárlás lehetőségeit korlátozza, hogy a kölcsön folyósításának folyamatos munkaviszony az előfeltétele. A cigányság többségénél ugyanis a megfelelő jövedelmi színvonal biztosításához, különösen pedig a gyűjtéshez és a megtakarításhoz elengedhetetlenül szükséges, hogy a rosszul fizetett segédmunkát idénymunkákkal váltogassák. Ezekben a családokban a felnőtt férfiak novembertől áprilisis rendszerint valamilyen állandó munkahelyen dolgoznak, valamilyen állami vállalatnál vagy szövetkezetnél végzik a legnehezebb, legkellemtlenebb és többnyire legrosszabbul fizetett segédmunkát, majd áprilistől október végéig a felnőtt nőekkel és nagyobb gyerekekkel együtt családi vállalkozásként valamilyen idénymunkát vállalnak. A nyári hónapokban a család az állandó lakástól kisebb-nagyobb távolságban él, félig-meddig szabad ég alatt, és az egész évi megélhetésnek, vagy a komolyabb családi beruházásoknak az alapjait rakja le. Az állandóbb és az ideiglenes munkaviszony közti megkülönböztetés ezeknek az embereknek az életében mesterséges valami, és nem alkalmazkodik a valóságos élethez. Az idénymunka e családok költségvetésében jóval nagyobb tétel, mint az állandó munkaviszonyból származó jövedelem. Kiküszöbölése rontaná a családok élet-színvonalát, de népgazdasági szempontból is elképzelhetetlen, mert az idénymunkára irányuló kereslet az elmúlt években fokozódott, s a legközelebbi években várhatóan tovább fokozódik. A cigány (és a legrosszabb életkörülmények között élő nem cigány) lakosság integrálására irányuló tervekben tehát számolni kell azzal, hogy a legközelebbi jövőben az érintett életében nem csökken annak a szerepe, amit ma ideiglenes munkaviszonynak nevezünk.

Jelenleg a házvásárlásnál és építésnél a cigánycsaládok nagy részénél az az ellentmondás, hogy ha a lakásvásárlási, illetve -építési kölcsön folyósításához előlegként szolgáló összeget meg akarják keresni, akkor meg kell szaktájniuk állandó munkaviszonyukat, tehát a kölcsön folyósításának két feltételét egyszerre nem tudják teljesíteni.

Azoknak a cigánycsaládoknak az esetében, amelyekben a felnőtt férfiak a gyári vagy a bányamunkát annyira megszokták, hogy azzal semmi körülmények között sem kívánnak szakítani, a jelenlegi kereseti feltételek mellett viszont arra van lehetőség, hogy a vásárlási vagy építési kölcsön folyósításához szükséges összeget összegyűjtsék.

A jelenleg érvényben lévő rendeletek módot adnak arra, hogy a helyi szervek eltekintsenek az előtakarékoságtól. Találkoztunk is olyan esetekkel, amikor a tanácsok éltek a rendeletek által nyújtott lehetőségekkel. A legtöbb helyen azonban ragaszkodnak az előtakarékosághoz. Az érvényes rendelkezéseken túlmenő „hivatali óvatosságnak” elterjedtségére jellemző, hogy a Népszabadság egy alkalommal egész oldalas cikkben ismertette a Zala megyei cigány lakásépítési

kölcsönét, aki a törzsgárda tagja volt, az egész gyári kollektíva megkülönböztetett bizalmát élvezte, és a brigádtagok adták össze az előtakarékosághoz szükséges összeget. Ebben az esetben nyilvánvaló volt, hogy az érvényes rendeletek szelleme szerint el kellett volna tekinteni az előtakarékoságtól, s nem folyamodni a brigádtagok egyébként feltétlenül tiszteletet érdemlő szolidaritásához és áldozatkészségéhez.

E helyen kell megjegyeznünk, hogy a tanácsok legnagyobb része az 1970-es és 1971-es évben nem használta fel az e célra rendelkezésére bocsátott keretet.

Az előtakarékoság problémáját súlyosbítja az építőanyagok árának felemelése. Már az áremelés előtt is gyakorlatilag lehetetlen volt 75 ezer forintból elfogadható házat felépíteni, ma pedig végképp elképzelhetetlen. Jártunk olyan vidéki városban, ahol már nem is húsz-, hanem harmincezer forintos előleget követelnek a lakásépítési kölcsön folyósításához.

A lakás- és telekvásárlási lehetőségeket az előítéletek is korlátozzák. Van olyan magyar község, amelyben 40–50 ház áll üresen, tulajdonosaik a házakon áron alul sem tudják eladni, cigányokkal azonban nem állnak szóba. Mivel ezek a tulajdonosok sokszor a faluból elköltözött emberek, a ház eladásáról való lemondás személyes érdekeikbe ütközik, tehát nyilvánvalóan közzségi nyomásnak engedelmessékednek.

Fejlődő településeken viszont többnyire kevés az eladó ház, és ha akad is ilyen, annak árát a tulajdonosok felverik. Ezekben az esetekben felmerül a szakértői becslés alapján történő méltányos áru kisajátítás. A cigányokkal szembeni előítéletek azonban rendszerint olyan súlyosak, hogy az ilyen akció több kárt okozna, mint amennyi haszonnal járna.

Ugyanilyen problémák merülnek fel a házhelyekkel kapcsolatban is. Mezővárosaink és községeink kisebb része a rendeletek szellemében jár el, és a lakásépítésre felkészült cigányoknak megfelelő helyen megfelelő házhelyet biztosít. A helyi tanácsok nagy része azonban a rendeletek betűjével és szellemével ellentétesen jár el. Vannak településeink, ahol egyáltalában nem juthatnak házhelyhez a cigányok, másutt évekig halogatják a házhelyek kiutalását,¹² megint másutt indokolatlanul magas árat követelnek. A leggyakrabban pedig a meglévő cigánytelepek szélén, vagy más, nem megfelelő helyen biztosítanak csak házhelyet.

Mindezen tényezők együttes hatásának eredményeképpen az elmúlt öt évben az árvizes és belvizes kölcsön segítségével épített kereken 1600 cigánylakásból, s nagyobb része (kerekén 1100 lakás) a településtől távol épült fel. Az egyéb részletfizetési kedvezményekkel épített lakásokkal nagyjából ugyanez a helyzet. Kerek számmal 2000 cigánylakás épült ily módon öt év alatt; egynegyed részük a településtől távol, háromnegyed részük a nem cigány település szélén, és csak néhány tucat épült a nem cigány településen belül.

A cigányok kiutalt, saját erőből épített és vásárolt lakások útján is csak ritkán jutnak a nem cigány település belsejébe. Az elmúlt években kiutalás révén mintegy kétszázan, saját erőből történő építkezés révén kereken ötszázan, és vásárlás révén mintegy kétszázan jutottak a nem cigány település belsejébe.

Az elmúlt évek akciói tehát az esetek döntő többségében az eddiginél magasabb színvonalú lakáshoz juttatták a cigányokat, de a telepek elszigeteltségét nem csökkentették, hanem a régi telepek helyett új telepeket hoztak létre.

A cigányság demográfiajáról szólva már említettük, hogy országos viszonylatban a cigány lakások kétharmada fekszik telepen és egyharmada nem telepen. Azt is megemlítettük azonban, hogy ez az arány nem ad képet a cigánylakosság települési elszigeteltségéről. Nem sorolhattuk a telepi lakások közé a településen kívül fekvő elszigetelt cigánylakást, de nem sorolhattuk telepi lakások közé az olyan eseteket sem, amikor két-három cigánylakás fekszik a településen kívül. Az ilyen eseteket is figyelembe véve, a cigánylakásoknak 76 százaléka fekszik telepen vagy a nem cigány településen kívül.

Jelenleg a telepi és a nem cigány településen kívül fekvő cigánylakások együttes száma 46 ezer (ebből telepi 40 ezer), és ezekben a lakásokban kereken 56 ezer cigánycsalád lakik.

A telepen, ill. a nem cigány településen kívül élő családok száma a budapesti és az alföldi régiókban egyenként 8–9 ezer, a dunántúli és az északi régióban 12–12 ezer, a keleti régióban 16 ezer.

Nem szabad azt hinnünk, hogy ezzel teljesen számot adtunk a cigánylakások települési elszigeteltségéről. Nem cigány településen belüli nem telepi lakásnak kellett minősíteni ugyanis olyan eseteket, amikor a nem cigány település belsejében egy-egy kis utcácskában 5–8 cigánylakás fekszik egymás mellett, vagy többlakásos udvarban csak cigánycsaládok laknak.

Még nehezebb azoknak a szegénysoroknak a besorolása, amelyeken cigányok és magyarok élnek vegyesen. Igen sok magyar városban és faluban ugyanis a hagyományos cigánytelep valójában nem cigánytelep volt, hanem szegénytelep, és a szegénytelepen belül a cigányok aránya esetenként változott. Az azóta lebontott, ill. átköltöztetett régi kiskunfélegyházi cigánytelep, a „putri” 900 lakója pl. a telepet sohasem tekintette cigánytelepnek, hanem szegénytelepnek. „A cigányok csak újabban szívárogtak be a putriba, azelőtt ott csak téglások laktak.” A legenda szerint egy Szabó Fáni nevű földbirtokos kisasszony adta ezt a helyet „a város szegényeinek, hogy lakhassanak mindig ingyen és ne kelljen fizetniük a városnak”. „Itt mindig munkásemberrek, téglások éltek.” „Olyan volt a putri, mint Pesten a Mária Valéria”. Félegyházán a történelmi múltban tehát proletár gettó alakult ki, amelyen belül homogén egységgé váltak cigányok és nem cigányok. Mezővárosainkban és falvainkban sok hasonló esettel találkoztunk.

A nem cigány településen belül nem telepi lakásban lakó 17 ezer család egy része tehát településszintén elszigetelt.

Említettük, hogy a „Cs”-lakások elvileg megadják a lehetőséget a réginel magasabb színvonalú életforma kialakításához. Ez az elvi lehetőség a gyakorlati megvalósítás során gyakran elszikkad. A „Cs”-lakások építésekor sokszor nem gondoskodnak megfelelő távolságban elhelyezkedő útról. Előfordul, hogy a vizet többszáz vagy kilométer távolságból kell hozni. A „Cs”-lakások települési elszigeteltsége azt eredményezi, hogy az iskola a cigánylakásoktól igen nagy távolságban van, megközelítése igen nehéz. A házak alapozása nagyon sokszor nem megfelelő, szigetelésük kifogásolható, a falazás nem felel meg az előírásoknak, az ajtók, ablakok már átvételkor sem záródnak rendesen. A lakások építését állami vállalat rendszerint nem vállalja, a szövetkezetek és kisiparosok pedig igen gyakran nem teljesítik az előírásokat. Idézünk Berkovits Györgynek és Valószínűleg megjelent cikkéből¹³. „A cigánytelep lakói örültek, hogy rendes, új házakban élhetnek ezentúl, havi néhány száz forintos részletfizetés ellenében. Ezenkívül csak annyit tudtak: ki az a kisiparos, aki lakásaikat építi. A hatóságok nem tartották elég érettnek a cigányokat arra, hogy a kölcsönt leszámolják a kezükbe. A vállalkozó szellemű kisiparosban megbíztak annyira, hogy benyújtott számláira, az OTP közvetlenül neki fizette a kölcsönöket. A mester sűrűn látogatott az OTP-be, bediktálta, hogy éppen kinek a házához vásárolta a számlán feltüntetett építőanyagokat, hogy kinek a házában dolgozta le a kimutatásban szereplő munkaórákat. Megkapta a pénzt, annak kölcsönszámjáról, akinek – bemutatása szerint – anyagot szállított, vagy akinél – állítása szerint – dolgozott. Pontosan tudta, milyen gyorsan fogy a 25 építkező család kölcsöne. Csak a 25 családnak nem volt erőll fogalma. De arról sem, hogy mennyi és milyen anyagot kapnak pénzükért, hogy hány munkaórát számol el a kisiparos terükre. Azt sem tudták, mikorra kell elkészülnie a lakásoknak. Az építetők és a kivitelezők nem kötöttek szerződést. Ezért a mester mondhatott amit akart, senki sem ellenőrizhette állításainak igazát... Pontos határideket sohasem tűztek ki írásban, legfeljebb szóban emlegettek dátumokat. Eltelt két év, és még mindig csak a dátumok emlegetésénél tartottak... Végül kitéztek az építkezés befejezésének határidejét 1969. április 30-ra. A házak ezután sem készültek el, de az építetők számlájáról elfogyott a pénz. Ekkor a kisiparos visszaadta az iparengedélyét... A szakértő bizottság tagjai legnagyobb építéstudományi intézetünk mérnökei voltak... jelentették, hogy ezeknek a „Cs”-házaknak az alapját kézzel is ki lehet bontani, szigetelésük a magas talajvíznek kitűnő felszívódási lehetőséget bizto-

sít, padló helyett csak a földet döngölték simára, a padlásra nem lehet felmenni, mert leszakad, a hőszigetelés olyan minimális, hogy fűteni sem érdemes. Az analfabéta cigányok nem mentek perre, nem ismerik jogaikat. S nem tudják, milyen egy jó ház. A mérnökök kábabán álltak, tízezeret érő műszereik mellett, arcuk égett a felháborodástól, azon csodálkoztak, hogy ilyen szermermetlen és nyilvánvaló hibák ellenére mindenki ölbetet kézzel ül... Nem akarták elhinni, hogy a tanács kiadta a lakhatási engedélyeket.”

Ha eltekintünk a cigányok települési elszigeteltségétől, az ivóvízellátástól, a villany meg-lététől és a lakások zsúfoeltságától, és minimális követelménynek csak azt tekintjük, hogy minden család külön lakásban lakjék, és legalább minden, akár vályogfalú házak fundamentuma legyen, akkor a cigányok lakta lakásokból legalább 45 ezerre kell tennünk a megépítendő lakások számát. Ez a szám, az új családalapítások révén évenként mintegy 2500-zal növekszik. Ezzel szemben az elmúlt öt évben az árvíz és más kölcsönök keretében, valamint kiutalások révén állami támogatással évi *átlagban* mintegy ezer lakás épült a cigányoknak. A cigányok saját erőből történő elfogadható színvonalú lakásépítéseit ennél többre: 1500-ra kell becsülnünk. Jelenleg tehát a cigányok lakáskörülményeiben lényeges javulás nem tapasztalható.

3. Tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság

Figyelembe véve a cigány lakosság alacsony jövedelmi színvonalát, rendkívül rossz lakáskörülményeiket, ezen belül különösen azt a tényt, hogy a lakások 44 százalékában nincs villany, azt kell várnunk, hogy a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságban a cigányok messze elmaradnak a nem cigány lakosság mögött. A valóság azonban felülmúlja várakozásunkat. A cigány lakásoknak csak harmad részében (35,5 százalékában) találunk rádiót, és csak 24 százalékában televíziót.

Érdemes ezt összehasonlítani a nem cigány lakosság ellátottságával. Az 1969. évi háztartásstatisztika szerint a száz háztartásra jutó rádiókészülékek száma a szellemi foglalkozásúaknál 136 volt, a munkásoknál 115, a kettős jövedelműeknél 107, a parasztnál 89; a 100 háztartásra jutó televíziók száma pedig a szellemi foglalkozásúaknál 81, a munkásoknál 75, a kettős jövedelműeknél 61 és a parasztnál 37. Ezek az adatok jól mutatják, hogy a rádióval és televízióval ellátottságban ugrásszerű különbség van a parasztnak és a lakosság többi rétege között. Ugyanilyen ugrásszerű különbséget tapasztalunk a parasztnak és cigányok között. Ami a rádióval való ellátottságot illeti, a parasztnak és a cigányok közötti különbség sokkal nagyobb, mint a parasztnak és a többi rétegek közötti különbség. A televíziónál viszont azt tapasztaltuk, hogy bár a parasztnak és a cigányok közötti különbség igen nagy, még nagyobb a parasztnak és a többi rétegek közötti különbség. Ez utóbbi különbség erősen enyhül az utóbbi években, tehát a parasztnak közelebb kerülnek a nem parasztnak lakossághoz és eltávolodnak a cigányoktól.

Meg kell jegyeznünk, hogy ebből az összehasonlításból egy láncszem hiányzik. A háztartásstatisztika ugyanis nem tartalmazza a tanyákon lakó és az alacsony jövedelmű lakosság adatait. Ami az utóbbiakat illeti, ezek egy része olyan nyugdíjas családokban él, amelyekben nincs aktív kereső, más része csak ideiglenesen, valamilyen különleges ok miatt alacsony jövedelmű, harmadik részük pedig tartósan, már nemzedékek óta az. Már megfigyelhettük, hogy az alacsony jövedelműek egy csoportja demográfiai összetételében (a gyerekek számában, a keresők és eltartottak arányában stb.) igen köze áll a cigányokhoz, hasonló problémákkal küszködik a villany-nyal, ivóvízzel való ellátottságban is, valamint azt is említettük, hogy igen gyakori a települési együttélés, tehát a szegénysor, a proletárgéttő, a cigánytelep azonossága vagy szomszédsága. Nem meglepő tehát, hogy e téren hasonló jelenséggel találkozunk, de mint már mondtuk, oly módon, hogy a cigánykultúra része ugyan az alsó réteg kultúrájának, de azon belül is alul helyezkedik el.

A rádiók és televíziók alacsony aránya annál súlyosabban esik latba, mert – amint látni fogjuk – a cigányok iskolázottsága rendkívül alacsony, a cigányok és nem cigányok közötti érintkezés és információcsere rendkívül gyér és szegényes. A rádió és a televízió tájékoztató szerepe tehát a cigányoknál elvileg sokkal nagyobb jelentőségű lehetne, mint a nem cigányoknál.

Meg kell azonban mondanunk, hogy a rádió és a televízió tájékoztató hatása a cigányoknál amúgy is erősen kétséges. A műsorok nagy részét a cigányok nem értik, nem tudják követni, nem is szeretik. A rádió és televízió viszonylag nívósabb műsorai csak a cigányság iskolázottabb rétegei számára közelíthetők meg, valamint a különösen értelmes, és világlátott cigányok számára.

A rádióval és a televízióval való ellátottságot illetően jócskán különböznek egymástól a cigányság anyanyelvi csoportjai és az egyes régiók cigánylakosai. Rádió van a magyar cigány-lakások 39, a román cigánylakások 38 és az oláh cigánylakások 24 százalékában, a budapesti iparvidék, a Dunántúl, az északi régió és az Alföld cigánylakásainak 39–44 százalékában, a keleti régió cigánylakásainak 19 százalékában. Televízió van a magyar cigánylakások 27 százalékában, a román cigánylakások 25 százalékában, az oláh cigánylakások 17 százalékában, a budapesti iparvidék 36 százalékában, a Dunántúl, az északi régió és az Alföld cigánylakásainak 24–29 százalékában, a keleti régió cigánylakásainak 7,5 százalékában.

Hasonló különbségeket tapasztalunk cigányok és nem cigányok között más tartósfogyasztási cikkekkel való ellátottságban is. Mosógépet a cigánylakások 4 százalékában találunk. Ezzel szemben a 100 háztartásra jutó mosógépek száma a szellemi foglalkozásúaknál 80, a munkásoknál és a kettős jövedelműeknél 76, a parasztnál 54. „Nagyobb arányban” mosógépet csak a budapesti iparvidék cigánylakásaiban találunk (10 százalék). Ezzel szemben az északi és keleti régió cigánylakásainak csak 1 százalékában van mosógép.

Hűtőszekrény a cigánylakások 3,7 százalékában van, de ezek háromnegyed része a budapesti iparvidék magyar cigányainak birtokában. A Dunántúlon a hűtőszekrények aránya 1,5 százalék, a többi régióban 0–2 százalék között változik. Ezzel szemben a 100 háztartásra jutó hűtőszekrények száma a szellemi foglalkozásúaknál 59, a munkásoknál 37, a kettős jövedelműeknél 12, a parasztnál 6.

Kerékpárt a cigánylakások 23,6 százalékában találunk (arányuk a magyar cigányoknál 22,6, az oláh cigányoknál 17,0, a román cigányoknál 46,6 százalék). Motorkerékpár a cigánylakások 1,8 százalékában van (arányuk a magyar cigányoknál 2,0, a román cigányoknál 1,9, az oláh cigányoknál 0,9 százalék). Ezzel szemben a 100 háztartásra jutó motorkerékpárok száma a munkásoknál 16, a kettős jövedelműeknél 28, a parasztnál pedig 16.

III. ANALFABÉTIZMUS ÉS ISKOLÁZOTTSÁG

1. Analfabétizmus

A nem cigány lakosság körében az analfabétizmus csaknem teljesen felszámoltnak tekinthető, bár félanalabétáknak kell neveznünk azokat, akik nem végezték el az általános iskolát és nagy fáradtsággal el tudnak ugyan olvasni egy hosszabb szöveget, de a szöveg összefüggéseit nem tudják felismerni. A cigányoknál azonban a szó szoros értelmében vett analfabéták aránya is igen magas.

1971-ben a 14 éven felüli cigányok 39 százaléka volt analfabéta. Ezen a téren igen nagy különbség van a magyar és a nem magyar anyanyelvű cigányok között. A magyar anyanyelvű cigányoknak 33 százaléka, a cigány anyanyelvű cigányoknak 54 százaléka és a román anyanyelvű cigányoknak 57 százaléka analfabéta.

Írtunk már arról, hogy a cigánykérdés megoldását nem szabad a nyelvi probléma megoldásában keresni. A fenti adat azonban azt mutatja, hogy a nyelvi probléma súlyosan befolyásolja a cigánykérdést. Az analfabéták aránya a cigány anyanyelvű és a román anyanyelvű cigányok körében nem azért olyan magas, mert az e nyelvcsoporthoz tartozó cigányok minden tekintetben ennyivel lennének elmaradottabbak a magyar anyanyelvű cigányoknál, hanem azért, mert a cigány és román anyanyelvű gyerekek az iskolában különösen nagy nyelvi nehézségekkel találják magukat szemben.

A cigányok analfabétizmusának leküzdésében a mondottak ellenére óriási lépést jelentett előre az általánosan kötelező nyolcosztályos iskoláról szóló törvény elfogadása és fokozatos megvalósítása.

2. Iskoláztatási arányok

A legidősebb cigányoknak – az 59 éven felülieknek – 70 százaléka sohasem járt iskolába. Nem járt iskolába a 35–59 éves cigányok 50 százaléka sem. A két arányszám közti különbség azt mutatja, hogy a két világháború közötti korszak magyar kultuskormányzata igen nagy erőfeszítéseket tett, ha nem is a nyolcosztályos, de a négyosztályos iskolázás kiterjesztésére. Ezek az erőfeszítések párhuzamosan mentek végbe a vándorcigányok letelepítésére irányuló kísérletekkel.

Ezek a kísérletek természetesen különböző eredményekre vezettek a különböző szintről indulók körében. A magyar cigányoknál, akiknél az iskolába nem járók aránya az első világháború előtt 60 százalékos volt, ezt az arányt a két világháború között sikerült 40 százalékra leszorítani. Az oláh cigányoknál a 90 százalékos arányt és a román cigányoknál a 100 százalékos arányt sikerült 70 százalékra szorítani.

Jóval nagyobb ugrás következett be a felszabadulás után. Az 1943–1948 között iskolakötelessé váló gyerekeknel az iskolába nem járók előzőleg 50 százalékos aránya 37 százalékra csökken, majd a következő öt éves korcsoportnál 27 százalékra. Még nagyobb és még nehezebb lépés következett be az 1953–1957 közötti időszakban, amikor az iskolaköteles korba lépőknel

az iskolába nem járók aránya már „csak” 14 százalék. Az ezt követő öt éves korcsoportban az iskolába nem járók aránya 10 százalékra csökkent.

Rendkívül érdekesnek kell tartanunk azt a körülményt, hogy a fejlődés üteme a román cigányoknál volt a leggyorsabb. Míg az első világháború előtt a román cigányok gyermekei egyáltalán nem jártak iskolába, és ezt az arányszámot a két háború között is csak 70 százalékra sikerült csökkenteni, addig a 15–19 éves korosztályban, tehát az 1957 után iskolaköteles korba lépők között az iskolába nem járók aránya már csak 10 százalék. Ez a változás párhuzamosan zajlott le a román cigányok településbeli elszigeteltségének csökkenésével. Az első világháború előtti erdei telepek gyermekei közül természetesen egy sem járhatott iskolába. Amint az erdei telepek lakói fokozatosan közelebb költöztek a faluhoz, már megközelíthetővé vált az iskola; s egyrészt az állami erőfeszítések érték el inkább őket, másrészt a módosabb, törekvőbb cigánycsaládok igyekeztek élni ezzel a lehetőséggel.

A felszabadulás után a román cigányoknál az iskolába járók aránya jóval nagyobb mértékben emelkedett, mint a cigányok más csoportjainál. Itt is elsősorban a települési körülmények változására kell hivatkoznunk. Egyrészt a meglévő erdei telepek szűntek meg (csaknem teljesen) és váltak faluszéli telepekké, másrészt megkezdődött a faluba beköltözés folyamata. A román cigányoknak valamivel több mint 50 százaléká jelenleg nem telepen él. Ezzel párhuzamosan és kölcsönhatásban változott meg a román cigányok elhelyezkedése a foglalkozási struktúrában. Mint tudjuk, a román cigányok igen nagy része Baranya megyében él, s ebben a megyében különlegesen rohamos volt a bányászat és az ipar fejlődése, aminek következtében a felnőtt cigány férfiak nemcsak hogy mind el tudtak helyezkedni, hanem általában kedvezőbb keresettel, mint a legtöbb megyében. Végezetül meg kell említenünk, hogy Baranya megyében a megyei tanács jóval nagyobb erőfeszítéseket tett a cigányok helyzetének megjavítására, mint más megyék tanácsai.

Az iskolába nem járók arányának csökkenése a magyar cigányoknál is gyorsabb volt, mint az oláh cigányoknál. A magyar cigányok körében 40 százalékról 6 százalékra, az oláh cigányoknál 70 százalékról 17 százalékra csökken az iskolába nem járók aránya.

Ezek a csökkenő arányszámok azonban nem vakíthatnak el bennünket. Az iskolába nem járók fenti arányai azokra vonatkoznak, akik soha egy napig sem voltak iskolában. Ezekben az arányszámokban nem szerepelnek azok a cigányok, akik egy, két, három vagy legfeljebb négy osztályt végeztek. Az igazság az, hogy a felszabadulás után a cigánygyerekek döntő többségére nézve csak annyi történt, hogy érintették az iskolát. Még a 40–34 éves korosztálynál is azt kell tapasztalnunk, hogy többségük vagy egyáltalán nem járt iskolába, vagy legfeljebb egy, két vagy három osztályt végzett, azaz a négy elemi végzettséget sem érte el.

1961-től kezdve kétségkívül fordulatról számolhatunk be, de ez a fordulat csak azt jelenti, hogy a hatvanas években már az iskolák és a művelődésügyi hatóságok legalább arra törekedtek, hogy a cigánygyerekek többsége a négy elemi elvégezze. Gyakorlatilag ezen a ponton állunk ma is. A 20–24 éves cigányok 54 százaléka, a 15–19 éves cigányok 57 százaléka nem jutott tovább az általános iskola 5. osztályánál.

Ha hathatós további intézkedésekre nem kerül sor, a 8. osztály elvégzése távoli vágyálom marad. A hatvanas években ugyan e téren is változás következett be, de ez a változás szűk körű maradt.

A harmincas évek előtt a hat osztályt végzettek aránya a cigányok körében természetesen rendkívül alacsony volt; nem érte el még a 2 százalékot sem. Valamelyes változás a harmincas években kezdődött meg.

A felszabadulás magától értetődően jelentős változást hozott, és a 40-es évek második felében, illetve az 50-es évek elején a nyolc osztályt végzettek aránya 11 százalékra emelkedett. Az 50-es évek második felétől kezdve a nyolc osztályt végzettek aránya tovább emelkedett, de

még a 15–19 éves korosztályban, tehát azok között is, akik az általános iskola felső tagozatába 1962 és 1970 között jártak (vagyis inkább járhattak volna) csak a gyerekek 21 százaléka végezte el az általános iskolát.

A 25–29 éves cigányoknál és a 20–24 éves cigányoknál az általános iskolát végzetek aránya 26–27 százalék, addig a 15–19 éveseknél – mint láttuk – csak 21 százalék. Ez a romlás a cigánylakosság gyors szaporodásával és a korcsoportok létszámának ebből eredő növekedésével is összefügg. A 25–29 éves korosztályban az általános iskolát végzetek aránya ugyan 26 százalék, de az általános iskolát végzetek létszáma nem éri el a 3000-et sem, míg a 20–24 éves és a 15–19 éves korcsoportnál az általános iskolát végzetek létszáma 6500 és 7000 között van.¹⁴

Az általános iskola felső tagozatának padjaiban tehát ma több cigánygyerek ül, mint az 50-es évek második felében, az arányszámok azonban nem javulnak, hanem romlanak.

Ugyanezekben az években a nem cigány népesség iskolázottsági szintje gyorsan emelkedett. A távolság tehát a cigánylakosság iskolázottsága és a nem cigány lakosság iskolázottsága között erőfeszítéseink ellenére növekszik. Amennyiben nem tudnánk ezen a tendencián változtatni, többek között az a veszély fenyeget, hogy az iskolázottsági szintek közötti különbség etnikai jellegzetességgé válik, és színes kisebbség kialakulását segíti elő.

Súlyosabbnak kell tekintenünk azt a megfontolást, hogy a vizsgálat során mindenütt azt tapasztaltuk: a hét osztálynál kevesebbet végzett cigánygyerekek gyakorlatilag majdnem teljesen analfabéták; nevük aláírásán kívül írni egyáltalában nem tudnak, olvasni csak nyomtatott betűket, azt is oly módon, hogy a szöveg megértésére többnyire képtelenek. Ez megnehezíti a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásukat, illetve azt olyan foglalkozásokra korlátozza, amelyeknek betöltéséhez semmiféle iskolázottság sem szükséges. Az iskolázatlan cigány munkaerő létszáma egyelőre gyorsan gyarapodik, és ellentendenciák még nem mutatkoznak. Ezzel egyidejűleg számolnunk kell gazdasági életünk és iparunk szerkezetének megindult átalakulásával. Az 50-es években újratermelődött a tanulatlan munkaerő, de nem olyan iramban, mint amilyen iramban a tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet növekedett. Így következett be, hogy az ipar bővülése saját határaiiba ütközött, és irányváltásra kényszerült. A tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet a jövőben már nem emelkedik, hanem csökken, vagy legfeljebb változatlan marad. Ennek következtében előre látható, hogy már egy-két évtized múlva felesleg képződik a tanulatlan cigány munkaerőkből, és ez a felesleg elhelyezhetetlenek fog bizonyulni.

A hátrányos helyzetből való kijutás azonban azok számára is reménytelen lesz, akik munkát találnak maguknak. Érdemes ezzel kapcsolatban egy pillantást vetnünk azokra az alacsony jövedelmű magyar családokra, akik életkörülményeiknél fogva közel állnak a cigányokhoz. Két csoportra oszthatjuk azt az egy millió embert, akiknél az egy főre jutó jövedelem 1967-ben 600 Ft alatt volt. Az egyik csoportba azokat sorolhatjuk, akiknél az egy főre jutó jövedelem 1969-ben is 600 Ft alatt maradt, a másik csoportba azokat, akiké 1969-re 600 Ft fölé emelkedett. Az első csoportba tartozóknál tartós, a másik csoportnál több-kevesebb joggal ideiglenes hátrányos helyzetről beszélhetünk. A tartósan hátrányos helyzetűeknél a családfő 10 százaléka, az ideiglenesen hátrányos helyzetűeknél a családfő 1,5 százaléka nem járt iskolába, a tartósan hátrányos helyzetűeknél a családfők 22 százaléka, az ideiglenesen hátrányos helyzetűeknél a családfők 10 százaléka végzett 4 elemnél kevesebbet, a tartósan alacsony jövedelmű családfők 37 százalékának, az ideiglenesen alacsony jövedelmű családfők 20 százalékának legmagasabb iskolai végzettsége négy osztály. A 400 Ft alatt élő családoknál a 17–36 éveseknek csak negyede végezte el az általános iskola 8 osztályát. Meg kell tehát állapítanunk, hogy az iskolázatlanság a hátrányos helyzet következménye, ugyanakkor a hátrányos helyzet ismétlődésének és folytatódásának előidézője.

3. Az iskolázatlanság okai

Az okokat keressük, mindenekelőtt a nem teljes beiskolázással kell foglalkoznunk. 1945 előtt a művelődésügyi hatóságok nagyon kevésbé törekedtek arra, hogy a cigánygyerekek iskolába járjanak, és az ilyen törekvések elsősorban a kulturáltabb, félig-meddig asszimilált cigánycsaládokra irányultak. A felszabadulás utáni első években ez a helyzet a községek egy részében nem változott, és a hatóságok főleg azokban a községekben kezdték kényszeríteni a szülőket a gyerekek iskoláztatására, amelyekben a cigányok a községekhez viszonylag közeli telepeken éltek. Az iskolába nem járó gyerekek szüleivel szemben nem jártak el szigorúan, mivel az iskolának a cigánygyerekek többsége megoldhatatlan problémát jelentett. Jártunk olyan magyar vidéki városban, amelyben 1962-ig a cigány anyanyelvű cigányok telepéről egyetlen gyerek sem járt iskolába, és a hatóságok egyáltalában nem léptek közbe. A községektől távolabb fekvő telepeken ebben az időben a tanácsok még azt sem tudták pontosan, hogy a telepeken hány gyermek él. Igen gyakran fordult elő, hogy a szülők letagadták iskolaköteles gyermeküket, és mire ez kiderült, a gyerekek már annyira túlkorosak lettek, hogy nem lehetett beiskolázni őket.

A Politikai Bizottság 1961. évi határozata jelentős változást eredményezett. Ez a változás azonban csak részleges volt, mert a művelődésügyi igazgatás elsősorban a probléma adminisztratív eszközökkel való megoldásának lehetőségeit vizsgálta¹⁵. 1963-tól kezdve a járási tanácsok művelődési osztályai igen sokat tettek annak érdekében, hogy a cigánygyerekek beiratkozzanak az iskolába, és igazolatlanul ne mulasszanak. Az ország nagy részén azonban olyan gyakorlat alakult ki, amely a rendelet látszólagos betartásával a rendeletet csak részben hajtja végre¹⁶.

A rendelet végre nem hajtásának, illetve részleges végrehajtásának egyik módja a felmentések és halasztások sokasága. A 6–14 éves cigánygyerekek 15 százaléka nem jár iskolába felmentés, halasztás vagy engedélyezett éves kihagyás címén. Jó néhány telepet láttunk, amelyen a tényleges beiskolázás aránya nem volt nagyobb 60–70 százaléknál. A felmentések körüli gyakorlat egyes helyeken törvénybe, illetve rendeletekbe ütköző. Jártunk olyan járásban, ahol a járási KÖJÁL vezetője keserűen számolt be arról, hogy a cigányszülők egy része igyekszik felmentetni gyermekét, s ehhez segítséget kap a pedagógustól, a járási tanács művelődési osztályának dolgozótól, és az orvosi etikát gyakorlatban nem alkalmazó orvosoktól. Az általánosabban alkalmazott gyakorlat azonban az, hogy a felmentéseket és a halasztásokat jóindulattal vezetettve adják meg.

„Meglátszik a testi és szellemi fejlettségen, ha bejönnek a cigány tanulók, hogy növésben és szellemi fejlettségben mindig elmaradtak. Szinte nem is érdemes őket beiskolázni 6 éves korukban.”

A beiskolázás idején iskolaéretlenség miatt engedélyezett halasztások veszélyesen rövidítik az iskolába járásra jutó időt.

A rendeletek be nem tartásának másik szándékos vagy jóindulatú eszköze az úgynevezett kiegészítő iskola intézménye. A kiegészítő iskola valójában a gyógypedagógiai tagozat szemérmesebb neve. Több esetben a tanács által megszervezett bizottság dobta vissza az iskola javaslatait, máskor a pedagógusok mondták el nekünk, hogy véleményük szerint kiegészítő osztályukba normális gyerekek járnak. Kétségtelen, hogy sok telepen magas a szellemi fogyatékos gyerekek aránya. Mégis egyértelműnek kell tekintenünk, hogy a népesebb cigánytelepek mellett szinte mindenütt megtaláljuk a kiegészítő osztályokat: gyakorlatilag ezeket használjuk cigányiskolának. Tapasztalunk nem egy olyan esetet, hogy ha nem cigánygyereket utaltak a kiegészítő iskolába szellemi fogyatékoság miatt, szülei addig kérvényeztek és fellebbeztek, amíg a gyereket visszahelyezték.

Cigány osztályt jelent a túlkoros osztályok létrehozásának gyakorlata is. Ezekbe a normál osztályokból kilógó, túlkoros és a többiekkel együtt nem kezelhető gyerekeket – gyakorlatilag a cigányokat – tömörítik.

Legujabban egyre jobban terjed a c-osztályok gyakorlata. Ezen most nem a szó szoros értelmében vett cigány-osztályokat értünk, hanem a párhuzamos osztályok olyan szervezését, hogy az egyik osztályba a jobb képességű és jobb előmenetelű, a másik osztályba a rosszabb képességű és rosszabb előmenetelű tanulók kerülnek.

Az MTA Szociológiai Kutató Intézete és a Fővárosi Tanács Szakfelügyelete és Továbbképzési Intézete által területi rétegzéssel, véletlenszerűen kiválasztott 320 iskola 2000 osztályában végzett felmérés alapján Ferge Zsuzsa a következőket állapítja meg: „A részletes elemzés szerint az osztályzatok szerinti homogenizálás az iskolák túlnyomó többségében, pontosabban egy-két ritka kivétellel társadalmi homogenizálást is jelent... Egyetlen olyan vidéki általános iskola volt, amelyben a tanulmányi eredmény szerinti homogenizálás nem párosult a társadalmi homogenizálással”¹⁷.

Szintén ő állapítja meg: „A képesség szerinti szelekció azonban óhatatlanul társadalmi szelekcióhoz is vezetett: a jobb és rosszabb átlagos tanulmányi eredményű osztályok társadalmi összetétele kimutathatóan különbözik egymástól... Számos vizsgálat szerint a gyenge osztályok egyre inkább lemaradnak, sőt esetleg saját, az iskola törekvéseivel és értékeivel szembeforduló szubkultúrát is kialakíthatnak. Ennek következtében a párhuzamos osztályok között is feszültségek keletkeznek. Mindenesetre: kevesebbet profitálnak az iskolából, mint a jó osztályok tanulói, s ezzel fokozódik amúgy is meglévő induló társadalmi hátrányuk”¹⁸.

A magunk részéről ehhez azt tehetjük hozzá, hogy egyre inkább terjed az a gyakorlat, amely szerint a párhuzamos osztályok szervezésénél a szelekció már az első osztályba való beíratkozásnál megtörténik, szigorúan, néha bevallottan, néha be nem vallottan társadalmi alapon. Ott, ahol két párhuzamos osztály van, a b-osztályba, ott, ahol három párhuzamos osztály van, a c-osztályba a cigány tanulókat és a hátrányos helyzetű nem cigány tanulókat tömörítik.

Magyarországon – amint már több ízben szóltunk róla – nem beszélhetünk cigánykultúráról vagy szubkultúráról, hanem az alsó réteg szubkultúrájáról, amelyen belül a cigányság különböző életforma-csoportjai különböző színeket jelentenek. Az alsó réteg szubkultúrájának néhány jellegzetességét is rögzítettük: alacsony jövedelem, magas gyerekszám, szociális szempontból elfogadhatatlan lakások, villannyal, ivóvízzel való ellátottság kedvezőtlen mutatói, a felnőttek iskolázottságának alacsonyabb szintje. A párhuzamos osztályok szervezésénél igen sok magyar faluban az iskolák vezetői igen jó gyakorlati szociológusnak mutatkoznak: a c-osztályokba az említett jegyek alapján az alsó réteg gyermekeit tömörítik. Ott, ahol a cigánygyerekek száma ehhez elegendő, gyakori, hogy a c-osztályba kizárólag cigánygyerekek járnak, másutt együttjárnak a többi hátrányos helyzetű gyerekekkel.

Csalog Zsolt tanulmányából idézünk:

„A halasztások vagy a később engedélyezett egyéves kihagyások az egyik, a gyakori bukkás, évméltés a másik oka annak, hogy az iskolába járó cigánygyerekek zöme évszentes, túlkoros. Jászfényszarun a kérdőívek alapján összehasonlítottam az iskolások korát és azt, hogy hányadikba járnak. Az eredmény szerint egy éves késése van a gyerekek 24 százalékának, két év késéssel jár 15 százalék, ennél több késéssel 3 százalék, és csak 58 százaléknak nincs késése. Ez azonban a szélső példa, az általános helyzet ennél sokkal rosszabb. A kunmadarasi kiegészítő tagozatban (ide jár a cigánygyerekek döntő többsége) az első osztályosok 8–9, a második osztályosok 9, a harmadik osztályosok 10, a negyedik osztályosok 10–12 évesek. Az évkésések eredménye, hogy a nyolcadik osztályig ma is csak elenyésző kisebbség jut el, és ebben, úgy látszik, nem javul az eredmény az 50-es évek óta. A különbség inkább csak annyi, hogy míg korábban a harmadik-negyedik osztályban, most az ötödik osztályban rekednek meg, halmozódnak össze a cigány tanulók.”

Csalog Zsolt másik tanulmányából:

„Jelentős azoknak a tanköteles gyerekeknek a száma, akik egyáltalában nem járnak iskolába: a csurgói járásban 1971-ben 10,2 százalék, a marcali járásban 1969-ben 16,3 százalék – va-

lamilyen indokkal megadott felmentés alapján. Ha e számhoz azokat is hozzávesszük, akik beiratkoztak, de a sok hiányzás miatt osztályozhatatlanok voltak, tehát gyakorlatilag szintén nem jártak iskolába, még magasabb számokat kapunk – például Siófok, 1971: 25 százalék...

A csurgói járásban a túlkoros tanulók aránya 58 százalék, a bukási arány pedig 33 százalék. Siófokon a cigány tanulók bukási aránya 39 százalék. Igalon a tanulmányi átlag 2,1, a bukási arány 33 százalék”.

„Barcson az iskoláskorú gyerekek száma a felmérés időpontjában 89. Ebből iskolába jár 71, tehát az iskolába nem járók aránya 20 százalék. Ezenfelül még általános iskolába jár 5 tanuló, aki már nem tanköteles korú. A gyerekek 69 százaléka az alsó tagozatba jár. Az iskolába járó tanulók 60 százaléka évvésztés. Egy év veszteséggel jár 20 tanuló, két év veszteséggel 17 tanuló, három év veszteséggel 7 tanuló. Az iskolai mulasztások, illetve az iskolából való teljes kimaradás okát a legtöbb családban – általában sokgyerekes családokban – a szülők a ruházat teljes hiányában jelölték meg.”

A pedagógusok nem felelősek ezekért a jelenségekért, mint ahogy a cigány csecsemők magas halálozási arányszámáról sem az orvosok tehetnek. Egyszerűen megoldhatatlan nehézségekkel találják magukat szemben.

A cigánygyerekek a maximálisan idegen környezetbe kerülve, fokozott idegi igénybevétel mellett nem úgy viselkednek, ahogy az iskola elvárna tőlük. Az iskolai magatartás formái a nem cigány gyerekek számára lényegében nem különböznek attól, amit otthon vagy az óvodában megtanultak. „A cigánygyerekek számára azonban ezek a formák ismeretlenek és érthetetlenek. Nagyon gyorsan fel kell ismerniük azt is, hogy ruházatuk, cipőjük rosszabb, mint társaiké, iskolai felszerelésük hiányos, és hogy az embernek az az állapota, amit ők eddig természetesnek tartottak, szégyenletes dolognak számít. Az első kudarcok után megértik, hogy elkülönítésük végleges és visszavonhatatlan.”

Az igazolatlan mulasztások is olyan bonyolult problémákat vetnek fel, amelyekkel szemben az adminisztratív eszközök nem elégségesek. Jellemző példái ennek az idegnyomlás családok, amelyeknek életkörülményeivel már dolgoztunk II. fejezetében foglalkoztunk. A mai magyar művelődésügyi igazgatás számára ezeknek a családoknak a gyermekei leírt tételek, mert május elején, az iskolaév vége előtt elhagyják az iskolát, bizonyítványt nem kapnak és a következő évben ugyanabba az osztályba iratkoznak be, amelybe előzőleg is jártak. Erdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy egyik vidéki városunkban a városi rendőrkapitány személyes befolyását felhasználva, a városi tanács művelődésügyi osztályán elérte, hogy az iskolaév a cigánygyerekeknél a szülők foglalkozásához és körülményeihez igazodjék. Azóta ez a rendőrtiszt magasabb pozícióba került és a városban a „normális” helyzet helyreállt: a cigánygyerekek nem kapnak bizonyítványt.

Az átlagos cigánygyerekek iskoláztatását anyagi nehézségek is akadályozzák. Igen gyakran hallottuk cigány szülőktől azt a panaszt, hogy ruházat vagy megfelelő felszerelés hiányában képtelenek iskolába küldeni gyerekeiket. Az iskolai ruhaakciók enyhítenek ezen a helyzeten, de nem eléggé, mert a tanácsok segélyalapja ehhez nem elég.

Még súlyosabb probléma az elégtelen táplálkozás. A pedagógusok egybehangzó véleménye szerint az iskolaéretlenség leggyakoribb oka a gyerekek általános alultápláltsága, és a későbbiekben is akadályozza az iskolai munkát az éhség.

„Nem megfelelő a táplálkozás... A cigány tanulók kinézik a gyerekek szájából az ételt... mikor sorba kérdezgettem, hogy mit reggeliztél? – Semmit. Hát te? – Se mit. – És az este mit ettetek? – Semmit. – Délben mit ettél? – Kis levest. És hát szinte emberfeletlinek tartom, hogy eljön egy hét éves gyerek és végignézi, hogy ez ezt eszik, az azt eszik, énám figyelni kellene, este már nem evett, reggel nem evett, még délben esetleg kap valamit – szóval sokat éheznek, nagyon-nagyon sokat. És a ruházatuk is olyan, hogy télen eljön, még novemberben mezítláb, még egy kiskabátban, semmi alatta!”

Iskoláinkban a szegénysorsú napközis gyermekek számára az ebéd ingyenes. A vizsgálunkban szereplő cigánygyerekeknek azonban csak elenyésző része vehette igénybe ezt a szociális juttatást. Iskoláink egy részében nincs konyha, a szállítást sem tudják megoldani, és így nem adnak ebédet a gyerekeknek. Az átlagosnál gyakrabban fordul elő ez a nem teljes iskolákban, vagyis azokban az iskolákban, amelyekbe csak elsőtől negyedikig járnak a gyerekek. Sajnálatosnak kell neveznünk azt a körülményt, hogy többnyire ezeknek az iskoláknak a tanulói között van a legtöbb olyan gyerek, akinek egyetlen rendes tápláléka az iskola ebéde lenne. A cigánygyerekek azonban elsősorban azért nem vehetik igénybe az ingyenes ebédet, mert a napközi otthonba azokat a gyerekeket veszik fel, akiknek mindkét szülője dolgozik, a cigánygyerekek anyja azonban a már ismert okoknál fogva nincs rendszeres munkaviszonyban; ezért nem lehetnek napközisek, s mivel nem napközisek, nem is kaphatnak ebédet. Csak elismeréssel lehet emlegetni azoknak a tanácsoknak és iskoláknak a példáját, amelyek az általános gyakorlattól eltérően minden rászoruló gyereknek ingyenes kosztot adnak – akár napközisek, akár nem.

„További nehézséget jelent – idézzük Csalog Zsolt tanulmányából –, hogy az átlagnál olyanok a körülmények, hogy a gyerekek nem vihetik haza a tanszereket – ha hazavinnék, testvéreik vagy felnőtt rokonaik időnként megsemmisítenék azokat. Ezért a személyi használati tanszereket legtöbb helyen az iskolában tartják, lezárva, a gyerek csak az órán kapja meg őket. Jászfényszarun már csak a füzeteket, és már csak a cigánytanulók felénél, Kunmadarason és Jászladányban a könyveket is, mindent zárnak. Ez egyúttal azt jelenti, hogy az iskolán kívül nincs módja a tanulónak tanulni, leckét írni. Ez részben anyagi kérdés is; a nevelésesen kicsi, tanulónkénti évi harminc-ötven forint (Kunmadaras) vagy osztályonkénti 50–60 Ft (Jászladány) segélyösszegekből alig jut valami, így még a ceruzát elvesztő elsős cigánygyerekek is állandó fennakadást okoznak. A problematika kicsinyességének ékes példája:

„Volt már itt olyan is, hogy amikor általában fizetési napon vagy szombati nap hazajön az apjuk vagy valaki, akkor 4–5–10 Ft van egy ilyen rongyos kis cigánygyereknél. – Na hát, mit vesz? – Kiflit vesz, cukrot vesz, ezt vesz, azt vesz, de már van is nála cukor. – No, ide adsz fiam 2 vagy 5 Ft-ot, akkor bevásárolok neki ceruzát, színest – ez a tiéd – azt akkor ameddig azt tart, hát avval ír. És ha azt én megörzöm, akkor hát egy hónapig, két hónapig, mit tudom én meddig van.” (Tanítónő)

„Zavaró körülmény az oktatásban az alsós cigánygyerekek higiéniés szintje is. Egyes községekben rendszeresen előfordul, hogy az évente két-három alkalommal tartott tisztasági razziák során tetveket vagy bolhákat találtak, a magyar szülők reklamálnak az iskolánál, változtatásokat követelnek legalább az ülésrenden (néha élősdiak vagy más racionális ok nélkül is), a cigány szülők pedig megsértődnek.”

A telepek igen nagy részében problémát jelent a telepeknak az iskolától való távolsága. A cigánygyerekeknek nem egyszer öt kilométert kell gyalogolniuk az iskoláig, ami télvíz idején rossz ruházatban, hat-nyolc éves gyerekeknek embertelenül nehéz dolog. Annál is inkább, mert az út nagy része a lakótelepülésen kívül vezet, nem főútvonalon, hanem behavazott ösvényen, s a cigány anya rossz idő esetén el sem engedi gyermekét az iskolába. Mivel a telepek átlagos mérete kicsi, telepi iskolák létesítésére nem mindig van mód. Általában az országúttól is távol fekszenek a telepek, és csak kivételképpen találkoztunk olyan megoldással, hogy a telepről külön autóbusz viszi iskolába a gyerekeket.

E helyen kell foglalkoznunk a cigány és a román anyanyelvű gyerekek problémáival is. Az oláh cigány és a román cigány telepeken általában két nyelven beszélnek az emberek, és elvéve előfordul olyan román vagy vend cigánytelep is, amelynek lakói rosszul beszélnek magyarul. Ezeken a telepeken a cigánygyerekek általában előbb tanulnak meg cigányul, illetve románul, és csak később, hatéves koruktól kezdve sajátítják el a magyar nyelvet. Az iskolában ez természetesen fokozott nehézséget jelent.

Mindez hozzájárulhat ahhoz, hogy míg a magyar cigányoknál az iskolába nem jártak aránya a 15–19 éves korosztálynál 7,1 százalék, és a csak 1, 2, 3 vagy 4 osztályt végzettek aránya 20 százalék, addig az oláh cigányoknál az iskolába nem jártak aránya 17 százalék, a csak 1, 2, 3, vagy 4 osztályt végzettek aránya 33,6 százalék, a román cigányoknál az iskolába nem jártak aránya 20 százalék, az 1–4 osztályt végzettek aránya pedig 46 százalék.

Igen jellemző ebből a szempontból, hogy a falvakba betelepült, régi közösségükből kivált és jobb módban élő román cigánycsaládokban az anyanyelv már nem jelent akadályt; ezzel magyarázható, hogy a már említett korosztályban a 8 osztályt végzettek aránya a román cigányoknál 27 százalék, míg az oláh cigányoknál 7 százalék és még a magyar cigányoknál is csak 25,6 százalék.

Ez is arra mutat, hogy naív utópia az az elképzelés, amely cigány nyelvű, illetve román nyelvű iskolák felállításával akar a nyelvi problémán segíteni. Említettük, hogy a cigány anyanyelvű cigányok több dialektust beszélnek; már ez is nehezíti az ilyen megoldást. Még járhatatlanabbá teszi ezt az utat, hogy a tantárgyak cigány nyelven történő oktatása e pillanatban elképzelhetetlen. A legutóbb megjelent Hutterer–Mészáros-féle tankönyv mintegy 2000 szót tartalmaz, és ezeknek csaknem a fele is magyar jövevényszó. A tudományok közlésére alkalmas fogalmi szókincse pedig a cigány nyelvnek egyáltalában nincs.

Nem célravezető a román nyelvű iskolák felállítása sem. A román anyanyelvű cigányok által használt román nyelv nem az irodalmi román nyelv, hanem annak teljesen eltorzított, magyar, cigány és egyéb jövevényszavakkal kevert változata. A román anyanyelvű cigánygyerekek alighanem éppoly kevésbé értenék a román nyelvű oktatást, mint a magyar nyelvűt.

Átmeneti megoldási kísérletnek látszanak az utolsó években Baranya és Somogy megyében szervezett cigányiskolák, ahol a tanítás nyelve magyar, de az indulás nehézségeit, a románul valamennyire tudó pedagógus az anyanyelv részleges bekapcsolásával segít leküzdeni.

Nyelvi problémával azonban nemcsak a román és cigány anyanyelvű cigánygyerekeknel találkozunk. Ma már közismert, hogy a különböző és ennek megfelelően nyelvhasználatban is különböző társadalmi rétegekben különbözik a családi életben a kisgyermekkel szemben használt nyelv, valamint a kisgyerekek által hallott, felnőttek közötti beszéd nyelve is¹⁹. Mivel az iskola nyelve a középosztály nyelvéhez áll közel, ezért a munkás- és parasztgyerekek hátránnyal indulnak az iskolában. Még inkább igaz ez a cigánygyerekekre. Ha igaz az, hogy az iskola az egész kultúrát kéri számon, és az egész kultúrában való előrehaladást osztályozza, megtanítani azonban csak a felét tanítja meg, a másik felét „a családra bízva”, ha igaz továbbá, hogy „a kultúrának ez a lényegesebb fele nincs tankönyvekbe foglalva, s ezért rejtett kultúrának nevezhetjük”, ha végül igaz az, hogy ebből a rejtett kultúrából az értelmiségi családban többet adnak át a gyerekek, mint a munkáscsaládban, akkor ehhez hozzátehetjük, hogy legkevesebbet családjában a cigánygyerekek kap ebből a rejtett kultúrából. Már bevezetőnkben említettük, hogy a cigányok kultúrája elsősorban a hiány kultúrája. Azt is hozzátettük, hogy a kultúrában nemcsak hiányt, hanem pozitívumot, többletet is tapasztaltunk. Ezt többek között a gyerekek nevelésében is észlelhetjük. Az átlagos cigány szülő és az átlagos cigánygyermek kapcsolatában több az intimitás, a bensőség, és kevesebb az agresszivitás mint az átlagos magyar szülő és gyerek viszonyában. Ennek az előnynek azonban a cigánygyerekek az iskolában semmi hasznát nem veszi; az iskolában a cigány családi nevelés rendszerének csak hátrányos oldalai érvényesülnek.

Sokak által megfigyelt tény a cigánygyerekek – és nemcsak a cigány vagy román anyanyelvű cigánygyerekek – szókincsének szegényessége a magyar gyerekekkel szemben. Ennek egyik (nem egyetlen) okát a cigánytelep tárgyi kultúrájának szegényességében jelölhetjük meg. A cigánygyerekek nyelve nemcsak szerkezetében tér el a többi gyerekek, s elsősorban az iskola nyelvetől, nemcsak a nyelv absztraktabb, fogalmi elemei ismeretlenebbek, idegenebbek számára, hanem szókincséből még konkrét és a többi gyermek által nagyon is ismert tárgyak sokaságának megnevezése is hiányzik, mivel világából maguk a tárgyak hiányzanak.

Solt Otília tanulmányából idézzük:

„A kisgyerekek attól kezdve, hogy többé-kevésbé járnak tudnak, tárgyakkban, tárgyi ingerekben végtelenül szegényes, térben is szűk környezetben élnek. Sem élményt nem nyújtanak a tárgyak, sem szükségletet nem elégítenek ki (még a meleget sem ruháktól kapják, hanem a jól fűtött putri levegőjétől). Az éhség és kielégítése közé sem iktatódik tárgy, étel van és éhes szájacská – közben a gyerek vagy egy felnőtt keze. A nem cigány környezetben már egészen korán a tányér, a pohár, az üveg, az asztal kelti – színezi a táplálkozással járó élményt, a cigánygyereknek csak eleven test²⁰. A nem cigány gyerekek a séta nem-tárgyi élményeihez a kabát és a sapka a bevezetés. Mindez a tárgyi közbeiktatás egyszersmind halogatást is jelent, az ételt tányérra kell tenni, a szaladgálás előtt a kabátot fel kell venni, nem is beszélve arról, hogy eleve nem akkor sétál, amikor akar, nem akkor eszik, amikor megéheznek. De még ahol vannak is tárgyak (ahol „gazdagabbak”, egyre inkább vannak), ott sem kapcsolódik nemzedékek óta szilárduló szabályrendszer a tárgyak használatához, a felnőttek életében sem, hát még a kisgyerektől elvárt magatartásban. Ezért a tárgyból nem lehet fétis. A gyerek saját magát nem tárgyakkal definiálja (az én ruhám, az én játékom), és a szükséglet kielégítést sem szimbolizálja szabályosan hozzákötődő tárgyak. A tárgyak használatából, a tárgyi környezetből másrészt tabuk és veszélyek sokasága következik. Ezek a tabuk a cigánygyerek életéből kimaradnak. Nincs ruha, nem kell vigyázni a ruha tisztaságára, nincs váza, amit eltörhet, nincs zsinóros lámpa, amit letaszíthat. A putriban azt csinál, amit akar. Még ott sem alakultak ki tabuk, ahol már megvannak a veszélyes tárgyak. A felnőttek nem tudják megteremteni a tárgyi tabut, ez érteti meg a sok közlésben ismétlődő motívumot: „Emeletes lakásba nem költözöm, mert a gyerek leeshet az emeletről.” A városban lakó cigányok nem merik egyedül hagyni a gyereket: „Itt megy az út, a sok autó, nem maradhatnak egyedül a gyerekek”. Kísérletet sem tesznek arra, hogy a gyerekeket megtanítsák: az útra tilos lemenni. Nincs mechanizmus a tradíciókban a fizikai világhoz kapcsolódó tabuk kialakítására. A putrikban rendkívül gyakori a kisgyerekek okozta lakástűz, mert az életükbe nemrég került gyufa veszélyessége sem alakította ki a tabuképzést. Ez a világ a szegénység világa, de a másik oldalon az emberi kapcsolatok és a testi élmények gazdagsága áll.

A gyerekek nem nagyon léphetnek ki egy hagyományosan megszabott körzetből. Ha az iskola ezen kívül esik, akkor a szülők minden nap újra vívódnak, elengedjék-e, kísérjék-e. Az iskolának és a gyerekre háruló napi kötelességnek a helye tisztázatlan és családonként változó. Amikor a gyerek először megy iskolába, először a megfelelő ruhákat kell előteremteni: Az iskolába nem járó szaladgálhat vékony rongyokban, az iskolásnak kabát kell és cipő... Az iskola teljesen idegen, ha nem mindjárt fullasztóan, gyötrelmesen kínos élmény. Első nap ugyanolyan bizalommal és tisztelettel fordul a tanítónéni felé, mindig, befogadni képes érdeklődéssel és vára-kozással a majd történő felé, szerencsés esetben gyanútlanul a többi gyerek felé, mint ahogy eddigi életében viszonyult a rajta kívüli világhoz. Ugyanakkor eddigi élete semmiféle olyan mechanizmust sem épített ki gondolkodásmódjában (a teljesítmény, a célirányos, befejezett, örömet nem nyújtó, sőt terhes tevékenység képessége), amelyet az egész iskolai rend feltételez, és amellyel más gyerekek rendelkeznek. A telepen élő cigánygyerek élményvilága személyekhez, testekhez fűződik, azokban az esetekben, amikor lakóhelye természeti környezetben van, a természeti világhoz. A személyi kapcsolatok változatossága azonban nem pótolja a tárgyi kapcsolatokat, és nem hívja életre az absztrakció képességét. A támpontok hiányoznak. Hiányzik például az óra. Egész cigánytelepek vannak, ahol egyetlen óra sincs, és a felnőttek nem is igazodnak el az órán. De éppen úgy hiányzik a gyerekek életéből az ismétlődő, életüket rendszerbe foglaló órabeosztás.”

Lakatos Menyhért az alábbiakban foglalja össze azokat a pszichológiai mozzanatokat, amelyek a cigánygyerekek iskolai érvényesülését akadályozzák.

„A putrik világában korlátlan szabadságot élveztek, sem nyelvi, sem illemszabályok nem

kötötték őket... Aztán váratlanul jön az iskola szabályokhoz kötött, szűk világa, alig egy padnyi szabad teret nyújtva számukra. Ezt nem előzte meg szülői felvilágosítás (hisz maguk is alig vagy egyáltalán nem ismerik az iskolát), nem szoktatta fegyelemre őket óvoda. És szeptember elsején faragatlan magatartásukat, nyelvi nehézségeiket viszik magukkal, meg nevüket, hogy „cigány”. Ezek a tények egyszer s mindenkorra megfosztják őket a közös iskolában attól, hogy játszópajtást vagy barátot válasszanak, netán őket válassza valaki. Míg a többi gyerek az iskolát második otthonának tekinti, a cigány idegen marad. Nem fogadják be, elhúzódnak tőle, lenézik, mert rongyos, és nem mindig mintapéldánya a higiéniaának. Jönnek a gúnyolódások, ő a maga módján megpróbál ellenállni, és ez a mód többnyire szigorúan ütközik az iskolai élet szabályaival. Elfogy a pedagógus türelme is, hullanak az egyesek, az intők, tanulmányi eredmény elégtelen, osztályismétlés, majd gyógypedagógia, mert rontják az osztályátlagot. Még nem cigánygyerekek esetében is előfordul, hogy a nehezen kezelhető tanulót pusztán körülményei miatti szellemi retardáltsága és rosszabb magatartása okán gyógypedagógiai osztályba adják be. Cigánygyerekek esetében ez szinte általánossá vált. A cigánygyerekek számára az iskola nem tud otthonossá válni... Eredménytelenül múlnak az évek, a gyerekek változatlanul szabadulni akarnak idegen környezettől, elkerülni az iskolát. Válasz: intő, buktatás, pénzbírság. Mindez nem segít... Amikor végképp elfogy a türelem, jön a megoldás: a gyereket gyengeelméjűség miatt felmentik az iskolalátogatás kötelezettsége alól. Örül a gyerek, megszabadult a kínos, idegen környezettől, örül a szülő, megszabadult a pénzbírságoktól, és az iskoláztatással járó kiadásoktól és megkönnyebbül a pedagógus is.”²¹

Alapvetően befolyásolja a cigánygyerekek szereplését az általános iskolában a cigány szülő viszonya az iskolához, ami viszont a cigány szülő egész életformájának függvénye. Ebből a szempontból a cigány szülőknek három csoportját különböztetjük meg: a falvakba, városokba beköltözött, a nem cigány társadalomba többé-kevésbé beilleszkedett cigányokat, a hagyományos életformát folytató cigányokat, és a kettő között elhelyezkedő átmeneti csoportot.

A hagyományos életformát élő cigány számára a múltban az iskolának semmiféle értelme sem volt; ellenséges, idegen hatalomnak számított; az iskolában tanultakat a hagyományos cigányfoglalkozásokban és életvitelben semmire sem lehetett használni; és ebben az időben a cigány szülők zöme mindent megtett annak érdekében, hogy gyermekét elvonja az iskolától.²²

A felszabadulás óta a hagyományos életformát élő cigányok számára annyiban változott a helyzet, hogy ma már többségükben szükségesnek látják az olvasás és az írás megtanulását. A hatóságokhoz fűződő újfajta viszony is szükségessé teszi ezt. A hatóság azelőtt a csendőrt jelentette, esetleg a jegyzőt, kivételképpen a szolgabíró. Velük a kapcsolat mindig szóbeli volt, személyes. A cigányok most is szívesen intéznék ügyeiket szóban és személyesen, de a hatóság ragaszkodik a papírhoz. Lakásépítési kölcsönhöz papír kell és az elutasítás is papíron érkezik. Szociális segílyt csak papíron lehet kérni, és a válasz is papíron jön. Ha a szülő a gyermeket állami gondozásba akarja adni, vagy még inkább nem akarja állami gondozásba adni, mégis elviszik, s vissza akarja kapni, mindez aktákon keresztül intéződik. De ugyanígy szükség van minimális írás- és olvasástudásra a munkahelyen is. Ennél többre viszont jelenlegi életvitelük mellett nincs szükség. Ezért a 4–5 osztály elvégzését a telepen élő cigány szülő gyermeke számára a teljesen elégségesnek tartja s gyereke ugyanígy. Más foglalkozás nem igen jelenik meg képzeletvilágukban, mint a fiúk számára a segédmunka, a lányok számára az anyaság, a napszám, a takarítás, ezekhez pedig nem kell nyolc osztály.

Ahogy cseperednek a gyerekek, a legidősebb lánygyerek már nyolc-tíz éves kora körül az anya helyettesítőjévé válik a nagy létszámú családban, amikor az anya napszámba megy. Vigyáz a kicsikre, takarít, főz, enni ad az állatnak, ha van. Ezért a legutóbbi időkig az volt a tipikus, hogy fel sem adták az iskolába, vagy az első osztály után kivették onnan. Serdülő korba jutva, maga is napszámba kezd járni, és az otthoni munkák a második lánygyerekre maradnak.

A fiúgyermeknek is elég hamar más dolga akad, mint iskolába járni. Már említettük, hogy a vályogvető családokban a nyári hónapokban az egész család részt vesz a munkában, a gyerekek is. Idénymunka azonban mindenütt akad, ott is, ahol nincs vályog.

„A csigát az árokparton gyűjtik, mikor kijön a tavaszi enyhe, meleg idő, akkor ez a reggeli nedves harmat elég ahhoz, hogy arra a csiga előjöjjön. És akkor korán reggel mennek ki, és összeszedik. Na most ezt leadják, öt-hat forint kilója. Hát aki ügyes, és ahol van három-négy értelmes gyerek, akkor az természetes, hogy jó pénzhez jutnak. Hát csak szedjen mindegyik gyerek 10 kilót. Az negyven kiló 6 forintjával. Tessék csak számolni, 240 Ft. Na még, ha 200 marad is, mert közbe lerostálják az alját, a kicsi lepotyog, akkor is.”

A házi munkát és az idénymunkát hamarosan követi a nemi élet. Lakatos Menyhért tanulmányából idézünk:

„Ott, ahol nyolcan, tízen élnek egy helyiségben, gyakran több család együtt és jó, ha egy négyzetméter szabad mozgási terület esik egy családtagra, a felnőttek szexuális élete nem marad titokban a gyerekek előtt. Nyolc-tíz éves korban már ezek az észrevételek nem maradnak hatástalanok... a nemi ingerek, amelyeknek a gyerek állandóan ki van téve, már kora serdülő korban rátelepednek tudatára, ösztöneit állandóan ébren tartják a külső hatások, és keresi a kielégülés lehetőségeit. Mivel világuk annyira szűk, hogy illegálisan nem tudnának szexuális kapcsolatokat kötni, ösztöneik kényszerítésére legális kapcsolatokat keresnek. Így jönnek létre az ún. szöktevések, amelyek egyenértékűek a többi kötetlen házassággal. Ennek a házasságnak van a legkevesebb köze a szerelemhez, csak legális kielégítése a váagnak, de ez nem zárja ki a túlságosan korai gyermekszüléseket. Így az ifjúság a cigányok számára csak fogalom marad, valójában nem is ismerik. A gyermekkorból azonnal a felnőtt korba kénytelenek lépni. A nők 18–20 éves korukban már többgyermekes anyák, a fiúk gyermektartási kötelezettségekkel megterhelten vagy apai gondokkal küzdik végig a másoknál ifjúságnak nevezett korszakot.”²³

Az iskolázatlanság szempontjából még a hagyományos életformánál is kedvezőtlenebb a hagyományos formák felbomlása, tehát az olyan cigányközösség, amelyben a régi szokások, normák, kötelek elvesztették érvényüket, de nem azért, mert a közösség tagjai beilleszkedtek a nem cigány társadalomba, hanem azért, mert a sokszoros átköltöztetés, a régi közösségből való kilépés vagy a nagyvárosi élet hatására elvesztették a talajt a lábuk alól. Az ilyen közösségek felnőttjének és gyermekének viszonya az iskolához nem jobb, mint a hagyományos telepé, hanem rosszabb. Nyelvezetében nem kerül közelebb a cigány lakossághoz, legfeljebb annak a bűnözés határán álló marginális rétegéhez, tárgyi kultúrája továbbra is szegényes, szabályrendszere pedig végképp nincs. Az ilyen közösségben a hagyomány és szerepe minden hiánya megmarad, de elvész a gyermekkel szembeni gyöngédség is. Solt Ottilia tanulmányából idézzük:

„Az ilyen cigányközösség háromévesei kövel dobálják az idegeneket, kínozzák a kutyákat, összeverekednek egy jobb falaton. A 4–5 évesek koldulnak, a 6 évesek lopnak, a 7 évesek üzletelnek, a 8 évesek pedig lányokat kerítenek az idegeneknek.”

A faluba, városba beköltözött, már jó néhány éve rendes lakásban lakó cigánycsaládokban, ahol a férfiak gyakran elismert tagjai valamelyik vállalatunk munkahelyi közösségének, az iskolához való viszony rendszerint az ellentettjére fordul. A szülők minden törekvése arra irányul, hogy a gyerek elvégezze az általános iskolát, és utána is tovább tanuljon, szakképzettséget szerezzen, vagy középiskolába jusson. A gyerekeket rendszerint nagyon szépen öltöztetik. A nagyobb gyerekszám itt is megvan, és a gyerekekkel szembeni gyöngédség is megmarad. Az iskola, amely nem tud mit kezdeni a hagyományos telepen élő cigány gyerekekkel, nem is beszélve a felbomlott közösségek gyerekeiről, boldogan öleli magához a törekvő cigánycsaládok gyerekeit és az ott hon dédelgetett gyerek az iskolában is ugyanazt kapja, mint a szülőitől. Ezek a gyerekek sokszor komolyabban veszik az iskolát a nem cigány gyerekeknél is, és gyakran igen jó tanulók. Meg kell állapítanunk, hogy az ilyen esetek aránya cigánygyermek között kicsi. Jelenleg a középiskolába

járó cigánygyerekek száma nem éri el a 700-at, a középiskolás korosztály 3 százalékát. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a középiskolás korosztály létszámának növekedésével az arányszám az utóbbi években nem emelkedett, hanem csökkent. Ez a néhány száz gyerek nagyon kis eredmény, de megmutatja a cigány gyerekek iskoláztatásához vezető utat, azt, hogy az iskoláztatás nemcsak, hogy nem adminisztratív kérdés, de még nem is egyszerűen pedagógiai. A cigány gyerekek akkor fogják elvégezni az általános iskolát, és egy részük akkor fog ennél is tovább jutni, ha a cigánycsaládok megtalálják helyüket a magyar társadalom életében.

Az integrálódás útjára lépett cigánycsaládok nagyobb része még nem jutott el eddig. Azokban a családokban, amelyek csak nemrég költöztek be a nem cigány település belsejébe, vagy amelyek az 1965 óta épített Cs-házak valamelyik lakásába jutottak, már látható az igyekezet, hogy gyermekeik iskoláztatásáról gondoskodjanak. Elvileg már átvették a magyar társadalom magatartását az iskolával szemben, azzal azonban nem mindig vannak tisztában, hogy milyen igényekkel és követelményekkel jár is ez. Éppen ezért örömmel fogadják az olyan álmegoldásokat, hogy 10–14 éves gyermekeik az általános iskola felső tagozata helyett, alapismereti tanfolyamra járjanak, hiszen ez összeegyeztethető a lánygyerekek házimunkájával és a fiúgyerekek pénzkereső munkájával. E családok gyermekeinek nagy része a 8 osztályt bukások, ismétlések miatt nem végzi el, más részük elvégzi ugyan, de legalábbis kettes értékű tanulmányi eredménnyel.

A hagyományos, ill. a felbomlott telepen élő cigánygyerekek iskoláztatásához vezető utat sokan külön cigányiskolák, cigány-osztályok szervezésében látják. E javaslatot képviselik többek között azok, akik a cigánykérdésben elsősorban nemzetiségi problémát látnak, a Magyarországon élő cigányokat egységes cigány nemzetiséggé kívánják szervezni olyan jogkörrel, mint amilyen a román, szlovák vagy német nemzetiségnek van. E csoportba egyaránt tartoznak cigányok és nem cigányok. Egy részüket a cigányság anyagi jólétének és kulturális színvonalának emelkedése egyáltalában nem is foglalkoztatja, hanem kizárólag a cigány nyelv, a cigány irodalom és művészet, a cigány kultúra érdekli őket, más részük egyforma gonddal viseli szívében a cigányság társadalmi emelkedését és a zárt cigány-etnikum kikovácsolását. Részükről az önálló cigány-iskola követelése elsősorban a cigányság elkülönítését és közösséggé alakítását szolgálja.

Már láttuk, hogy követelésük sok helyütt meg is valósult, cigány-osztályok, C-osztályok, kiegészítő iskolák, túlkoros osztályok, alapismereti tanfolyamok, cigányiskolák formájában. Ami a kiegészítő iskolákat és a túlkoros osztályokat illeti, ezekben nyilvánvalóan csak arról van szó, hogy iskolák és helyi hatóságok a dolog könnyebbik végét keresik s a cigánygyerekek elkülönítésével igyekeznek lehetővé tenni a nem cigány gyerekek nyugodt körülmények között folyó tanítását, még a reményéről is lemondva annak, hogy a cigánygyerekek iskoláztatásának ügyét akár csak egy lépéssel is előbbre vigyék. A legtöbb esetben a cigány-iskolák, cigány-osztályok, C-osztályok sem szolgálnak más célt. Igen gyakran találkozunk azonban olyan törekvésekkel is, hogy a cigány-iskolák, C-osztályok elkülönítésével ne csak a cigánygyerekeket és tanítójukat szabadítsák meg a cigánygyerekek terhes jelenlététől, hanem, hogy az utóbbiak számára létesített osztályokban valóban jobb eredményeket érjenek el, mint eddig. Mindenütt, ahol a törekvések komolyak, hoznak is részleges eredményeket. Ha a cigánygyerekek jó tanító kezébe kerülnek, aki törődik velük, megértéssel közeledik hozzájuk, szívesen mennek iskolába és érnek is el eredményeket. Az eredmények azonban csak részlegesek. A késői beszédkezdetből, az eltérő nyelvhasználatból, a tárgyi kultúra irányából, az absztrakciós képesség alacsonyabb fokából eredő elmaradást ezek a cigányosztályok nem tudják behozni, a cigánygyerekek és a nem cigány gyerekek közti távolság az évek során nem csökken.

IV. FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS FOGLALKOZÁSI STRUKTÚRA

1. Foglalkoztatottság

Foglalkozástörténeti szempontból megállapítható, hogy az iparosodás előrehaladása a dualizmus korában és a két világháború között a régi cigánymesterségek, iparágak háttérbe szorításával, kiküszöbölésével a cigányok egész népcsoportjait tette foglalkozás nélkülivé, s mint ilyent, önmagát eltartani nem tudóvá, társadalmi szempontból veszélyessé, a cigánysággal szembeni ellenérzések forrásává. E folyamat néhány részletével – bár csak vázlatos formában – a későbbiekben foglalkozunk. E helyen annyit kell leszögezni, hogy míg a dualizmus idején a régi cigánymesterségek elhalása csak lassú folyamat volt, s a mesterségükből kikopó cigányok a gyors gazdasági növekedés, valamint a társadalom viszonylag liberális életének következtében más területeken megélhetést tudtak találni, addig a Horthy-rendszer időszakában a régi foglalkozások eltűnése rohamossá vált és a cigányok nagy tömegei semmiféle elhelyezkedéssel sem tudták ezt pótolni.

Valószínűnek látszik, hogy a cigányok és nem cigányok között a különbség 150 évvel ezelőtt jóval kisebb volt mint ma. Ismertek a XIX. század eleji útleírások, amelyek bőven számolnak be föld alatti kunyhókról, állat és ember közös lakásáról. Azóta a falusi és városi magyarok életformája teljesen átalakult. Ha csak annyi történt volna, hogy a cigányok nem tartottak lépést a civilizációs fejlődéssel, akkor is a távolság növekedéséről kellene számot kapnunk. De ha azt kell látnunk, hogy egész, rendezett megélhetéssel rendelkező népcsoportok vesztek el kereseti forrásukat, akkor már nem távolságok növekedéséről, hanem szakadékok keletkezéséről kell beszélni.

Az első világháborúig tartó időszakban még csak a távolság növekedéséről lehet szó. Erről is annyiban, hogy a cigányságnak már a XVIII. században is Magyarországon lakó része lépést tartott a magyar társadalom lassú és fokozatos átalakulásával, de a bevándorlók sokasága természetszerűleg alacsonyabb szintről indult; ezért a cigányság bevándoroltakból álló többsége távolabb volt a magyar társadalom többi rétegétől mint a XVIII. század cigányai.

A szakadék a két világháború közötti időszakban keletkezett. Ebben az időszakban váltak foglalkozás nélkülivé a cigány kovácsok, valamint a szegkovácsok, üstfoltozók, teknővájók, fakanálkészítők, seprőkészítők döntő többsége.

Így felszabadulásunk előestéjén a magyarországi cigányság relatív helyzetét tekintve, történetének mélypontján állott.

A népi demokrácia 25 éve alatt tovább folyt a régi cigány mesterségek háttérbe szorulása és eltűnése. Ebben az időszakban zajlott le a cigányzenészek nagy többségének proletarizálódása, a ló- és disznókereskedésnek, mint cigány foglalkozásnak teljes eltűnése, és az előző időszakhoz képest háttérbe szorult a vályogvetés is.

Az ötvenes években ezzel ellentétes folyamat indult meg, hogy azután a hatvanas években ugrásszerűen felerősödjék: a cigányok állandó foglalkoztatottságának rohamos növekedése.

E folyamat eredményeképpen ma ott tartunk, hogy országos viszonylatban a munkaképes korú (15–59 éves) cigányférfiak háromnegyed része állandó munkaviszonnyal alkalmazásban van, további 10 százaléka önállóként, segítő családtagként, vagy ideiglenes munkaviszonyban folytat kereső tevékenységet és csak 15 százalékuk eltartott.

Az 1970. évi népszámlálás adatai szerint hazánkban a munkaképes korú férfiak 88 százaléka aktív kereső, 12 százaléka pedig nyugdíjas, illetve eltartott. A különbség tehát e téren a cigányok és a nem cigányok között nagyon kicsi.

Jelentősen megnövekszik a különbség azonban akkor, ha az adatokat részletesebben, árnyaltabban vizsgáljuk. A 12,3 százalék nem dolgozó magyar munkaképes korú férfiból 2,7 százalék inaktív kereső, tehát olyan személy, aki valamilyen betegség miatt idő előtt nyugdíjba ment, rokkant vagy leszámolt. Ezzel szemben a 15 százalék cigányférfinak a fele (7,3 százalék) munkaképtelen. A betegség miatt dolgozni nem tudó cigányférfiak aránya tehát csaknem háromszor (pontosan 2,7-szer) nagyobb, ráadásul ezeknek a férfiaknak döntő többsége nem kaphat semmiféle járadékot sem, mert előbb vált munkaképtelenné, mintsem hogy néhány éven át állandó munkaviszonyban lett volna.

Más oldalról a nem cigány lakosság körében a 15–59 éves korosztályból elsősorban a tanulók eltartottak. Ezek teszik ki a munkaképes korú férfiak 8,2 százalékát. A cigányok körében viszont az eltartott tanulók aránya a 15–59 éves férfiak százalékában szinte ki sem fejezhetően csekély (0,5 százalék).

A munkaképes korú férfiak gazdasági aktivitás szerint:

	Magyarok	Cigányok
Aktív keresők	87,7	85,2
Inaktív keresők, illetve munkaképtelenek	2,7	7,3
Tanulók	8,2	0,5
Egyéb eltartottak	1,4	7,0
Összesen	100,0	100,0

Az elmúlt tíz évben tehát a munkaképes korú cigányférfiak életében óriási változás zajlott le: a férfiakat illetően a cigányság közel jutott a teljes foglalkoztatottság állapotához. Ez az átalakulás jelentősen emelte a cigányság életszínvonalát, létbiztonságát és civilizációs szintjét. Csak ennek a változásnak az alapján érthető meg a Cs-lakás akcióban való részvétel, és a falvakba, illetve városokba való beköltözés, illetve a telepekről elköltözés megindult folyamata. Ugyanakkor már a fenti adatok is mutatják, hogy a férfilakosság foglalkoztatottsága még ma sem teljes.

Különösen szembetűnővé válik a teljes foglalkoztatottság hiánya, ha nem maradunk meg az országos helyzetről, hanem a regionális adatokat is szemügyre vesszük. A régiók e szempontból két nagy csoportra oszthatók: az iparosodott és az agrár régiókra. A 15–59 éves munkaképes férfiak között az eltartottak aránya a budapesti iparvidéken 5,5 százalék, a Dunántúlon 4,3, az északi régióban 3,8 százalék, ezzel szemben az alföldi régióban 10,2 százalék és a keleti régióban 15,2 százalék. A mezőgazdasági vidékeken tehát számottevő munkanélküliséggel van dolgunk a cigányférfiak között. A különbséget még csak növeli, hogy a mezőgazdasági vidékeken a munkaképtelenek aránya is nagyobb; ezeknek a jóval elmaradottabb vidékeknek sokkal rosszabbak az egészségügyi viszonyai. Míg a három iparosodott régióban a munkaképtelenek aránya 4,5, 5,4 és 6,8 százalék, addig az Alföldön 8 százalék, a keleti régióban pedig 10 százalék. Így a keleti régióban a munkaképes férfiak 25 százalékát tartják el a dolgozók a gyerekeken, a nőknél és az öregeken kívül²⁴.

Ami a mezőgazdasági megyéket illeti, kézenfekvőnek látszik az a megoldás, hogy a cigányok nagyobb mértékben kapcsolódjanak be a tsz-ek munkájába. Fíppen az az, ami a legnehezebb

ben megy. A cigányokat a tsz ebben általában csak napszámba vagy idénymunkára alkalmazzák, állandó munkakörként legfeljebb a pásztorkodás, állatgondozás jön számításba²⁵.

Az agrár megyékben a cigányokkal szembeni előítéletek olyan erősek, hogy sokszor még ipari üzemek is elzárkóznak a cigány munkaerőtől. Az állami tulajdonban lévő ipari és mezőgazdasági üzemek esetében a megoldás könnyen adódik: a minisztériumoknak megvan a módjuk arra, hogy rendeletek kiadásával és azok szigorú ellenőrzésével megakadályozzák az állampolgárok közti különbségtételt.

Annál is inkább szükség lenne erre, mert a kereső cigány férfiak egy része idénymunkás. A mintában szereplő keresőknek (férfiaknak és nőknek együtt) nem egészen háromnegyed részes dolgozott 12 hónapot a kérdezést megelőző évben. További 8 százalékuk 10–11 hónapot dolgozott, 7,4 százalékuk 7–9 hónapot, 4,4 százalékuk 6 hónapot és 6,8 százalékuk 6 hónapnál kevesebbet. Ily módon, ha a foglalkoztatás az év minden hónapjában teljesen egyenletes lenne, akkor a már említett 15 százalék munkaképes korú eltartott férfin kívül még további 11 százalékot találnánk minden hónapban otthon munka nélkül. A valóságban a nyári hónapokban mindenki dolgozik, a téli hónapokban viszont az otthon, munka nélkül tartózkodó férfiak aránya országos átlagban a 15–19 éves korosztály harmadát is felülmúlja.

Magától értetődik, hogy a téli hónapokban otthon maradók aránya az iparvidékeken enélkül jóval kisebb, a mezőgazdasági vidékeken viszont jóval nagyobb. Így történhetik meg, hogy a téli hónapokban az ipartelepektől és a nagyvárosi munkahelyektől nem messze fekvő cigánytelepüléseken csak a munkaképtelen férfiakat találjuk nappal otthon, míg a messze fekvő telepeken a munkaképesek nagy részét is²⁶.

Ebből a szempontból igen nagy különbség van a hagyományos telepen lakók és a Cs-lakásokból álló új telepen, illetve a nem cigány településen lakó cigányok között. A hagyományos telepen lakó cigányok életük perspektívatlansága miatt hajlamosak arra, hogy a nyári hónapokban folytatott idénymunkából éljenek meg, és a téli hónapokban csak egy-két hónapig vállaljanak munkát az amúgy is alacsony kereseti lehetőségeket nyújtó munkahelyeken. A Cs-lakásban lakók és a nem cigány településbe betelepült cigányok jóval nagyobb mértékben törekednek arra, hogy a téli hónapokban is minden lehetőséget megragadjanak rendszeres kereset biztosítására. Az oksági lánc természetesen nem egyoldalú: megfelelő lakás és rendszeres kereset között kölcsönhatás van. Cs-lakások elsősorban ott és azoknak a cigányoknak épültek, akik már régóta rendszeres és nem is nagyon alacsony keresettel rendelkeznek. A nem cigány település egész gazdasági és társadalmi struktúrája a döntő itt; a cigányok keresethez és lakáshoz egyaránt inkább jutnak az iparosodottabb és demokratikusabb klímájú településeken. Annyi azonban bizonyos, hogy a megfelelő lakás elősegíti a munkavállalást.

Illusztráljuk konkrét összehasonlítással a tényezők kölcsönhatását.

Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas egymás közelében fekvő mezővárosok, lakosaik száma is hasonló. Mindkét városban téglá-, illetve vályogvető cigányok élnek. A nyári hónapokban mindkét város cigánycsaládjai felkerekednek és a környéken található téglá- és vályogvető munkát végzik. Télen mindkét telep férfi lakói állandó munkaviszonyban vannak. A téli munkaviszony a félegyháziaknál valóságos, a halasiaknál kevésbé. Az előbbiek téli munkaviszonya aránylag elfogadható keresetet biztosít, a halasiak téli munkaviszonyai alacsony keresettel járnak, amelyet még tovább ront a fagszabadság. A félegyháziak döntő többsége rendezett élet él, a halasiak nagy százaléka volt, van vagy lesz börtönben. A félegyháziak új telepen, Cs-lakásokban laknak, a halasiak nyomasztóan alacsony színvonalú hagyományos telepen. A félegyháziak nagyon kedvező feltételek mellett jutottak Cs-lakásaikhoz, a halasiaknak lakáshoz juttatása vizsgálatunk időpontjában reménytelen volt, mert a tanács 29 ezer Ft előleget és egyéves állandó munkaviszonyt szabott feltételül. A félegyházi telep vegyes magyar-cigány telep, a halasi tiszta cigánytelep. A különbség már a múltban megvolt: a két háború közt a félegyháziak téglások voltak (ez

magasabb tendő munka, mint a vályogvetés), a halasiak elvileg vályogvető cigányok voltak, de nem nagyon jutottak munkához. A félegyházi új telep hibája, hogy a várostól (ennek következtében az iskolától) távol fekszik, de ha ettől eltekintünk, reklámozni lehetne: az itt lakók élet-erősek, versenyképesek, a közösségi élet szilárd, kohéziós ereje nagy. A halasiak reménytelenül elesettek. A különbség magyarázata részben a múltban rejlik (a félegyháziak magasabbról indultak), részben a két város társadalmi klímájának különbségében. A félegyházi Cs-házak parancsoló erővel írják elő a civilizáltabb életmódot, de nem véletlenül épültek fel: a félegyházi tanács viszonya a cigányokhoz más volt, mint a halasi tanácsé.

A cigányok munkavállalásával kapcsolatban ma országszerte az a legfontosabb teendő, hogy mindenütt megfelelő munkaalkalmakat teremtsünk számukra, ahol eddig ez nem történt meg, és nem zárjuk el előlük azokat a meglévő munkahelyen tisztességesen lehet keresni.

Magyarok és cigányok foglalkoztatottságának különbségei nem is a férfiaknál, hanem a nőknél mutatkoznak legerősebben. Láttuk, hogy a munkaképes cigány és nem cigány férfiak foglalkoztatottságának arányai közel állnak egymáshoz. A nőknél már más a helyzet. Országos viszonylatban az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a 15–54 éves nők 64 százaléka aktív kereső, 6 százaléka inaktív kereső és 30 százaléka eltartott. Ezzel szemben az ugyanilyen korú cigány nők 30 százaléka kereső és 70 százaléka eltartott. Ez az egyik legdöntőbb tényezője a cigányok és a nem cigányok közötti jövedelmkülönbségnek. Vázlatosan már foglalkoztunk a jelenség magyarázatával, és említettük, hogy ez egyrészt a nagyobb gyerekszám következménye, másrészt onnan adódik, hogy falun a nők, különösen az iskolázatlan nők számára kevesebb a munkaalkalom.

Három gyerek mellett valóban nehéz dolgozni menni, de nem lehetetlen, éppen a cigány-család belső struktúrája mellett, ahol már nagyon korán átvállalja a legidősebb lány a háztartás és gyerekörzés gondjait, amíg anyja napszámba megy. Jelenleg azonban még az egy-kétgyerekes cigányanyák sem mehetnek dolgozni, mert a bölcsőde és az óvoda a cigánygyerekek számára általában zárva van. (Az általános szabály alól természetesen szép számmal vannak kivételek. E kivételek különösen alkalmasak arra, hogy gondolatmenetünk helyességét alátámaszák. A bogyzslói új telepen pl. kitűnően vezetett óvoda működik a cigánygyerekek számára. Eltekintve most attól, hogy ez az óvoda milyen sokat jelent a cigánygyerekek hátrányainak felszámolásában, e helyen az óvodának azt a hatását kell kiemelnünk, hogy Bogyzslón nappal egyetlen cigányasszonyt sem lehet otthon találni az öregeken kívül: mindenki munkába jár. Ennek következtében a családi élet egész modellje is átalakult: a bogyzslói cigányok rátértek a születésszabályozásra.)

A bölcsőde és az óvoda hiánya mellett, illetve annál is súlyosabban csik latba a magyar falvak többségében a munkaalkalmak hiánya.

Kétségtelen tény, hogy a cigányok alacsony jövedelmi szintjének egyik alapvető oka a magas gyerekszám. Már említettük, hogy a két jelenség kölcsönhatásban van egymással: minél alacsonyabb a jövedelem, annál nagyobb a gyerekszám és minél nagyobb a gyerekszám, annál alacsonyabb a jövedelem. A cigányok emelkedésének egyszerre lesz eszköze és eredménye a gyerekszám csökkenése, mint ahogy az emelkedő cigánycsaládoknál már ma is az. Ha a társadalompolitikusok az átlagos magyar család szaporulatát a kellenél kisebbnek tartják, akkor a cigány család szaporulatát a kellenél nagyobbnak kell tartaniuk. Meg kell állapítanunk, hogy a cigány települések többségében a bölcsőde és az óvoda, valamint a női munkaalkalmak hiánya értelmetlenné teszi a családtervezést. A családtervezés viszont mindenütt terjedőben van, ahol a cigányok Cs-lakáshoz, óvodához és a nők munkaalkalmához jutottak.

2. Foglalkozási struktúra

Mindenekelőtt vessünk egy pillantást a múltra.

A magyar anyanyelvű cigányok ősi foglalkozásai között számottevő szerepet játszik a kovács- és bádogosmunka, valamint a kereskedés, de több mint negyed részük az előző nemzedék idején mezőgazdasági munkából élt, és több mint a felük a vályogvetést, tapasztást párosította a zenéléssel, illetve egy részük kizárólag zenélésből tartotta fenn magát²⁷.

A cigány anyanyelvű cigányok megélhetésében a múltban igen nagy szerepet játszottak a kereskedés különböző fajtái. Elsősorban a lókupeckedés, disznókupeckedés, mellette a fuvarozás, szőnyegkereskedés. Kereskedelemből élt a múltban a cigány anyanyelvű cigányok több mint harmada. Több mint egynegyedük a múltban mezőgazdasági munkával tartotta fenn magát, mintegy ötödrészük üstfoltozásból és egyéb fémművességből élt és valamivel kevesebb mint ötödrészük a vályogvetést, tapasztást és egyéb sármunkákat párosította a zenéléssel.²⁸

A román cigányok megélhetésének alapját a múltban kétharmad részben teknők és más faedények készítése, egyharmad részben a mezőgazdasági munka képezte.²⁹

Jelenleg a cigány családfők 11 százaléka szakmunkás, 10 százaléka betanított munkás, 44 százaléka segédmunkás, 13 százaléka mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3 százaléka napszámos és 6 százaléka önálló, segítő családtag, vagy alkalmi munkából tartja fenn magát.

Szakmunkásokat elsősorban a magyar anyanyelvű cigányok között találunk. A magyar anyanyelvű családfők 15 százaléka szakmunkás, és ez az arány a vidéki városokban lakó magyar cigány családfőknél 25 százalékra, a Budapesten lakóknál pedig 35 százalékra emelkedik. Az oláh cigányoknál és a román cigányoknál a szakmunkások aránya elenyésző.

A mezőgazdasági fizikai munka 13 százalékos aránya jelentékeny különbségeket takar. A magyar cigány családfőknek csak 9 százaléka, a román cigánycsaládfőknek viszont 47 százaléka él mezőgazdasági munkából.

Ezek az arányok igen nagy eltolódást mutatnak a múlthoz képest. A cigányok megélhetésében a múltban a mezőgazdasági munka nagyobb szerepet játszott, mint jelenleg. 1945 előtt a cigányok aránylag jelentékeny része dolgozott summásként, vagy mezőgazdasági napszámosként az akkori nagybirtokokon. Közvetlen 1945 után a cigányok aránylag nagy része helyezkedett el az újonnan létesült állami gazdaságokban, illetve paraszt nagygazdáknál dolgozott cselédként és mezőgazdasági napszámosként. Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági munkát végző cigányok döntő többsége a földreform idején nem kapott földet, arányuk már az alakuló tsz-ekben is kisebb volt, mint az 1945 előtti mezőgazdasági népességben. Az ötvenes években és a hatvanas évek elején arányszámuk a tsz-ekben tovább csökkent. Részben a bizonytalan jövedelem miatt, részben a megnyíló ipari munkaalkalmak következtében húzódtak el a tsz-ekből, részben azonban azért, mert a tsz-ek nem cigány tagsága többnyire rossz szemmel nézte a cigányokat. A megnyíló ipari munkaalkalmak a cigányoknak nemcsak a biztos jövedelmet jelentették – mint a nem cigányoknak –, hanem az egyenjogúság zálogát is. Olyan munkahelyekre fogadták be őket, amelyek azelőtt zárva maradtak előttük.

Az 1945 előtti nagybirtokon és a jobb módú parasztságoknál a cigányok elsősorban a mezőgazdasági idénymunkában vehettek részt. Mint állandó munkakör, főleg a pásztorkodás és állatgondozás jöhetett számba. Ma is ez a helyzet. Kifejeződik ez abban, hogy noha a cigány családfők 13 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban, csak 5 százaléka tsz-tag, de kifejeződik abban is, hogy a családfőknek csak 1,5 százaléka növénytermelő, 0,5 százaléka traktoros, a többiek mezőgazdasági napszámosok, csőszök, csemeteültetők és egyéb erdészeti munkát végzők, pásztorok, állatgondozók, állattetők és szőlőmunkások, vagy abban az adatban, hogy a mezőgazdasági fizikai munkát végzők 40 százaléka idénymunkás vagy napszámos. Az állandó munkaviszonyban lévő cigány keresőknek még 9 százaléka sem dolgozik a mezőgazdaságban, az ideiglenes munkaviszonyban lévő cigány keresők csaknem fele mezőgazdasági munkát folytat.

Az elmúlt husz év során tehát a cigányság, amelynek megélhetésében a mezőgazdaság sohasem játszott uralkodó szerepet, még inkább az ipar felé tolódott. Ezt sokan a cigányok lelki alkatával hozzák összefüggésbe, annak az ismert mondásnak értelmében, hogy „nem szokta a cigány a szántást”. A valóságban ez a tendencia sokkal inkább annak tulajdonítható, hogy bár mindenki részt vett a mezőgazdaságból az ipar felé irányuló munkacseráramlásban, de a cigányok inkább, mert a mezőgazdaságon belül vagyoniuk nem lévén, gazdaságilag nem tartotta őket vissza semmi, és életformájukban, hagyományaikban is sokkal kevesebb visszatartó elem volt. Hozzájárult e tendencia erősödéséhez az is, hogy noha sok magyar mezővárosban és faluban békésen élnek együtt cigányok és nem cigányok, általában igaz az, hogy a magyar munkás kevesebb előítélettel, idegenkedéssel nézi a cigányokat, mint a magyar paraszt; ennek folytán az ipar társadalmában a cigányoknak inkább van lehetőségük arra, hogy megbecsült helyet szerezzenek maguknak, mint az agrártársadalomban. Számolnunk kell tehát azzal, hogy ez a tendencia a jövőben folytatódik.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a cigányság jelenlegi megélhetésében a nagybárá idényszerűen végzett mezőgazdasági munka igen nagy szerepet játszik. Nagyon sok cigánycsalád van, amelyben a férfiak egész éven át tartó munkaviszonya van, a nő pedig nyáron mezőgazdasági napszámba jár vagy tartósabb idénymunkát vállal (gyümölcszedés, borsó-, gyógynövényzedés). Igen gyakori eset az is, hogy az állandó munkaviszonyban lévő férfi is részt vesz a mezőgazdasági idénymunkákban, sokszor munkahelyének engedélyével, vagy hallgatóságos támogatásával. Már említettük, hogy a cigányok jelenlegi életszintje nem lenne fenntartható a mezőgazdasági munkában való részvételük nélkül, de a magyar mezőgazdaság sem tudná nélkülözni a cigány idénymunkásokat. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a cigányok döntő többsége falun él és a falu világából való elszakadás a legtöbb cigányt minden jel szerint teljesen talajtalanná és gyökértelemné teszi. Kevésbé előítéletes gondolkodásmódja miatt a magyar város látszólag inkább képes a cigányok befogadására, mint a magyar falu. A valóságban a városi életforma távol áll a cigányoktól, a falutól megválvá, kapcsolatuk régi környezetükkel megszakad, de az új környezettel sem tudnak azonosulni.

Különösen fontos a mezőgazdasági munkában való részvétel és az agrártársadalomba való integrálódás a román anyanyelvű cigányok számára.

A nem mezőgazdasági tevékenységet folytató cigányok munkájában is nagy szerepet játszik az idénymunka. Az aktív keresővel rendelkező összes magyarországi háztartás népességében 100 rendszeres keresőre 7 nem rendszeres kereső jut; a cigány háztartások népességében 100 rendszeres keresőre 29 nem rendszeres kereső. Ez a statisztikai adat csak jelezni tudja azt a különbséget, amely az átlagos magyar család és a társadalom legszűkebb rétege között van. Már több ízben foglalkoztunk olyan jelenségek ismertetésével, amelyek mutatják: a cigányok döntő többsége ennek a rétegnek integráns része. Ennek a rétegnek tagjai általában a Horthy-korszak azon rétegeinek és csoportjainak leszármazottjai, amelyek az akkori 3 millió kolduson belül a „szabadon” vándorló proletáriátust alkották. Ezt a falun élő és többnyire falun adódó munkákat végző tömeget a társadalomtudományi irodalom szívesen sorolja az agrárproletárok közé, holott nagy részük valójában nem agrárproletár volt, hanem az agrártársadalom nem mezőgazdasági proletárja: bányász, kubikos, krampácsoló, építőipari segédmunkás, téglavető, vályogvető, fűrésztelepek, fetelek dolgozói, erdészeti segédmunkás, a falusi fuvarosok alkalmazotja stb. Leszármazottaik nagy része is az örökölt foglalkozást folytatja; bányákban, fetelepeken és más hasonló munkatelepeken dolgozik. Helyhez kötött, mert munkakialmat lakóhelyén vagy annak közelében többnyire olyan tevékenységcsoportokban talál, amelyek természetüknél fogva a kitermelő helyekhez vannak kötve, és vándorló, mert ez a munkahely többnyire nem falujában, hanem csak annak közelében van, és a szőben forgó tevékenységi csoport természetének megfelelően a munkahely maga is változtatja munkahelyét. Ez az életforma tehát a letelepdedést bizo-

nyos mérvű vándorlással köti egybe és a férfiaknak, a családoknak, az apának huzamos, megsokkottá váló távollétével jár. A cigányok két irányból kerültek ezekbe a rétegekbe. A XIX. és XX. században bevándorolt cigányok közvetlenül csapódtak e rétegekhez, a XVIII. század letelepült cigányai, mint láttuk, az ősi foglalkozások háttérbe szorulásával. A Horthy-rendszer idején a cigányok viszonya a szabadon vándorló proletáriátushoz az ország különböző falvaiban nem volt egyforma. Egyes helyeken többé-kevésbé egységes proletár réteg alakult ki cigányokból és nem cigányokból, más helyeken a „fehér szegények” elzárkóztak a cigányoktól. E kétféle viszony hatása máig tart: a cigányok versenyképesebbek, öntudatosabbak, magasabb civilizáció szinten élnek ott, ahol már régebben beolvadtak a magyar proletáriátusba.

Az iparágak közül, amelyekben a cigányok az ötvenes évek kezdete óta elhelyezkedtek, legkedvezőbb a helyzetük a bányászatban és valamivel kisebb mértékben a kohászatban. Bányában jelenleg kb. 2000, a kohászatban pedig 1000–1500 cigány dolgozik. Az állandó foglalkoztatás felé áramló cigányok először a bányászatban találtak munkát maguknak, egy részük már a Horthy-rendszer idején. A bányászatban – és kisebb mértékben a kohászatban – az elmúlt 25 évben kedvezőek voltak a keresetek és ez lehetővé tette a bányamunkával foglalkozó cigányok gazdasági és társadalmi emelkedését. A bányavállalatok a hatvanas évektől kezdve igen sokat tettek annak érdekében, hogy cigány dolgozók lakásépítési törekvését segítsék és az állandó, viszonylag magas keresettel rendelkező cigány bányászok általában éltek is a lehetőségekkel. E megállapítást erősíti meg Törzsök Erika tanulmánya is az oroszlanói–tatabányai tapasztalatokról:

A bányánál régen dolgozóknak – természetesen nem a cigányoknak – az új tömlakásokban adnak lakást, az újonnan jövők pedig – ha jól dolgoznak – megkapják a kiürült régi bányászlakásokat. Ennek a folyamatnak eredményeképpen itt valóban a megyei, de talán az országos állapotokhoz képest is kiemelkedő eredményeket értek el a cigányok lakáshelyzetének rendezésében. 1960-tól törekedtek arra, hogy a legnagyobb, szem előtt lévő telepeket megszüntessék. A megoldást megkönnyítette, hogy mind a két városban erre az időre esett a régi bányász-lakásokból a bányászok új lakásokba költöztetése, így a megüresedett lakásokba a cigánytelepek alkóit lehetett elhelyezni. Másrészt a tatabányai és oroszlanói bányatörzsök részt vállaltak ennek a kérdésnek a megoldásában és megkönnyítették a cigányok magasabb kereseti igényének kielégítését is. A bánya azáltal, hogy évek óta felveszi a cigánymunkásokat is, anyagilag tudott egy olyan szintet biztosítani a cigányság egy rétegének, hogy az az asszimilálódás viszonylag humanizáltabb útját tudta megkezdeni... Elvben a megyének bármely pontján adottak a lehetőségek ilyenfajta együttműködésre ipari vállalatokkal, üzemekkel, tsz-ekkel stb., mégis máshol ennek nyomát sem lehet látni.

Az azonos feltételek az eredeti cigánylakosságot és az ország bármely részéről érkező cigánycsaládokat azonos életmód kialakítására ösztönzi. Kétségtelen, hogy a proletarizálódás útján meginduló cigányság ebben a közegben talált (bányászok, akik maguk is az ország legkülönbözőbb részéről érkeztek) a legkisebb ellenállásra. A megye bármely településénél összehasonlíthatatlanabban egészségesebb körülmények között élnek az itteniek, éppen mert elsősorban már nem cigánynak, hanem munkásnak érezhetik magukat.”

A bányászcsaládok azok közé a cigánycsaládok közé tartoznak, amelyek a legnagyobb lépést tették meg az asszimiláció útján, életmódjukban, beszédmódjukban, mozgásukban már nem cigányok, hanem bányászok.

Az iparba áramló cigányok több mint negyed része (26 százalék) az építőiparban, illetve útépítésekben talált helyet magának. Az építőiparban dolgozó cigányok száma 20–25 ezer, az ország építőipari munkásainak csaknem 10 százalékát teszik ki.

Az építőiparban dolgozó cigányok helyzete nem egyforma. Tizenöt százalékuk (az összes kereső cigány 4 százaléka, kb. 3–3500 fő) kőművesként, ácsként, tetőfedőként, szakipari

munkásként elérte a szakmunkás státust. A szakmunkások keresete természetesen magasabb, mint a segédmunkásoké, de a cigányok életében még ennél is nagyobb szerepet játszik a szakmunkás státushoz kapcsolódó társadalmi rang, a jobb egészségügyi körülmények, a munkafeladatok vonzóbb volta. A bányászok kohászok és a szakmunkások általában nem változtatják munkahelyüket és rendezett körülmények között élnek.

A Komárom megyei cigányok helyzetét elemezve Törzsök Erika tanulmányában a következőket olvashatjuk:

Munkaviszonyban állók munkahely-változtatásai
(Jelenlegi munkahelyen eltöltött idő évben)

fél évnél kevesebb	fél év és 1 év között	1–3 éve	3–6 éve	6–10 éve	10-nél több éve	
12,6%	12,6%	19,5%	18,4%	4,6%	32,1%	Ebből: 78,6% bányában dolgozik

Legnagyobb az aránya a 10 évnél több ideje egy helyben dolgozóknak. Ezeknek nagy részét a Tatabányán és Oroszlányban bányánál dolgozók adják, valamint 10 évnél régebben dolgoznak az oroszlányi bányában azok a cigányok is, akik lakóhelyüket tekintve császáriak. Ez azt mutatja, hogy bár a bányában nyilván nem könnyű és nem veszélytelen a munka, mégis ott, ahol közel azonosak az esélyeik és a lehetőségeik a cigányoknak a többi munkáséval, megmaradnak egy munkahelyen, nem változtatják azt. Azokon a munkahelyeken, ahol a tulajdonképpeni szervezésen sok múlik – mivel a cigányok közül legtöbbször nincs olyan kiemelkedő képességű, aki a munka szervezését, irányítását meg tudná oldani vagy ha van is, nem kerül oda) – sokkal rosszabbak a cigányok esélyei. Ha akad is egy-egy manager-típusú ember közöttük, aki brigádot szervez belőlük – akkor is megvan az a veszély, hogy az egész brigád összeütközésbe kerül a vállalattal, mivel hagyományos „cigánybrigád” módjára akarják kezelni őket. Nem kapnak tényleges munkát, feladatot, amelyért azután megfelelő fizetés is járna. Tehát tulajdonképp egyedül a bánya az, ahol nem „szervezhetik” másként a munkát a cigányok számára sem és nem bérezhetik másként a teljesítményt sem, mint a többi bányászt. Valószínű, ez tartja egy helyben őket a bányában.

A fél évnél kevesebb ideje, fél év és 1 év között, valamint az 1–3 éve egy helyen dolgozók aránya 44,8%. Ez a csoport főleg a fiatalabb korosztályokból és nőkből tevődik össze. A fiatalok és a nők munkába állása természetesen nem zökkenőmentes. Nehezen találja meg a helyét akár az a fiatal, aki nem mindjárt törik bele a legnehezebb fizikai munka végzésébe a bányában, s hogy ez az egyetlen hely, ahol jól tud keresni, akár az a cigány nő, aki képzetlensége következtében egyik rossz munkát csak egy másik rosszal cserélheti fel.”

Az építőipari segédmunkásokra és a kubikosokra mindez nem vonatkozik. Törzsök Erika tanulmányából idézünk:

„Helyzetükre jellemző a munkahely gyakori változtatása. A változtatás általában úgy zajlik le, hogy a meglévő nyomorúságos munkakörülményekkel és anyagi juttatásokkal szemben egy másik, máshol dolgozó cigány, rokon vagy ismerős rózsásabb képet fest és a férfi elindul a következő munkahelyre szerencsét próbálni. Itt éppen úgy csalódik az ígéretekben, mint az előző helyen, de ez nem zárja ki, hogy legközelebb ugyanolyan hitelt ne adjon a következő

„jobb” munkahely ígérétenek. A rokonok egymás sarkában változtatják a munkahelyeket, a legenda a másik megyéből is képes a cigányokat elcsábítani. Ha a munkahelynek sürgős szüksége van segédmunkásokra, akkor maga a munkaerőtoborzó ígéri, hogy a kereseti lehetőségek 4000 Ft körül fognak mozogni, végül itt sem lesz több 1900 - 2300-nál. A sűrű munkahelyváltogatás kihat magánéletükre is, ezekben a családokban a pénzügyi tervezés vagy nincs, vagy nagyon labilis, a gyermekek jövőjéről nem alakítanak ki elképzeléseket, mint ahogy perspektíva a felnőttek életében sincs. A költözködés is gyakoribb, és ehhez gyakran kapcsolódik új asszony és család felbukkanása.”

Az említett vonások egyaránt megtalálhatók az építőipari segédmunkásoknál és a kubicusoknál azzal az igen lényeges különbséggel, hogy az utóbbiak keresete általában jóval magasabb

Csaknem 30 százalékot tesz ki a cigány keresők körében a rakodó- és szállítómunkásként, takarítóként és segédmunkásként elhelyezkedett cigányok aránya. (Ebben az arányban nem szerepelnek az építőipari segédmunkások.) Fluktuációjukban, életmódjukban közel állnak az építőipari dolgozókhöz. A rakodó- és szállítómunkásokat magasabb keresetük különbözteti meg a segédmunkásoktól.

Jellegzetes cigány foglalkozások még az építőanyagipar (itt dolgozik a cigány keresők 2,8 százaléka, kb. 2000–2500 ember), a különböző köztisztasági munkák (itt dolgozik a cigány dolgozók 2,4 százaléka, kb. 2000 ember) és a zene (ebből tartja fenn családját a keresők 3,1 százaléka, kb. 2500 ember).

A cigány keresők 5 százaléka darusként vagy egyéb gépkezelőként dolgozik különböző munkahelyeken, és aránylag tekintélyes a képviseletük (2,2 százalék) a textiliparban is, ahol természetesen különböző betanított és segédmunkákat végeznek.

Az említett foglalkozásokban dolgozik a cigány dolgozók 90 százaléka. További 5 százalék a hagyományos tevékenységeket folytatja, a többiek a legkülönbözőbb tevékenységek között oszlanak meg.

V. KERESET ÉS JÖVEDELEM

Közismert dolog, hogy jövedelmi szempontból a cigány népesség mélyen a nem cigány népesség színvonala alatt él.

Ennek egyik okát abban lelhetjük meg, hogy a cigány keresők átlagos keresete jóval kisebb, mint a nem cigány keresőké. A cigány keresők még ugyanazokban a foglalkozásokban is általában rosszabbul keresnek, mint a nem cigányok. Az átlagos cigány szakmunkás munkából származó összes jövedelme 1971-ben havi 2090 Ft volt, az átlagos magyar szakmunkásé 2700 Ft, vagyis 29 százalékkal magasabb. A cigány betanított munkások munkából származó összes jövedelmének havi átlaga 1650 Ft volt, a nem cigányoké 2030 Ft, 23 százalékkal magasabb; a cigány segédmunkásoké 1600 Ft, a nem cigányoké 1827 Ft, 14 százalékkal magasabb, a mezőgazdasági fizikai munkából élő cigányoké 1480 Ft, a nem cigányoké 2115 Ft, 43 százalékkal magasabb.

A foglalkozási csoportokon belüli különbségek különböző okokkal magyarázhatók. Általában azt tekinthetjük magyarázatnak, hogy mivel a cigányok a nem cigányoknál iskolázatlanabbak és képzetlenebbek, többnyire csak azokat a munkákat kaphatják meg, amelyeket mások nem vállaltak el. Ugyanakkor az egészségtelen körülmények között eltöltött gyerekkor, a meg nem felelő lakáskörülmények és a rossz táplálkozás miatt nagy részük gyenge testalkatú és a segédmunkások közül is ritkán vállalhatja azokat, amelyek tartós fizikai állóképességet igényelnek.

Kétségtelenül szerepe van az előítéleteknek is. Erre mutat, hogy a különbségek a legkülönbözőbb foglalkozási rétegekben nem egyformák: legkisebbek a segédmunkásoknál és legnagyobbak a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál, tehát ott, ahol a cigányokkal szemben megkülönböztetés a legerősebb.

Cigányok és nem cigányok közti kereseti különbségek természetesen nemcsak abból adódnak, hogy a cigányok azonos foglalkozási rétegen belül rosszabbul keresnek. A kereseti különbségek fele a cigányoknak a foglalkozási struktúrában való elhelyezkedéséből adódik, tehát abból, hogy a cigányok között csak elenyésző számban akadnak szellemi dolgozók, és a cigány keresőknek csak egytizede dolgozik szakmunkásként, a többiek segédmunkából, napszám-ból, mezőgazdasági fizikai munkából élnek meg; ezek pedig rosszabbul fizetett foglalkozások. Valamennyi cigány kereső munkából származó összes jövedelmének havi átlaga 1971-ben 1612 Ft volt, valamennyi magyar keresőé 2420 Ft. A foglalkozási rétegeken belüli különbségeket tehát megduplázza, hogy a cigányok többsége rosszabb keresetű foglalkozási rétegekbe tartozik. A nagy kereseti különbség azonban csak részben magyarázza meg a cigányok és nem cigányok közti jövedelmi különbséget. A Központi Statisztikai Hivatal 1968. évi felvétele szerint 1967-ben az egy főre jutó jövedelem az aktív kereső háztartásfővel rendelkező átlagos magyar családban 1174 Ft volt³⁰, ezzel szemben felvételünk tanúsága szerint 1971-ben az átlagos cigány családban az egy főre jutó jövedelem 540 Ft volt. Az egy főre jutó jövedelem az átlagos magyar családban tehát csaknem két és félszer magasabb, mint az átlagos cigány családban.

A különbség valójában nagyobb. A Központi Statisztikai Hivatal felvétele ugyanis az 1967. évi állapotokat rögzítette, a mi felvételünk pedig a négy évvel későbbi, 1971. évi állapotokat. Ez alatt az idő alatt a magyar lakosság jövedelmi színvonala jelentősen növekedett. A növekedés tendenciáját jól jelzi, hogy míg 1962-ben az aktív kereső háztartásfővel rendelkező

magyar családokban az egy főre jutó havi átlagos jövedelem 8,39 Ft volt³¹, addig 1967-ben ke-
reken 40 százalékkal több. Nem nagyon járhatunk messze az igazságtól, ha az átlagos magyar
családban az egy főre jutó havi jövedelmet 1971-ben 1500 Ft körüli összegre becsüljük, ami
csaknem háromszor több, mint az egy főre jutó jövedelem az átlagos cigánycsaládban ugyanab-
ban az évben.

Ezt a különbséget kereseti különbség nyilvánvalóan csak részben magyarázza meg. Már
foglalkoztunk a jövedelmi különbség további okával: a keresők és eltartottak eltérő arányával.

Ennek az aránynak a jelentőségét jövedelmi szempontból jól mutatja az alábbi táblázat,
amely a cigányok egy főre jutó átlagos havi jövedelmét az egy keresőre jutó eltartottak száma
szerint tünteti fel.

Egy keresőre jutó eltartottak száma	Egy főre jutó havi átlagos jövedelem
nincs eltartott	1265 Ft
0,1–1 eltartott	820 Ft
1,1–2 eltartott	600 Ft
2,1–3 eltartott	450 Ft
3,1–4 eltartott	440 Ft
4,1–5 eltartott	380 Ft
5,1–6 eltartott	350 Ft
6,1–8 eltartott	325 Ft
8-nál több eltartott	300 Ft alatt

Már láttuk, hogy az egy keresőre jutó eltartottak magas számát a cigány családokban
elsősorban a sok gyerek okozza, nemcsak közvetlenül, hanem azzal is, hogy három vagy több
kisgyermek mellett az anya már nem nagyon tud dolgozni menni, s ez csökkenti a keresők szá-
mát a családban. Az előző fejezetben azzal is foglalkoztunk, hogy a nők munkavállalását más
tényezők is befolyásolják, így a bölcsőde, óvoda s főképpen a munkaalkalmak hiánya. Azt is
említettük, hogy a női munkavállalás reménytelensége értelmetlenné teszi a születésszabályo-
zást, ezáltal tovább rontva a jövedelmi színvonalat és az elhelyezkedés lehetőségét. Ne hagyjuk
ki a tényezők közül a tsz-ek és a vidéki ipari üzemek ellenállását a cigányok foglalkoztatásával
szemben.

A cigányokkal foglalkozó gyér irodalomban néha szó esik arról, hogy a hagyományos
életformát élő cigány családban az asszonyok nem dolgoztak, legfeljebb házalni, kéregetni jár-
tak és hogy a cigányok munkavállalását ezek a hagyományok is korlátozzák. Nem szabad azon-
ban megfeledkeznünk arról, hogy épp a hagyományos cigány családban a megélhetés, a családi
élet fenntartásának gondja elsősorban a nőre hárult. A teljesen felbomlott cigányközösségektől
eltekintve, ma is ez a helyzet: a cigány családban általában az anya a központ, az élet rendjének
megszabója. Vállalja a női szerepet is, de azt a szerepet is, amelyet az értelmiségi, a munkás és a
paraszt családban általában a férfi vállal: a felelősséget, irányítást, a családi jövedelem beosztá-
sát, a távlati terveket (h a egyáltalán vannak ilyenek), a családi beruházások megtervezését és a
hozzá szükséges takarékoskodást. Tapasztalatunk szerint még az integrált cigány családokban
is ez a helyzet, sőt minden jel szerint az integrálódás rendszerint a nő munkája.

Hagyományok különben is ritkán maradnak fenn, ha az érdek nem kívánja fennmaradá-
sukat s a legritkábban fordul elő a hagyományok fennmaradása, ha érdekbe ütközik. A cigány-
nők munkavállalását valójában nem a szokások, hanem anyagi tényezők akadályozzák. Ezek a

tényezők láncszomként kapcsolódnak egymásba, s a cigány családok többségénél a tervezést szinte lehetetlenné teszik.

Az egy főre jutó átlagos havi jövedelmet illetően az anyanyelvi csoportok erősen különböznek egymástól. Az 540 Ft-os átlaghoz a magyar cigányok állnak legközelebb, náluk az egy főre jutó havi átlagos jövedelem 580 Ft. Mélyen alattuk helyezkednek el az oláh cigányok az egy főre jutó 440 Ft átlagos jövedelemmel, és jóval felettük a román cigányok az egy főre jutó 650 Ft havi átlagos jövedelemmel.

A különbségek még kiélezettebbekké válnak, ha az anyanyelvi csoportok helyzetét településtípusonként vizsgáljuk. Így az alábbi rangsort kapjuk:

budapesti magyar cigányok	975,- Ft
falusi román cigányok	650,- Ft
vidéki városi magyar cigányok	640,- Ft
falusi magyar cigányok	520,- Ft
vidéki városi oláh cigányok	480,- Ft
falusi oláh cigányok	450,- Ft
budapesti oláh cigányok	380,- Ft

Így a két szélső csoport közötti különbség több, mint két és félszeres, noha ugyanabban a városban élnek. Ugyanakkor a cigányság legkedvezőbb helyzetben lévő csoportja és a magyar lakosság átlaga közti különbség 50 százalékos (a budapesti magyar cigányok és az országos átlag között a különbség 50 százalékos, de a budapesti magyar cigányok és a budapesti átlag között már 74 százalék).

Igen nagyok a különbségek regionális viszonylatban is. Ezt mutatja a következő rangsor:

budapesti parvidék	750,- Ft
Dunántúl	640,- Ft
északi régió	550,- Ft
Alföld	550,- Ft
keleti régió	360,- Ft

A regionális különbségek jól mutatják, hogy a cigányok jövedelmi helyzete elsősorban az elhelyezkedési lehetőségektől függ. Már említettük, hogy a munkalehetőségek a keleti régióban a legkorlátozottabbak, ennek következménye e három megyében a cigányok aránytalanul rossz jövedelmi helyzete.

A jövedelem mérésére a legelfogadottabb mutató az egy főre jutó havi átlagos jövedelem. Ez a mutató kétségkívül igen jól használható, azonban több hibája van. Ezek a hibák különös súllyal esnek latba a cigány népességnél.

Az első hiba onnan adódik, hogy az egy főre jutó havi átlagos jövedelem kiszámításánál a családok minden tagja egyenértékű egységnek számít. A valóságban azonban a kisgyermekcsek fogyasztása természetesen kisebb, mint a felnőtteké. Ezenkívül számításba kell vennünk azt is, hogy bizonyos alapkiadásokra minden háztartásban szükség van. E hibák kiküszöbölésére Schnell Lászlóné olyan mutatót készített, amely a családi jövedelmeket nem egy főre, hanem egy fogyasztási egységre számítja ki³².

Ha a cigányok jövedelmét nem egy főre, hanem egy fogyasztási egységre számítjuk ki, akkor a nagyobb gyerekszám miatt a cigányok és nem cigányok közti jövedelmi különbségek sokkal kisebbnek mutatkoznak. Az egy fogyasztási egységre jutó havi átlagos jövedelem az egész magyarországi cigány népességnél 820 Ft. Míg az egy főre jutó havi átlagos jövedelemnél

csaknem háromszoros különbséget kapunk, addig az egy fogyasztási egységre jutó havi átlagos jövedelemnél a különbség 88 százalék. Ebből a 88 százaléknyi különbségből 38 százalék tudható be a keresők és eltartottak aránya közti különbségnek, és 50 százalék a kereseti különbségnek. Ebből látható, hogy a munka nélkül álló cigány férfiak és nők munkába állítása csak kisebb részben oldja meg a cigányok és a nem cigányok közti jövedelmi különbség problémáját, gyökeres változás csak akkor várható, ha megváltozik a cigány keresők helye a foglalkozási struktúrában.

A teljesség kedvéért mutassuk be anyanyelvi csoportok és településtípusok szerint az egy fogyasztási egységre jutó átlagos havi jövedelmet:

budapesti magyar cigányok	1070 Ft
vidéki városi magyar cigányok	1000 Ft
falusi román cigányok	930 Ft
falusi magyar cigányok	870 Ft
falusi oláh cigányok	680 Ft
vidéki városi oláh cigányok	600 Ft
budapesti oláh cigányok	520 Ft

Az egy főre jutó havi átlagos jövedelem azonban más szempontból is hibás mutató.

Az átlagban ugyanis egyaránt benne vannak a legrosszabb és a legjobb helyzetben lévők, így a cigány népesség esetében azok a cigány családok is, amelyeknek az elmúlt 25 évben sikerült felemelkedniük, s a magyar társadalomba legalább részben beilleszkedniük. A cigány családok egytizedében az egy főre jutó havi átlagos jövedelem 1400 Ft fölött van, 3,4 százalékuknál pedig 2000 Ft fölött.

A tipikus cigány család jövedelmi helyzetét akkor közelíthetjük meg legjobban, ha az egy főre jutó jövedelmek megoszlását vesszük szemügyre és megvizsgáljuk, hogy 200 Ft-tal növekedő határok között hogyan oszlik el a cigánynépesség. A tipikus (modális) jövedelem abban a 200 forintos értékközben helyezkedik el, amelyben a legtöbb személy van. Ily módon közelítve a kérdéshez, azt találjuk, hogy a tipikus cigány családban az egy főre jutó havi átlagos jövedelem 300 Ft, és az egy fogyasztási egységre jutó havi átlagos jövedelem 450 Ft körül van.

LÁBJEGYZETEK

1. Az elnevezéseket illetően Magyarország különböző részsein a nyelvhasználat eltérő. Az ország nagy részén a cigány anyanyelvű cigányokat nevezik oláh cigányoknak és a román anyanyelvű cigányokat román cigányoknak. A Dél-Dunántúlon azonban a román anyanyelvű cigányokat nevezik oláh cigányoknak.
2. Szegő László referátuma a cigány-kérdésről a Hazafias Népfront 1970. évi ankétján.
3. A vizsgálat résztvevői nemcsak a mintában szereplő magyar városokba, hanem kivétel nélkül minden magyar városba elutaztak, ott a cigány lakosságról összeírást végeztek és intenzív interjúkat folytattak a cigány, valamint nem cigány lakosok körében. A reprezentatív felvételbe azonban csak minden ötödik város került be.
4. Éppen ezért táblázataink és elemzéseink túlnyomó részében a nyugati régiót a dél-dunántúli régióhoz csatoltuk, s az így kialakított dunántúli régióból csak két dunántúli megye hiányzik: Fejér és Komárom megye.
5. Ez nem azt jelenti, hogy az egész magyarországi cigányság egy és ugyanazon társadalmi réteghez tartozik, még kevésbé azt, hogy a cigányság önmagában társadalmi réteget alkot. A valóságban a cigányság különböző etnikai és életforma csoportokra oszlik. Van olyan probléma, amely közös valamennyi cigány etnikai és életforma csoport számára – ilyen pl. a cigányokkal szembeni előítéletek problémája –, más problémák pedig eltérő módon jelentkeznek a különböző életforma-csoportok körében.
6. A legutóbbi évtizedekben a fejlett nyugati országokban – így elsősorban Hollandiában, Svédországban és Angliában – alapos törvényhozási és kormányintézkedések születtek a cigányok helyzetének rendezésére, de ezek eddig nem jártak sikerrel.
7. A cigányok elkülönültségét ez a mutató nem fejezi ki. A nem telepi lakások többnyire magasabb színvonalúak és közelebb állnak a nem cigány lakosság lakásaihoz. Egy részük azonban – különösen az utóbbi években épített „Cs”-lakások – a nem cigány település szélén vagy attól kisebb-nagyobb távolságban helyezkedik el. Itt tehát újfajta elkülönítéssel van dolgunk: a viszonylag kedvezőbb lakásviszonyok közé került cigányok településcsoportokra is elszigeteltek maradnak a nem cigány lakosságtól. Olyan nem telepi lakásban, amely nem a település szélén vagy attól távol helyezkedik el, hanem a településen belül, a cigányoknak csak-nem egészen egynegyede, 24 százaléka lakik. A problémával a későbbiekben valamivel részletesebben foglalkozunk.
8. Erdős Kamill: A Békés megyei cigányok. Gyula, 1969. 43–44. p.
9. Ferge Sándorné – Láng Györgyné – Kemény István: Társadalmi rétegződés Magyarországon. KSH. 1966. 23–26. p.
10. Egyesek arra gondolnak, hogy az alacsony jövedelműek és a cigányok ugyanazt jelentik: minden cigány alacsony jövedelmű és minden alacsony jövedelmű cigány. A valóságban Magyarországon a 600 Ft alatt élők körébe az 1968. évi jövedelmi felvétel szerint akkor 1 millió 11 ezer ember tartozott, s ezeknek csak 30 százaléka élt tisztán nyugdíjas háztar-

tásokban, a cigányok teljes létszáma pedig – mint láttuk – 320 ezer, s ezek 50 százaléka, tehát 180 ezer cigány él a 600 Ft-os jövedelmi határ alatt.

11. Összehasonlításunkat torzítja, hogy a cigányoknál a 15 éven aluli gyerekeket vettük számításba, míg az összes magyar háztartásnál csak a 19 éven aluli eltartott gyermekek száma áll rendelkezésünkre. A torzítás nem nagyon nagy, mert a 15–19 éves gyerekek nagy része már kereső. Egyébként megemlítjük, hogy az 1968. évi jövedelmi felvétel adatai több kiadványban kerültek közlésre. Éltető Ödön – Láng Györgyné – dr. Schnell Lászlóné – Surányi Bálint: Jövedelmi színvonal – jövedelmi különbségek. Bp. 1969. – Éltető Ödön – Horváth Ádámné – Schnell Lászlóné: A keresetek szóródása és szerepe a munkás-alkalmazotti háztartások jövedelmében. Bp. 1971. – A lakossági jövedelmek színvonala és szóródása. Bp. 1972.
12. Csak egyetlen példát említünk. A Borsód megyei Boldva községben a községi tanács tulajdonában igen sok üresen álló házhely van. A rendelet előírja, hogy ilyen esetben ingyenesen kell házhelyet juttatni azoknak a cigányoknak, akiknél megvannak az építési kölcsön folyósításának feltételei. A tanács azonban még pénzért sem ad házhelyet a cigányoknak.
13. Berkovits György: Befejezetlen házak. Valóság, 1971. 10. sz. 69–73. p.
14. Kiegészítésként közöljük a Művelődésügyi Minisztériumnak a cigánytanulókra vonatkozó adatait. Ezek az adatok csak a két tanévben, a beiratkozott cigány gyermekek számát tükrözik. Azonban még ezekből is kitűnik, hogy bár az iskolába beiratkozottak száma nő, jelentős javulás nem tapasztalható a 8 osztályt végzettek vonatkozásában. (A szerk. megjegyzése.)
 „Az 1957/58. tanév végén az általános iskolák 27 ezer cigánytanulót jeleztek. Ezeknek 88,3 százaléka járt alsó tagozatba, a felső tagozatban mindössze 3220 tanuló volt. Az 1970/71. tanév elején 41.220 cigánytanuló volt az alsó tagozatban, és 18.375 fő pedig felső tagozatba járt. Tehát a cigánytanulók 69,2 százaléka alsó tagozatos és 30,8 százaléka felső tagozatos.
 Míg az első osztályos tanulók 10,8 százaléka, addig a 8. osztályba járó tanulóknak már csak 1,6 százaléka cigány. Mind több cigánygyermek jut el az általános iskola 5., 6. osztályába, azonban további erőfeszítésekre van szükség, annak érdekében, hogy a 8. osztályt elvégzettek száma is növekedjen, ugyanis e téren még nincs jelentős változás.”
15. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem ellenezzük, hanem helyeseljük ott, ahol szükséges, cigány és nem cigány gyerekek iskolázásának érdekében adminisztratív eszközök igénybe vételét. Sőt, az előrehaladás egyik nélkülözhetetlen előfeltétele az, hogy e téren az eddiginél következetesebben és nagyobb eréllyel lépjenek fel a hatóságok. Nyilvánvaló azonban, hogy a probléma megoldására nem elégséges az adminisztratív eszköz, hanem elsősorban szociális és pedagógiai eszközök szükségesek.
16. Távol áll tőlünk, hogy a művelődésügyi hatóságokat és az iskolák vezetőit a rendelet szándékos kijátszásával vádoljuk. Ilyen esetek is előfordulnak, a tipikus azonban az, hogy hatóságok és iskola a rendelet végrehajtására törekednek, de ez különböző tényezők hatására csak részben sikerül.
17. A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. Szociológia, 1972. 1. sz. 27. p.
18. Ferge Zsuzsa: A pedagógusok képe az iskola társadalmi szerepéről. Valóság, 1973. 2. sz. 24. p.

19. A nemzetközi szociológiairodalomban ennek elméletét elsőnek Basil Bernstein dolgozta ki. Nézetének rövid összefoglalása magyar nyelven is megjelent: Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. Valóság, 1971. XI. sz. Magyar viszonylatban elsőnek az 1969 szeptemberében tartott balatonfüredi nemzetközi szociológiai konferencián volt alkalmam rámutatni arra, hogy az iskolai hátrányos helyzet hogyan függ össze a társadalmi rétegek nyelvhasználatával. Iparosodás, urbanizáció és életmód, Nemzetközi Szociológiai Konferencia. Balatonfüred, 209–210. p. – Azóta kvantitatív empirikus vizsgálatban is részletesen foglalkozott a kérdéssel Papp Mária és Pléh Csaba: A szociális helyzet és a beszéd összefüggései. Valóság, 1972. 2. sz.
20. Újabb vonás a cigányok és a legalacsonyabb szinten élő nem cigányok szubkultúrájának rokonságához: a tényér, a pohár, és a többi tárgyi kellék az utóbbiak világából is hiányzik, ugyanazokkal a következményekkel.
21. Lakatos Menyhért: Cigányközösség, cigánytelepek. Valóság, 1971. 4. sz. 89. p.
22. Nem olyan régen még a magyar paraszt számára is ellenséges hatalom volt az iskola, az állami intézménye, amely csak lassan, fokozatosan, kényszerítő eszközökkel tudott behatolni a parasztság életébe. „A népiskola nem a falué ... nem a falusi lakosság gondolata, találmánya és követelése – írja Móricz Zsigmond. – Ez állami divat és az európai kultúrfokkal vált kötelezővé, azt lehetne mondani, kényszerintézménnyé. Ezt adták a falunak, és csendőrrrel tartják fenn a használatát... Ha otthon munka volt, szó nélkül otthon tartották a gyereket, akinek a falu törvényei szerint minden napra és minden percre megvan a maga beosztása. Ezzel az ősi renddel szemben állott az uraknak az a parancsa, hogy iskolába kell járni.” Első pillantásra azt hihetnők, hogy a kényszer végül is célhoz ért: néhány nemzedék leforgása alatt a parasztsaládok tudomásul vették, megszokták, hogy a gyerekeknek iskolába kell járni, és így indult el a magyar parasztság az iskolázódás útján. Valójában nem ez történt. Az iskolával elsőnek a magyar parasztság polgárosodó része barátkozott meg, már az első világháború előtt, méginkább a két világháború között. És amint a parasztság újabb és újabb rétegei indultak el a polgárosulás útján, egyre szélesebb rétegekben vált magától érteendővé, hogy a gyerekek tanulni kell. Mindaz, ami a magyar parasztságra igaz, mutatis mutandis a cigányokra is igaz. Az iskoláztatáshoz feltétlenül szükség van kényszerítő rendszabályokra, de igazi eredmény csak az életvitel átalakulásával remélhető.
23. I. m. 91. p.
24. Ezt a különbséget dr. Dobos János is megemlíti. „A kifejezetten ipari jellegű megyékben, ahol több a munkalehetőség, a cigányférfiak általában dolgoznak. A mezőgazdasági jellegű megyékben lényegesen nehezebb a helyzet.” Dr. Dobos János: A cigány lakosság társadalmi asszimilációja és a cigánybűnözés. Belügyi Szemle, 1966. jún. 32. p.
25. Állandó jellegű mezőgazdasági foglalkoztatottságuk főleg az állami gazdaságokban oldható meg. Az állami gazdaságok foglalkoztatnak ugyan cigányokat – és bár dicsőreleg nyilatkoznak róluk – mégis idény jellegű munkába állításukat helyezik előtérbe. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben még mindig nehéz a cigányok foglalkoztatása. Nemcsak a részük-ről fennálló ún. „kítartás hiánya”, de a tsz-tagság előítélete is gátat emel a tsz-ekbe való felvételük elé. Így a tanácsok mezőgazdasági osztályainak helyes kezdeményezési többségükben eredménytelenek a tsz-taggyűlések elutasító határozatai miatt. Tudjuk, hogy jelenleg helytelen lenne adminisztratív módszerekkel a cigányok felvételét a tsz-ekre kényszeríteni. Véleményünk szerint azonban az eddiginél jobban lehetne szorgalmazni, hogy legalább a jól működő tsz-ekbe vegyenek fel a jelentkezők közül néhány családot. A szórványos jó példák azt bizonyítják, hogy meg lehet találni a tagság előítéleteinek leküzdését szolgáló legjobb módszereket.” Id. m. 32. p.

26. Ennek egyik súlyos következménye Pintér László szerint: „A cigány lakosság foglalkoztatottságának kérdése szorosan összefügg az általuk elkövetett bűncselekmények alakulásával. Különösen vonatkozik ez azokra a megyékre, ahol a cigány lakosság részére csak idény jellegű munkát tudnak biztosítani. Az idény jellegű munkát végző családok 3–5 hónapon át megfelelő kereseti lehetőség nélkül maradnak... A téli időszakban az ilyen családok rendszerint nélkülözésnek vannak kitéve. Ez statisztikailag kimutathatóan növeli a bűnözésben való részvételüket. A Szabolcs megyében végzett vizsgálatok mutatják, hogy kereseti lehetőségük csökkenésével a bűncselekmények elkövetésében való részvételük hogyan alakul. Az első és negyedik negyedévet összehasonlítva a második és harmadik negyedévben elkövetett bűncselekményekkel igazolható megállapításunk. A megye cigánylakossága a bűncselekmények 60 százalékát akkor követi el, amikor munkalehetősége kisebb, míg a nem cigány lakossággal ez az arány fordított, ugyanezen időszakban csak 46 százalék.”
Id. m. 16. p.
27. A kovácsmesterség Magyarországon ősi cigánymesterségnek tekinthető. Az 1782. évi népszámlálás idején a cigány családfők nagyobb fele kovács- és szegkovácsmunkákból tartotta fenn magát. Ezek az ősi cigány kovácsok és szegkovácsok néhány kisebb csoport kivételével a XIX. század folyamán elmagyarosodtak. Az 1893. évi cigányösszeírás idején 13 ezer cigány kovácsot írtak össze. Ez családtagokkal együtt mintegy 60 ezer embert jelent, az akkori cigányságnak több mint ötödét. Abban az időben az ország összes kovácsainak 23 százaléka volt cigány. „Városokban sokat perlekedtek ellenük a céhbeli kovácsok – írja Hermann Antal –, de falun, főleg szegényebb vidékeken egyelőre alig volnának pótolhatók. Sok helyen a községnek szerződéses, kommenciós kovácsai és a községi kovácsolásban laktak.” Mindez már annyira a múlté, hogy emlékének is nyoma veszett. A két világháború között falvainkból mindenütt kiszorították a cigány kovácsokat. 1893-ban még 1660 szegkovács volt az országban, ami családtagokkal együtt 8000 embert jelent. A szegkovácsok hanyatlása a fahajó kiszorulásával kezdődött meg, hiszen eredetileg a fahajókhöz készítettek a szögeket. 1893-ban még fenntartották a mesterséget a nagy vasútépítések: a szegkovácsok ebben az időben elsősorban sínzöveget gyártottak. Később csökkent a vasútépítések üteme és a szegkovácsoknak egyre nagyobb része volt kénytelen az ősi foglalkozást valamilyen más mesterségre cserélni.
28. Az 1893-as összeírás még 2000 üstfoltzót tart számon. Ma járasonként legfeljebb 1–2 család él meg ebből. Ehhez nemcsak az járul hozzá, hogy több a pénz az emberek zsebében, és „nem érdemes” az edényt megjavítani, hanem az is, hogy egy időben egyáltalában nem adtunk iparendélyt, azután a kevés iparendély tulajdonosát is minden szempontból rossz szemmel néztük. A szőnyegesek (ún. collárosok) 1916-ban költöztek Erdélyből Magyarországra a román előnyomulás idején. Magukat szívesen nevezik székely cigányoknak, nyelvjárásuk eltér az oláh cigányok körében uralkodó lovári nyelvjárástól. Somogy, Zala, Veszprém megyében telepedtek meg és Budapesten. Rongyszőnyeg- és pokróckészítő háziipari tevékenységük alárendelt volt, elsősorban vándorló textilkereskedéssel foglalkoztak. A pesti szőnyegesek megtalálták helyüket Budapest társadalmában, de Somogy megyében iparendélyeiket megvonták és Kaposváron városi lakásai kból barakkokba költöztették őket. Ebben a helyzetben reménytelenül halálraítélt közösség képét mutatják. A ló- és disznókereskedelemből a cigányok az ötvenes években szorultak ki, egyrészt azért, mert levágtuk lovainkat, másrészt azért, mert betiltottuk az ilyen irányú kereskedelmet. A legutóbbi években valamennyire megindult a lótenyésztés és lókereskedelem, de az oláh cigányoknak ma csak elenyésző része él ebből. A lókupeckedésről két kisebb csoportjuk az autókalkatrész-kereskedelmre és a marhahizlálásra tért át, egy valamivel na-

gyobb csoport fuvarozásból tartja fenn magát (vagy mellék munkaként foglalkozik fuvarozással), a legtöbben az iparban találtak maguknak munkát. Az a néhány régi lókupec család, amely nem vált meg a lótól (tehát az állatforgalmi vállalatnál legalá isan foglalkozik lókereskedelemmel vagy ronggyűjtőként, ócskásként, egy-egy megye területén kocsival folytatja mesterségét) számon tartja egymást, elkülönül a cigányság más csoportjaitól, és a szó igazi értelmében csak saját magát tartja cigánynak.

29. 1893-ban több mint 4000 teknővájót tartottak számon, családtagokkal együtt tehát csaknem 20 ezer ember élt ebből a mesterségből. Itt említjük meg, hogy seprő, rostakészítéssel, kötélveréssel, madzagkészítéssel, meszelőkötéssel 1893-ban 6 ezer ember foglalkozott.
30. Mód Aladárné – Éltető Ödön – Láng Györgyné – Dr. Schnell Lászlóné – Surányi Bálint: Jövedelmi színvonal – jövedelmi különbségek. Bp. 1969. 51. p.
31. Mód Aladárné – Ferge Sándorné – Láng Györgyné – Kemény István: Társadalmi rétegződés Magyarországon. Statisztikai Időszaki Közlemények, 90. k. 33. p.
32. Számításai szerint felnőtt egységben számolva, a 0–3 éves gyermekek fogyasztása 0,4, a 4–6 éveseké 0,5, a 7–10 éveseké 0,6, a 11–14 éveseké és a nyugdíjasoké 0,8, a munkaképes koruaké 1,0, a munkaképes koron túli eltartottaké 0,7, és a nagyobb létszámból eredő megtakarítást kifejező fogyasztási egyenérték 0,4. Ez utóbbit természetesen minden háztartásnál figyelembe kell venni. – Éltető Ödön – Láng Györgyné – Dr. Schnell Lászlóné – Surányi Bálint: Jövedelmi színvonal, jövedelmi különbségek. Központi Statisztikai Hivatal, 1969. 189–190. p.

RUPP KÁLMÁN:

A magyarországi cigánykérdésről

1. A cigány kultúra „eredetisége”

A cigányság helyzetének és szerepének a mai magyarországi társadalmon belüli vizsgálatát feltétlenül azzal kell kezdenünk, hogy megkíséreljük felvázolni a cigányság mai helyzetének történelmi hátterét; azt a képet, amit a múlt magyar és cigány társadalma és különösképp a kettő viszonya mutat, valamint e viszony történelmi fejlődését.

A mai magyarországi cigányság életének szembevetendő jellegzetessége, hogy kultúrája bomló kultúra. Olyan társadalom hatókörében él, melynek más és életképebb, fejlettebb kulturális-társadalmi rendszere van. Ennek a társadalomnak objektíve, és a megítélések szerint is az alján helyezkedik el a cigányság. Segíti e helyzet világos és éles kirajzolódását a cigányság etnikus jellemzőinek félreérthetetlen volta, az ezzel és a magyar társadalom belső viszonyaival, társadalmi megítélésével összefüggő „tudati tényezők rendszere. A cigányság etnikus meghatározottsága kétségtelenül sajátos szint kölcsönöz a kérdéskörnek. Bármilyen is a cigányság kultúrájának (vagy kultúráinak) önértéke, a magyarországi társadalmi–gazdasági fejlődés egésze által igényelt és értékelt kvalitásoknak a cigányok nagyjából-egészében egységesen kevésbé tudnak megfelelni: kvalifikáltságuk, az ipari rendszerhez való adaptálódási készségük mélyen a magyarországi szint alatt van. A kultúra bomlásával összefüggésben (és egyébként is) vannak a cigányságon belül ebből a szempontból is lényeges különbségek. A magyar kultúrával szemben meglévő szakadék azonban oly nagy, hogy a társadalomalattiság tudatát, az ezzel kapcsolatos objektív nehézségeket az etnikus meghatározottság – statikus szemléletben – erősítheti, de önmagában nem okozhatja. A magyarországi zsidók, svábok stb. esetében is (bár kevésbé élesen jelentkeznek) elegendő etnikai jellegzetességet figyelhetünk meg ahhoz, hogy ezen ténnyel kapcsolatos társadalmi státuszok és mechanizmusok hasonló érvényesülését tételezzük fel. Itt azonban nem olyan „társadalmakkal” állunk szemben, melyek a magyarországi hierarchikus társadalmi rendszer által statikusan és dinamikusan értékelt készségek tekintetében hátrányos helyzetben lennének. A cigányoknál ezzel szemben egyrészt a magyarországi társadalom uralkodó többségétől élesen eltérő etnikum és kultúra, másrészt az adott munkamegosztási rendszer által mélységesen alulértékelt kvalitások egymást erősítő tényezőket jelentenek.

Az etnikai problémával kapcsolatosan megkockáztatjuk azt a feltevést, miszerint a foglalkozási struktúrával való összefüggése nem csupán abban áll, hogy amennyiben a kettő tekintetben hasonlóan „hátrányos” szituáció *áll fenn*, a probléma súlyosabb, és nem különválasztható, hanem általában a kettő közti kapcsolat korábbi társadalomfejlődési szakaszokra visszavezethető módon *történetileg* is bensőleg összefügg egymással. A kapitalizmus előtti fejlődési periódusokban a munkamegosztás etnikumok, településegységek közti munkamegosztást is jelentett, a munkamegosztás differenciálódása etnikai és lokális közösségek közti munkamegosztás sokrétűbbé válása formájában is végbement. Úgy véljük, hogy e tekintetben a feudalizmusban sem szűntek meg az etnikai és területi (kis közösségek közti) munkamegosztás tendenciái, jóllehet sok vonalon előtérbe kerülnek olyan tendenciák, melyek a későbbi fejlődés során bontakoznak, terebélyesednek ki igazán. E tekintetben az egyes munkamegosztási ágak jelentősen különböznek egymástól: ott, ahol jelentős mértékben specializált, nagy volumenű jelentő munkameg-

osztási ágakkal állunk szemben, a feudalizmusban az új típusú, etnikumhoz és adott, kizárólag azonos tevékenységet folytatókkal lakott településekhez nem kötött munkamegosztási specializációval állunk szemben. Jelentős a természeti meghatározottság szerepe is, ez ellentétes tendenciákat hordoz magában: egyrészt az érintkezés potenciális körét szűkíti, autarkiaira, fejletlen munkamegosztási differenciációra ösztönöz, másrészt különös természeti adottságok esetén sajátos, településegységenként azonos foglalkozást űzők társadalmainak kialakulását segíti elő. Ismeretes a középkori falvak alacsony lélekszámának ténye. Ez is, a foglalkozásokról elnevezett helységek jelentős száma is arra utal, hogy a munkamegosztás középkori fejlődésének egyik vonala a települések közti munkamegosztás lehetett. Hangsúlyozzuk, hogy itt csupán az egyik vonalról van szó, továbbá, hogy feltehetőleg a munkamegosztási differenciációban még marginális szerepet játszó tevékenységek járták általában ezt az utat. (Ez nem feltétlenül, és minden esetben igaz; az ilyen típusú fejlődés nagy forgalmú körzetet feltételez.) A kis falunagyság azt jelenti, hogy tökéletesebb munkamegosztási specializálódás csak egy szakmán belül lehet: specializált ismeretek átadásához szükséges lélekszám többirányú specializációra (az emberek falvak közti egyéni migrációja, közlekedése, házasodása viszonylagos korlátozottsága esetén) nem nyújt lehetőséget. Feltehetőleg az őstermelésből kiváló tevékenységeknél, talán az azon belüli specializáció egy részénél ment végbe ilyen irányú fejlődés. Ezen tevékenységek egy részénél, az őstermelés melletti – a fokozódó differenciálódás során szükségessé váló – tevékenységek nagy részénél kialakulhatott az, hogy sajátos életformájú, területileg többnyire mobil etnikumokhoz kapcsolódott. A feudalizmusban kibontakozó, a kapitalizmusban felgyorsuló munkamegosztási differenciálódás szűkítette, változtatta az etnikus meghatározottságú munkamegosztási pozíciók körét. Mindazonáltal úgy tűnik, annak ellenére, hogy az ilyen jellegű funkciók jelentősége, köre nagymértékben lecsökkent, a társadalom és gazdaság integrálódása mindmáig nem ért olyan fokra, hogy – ha ugyan változott formában is – etnikus meghatározottságú munkamegosztási funkciók ne lennének. A cigányság helyzetét történetileg közelítve feltehető, hogy egy ilyen munkamegosztás továbbélő elemeivel van dolgunk (illetve ennek megszűnésével, vagy metamorfózisával), az etnikus, kulturális és társadalmi kötőerők erős konzerváló, a gazdasági tényezők többnyire bomlasztó hatásaival.

Egy társadalmi osztály, nép, vagy etnikum problémáit sokszor hajlamosak valamiféle statikus és eredeti kultúra keresésével megközelíteni, a továbballadás útjait ennek bázisán keresni. Távolról nézve – különösen az adott közeghez képest fejletlenebb társadalmak kultúrája statikusnak és zártnak tűnhet, a miénktől különböző kultúra elemei koherens rendszert sejtetnek. Minden változás az adott rendszer bomlási tünetének látszik. A fejlődéssel és a fejlettebb organizációval való összefüggésben valóban nagyon lényegesek azok a különbségek, melyek egy fejlettebb rendszerhez viszonyítva jelentkeznek; a továbbfejlődés irányába mutató kényszerítő (külső) erőket érintik. Ugyanakkor egyáltalán nem biztos, hogy az adott pillanatban jelentkező – viszonylagosan sajátos – tényezők azok, melyek stabil és mély alapot jelentenek. Szemléletünk hamis és hamisan statikus rendszert konstruál, felszíni jelenségeket vesz alapul. Eredeti kultúrát vél felfedezni, ilyen azonban minden bizonnyal nincs. Ugyanakkor éppen azért, mert felszíni, és a pillanatnyilag előtérben lévő különbségekre koncentrálnak, látóköri kívül kerülnek olyan tényezőrendszerek, melyek a (nemlétező) statikus eredeti kultúra megismeréséhez ugyan nem vezetnek el, de egy társadalmi–kulturális rendszer hosszútávú fejlődésének mély *dinamikus* meghatározói. A cigányság mai kultúrájának (kultúráinak) minden bizonnyal nincsenek, vagy csupán nyomokban léteznek eredetinek nevezhető elemei: lakásaik, foglalkozásaik, tárgyi kultúrájuk, szokásaik nagy része pontosan nyomon követhető a 10–50–100–200 évvel ezelőtti magyarságnál, mindenekelőtt a parasztságnál. Bizonyítani ugyan nem tudjuk, de azt sejtjük, hogy az etnikai jellegzetességeken túl vannak a cigányság *történetének*, magyar társadalmon belüli helyzete alakulásának olyan elemei, melyek mélyen és hosszútávon meghatározóak kultúrá-

juk, pozíciójuk alakulására, *változásra*. Csupán hipotetikus jelleggel tudunk ezek közül néhányat vázolni.

Magyarországon a feudalisztikus, de a kapitalizálódó munkamegosztásnak is számos olyan „pórusa” volt, melyet a társadalom alapvető szerkezeti elemei nem, vagy nem kellő mértékben voltak képesek betölteni. Ez elsősorban nem a társadalom kellő számú tagjának hiányával, hanem a struktúra jellegével kapcsolatos – pontosabban csupán utóbbiról lehet szó. Mindenekelőtt a kereskedelem és néhány többnyire idényjellegű, szétszórt és ritka igényeket kielégítő termelő funkció tartozott ide. Ezek a funkciók feltehetőleg viszonylag gyorsan változtak, cserélődtek. Egyes területeken lehetőségessé vált új munkamegosztási specializáció, de csak viszonylag szűk és rugalmas keretek között, más területeken terebélyesedő munkamegosztási funkciók

melyek addig nem nyertek teljes polgárjogot a magyar társadalomban – általánosan elterjedtek. Ezen, többnyire viszonylag gyorsan változó funkciók ellátására bizonyos értelemben társadalmon kívüli – a magyar feudalisztikus jellegű szerkezetnek nem belső részét képező – csoportok kerültek az esetek többségében. A magyar társadalomnak részét képezték, de különálló, nem belső elemet alkottak ezek a – többnyire etnikailag is megragadható – csoportok. Gazdaságilag a társadalom részei voltak – elismerten szükséges funkciót gyakoroltak –, társadalmilag azonban az adott funkció általában idegen volt a magyar társadalom rendjétől. Ebből kifolyólag a megfelelő csoportok mindenképp sajátos helyet foglaltak el a magyar társadalomban: sem teljesen kívülállónak, sem teljesen belsőnek nem nevezhetők. Hogy a két pólus között hol helyezkedik el egy-egy csoport, számos tényezőtől függ: életformában és színvonalban, de megbecsülésben is nagyon sokrétű volt helyzetük. Általában – épp amiatt, hogy a társadalom viszonylagos belső rugalmatlansága folytán nem volt képes a működéshez szükséges valamennyi funkciót ellátni – valamilyen módon integráltak voltak ezek a csoportok: sajátos rendként volt kijelölve pozíciójuk a társadalomban; kissé merevebben, a távolságot erősebben jelző módon, egyes esetekben (de nem mindig) társadalomalattiként, de mégsem teljesen idegen testként.

A magyarországi cigányság is a fentieknek megfelelően helyezkedett el a társadalomban. Ha helyzetét jellemezni akarjuk, beszélhetünk viszonylag nagy területi mobilitásáról, lakóhelyi szegregáltságáról, sajátos jellemző foglalkozásairól, de ha az után kutatunk, hogy sajátos pozíciója etnikai meghatározottságán túl mivel jellemezhető mélyen meghatározó módon, tovább kell mennünk. A cigányság történetére vonatkozó ismereteink nagyon hézagosak. Az azonban mindenféleképp feltűnő, hogy a magyarországi cigányok ismereteink szerint sohasem rendelkeztek számottevő mennyiségű földdel. Egy olyan társadalomban, ahol – néhány külföldi eredetű csoport kivételével – minden számottevő társadalmi réteg, erő és csoportosulás az agrártársadalom része, vagy hosszú fejlődés folyamán abból vált ki. Különösen fontos ez, mivel a cigányság esetében nem olyan társadalomról van szó, amelynek magas színvonalú kultúrája halmozódott volna fel. A cigányok nem rendelkeztek földdel, nem volt egyéb számottevő tőkéjük sem. Emellett (és ezzel összefüggésben) helyüket gyakran változtatták, nem éltek benne (az esetek nagy részében még közvetlen közelségében sem) egy olyan kultúrában, melynek tárgyi elemei lassan akumulálódnak, csiszolódnak. Miképp alakult ki ilyen helyzet, ezt nem elemezzük. Számunkra itt csupán az érdekes, hogy a magyarországi cigányság életében generációk hosszú sora óta hiányzik a *viszonylag stabil tárgyi környezet*. A társadalom többi csoportjánál viszont vagy az östermeléshez, vagy az abból kiváló kézműves, ipari tevékenységhez kapcsolódó tárgyi világ – akár (természetesen eltérő módon) mint tulajdonos, birtokos, akár mint munkás élt benne – lehetőséget adott az ismeretek, eljárások akumulációjára, fokozatos átalakítására, fejlesztésére. Hasonló a szellemi tevékenységet folytatók helyzete. Itt már magasabb szintű, ugyanakkor kevésbé kézzelfogható, érzékelhető az a tárgyi világ, ami lehetővé teszi az ismeretek akumulációját. Ezek az eredetüket tekintve többnyire a föld bírásához kapcsolódó rendszerek lehetővé teszik az ismeretek felhalmozódását, sokrétűvé válását, a termelés és az életforma rendsze-

ressé váló bővített akkumulációját. A magyarországi cigányság helyzetének, fejlődésének alakulása, úgy tűnik, mélyen összefügg azzal, hogy tevékenységi terükből – akár a foglalkozások jellegére, változására, akár jelentős földrajzi mobilitásukra gondolunk – ugyan nem teljesen, de igen nagymértékben hiányoznak azok az elemek, amelyek szükségessé és lehetővé tették volna ismereteik, tapasztalataik felhalmozódását; *létük bővített akkumulációját*. Így generációk hosszú sora óta nincsenek szinkronban az őket körülvevő, kultúráját bővítve fejlesztő társadalmi környezettel. Mindennapi létük kultúra-elemek átvételét lehetővé teszi, de egy kultúra belső töretlen fejlődését és fejlesztését kevésbé. (Ezen fejtegetések olyan társadalmakra vonatkoznak, ahol a mikroszociális kultúralódás, akkumuláció az elsődleges. Modern társadalmakban, ahol az intézményes forma lényegesen nagyobb szerepet játszik az ismeretek átadásában, jelentősen eltérő a helyzet, de egyrészt ezek a társadalmak is történetileg kapcsolódnak az előzőekhez, másrészt pedig az intézményes ismeretátadás nem érinti, nem teszi feleslegessé, vagy nélkülözhetővé a mikroszociális környezet elemeit.)

Mai magyarországi cigány településeken járva szembetűnik, hogy noha egyes esetekben a cigányok életkeretei az elmúlt félszázad során jelentősen fejlődtek, mindennapi életükben, életszínvonalukban a stabil, hosszú idő alatt akkumulálható „tőke” jellegű javak viszonylag kis szerepet játszanak, a „flow” elemek központi jelentőségűek. E ténynek az életforma, a termelő, fogyasztó, jövedelmét elosztó ember döntési mechanizmusai szempontjából alapvető szerepe van. Az emberi viszonyoknak, mozgékonyágnak gátat szabó, ugyanakkor keretet jelentő tényezők viszonylag kis súlya más határokat és perspektívákat szab. A „flow” elemek dominanciája kapcsolódhat igen alacsony és meglehetősen magas fogyasztási szinthez. Utóbbi esetben feltétlenül az emberi lehetőségek nagyobb szabadságát jelenti. Az előbbinél azonban sokkal inkább beszélhetünk egyfajta negatív szabadságról; a felődés lehetőségei nem adóttak, a látszólagos változottság valamilyen módon – többnyire nem az ember döntéseihez, hanem külső véletlenekhez kapcsolódva – állandóan újratermel egy stagnáló jellegből kitörni nem tudó világot. A cigányok többsége szempontjából ma is az a helyzet, hogy jövedelmük (annak elosztási módja), fogyasztási szerkezetük az életkereteik bővített akkumulációját akadályozó rendszer lényeges belső elemeit képezik. Az alacsony életszínvonal nem feltétlenül jár együtt az akárcsak a fogyasztói akkumulációt is korlátozó rendszerrel. A cigányok esetében azonban mély *strukturális jellegzetességről* van szó.

A fogyasztás struktúrájának jellege a vázolt különbség szempontjából inkább másodlagos jellemző, következmény. (Elsősorban valamely mélyebben fekvő életrend eredményének, velejárójának tekinthető. Más kérdés, hogy ma már hozzájárul – okként jelentkezve – az adott rendszer újratermeléséhez.) Összehasonlításképp megemlíthető, hogy a magyar parasztságra egészen a legutóbbi időig nem volt jellemző, hogy fogyasztásában dominált volna a „stock” elem. Mégis a magyarországi parasztság történetileg kialakult kultúrája ezen a ponton is élesen különbözik a cigányságtól. Miről van szó? A fogyasztás szerkezete mélyebben kapcsolódik az élet fontos dolgaiban való rövidebb, vagy hosszabb perspektívájú döntések és szemlélet kérdéséhez, az ismeretek átadásának, akkumulációjának folyamatához. Ezek a kérdések pedig egy adott csoport létének gazdasági alapjával függnek össze. A parasztság létében stabil pontot jelent a földdel való rendelkezés, a termelés tárgyi feltételeinek és az ismereteknek az akkumulációját, bővített újratermelését lehetővé tette a termelés eszközeinek személyes tulajdona és használata. A megfelelő életforma megkövetelte a perspektivikus szemléletet, az erőforrások ennek megfelelő szigorú rendszerű – és egészen a legutóbbi, a tárgyi termelési feltételeket társadalmassító periódusig a fogyasztást háttérbe szorító – elosztását.¹

Ezzel szemben a cigányság legtöbb csoportjánál történetileg hiányoztak azok a viszonylag stabil pontok, melyek egy statikus életforma kialakulásával szemben kiteljesedő, gazdagodó lét alapjául szolgálhatnak. Az életkeretek rugalmassága bizonyos szinten dinamikusabb fejlődés

feltétele és alapja lehet, de egy alacsony szinten éppen ellenkező hatás hordozójaként jelentkezhet: hiányoznak azok a formák, melyek a kiterjeszkedés keretét jelentik. A cigányság esetében úgy tűnik, bizonyos állandóan újratermelődő viszonylagos formanélküliség, „formátlan életforma” az, ami történetileg meghatározó. Bizonyos stabil jellemzők, formák kialakulnak ugyan, de épp a dinamizmus alapját hordozó formák hiányoznak. A megélhető pillanatnyi, esetleges, a jövő számára nem kamatoztatható lehetőségektől függ. A nagymértékű területi mobilitás az élet tárgyi kereteinek fejlődését – legalábbis a belső fejlődést – gátolja. Bizonyos szinten túl a mindennapi élet kereteit nem szükséges és nem is lehetséges fejleszteni. A hajlék többé-kevésbé ideiglenes valami, nem pedig hosszútávú életkeret – ezért szerepe kevésbé központi. A technikai módosítások így is nagyrészt elvesznek; a vándorlás során megszerzett új lakhely sajátos környezeti viszonyai sokkal meghatározóbbak mint a régi környezetben kialakított technikai módosítás: ez esetleg nem is hasznosítható. Hasonlóképpen a foglalkozások jellege és valószínűsíthető változékonysága is gátolja az ismeretek elmélyülését, egymásbakapcsolódó felhalmozódását. A foglalkozások kevésbé stabilak, kismértékben alakul ki olyan „termelőtőke” (eszközök rendszere), amely módot adna a technika fokozatos és jelentős mértékű javítására, az ismeretek bővítésére. Különösen fontos, hogy tekintve a cigány foglalkozások legtöbbször „pórus” jellegét, a cigány foglalkozások – történeti mértékben – viszonylag gyorsan változtak ahhoz, hogy valamelyikben is valamennyire mély speciális tudást lehetett volna felhalmozni.

Hasonlóképp vonatkozik ez a tudást hordozó eszközökre.²

Ez a fejlődés is elősegítette azonban bizonyos készségek kialakulását. Elsősorban bizonyos fajta rugalmasság készségekről lehet szó. Ez a fajta rugalmasság csupán *más*, nem pedig *fejlettebb*, bonyolultabb készségeket igénylő, valamiféle felhalmozott ismeret- és készségrendszert feltételező tevékenységekre való átállást jelent. Gyakorlatilag kvalifikáltság tekintetében stagnálást jelentő, pusztá metamorfózisként értelmezhető változásokról van szó, és nem minőségi fejlődésről. A „rugalmasság” lehetőségmezeje szűk: olyan utakat foglal magában, melyek nem biztosítják a társadalom perifériájáról való elmozdulást. Pillanatnyi, rövid ideig tartó előnyök kihasználását lehetővé teszik, de helyzetük folyamatos, belső forrásokból táplálkozó javulását nem alapozzák meg. A „rugalmasság” semmilyen olyan esetben nem érvényesül, amikor egyúttal valami magasabb szintű kulturális szint elsajátítása vagy megléte is feltételként szerepel. Éppen ezért ilyen követelmények fennállása esetén az önmagában zártabbnak és rugalmatlanabbnak tűnő paraszti világban felnevelkedett emberek rugalmasabban tudnak alkalmazkodni (perspektivikusan is előnyös irányban) mint a cigányok.

A cigány foglalkozásokra az adott társadalmi alakulatnak funkcionálisan mindig van bizonyos igénye. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy ezek az igények keltik életre a cigány foglalkozásokat. Ezek az igények eléggé labilisak, területileg változatosak, a tevékenység körülményei is eltérőek, a volumen viszonylag szűk, hamar telítődnek a szükségletek. Mindenféléképp olyan igényekről van szó, melyek nem általánosan és nagy mértékben jelentkeznek, és így speciális és kellőképp megbecsült foglalkozási ág kialakulását igénylik, hanem marginális, ehhez kapcsolódóan alacsonyan értékelt tevékenységekről. Egyes esetekben az adott használati cikk előállítására csak a speciális cigány mesterség révén lehetséges, más esetekben pótlólagos tevékenységekről van szó (pl. a használtcikk kereskedelem vagy adótevékenységek). Utóbbinál a cigány munkaerő relatív „olcsósága” teszi lehetővé, hogy az adott tevékenység mindkét fél számára „rentábilis” legyen. A megbecsültség tekintetében nem lényegtelenek azok a különbségek, melyek ehhez kapcsolódnak.

A cigány mesterségek egyes esetekben úgy jöttek létre, hogy a cigányok adott szituációban „rugalmasan” kihasználták olyan tevékenységi lehetőségeket, melyek életrendjükbe, környezetükbe beilleszkednek, elsősorban ügyességet, leleményt igényelnek, speciális, felhalmozott ismereteket kevésbé. A környező társadalomnak felmerül(het) bizonyos igénye ilyen jellegű te-

tevékenységek (termékek) iránt, de munkajelvénye, a munka jellege és a volumen miatt a környező társadalom tagjai számára nem kifizetődő. Ilyenkor a „jég hátán is megélni tudó” cigányok nyomorult leleménye, minden apró lehetőséget figyelembevévni, „kamatoztatni” kénytelen léte „teremthet” (megfelelő körülmények közt) foglalkozást. Más esetekben – és ezek száma talán nő – a cigányok hanyatló, a magyarok tevékenységi köréből kiszoruló, esetleg meglehetősen specializált foglalkozásokat vesznek át. Ez is egyértelműen kijelöli helyüket a hierarchia legalján.

Akárhogy is jön létre valamilyen cigány foglalkozás, az esetek többségében marginális, alullévő pozíciót jelent. Néhány speciális (elsősorban a cigányságon kívüllevő erővel kapcsolatos) szituációban szilárdulhatott meg, kaphatott viszonylagos stabilitást, esetleg rangot valamely cigány mesterség. A cigány foglalatosságok többségében nem a végzett munka mennyisége, vagy a szükséges speciális kvalifikáltság (készség) határozta és határozta meg a munka ellenértékét. Sokszor – pl. a magyarok foglalkozásai közül kiválóknál – eleve „nyomott” árakkal állunk, illetve állnak szemben. A „jellemző” cigány foglalkozások esetében a tevékenység sajátos, egyedi jellege, kis volumene, következképp korlátozottan piaci jellege következtében elsősorban nem gazdasági tényezők (amennyiben ilyesmi fennáll, akkor is nagyon sajátos, előre ki nem számítható tényezőkről, pillanatnyi tendenciákról van szó), hanem társadalmi viszonyok, (erők) határozzák meg az árakat. Egyes esetekben a cigányok ügyességgel, ravaszsággal „jól is járhatnak”, de többnyire végülis ők húzzák a rövidebbet: a környező magyar társadalom határozza meg, hogy milyen szinten élhetnek. Az egyszerű reprodukciónál többre elegendőt nem is kapnának, más kérdés, hogy életük rendszerébe is ez illeszkedik be. Monopolhelyzetek állnak egymással szemben, és ezek többnyire nem a cigányoknak kedveznek.

A cigány foglalkozások tehát bizonyos funkcionális szerepet kaptak a magyar társadalomban. Ennek megfelelően a cigányok különböző csoportjainak is (objektíve) ki volt jelölve valamilyen pozíció. Az, hogy valamely cigány foglalkozási csoport mennyiben csak gazdaságilag (funkcionálisan) volt integrált, és mennyiben vált társadalmilag is integrálttá, nem utolsósorban attól függ, hogy az adott tevékenység – amit a magyar társadalom általában szükségesnek és fontosnak értékelt – mennyiben feltételezte a magyar társadalom egy vagy több csoportjával való viszonylag rendszeres, közvetlen és funkcióhoz kötött kapcsolatát, mennyiben járt másirányú kapcsolatokkal, illetve a magyar társadalomhoz fűződő kapcsolatok kis fokával. Feltehető, hogy azoknál a foglalkozásoknál (foglalkozási-láncoknál), melyek közvetlenül, viszonylag stabilan kapcsolódtak a magyar társadalom különböző szerkezeti elemeihez, nagyobb mértékű volt a rendi jellegű integráltság mint azoknál, amelyek elsősorban csak funkcionálisan kapcsolódtak. Jelentősebb konfliktusok azoknál a csoportoknál lehettek, melyek gazdasági funkcióikban nem, vagy kevésbé kapcsolódtak a magyar társadalom valamely szerkezeti egységéhez, egyéb relációkban viszont nagyobb mértékben.³ Kérdés, vajon az, hogy valamely magyar települési–társadalmi egység mennyiben volt rendies vagy polgáriasult szerkezetű, tekintélyelvű vagy demokratikus, hogyan befolyásolta a cigányok és magyarok viszonyát. Valószínűleg azoknál a cigány csoportoknál, ahol nemcsak funkcionális, hanem szociális integráltság is karakterisztikus volt a tevékenységrendszerre, a rendies szerkezet nagyobb mértékben és konfliktusmentesebben integrált: rendként, alullévő és alsó helyzetre rendelt, más életformájú csoportként viszonylag toleránsabb viszony alakulhatott ki a cigányokkal szemben, hiszen a többi rend is az életformák abszolút különbözőségén, különműködésén és konventálhatatlanságán épített ki egymással éles konfliktusok nélküli rendszert. Nehezen elképzelhető, hogy egy dinamikus polgárosodó társadalom hasonlóképp „toleráns” lehetne egy rendies jellegű alakzattal szemben. Azoknál a cigány csoportoknál, melyek csupán funkcionálisan voltak – mint egységek – integráltak, esetleg fordított a helyzet. Ami a cigány helyzet (vagy mivolt) megváltozásának alternatíváit illeti (nem pedig a statikus toleranciát) lényegesen bonyolultabb a kép.

2. Teleptőlés és foglalkozás

A különböző cigány közösségek, illetve különböző helyzetű egyének integrálódásának problémája alapvetően kapcsolódik a lakóhelyhez, területi kötöttségekhez, a foglalkozáshoz, munkahelyhez, illetve a két tényezőcsoport viszonyához. A cigány közösségek már abban a tekintetben is jelentősen különböznek, hogy hagyományosan milyen területi mobilitás jellemezte őket, milyen mértékben és formában jelentkezik ez ma, milyen a cigánytársadalom nem-lokális szerveződésének mai rendszere.

A mai helyzet alapvetően összefügg a szerveződés történeti alakulásával, a sajátos foglalkozási ággal: egyes foglalkozások (kereskedelem, vándoripar) eleve nagymértékű térbeli mozgásokkal és ennek megfelelő társadalmi szerveződéssel járnak. Más foglalkozások inkább helyhez kötöttek – legalábbis időlegesen. Előbbi eset feltétlenül a térbeli szerveződés szélesebbkörű érvényesülését jelenti, az utóbbinál korántsem ilyen egyértelmű a helyzet: sok esetben a munkamegosztási funkció helyhezkötöttsége ellenére igen jelentős a cigánytársadalmon belüli nagyobb területegységek közti szerveződés. Ez a tény magyarázható történeti háttérrel, a cigány kultúra és életforma viszonylagos „kötetlen” voltával, de alapvetőnek talán mégis azt tekinthetjük, hogy mivel a cigány közösségek nem tagozódhatnak be az adott község magyar társadalmába (ez elenséges velük szemben), így a nagyon fontos és nélkülözhetetlen funkciók ellátására a lokális cigány közösségek önmagukban nem alkalmasak. (Már az egészséges reprodukció biztosítása is ilyen tényezőt jelent.) Élesen különbséget kell tenni az integrálódás útján lévő cigányok és a nagymértékben a magyar társadalomtól elkülönülten élő cigányközösségek között. Előbbiek esetében a cigánytársadalmon belüli nagyobb egységek szerepe általában kisebb.

Eltekintve a területileg mobil egységekben szerveződő foglalkozásokat és tevékenységeket űzőktől, úgy tűnik, hogy a cigányság nagy része ma *lakóhelyileg viszonylag stabilan kötött*. (Talán a városi cigányság jelent számottevőbb kivételt, de ezek egy része nem városi eredetű.) Tapasztalatok szerint a legtöbb cigány közösség *területi kapcsolatai* viszonylag *szűk* körre: 20–30–40 kilométerre, félnapi járóföldre terjednek ki. Ezen a körön belül a vándorlások, rokoni kapcsolatok, házasodások eléggé *intenzívek*, de szélesebb körre csak ritkán terjednek ki. Az információáramlás igen erőteljes ezen a körön belül. Az információk – és megítélések – kiterjednek a cigányok mindennapi életének apró mozzanataira, a munka- és megélhetési lehetőségek alakulására, az egyes közösségeknek a helyi magyar társadalomhoz, a hivatalos szervekhez fűződő viszonyára, új eljárások, modernebb eszközök elterjedését segíthetik elő, életformaváltoztatásokat ösztönöznek, vagy ítélnek el. Az információáramlás nem neutrális egyes egyének, családok (a kapcsolatok nagy része rokoni alapon realizálódik) és nem utolsósorban közösségek megítélésére vonatkozóan sem. A vázolt területi kapcsolatokat igen jelentősnek tartjuk. *Egyrészt* elősegítik új vívmányok elterjedését. Ez különösen azért fontos, mert az ezzel kapcsolatos információk gyorsabban és hatékonyabban áramlanak cigányközösségek között, mint a cigány és a magyar lakosság közt. Tehát szinte elég, ha egy fejlettebb kulturális vívmányt – bizonyos körön belül – egyetlen cigányközösség vesz át. *Másrészt* a cigányok szempontjából ezek a területi kapcsolatok hasznos orientáló, egyfajta szabályozó szerepet töltenek be: a gazdasági és társadalmi lehetőségek szélesebbkörű ismerete (a pillanatnyilag kiaknázható lehetőségeket is beleértve) kedvezően befolyásolja a mozgások, változások irányait. Harmadrészt a területi kapcsolatok egyfajta összetartó erőt is jelentenek a magyar környezet atrocitásaival szemben. Ez egyes esetekben passzív módon jelentkezik: olyan helységekből tömörülnek a cigányok, ahol kedvezőbb a sorsuk. Ezen információcsatornák gyakran elősegítik a joggalanságok, a kedvezményilehetőségek stb. felismerését. Ezek ismerete, a példákra való hivatkozás segíti a cigányokat a helyi hatóságokkal szembeni küzdelemben is. A területi kapcsolatok nagyobb intenzitása tehát mindenteképp csökkenti a helyi társadalomtól való függést. Bizonyos – más kérdés, hogy a hatalom

erőikhez viszonyítva milyen mértékű – fejezve ad a cigányok kezébe. Ebből a szempontból kedvezőtlenebb azon közösségek helyzete, melyek a többi cigányközosségtől viszonylag izoláltak. (E két csoport között többnyire ezen hatás érvényesülési mechanizmusát módosító relációban lényegi különbségek állnak fenn: előbbiek nagyrészt a helyi magyar társadalomtól nagymértékben izoláltak, utóbbiak viszont jobban integráltak. Így helyzetüket gyökeresen más konvenciók és erők szabják meg – ez egyes esetekben utóbbiakra nézve viszonylag kedvező is lehet.)

Két megjegyzést szükséges fűzni az előbbiekhez: egyrészt a fentiekben érintett cigányközösségek területi kapcsolatai egy bizonyos körön belül intenzívebbek mint a megfelelő magyar közösségké (de általában kisebb lélekszámra terjednek ki), ezen körön kívüli kapcsolataik viszont a magyarokénál lényegesen kisebbek, általában gyakorlatilag nullával egyenlők. Másrészt egy-egy közösség bizonyos kiterjedtségű területi kapcsolatai nem jelentenek területi szervezetet. Úgy tűnik, hogy a cigányság területi szerveződése nem hozott létre területileg élesen elhatárolható egységeket, ahol az egységen belüli kapcsolatok erősek, az egységen kívüli kapcsolatok gyengébbek. Sokkal inkább arról van szó, hogy minden egyes cigánytelepülésnek bizonyos körön belül a legtöbb cigányközosséggel van valami kapcsolata (hacsak etnikai, foglalkozási vagy egyéb különbségek alapján nincsenek mélységesen ellenséges viszonyban), ez a kapcsolat rokoni, foglalkozási alapon jött létre. Ugyanakkor talán ezek a területi kapcsolatok tekintetők leginkább olyan cigányok közti kapcsolatnak, ahol az egymásközi kapcsolat – főként az asszimilációval és életformaváltással összefüggésben – nem hord magában súlyos és nehezen feloldható konfliktushelyzeteket. Hiszen a kapcsolat természetadta és mindennapi intenzitású jellege itt nem érvényesül úgy mint azonos közösségen belül. Ez az a terület, ahol bizonyos határokon belül az életformaváltozás különbségeire való tekintet nélkül a cigányok cigányként tudnak egymással szemben viselkedni, egymásnak segíteni.

Nem lényegtelen különbségek vannak a cigány közösségek és a lokális intézmények, ill. a környező magyarság közti viszonyban sem. Ezen intézmények, ill. a környező magyarság megítéléseinek közös jellemzője, hogy – még bomló közösségek esetében is – a cigányokat *mint adott közösség tagjait* ítélik meg, nem pedig egyénenként. Amennyiben pedig egyeseket a közösségre vonatkozó ítélettől eltérő módon értékelnek, akkor esetleg okát is, de következményét tekintve feltétlenül közösségeken belüli ellentétekről, „kiemelt”, „kiemelkedő” cigányokról van szó.⁴ A magyar környezet és a cigánytársadalom belső rendje egymástól nem függetlenül idéz elő bizonyos feszültségeket. A helyi cigány közösségek éles kontrollt gyakorolnak tagjaik felett. (A társadalmi szerveződés, a külön fizikai egységként való létezés, a környezeti tényezők, az információs csatornák együttesen játszanak ebben szerepet.) Ez a kontroll érvényesül az életformaváltásban élenjárók, ill. élen haladni szándékozókkal szemben is. Erősen és kollektíven elítélő magyar környezet mellett az urbanizáltabb igényekkel, nem-cigány életforma iránti vágygal teli emberek kettős nyomásnak vannak kitéve: közösségük mint árulót, kiválni vágyót ítéli el – és szándékaiban objektíve is gátolja –, a magyarok pedig az egész cigány közösségre vonatkozó (többnyire önmagában is torz) megítéléseket alkalmazzák rájuk.

A magyar települési környezet tehát befolyásolja a cigányságon *belüli* utakat is. A hatóságok, az iskola, a helyi lakosság többé-kevésbé egységesen hat a cigányközösség egészének életére. Amikor nem egységesen jár el egyes cigányokkal kapcsolatban, akkor is az egész közösségre vonatkozólag jár el: bizonyos magatartásokat preferál, másokat diszpreferál. Kétségtelen azonban, hogy döntő különbség van a cigány közösséghez való differenciálatlan és az egyes – különböző magatartástípusokat megtestesítő – cigányokkal szemben valamelyest is különböző viszonyulás között. Mindkét esetben igaz, hogy nagymértékben az egész közösség, mint egység élvez, vagy szenved bizonyos behatásokat. Az előbbi esetben azonban a cigányok különálló, alullévő kasztként való tartásának igényéről van szó, az utóbbi esetben viszont – ha nagyon torz, olykor retrográd, demoralizáló formában is – megnyílhat annak lehetőség, hogy a helyi cigány közös-

ség és a magyar életforma között bizonyos átmenetek jönnek létre, így a magyar életforma fokozatosabban, az adott település különböző magyar társadalmi csoportjain keresztül közvetítődik a cigányok felé. Egyáltalán a lokális szerveződés erőteljes volta két, egymással ellentétes irányú és jellegű hatásmechanizmust hordoz magában: *egyrészt* a cigányok rendként való létezését, a cigányközösség életformájához való külső és belső konzervatív kötést, *másrészt* viszont lehetővé válik, hogy bizonyos komplex életforma, kultúra és normaminták adekvát mechanizmusokon keresztül közvetítődjenek különböző cigánycsoportokhoz. E ponton a *városi* és a *községi* cigánytársadalmak között lényeges különbség van. A városokban a lokális kontroll nem érvényesül az élet minden szférájára kiterjedően. A környező magyarság csak egyes megnyilvánulásokban, félig-meddig anonim módon, másrészt pedig az intézményeken keresztül érvényesíti befolyását. Nem személyre szólóan, és különösen nem adott közösség tagjaként viszonyul egyes cigányokhoz. Elvileg sokkal inkább lehetséges az adott cigány közösség egészének fejlődésétől eltérő utakat járni. (Természetesen a cigány-mivolttal összefüggő problémák ekkor is jelentkeznek.) Ugyanakkor a városokban a cigányok nehezen találják meg a mindennapi élet azon közvetítőit, melyek segítségével egy fejlettebb kultúra felé haladhatnak. A munkahelyen csak speciális szerekben találkozhatnak más kultúrájú emberekkel, a tömegkommunikáció, a városi érintkezési lehetőségek, intézmények számukra semmit sem jelentenek. Nemcsak az életforma-elemek, de a normák is sokkal szövevényesebben, a cigányok számára többnyire elérhetetlen módon hatnak városi környezetben. Ezzel szemben – különösen magyar szempontból is viszonylag zárt falvakban, ahol a munka- és lakóhely kevésbé válik szét, a személyes ismeretségek rendszere, a település történetének közös ismerete stb. habár korlátozottabban, de a cigányok számára is olyan lehetőségeket teremthet, hogy fejlettebb életforma-, kultúra- és normamintákat – a mindennapi közvetítettség következtében – könnyebben átvehetnek. Fejlett ipari–városi társadalomban az életformák és normák többnyire nem adott településegységen belül, hanem társadalmi csoportonként terjednek, válnak általánossá és meghaladottá. Vidéken, viszonylag zárt társadalmú településeken elég erőteljesen kialakulnak és fejlődnek többé-kevésbé általános – adott településre jellemző – életforma-ideálok és normák. Így az életforma-minták közvetítésében a településegységnek erősítő–gyengítő, önálló funkciója van. Mutatja ezt az is, hogy új életművelemek többnyire viszonylag rövid idő alatt – státusz-kérdést teremtve – terjednek el egy-egy kisebb településen. A cigányok esetében az életforma-közvetítés szempontjából az ilyen mechanizmusoknak – a nagy szakadékok miatt – igen jelentős szerepe van. Fentiek alapján érthető, hogy miért alakulhatnak ki fejlett városi környezetben rendkívül szívós cigány szubkultúrák, olyanok, melyek ellenállóbbak a változásokkal szemben, mint a falusi telepi cigánytársadalmak.⁵

A különböző nagyságú, fejlődési irányú, regionális pozíciójú községek nem csupán az életszínvonal, foglalkozási lehetőségek stb. szempontjából jelentenek eltérő közeget a cigányság számára. A magyar falvak tradicionális belső rendje, kötöttségei, közösségi kohéziója eltérő a gyorsan fejlődő és visszafejlődő, a stagnáló és nagy vándorlási negatívumot mutató, a zömmel helybeni foglalkoztatottsággal jellemezhető és eljáró, ingázó, közlekedésileg jó pozícióban lévő és elzárt községekben. A kapcsolatok személyessége, a településre jellemző normák, életformaközvetítési mechanizmusok megléte vagy hiánya tarka képet mutat ezen szempontok szerint. Ez pedig közvetlenül érinti a cigány közösségekhez fűződő viszonyt, a kultúrák közvetítés mechanizmusait.

Azokban az esetekben, amikor a településegységek társadalmi szerepe nagy, belső rendjük, mechanizmusaik kifinomultak, a cigányság fejlődése, stagnálása nagyrészt mint valamely közösséghez való viszony jelentkezik. A lokális intézmények mindenféleképp a cigányokra, mint valamely lakóhelyi-etnikai egység tagjaira hatnak, ekkor azonban az ilyen jellegű hatások szélesebb körben érvényesülnek. A településsel kapcsolatos társadalmi kapcsolatok, determináló tényezők erőteljes érvényesülése mindenképp a *községi* fejlődést gátolják, serkentik, vagy te-

szik lehetetlenné; növelik vagy csökkentik a közösség (magyrészt differenciálódással kapcsolatos) belső feszültségeit. Ellenkező esetben az egyéni mozgások számára nagyobb a tér. Önmagában nem lehet megítélni a két szélső pólus hatásainak jellegét és értékét. A gyökeresen más előbbieken formátlannak nevezett – életforma bázisáról induló cigányok számára alapvető lehet bizonyos minták közvetlen érzékelése. Ugyanakkor a cigányoknak egységes blokkként való kezelése, ill. mozgása számos belső feszültséget, zsákutcának tekinthető tendenciát hordoz magában. E kérdéseknek a megválaszolása további megfontolásokat igényel.

A lakóhely – részben a cigányok szegregáltsága miatt – a cigányközösségekre vonatkozó hatásokot hordoz magában, a cigányok adott közössége tagjaként való kezelését jelenti. A foglalkozási lehetőségek, munkahelyek viszont az esetek nagy részében – főleg ha a cigányok lakó- és munkahelye nem esik egybe – a cigányokat *egyénenként* kezelik. Nem arról van szó, hogy itt a cigány mivolt nem játszana szerepet, hanem csupán arról, hogy a cigányok a munkahelyen többé-kevésbé mint cigány egyének, nem pedig mint *adott* cigányközösség tagjai szerepelnek. Megítélésükben, értékelésükben a személyes kvalitásoknak, teljesítménynek és magatartásnak nagyobb a szerepe. A munkahelyre általában nem csoportosulva lépnek be, és különösen ritkán dolgoznak együtt a cigányok. Igaz ugyan, hogy adott munkahelyre gyakran – egymást követve – többen is mennek dolgozni, ennek ellenére azonban sem egymás közt, sem az ott dolgozó magyarok szemében nem alkotnak olyan zárt egységet, mint a lakóhelyi cigányközösség a falubeliek számára. Ez kapcsolatos azzal is, hogy a „rendes” munkahelyre jutók már egy jelentős lépést megtettek kiinduló környezetüktől való eltávolodási folyamatukban – ez pedig többnyire az egyéni mobilitás, a „kiválás” útja, még ha bizonyos tovagyrűző hatásokkal jelentkezik is a lakóhelyi környezetben. A munkahelyen a cigányok nem mint teljes személyiségek léteznek, csupán létük bizonyos oldalaival vesznek részt a munkahelyi életben. Sokszor – sőt leggyakrabban – otthoni körülményeiknek élesen ellentmondó szerepet játszanak, igyekeznek elpalástolni személyes életük bajait. Hasonlóképp a magyarok kultúrájából is csupán bizonyos munka-szerephez kötődő elemek közvetítődnék feljűk, az élet egyéb szféráit kevésbé érintő módon. Ez kapcsolódik objektív helyzetkülönbségekhez, a munkatársi–baráti kapcsolatok kialakulását is nagymértékben gátló tényezőrendszerhez.

Mindent összevéve a munkahely a cigányok szempontjából elsődlegesen *egyéni utakat* jelent, mégha korlátozott mechanizmusokat is biztosít ezek számára. De az ide való eljutás már bizonyos differenciálódást, bomlást jelent a cigányközösségen belül.

Milyen tényezők befolyásolják, hogy egy cigányközösség mikor és hogyan kezd a felette lévő társadalomba betagozódni? Ezeket a kérdéseket részben érintettük már, teljes választ itt sem kísérrelhetünk meg adni. A fentiekben vázolt – a cigány és magyar közösségek viszonyával kapcsolatos – erők mellett belső konzerváló tényezők és külső húzó–kényszerítő erők játszanak szerepet. Egyes cigány közösségek és foglalkozások olyan szívós kultúrát hordanak magukban, mely lehetővé teszi, hogy a környező viszonyaitól nagyrészt függetlenül mindaddig ne induljon meg életforma- és foglalkozásváltozás, ameddig az adott megélhetési források változatlan reprodukció lehetősége mellett fennállnak. Ezt az utat elősegítik az olyan foglalkozások, melyeknek életvitelben, munkajellegben nincsenek „modern” ekvivalensei, amelyekre könnyen át lehetne váltani. Elősegíteni ezt az utat a magyarok normáival való kontinuitás hiánya is, az ezekkel szembeni immunitás, az adott életformával való belső azonosulás. A cigányok közösségként való elszigetelése, a környező magyar társadalomnak az irányú törekvése, hogy „cigányt ne eresszenek be maguk közé”, a cigányok maradjanak olyanok, amilyenek, szintén ilyen irányban hathat – bár konfliktusokkal terhes módon. Ez az „út” akkor kerül zsákutcába, ha a hagyományos megélhetési források lehetetlenülnek. Nehéz váltás következik be: ha lehetőség van rá, nem modern „rendes” munkahelyek felé, hanem a megszokotthoz hasonló, olykor esetleges, bizonytalan vagy tisztességtelen tevékenységek felé orientálódnak.

Más cigány közösségek könnyebben indulnak el a modern munkamegosztási ágak felé. Hagyományos foglalkozásuk mellett szerepet játszik itt a felettük lévő társadalom normáinak behatolása, a települési környezet „magyar” foglalkozások és életforma irányába történő mozgásokat relatíve elősegítő volta. A fejlődés a cigány közösségek belső differenciálódását jelenti az értékek behatolása, az adaptációs készség, a fizikai és szellemi kvalitások egyenként jelentős mértékben eltérnek. Ennél az útnál a külső ösztönző-kényszerítő erők erőteljesebb szerepet játszanak: elsősorban az adott milió munkaerőhelyzete, jövedelmi lehetőségei, ezek dinamikája érdemelnek itt említést, melyek egyben át is vezetnek egy másik kérdéskörhöz.

3. A gazdasági növekedés útja és a cigányság

A cigánykérdés alakulásának egyik kulcsfontosságú problémája a modern munkamegosztási rendszerbe való bekapcsolódás útja és mértéke. Utaltunk arra, hogy a cigányok hagyományos foglalkozásai és közösségei különböző mértékben szívóvak; a modern munkamegosztásban való betagozódást egyes esetekben elsősorban a hagyományos megélhetési források lehetetlenülése kényszeríti, máskor viszont a bekapcsolódási lehetőségek – előbbiektől nagyrészt függetlenül – kiváltják a modern foglalkozások irányába mutató mozgásokat; új életforma és értékrend keletkezik, a hagyományos társadalmi szerveződés háttérbe szorul. Többnyire együtt megy végbe a két folyamat: a régi megélhetési módok lehetetlenülése, új foglalkozási lehetőségek felmerülése. Az ösztönzők és kényszerítők ilyenkor szinkronban vannak egymással. Sok esetben azonban nem beszélhetünk ilyen fajta szinkronitásról. Alapvetően két tényező játszik itt szerepet: egyrészt az adott közösség, életforma különböző okok folytán jelentkező tehetetlenségi nyomtérka, konzerváló ereje (ezt az előbbieket során érintettük), másrészt a környezet foglalkozási lehetőségei, ennek dinamikája.

Utóbbi kérdéskör szorosan kapcsolódik a gazdasági növekedés útjához. Adott gazdasági növekedési út természetesen eltérően érinti az egyes cigány közösségeket; ez kapcsolatos mind az utóbbiak belső szerveződésével, környezetéhez fűződő viszonyaival és „hagyományos” foglalkozásaik jellegével, mind pedig azzal, hogy az adott növekedési út az ágazati és területi gazdaságstervezet és annak dinamikája szempontjából milyen konzekvenciákkal jár. Mégis – annak ellenére, hogy egyes cigány közösségeket eltérően érinthetnek – megragadhatóak a különböző növekedési utak olyan karakterisztikumai, melyek a cigányság, mint társadalmi blokk útja szempontjából központi jelentőséggel bírnak.

A felszabadulás előtti gazdasági növekedés útját a cigányság szempontjából összefoglalóan a következőkkel jellemezhetjük. A „hagyományos” – a magyarországi társadalmi munkamegosztás számára külsődleges – cigány foglalkozások köre, az irántuk mutató gazdasági „igény” még viszonylag jelentős mértékű volt. Egyes, ma hagyományos cigány foglalkozásnak tekintett területeken még folyamatban lehetett az adott funkciónak a magyaroktól a cigányokhoz történő átkerülése. (Pl. talán a vályogvetés esetében.) Ugyanakkor a legtöbb területen – talán bizonyos kereskedelmi tevékenységek kivételével – a „hagyományos” cigány foglalkozások iránti igény köre szűkült. Egyik oldalról tehát a hagyományos megélhetési módok „lehetetlenülési folyamata” figyelhető meg, ami – ceteris paribus – a cigányok helyzetét, életszínvonalát rontó tényező, ugyanakkor bizonyos fokig kényszerítőleg hathat új munkamegosztási pozíciók keresése irányában. Itt viszont már figyelembe kell venni a kérdéskör másik oldalát – a magyar gazdaság általános állapotát. A két világháború között – gyakorlatilag az egész periódus alatt – a magyar gazdaságban állandó és hatalmas méretű munkaerő-túlkínálat volt, ami különösen erősen jelentkezett a kvalifikálatlan, vagy kevésbé kvalifikált munkát igénylő területeken. Egyaránt érvényes ez a mezőgazdaságra, bányászatra, az ipar nagy részére (ami a kvalifikálatlan munkaerőt

illeti, az ipar egészére), a közlekedésre és más ágazatokra. A munkaerőpiac ilyen állapota erősen lenyomta a munkaerő árát, és hatalmas versenyt jelentett a potenciális munkaerő számára. Ilyen körülmények között a modern munkamegosztás semmiféle húzóerőt nem jelentett a cigányság felé. Az ilyen irányba orientálódó cigány eleve reménytelen helyzetbe került volna: egyrészt jelentős adaptációs nehézségek jelentkeztek volna, ami magyar társaival való versenyében helyzetét önmagában is reménytelenné teszi, másrészt pedig akkor, amikor cigányok és magyarok versenyeznek ugyanazon pozícióért, a magyar társadalom cigányellenessége a cigányok esélyét nullává teszi.

Néhány, iparilag fejlett területen találkozhatunk csupán elvétve olyan esettel, hogy cigányok a két világháború között olyan foglalkozásokat gyakoroltak volna, melyek utat jelenthetnek a modern munkamegosztás pozíciói felé. (Ekkor is csak idényjellegű munkákról van szó.)

A két világháború közti helyzet tehát azzal jellemezhető, hogy egyrészt a hagyományos foglalkozási lehetőségek köre szűkült, másrészt viszont a „modern” munkamegosztásba való bekapcsolódás útjai teljesen zártak voltak a cigányok számára.

A felszabadulás után az előző korszakétól minőségileg különböző növekedési út realizálódott. A gyorsütemű extenzív iparfejlesztés a munkaerőpiacon tartós szívásos állapotot eredményezett. Különösen nagyvolumenű munkaerőigény jelentkezett a bányászat és a nehézipar területén. Az ipari beruházások az építőanyagipar és az építőipar kvalifikálatlan munkaerőigényét duzzasztották jelentős mértékűre. Ugyanakkor ezek az igények területileg koncentráltan (olykor korábban nem, vagy kevéssé iparosodott területen) jelentkeztek: részben az ipari–bányászati centrumokon lakó, részben pedig területileg mobil munkaerőt igényeltek. A kvalifikálatlan, nagy fizikai erőt és megterhelést igénylő, ugyanakkor az iskolázottság és képzettség magasabb szintjét nem követelő munkaerő iránti hatalmas túlkereslet eredményeképp ezen területek egy részén – elsősorban a bányászatban – relatíve igen magas bérek alakultak ki. Másrészt a szívás olyan erős volt, hogy nem csupán a kvalifikálatlanabb magyar rétegek, hanem a cigányok nagy csoportjai számára – etnikai problémák és adaptációs nehézségek ellenére is – lehetővé vált az ezen területekre való bekapcsolódás.

A gazdasági növekedés útja tehát jelentős mértékben igényel és „értékelt” olyan kvalitásokat is, melyek a cigányoknál is adott volt. Az extenzív fejlődési út miatt a cigányok iskolázatlansága, modern kultúrától való idegensége nem jelentett olyan gátat, mely eleve meggátolta volna a modern foglalkozások közé való betagozódást, sőt, egyes cigányok számára elérhető foglalkozásokat anyagilag viszonylag magasra értékelt ez az út. Az már természetesen továbbvezető kérdés, hogy az ilyen pozíciókba való bekerülés még nem oldja meg a további lépésekkel kapcsolatos problémákat, sőt jelentkeznek olyan tendenciák, melyek a cigányoknak új-alsó pozíciókban való megrekedése irányába mutatnak.

Az egyes cigány közösségeket, illetve egyéneket a gazdasági növekedés ezen útja eltérően érintette. Nem lehet figyelmen kívül hagyni itt a következőket. A hagyományos cigány foglalkozások folytatásának lehetősége a felszabadulás után is szűkült; nyugodtan állíthatjuk azt is, hogy nagyobb mértékben mint a második világháború előtti korszakban. (Valószínű egyébként, hogy ez a folyamat a kollektivizálás utáni időszakban gyorsult fel; a cigány munkamegosztási funkciók jelentős része az egyéni gazdálkodást folytató parasztsághoz kötődött, más funkciókat a parasztság életszínvonalának emelkedése tett feleslegessé.) Ugyanakkor a hagyományos cigány megélhetési módok köre nem szűkült nullára, sőt talán azt is mondhatjuk, hogy a szűkülés mértéke kisebb volt, mint az új-cigány munkamegosztási lehetőségek előretörésének üteme. Maradhatott tehát viszonylag jelentős számú olyan cigányközösség, amely – esetleg csökkenő életszínvonal mellett – az új „lehetőségeket” nem használta ki, mivel erőteljesen kötő hagyományos életformája nem lehetetlenült teljesen. Más közösségek pedig területi elhelyezkedésük következtében maradtak távol az extenzív gazdaságnövekedés nyújtotta lehetőségektől.

Azon cigányközösségek esetében, ahol az új foglalkozási lehetőségek reális hajtóerőt jelentettek, ez az erő nem egyenletesen érvényesült. Nem csupán az egyes cigányközösségek között, hanem azokon belül is jelentős differenciálódás jelentkezett az új munkalehetőségek nyomán. A modern foglalkozásokba való bekapcsolódás – felfelé való mobilitási – útja nem kollektív, hanem egyéni út. Egyéni út, hiszen maga a rendszeres, intézményesen szervezett munkába való bekapcsolódás végrehajtása, illetve sikere nagymértékben függ az adott személy adaptációs készségétől. A vázolt új munkahelyeken az ember megítélésének mértéke a fizikai erő, kitartás, és a teljesítmény – ez adott cigányközösség tagjainál fizikai, pszichológiai és szociális okokból kifolyólag erőteljesen szóródik (részben speciálisan a cigány mivolttal, a közösség differenciáltan, egyenlőtlenül jelentkező bomlásával összefüggő tényezők következtében, részben viszont a modern munkamegosztás belső természetéből kifolyólag.) Egyéni út azért is, mert a cigányok nem közösségeként, munkacsoportba szerveződve kerülnek a munkahelyre – ez egészen ritka kivétel⁶ – hanem egyenként és egyéneként, egyéneként elbírálva. A munkahely általában különben is elválik a cigányok lakóhelyétől, szervezetileg és szociálisan más egységet alkot mint az a magyar társadalmi egység (falu), melybe a cigányközösségek betagozódnak.

A modern foglalkozásokkal való találkozás a cigányközösségekben belül tehát erőteljes belső differenciálódást hoz létre. A végzett munka nehézsége – a hozzá szükséges fizikai erő és kitartás – jelentős fizetésbeli különbségeket jelent. A nagyon erős fizikai igénybevételt igénylő foglalkozások jelentős része jól megfizetett, viszonylag nagy akkumulációt tesz lehetővé. Ezen lehetőség realizálódási foka egy sor tényezőtől függ: a kortól, az egészségi állapottól, illetve annak alakulásától, gyerek számtól és a fentiekben vázolt adaptációs problémák alakulásától. Az élet máról-holnapra történő tengetésének, mint egyetlen lehetőségnek a megszűnése új utakat nyit: a cigányközösségen belül jelentősebb életszínvonalkülönbségek alakulhatnak ki, a cigányközösségen kívüli élet irányába mutató aspirációk erősödnek és részben lehetővé is válnak az ilyen irányú mozgások. Ez belső feszültségeket, ellentéteket hoz magával.

Hogyan értékelhető egészében a cigányság szempontjából az a növekedési út, amely a felszabadulás után végbement? Azzal, hogy a kvalifikálatlan munkaerő piacán feltehetőleg minden más útnál nagyobb mértékű és gyorsan felfutó *túlkereslet* indukált, a cigányság számára páratlan lehetőséget jelentett. A kvalifikálatlan *munkaerő ára* – különösen egyes erőteljesen preferált ágazatokban – viszonylagosan olyan magas szintet ért el, ami lehetővé tette, hogy a cigányok számára relatíve jelentős arányban olyan életszínvonalemelkedés menjen végbe, ami az esetek egy részében további lépések alapját is jelenti. Egy olyan munkamegosztási rendszerben, amely egyébként és hosszútávon az iskolázott, kvalifikált munkát viszonylagosan magasra értékeli, egy negyedszázados periódus biztosította, hogy egyes területeken a viszonylag kvalifikálatlan munkaerő is jelentős reáljövedelmeket érjen el, melyek néha még magasabbak is bizonyos kvalifikáltabb kategóriák jövedelmeinél. A cigányok egy része számára nem csupán a vált lehetővé, hogy az intézményesen szervezett munkamegosztás legalacsonyabban értékelt pozícióiba bekerüljenek, hanem egyes esetekben viszonylag – anyagilag – jól értékelt pozíciókba is kerülhettek. Ezeket a megállapításokat annak tudatában tesszük, hogy a cigányok számára elérhető munkák fizikailag igen megerőltetőek, veszélyesek, egészségileg károsak. Tudjuk, hogy a vázolt folyamat egy sor feszültséggel járt, olyan belső differenciálódást eredményezett, melynek során egyesek viszonylag magasra juthattak, mások reménytelen helyzetben megrekedtek. Mégis, azoknak a közösségeknek (még ha – és szükségképp – bomlóak is) kedvezőbb a helyzete, ahol lehetőség nyílt ilyen felfelé és részben kifelé történő lépések végrehajtására, míg ahol ilyen lehetőségek nem nyíltak, reménytelen belterjes rothadás jelei mutatkoznak. Az adott munkamegosztási és társadalmi makrovilágban bűntudatos és a cigányoknak előbb-utóbb betagozódni a felettük lévő társadalom gazdasági rendjébe. Ez a mindenképp fájdalmas folyamat kedvezőbb lefolyású (és erőteljesen ösztönző) akkor, amikor a cigányok által elérhető pozíciók korlátlan mennyiségben

(és minőségben) szívnak munkaerőt, viszonylag magas bérekkel. A bányászatba, építőiparba, építőanyagiparba stb. való bekerülés végeredményben a további lépéseknek is előfeltétele. A modern munkaszervezettel való megismerkedés kezdetét jelenti, ugyanakkor az életkeretek fejlesztését anyagilag valamennyire lehetővé teszi. Tudjuk, hogy nagyrészt nem teremődnek meg jelentős további lépések feltételei; a kvalifikátlanság – intergenerációs értelemben is – egyre súlyosabb, a továbbjutást erőteljesen gátló tényező. Felmerül annak a lehetősége, hogy a fent említett pozíciók váljanak új cigányfoglalkozásokká. Ez minden bizonnyal jelentős veszély, de meg kell jegyezni, hogy az elmúlt 25 év viszonylag kedvező helyzete – különösen bányász cigányok gyermekeinél – lehetővé tett bizonyos további lépéseket is.

A cigányság mobil tagjai általában valóban a modern civilizációban sokkal előrehaladottabb társadalmi csoportok normáinak szemszögéből már túlhaladott, értékét veszített normákat képviselnek. A társadalmi normák azonban nem ítéltetők meg a társadalmi helyzettől, társadalmi folyamatoktól függetlenül.

Magasabb társadalmi státuszu rétegek normái általában nagyobb szabadságot tükröznek: ezért tekinthetők „értékesebbnek”. Ez a szabadság azonban anyagi és szellemi javak felhalmozottságán nyugszik. A „szabadabb” normák követése implicite fel is tételez bizonyos anyagi és szellemi háttérrel. Alacsonyabb státuszu, vagy mobil csoportok nem alkalmazhatják ezeket a normákat; nincs adekvát háttérük, ennek hiányában nem is lehetnek úgy szabadok, fejlett normák szerint élők, mint a felettük lévő társadalom; implicite feltétel a náluk nem létező háttér is.

A cigányok felemelkedése a mai magyar társadalmon belül nem képzelhető el másképp, mint számunkra esetleg túlhaladott normák elsajátításán keresztül – ez legalábbis az egyik feltétel. Egyébként semmiképp nem kerülhetnek ki alsó helyzetükből, mégha az értelmiségi normáit igyekeznének is követni. (Gondoljunk csak arra, hogy az értelmiség egy részének gyakran hangoztatott, kevésbé gyakorolt – mindenféleképp helyesnek tűnő – nevelési elve szerint a gyermek iskolai teljesítményének maximalizálását nem kell erőltetni. Ki gondolna arra, hogy az itt vázolt nevelési elvet – az egész társadalmi–kulturális környezet változatlan különeműsége mellett – célszerű lenne egy az egyben átültetni paraszti, vagy munkás környezetbe, s a munkászülőket arra buzdítani, hogy ne törődjenek gyermekeik iskolai előmenetelével.) A hagyományos cigány-mivoltból való felemelkedés kemény munkát, az anyagi életkeretek nagy felhagyozást igénylő megváltoztatását, a termékenységhez fűződő viszony megváltoztatását stb. igényel. Szigorú életrendet, kispaszti jellegű normákat követelnek azok a hatalmas erőfeszítések, melyek lehetővé teszik a társadalmi felemelkedést.

Sok nehézséget és problémát jelent ilyen normák követése és a megfelelő út. A megfeszített élet fizikai és emberi töréshez vezethet. Az erőltetett életrend egyenlőtlenségekkel jár együtt: csak bizonyos elemekben sikerül magasabb szintre jutni, a fejlettebb életforma teljességét nem sikerül elsajátítani, a már inadekvát normák értelmetlenül rögződhetnek. A megfelelő út a cigány-társadalom bomlását, az individuális kiemelkedést is jelenti. Semmi ok és lehetőség sincs arra, hogy olyan társadalomban, ahol a társadalmi és munkamegosztási rendszer egyéni mozgásokon keresztül működik, azt követeljük akár a cigányoktól, akár másoktól, hogy a cigányok egységes társadalmi helyzetváltoztatását segítse elő, vagy abba illeszkedjen be. Kétségkívül vannak a cigányoknak közös problémáik, de amit ma a cigánykérdés megoldása szempontjából elősegíteni lehet és célszerű: a cigány közösségeknek a magyar társadalom rendjének megfelelő differenciálódása, belső tagozódása és cigány-településként való létének megszűnése irányába mutató erők érvényesülése. A cigány települések viszonyainak elemzése, a modern munkamegosztásba való bekapcsolódás útjainak vázolása azt mutatja, hogy a cigányok felemelkedése csak belső differenciálódás útján mehet végbe. A tapasztalatok szerint ezt a folyamatot gátolja a differenciálódás és kiválás útjában emelt gátak rendszere (ami nagyrészt a helyi hatóságokon és a környezeten múlik, de nem elhanyagolható a munkamegosztásban való előrhaladás lehetőségeinek korláto-

zottsága és a fizikai övezettség hatása sem). Amennyiben a cigányoknak lakóhelyi közösségként való kezelése gyengül, a társadalmi differenciálódás és a felemelkedés lehetősége nőhet. Egészen biztos, hogy belső feszültségekkel teli, zárt cigánytársadalmak zárószelvényeinek kinyitása hasznos a cigányságnak mint olyanak fejlődése szempontjából. Ugyanis a feszültségekkel teli, differenciálódásra kész társadalom mozgásainak lefolytottsága részben gátolja egyes cigányok felemelkedését, részben hatalmas belső feszültségeket, ellenségeskedést, gyűlöletet okoz, így perspektivikusan a cigányság egésze számára korlátozza a felemelkedés útjait. Ellenkező esetben viszont differenciálódási és kiválási folyamatok mennek végbe, feltehetőleg kevesebb feszültséggel. Létrejöhetnek a felemelkedés folyamatos lépcsői az eltávolodás lehetőségeinek megnövelése a cigányokat a fejlődés folyamatában közelebb hozhatja.

LÁBJEGYZETEK

1. Amikor a cigányság és parasztság közti különbségekről beszélünk, mindig teljes jobbágyokra, ill. kisparasztokra gondolunk. A földtelen parasztok, cselédek kérdéseink szempontjából más pozíciót foglalnak el a cigányokkal összehasonlítva, mint a saját földjükön gazdálkodó parasztok. A földnélküli és földdel rendelkező parasztok között a kultúraátadás, életszervezés stb. szempontjából alapvető különbség, hogy előbbiek nem rendelkeznek olyan életkeretekkel, amelyek lehetővé és szükségessé tennék számukra ismereteik, a termelési technika stb. saját, belső erőkből történő bővített felhalmozását – ennyiben életüknek van némi belső hasonlósága a cigányok történetileg kialakult pozíciójához. Alapvető különbség azonban (amellett, hogy stabilabb életkereteik és munkájuk révén e tekintetben is az önállóan gazdálkodó parasztokhoz néhány hasonló vonást mutatnak), hogy a földnélküli parasztok, különösen a cselédek benne éltek generációk hosszú során keresztül egy differenciáltan szervezett hierarchikus rendben. Életükkel és munkájukkal kapcsolatban sok funkciót ugyan nem maguk, hanem felettük álló személyek gyakoroltak, mégis életük külső keretei dinamikus szabályozottak voltak. Azon organizmus viszonyait, melynek részét képezték, valamelyest át tudták tekinteni – legalábbis a munkájukkal és életükkel kapcsolatos jelzéseket, folyamatokat, változásokat és szabályozásokat (elsősorban utasításokat) adekvátan tudták kezelni. A cigányok ezzel szemben kívül éltek azon társadalom hierarchikus rendjén, melybe funkcionálisan betagozódtak. (E tekintetben természetesen a cigányságon belül voltak lényeges differenciák: nagybirtokosok zenész cigányai például sok esetben a cselédekhez hasonlóan tagozódtak be az uradalom rendjébe.) Így a földnélküli parasztok ill. leszármazottaik a cigányoknál sokkal könnyebben betagozódhattak – az etnikai problémáktól eltekintve is – egy olyan társadalmi organizmusba, ahol a munka és az élet lényeges területei nagyrészt már nem valamely mikroszociális egységen belül, hanem egymástól különváltan létező társadalmi–gazdasági egységek között szabályozódik. Kétségtelen azonban, hogy a mai fejlett, a gazdasági–társadalmi folyamatok egységes-belső szabályozását sok területen megszakító munkamegosztásban történő eligazodáshoz is kedvezőbb a kisparaszi háttér, mint a földnélküli paraszté.
2. Sokszor talán a foglalkozás maga viszonylag stabillá vált. A technikai eljárások viszonylag kezdetleges igényei és eszközei, fejlesztési lehetőségei és főképp a szükségletek szűk terjedelmé, esetlegessége, a lakóhely gyors változásai, az életforma egésze *együttesen* azonban ez esetekben is többnyire olyan irányban hatottak, hogy nem vált szükségessé (és lehetővé) a technika állandó, tartós fejlesztése.
3. Ilyen jellegű különbségeket ma is élesen érzékelhetünk. Falusi kovács, vagy csordás cigányok valamilyen formában az adott településegység társadalmába integrálódtak. Előbbiek pozíciója nem is feltétlenül a legalacsonyabb státuszu, utóbbiaké általában igen, de mindkét esetben *belső* szerkezeti elemet alkotnak. Ezzel szemben olyan cigányoknál vagy cigányközösségeknél, amikor nem, vagy nem elsősorban a lakóhely ökológiai környezetére irányul gazdasági funkciójuk (pl. használcikk kereskedők), a konfliktusok általában sokkal élesebben jelentkeznek. Az adott falu nem tekinti – mégha konfliktusosan is – elfogadott egységének az ilyen cigányközösséget; mint teljesen idegen, csak bajt okozó egység jelentkezik számukra.

Fenti példák azt a különbségtételt sugallják, miszerint az integráltság tekintetében a magányos cigány családok és a nagyobb cigányközösségek között van az alapvető különbség.

Ilyen jellegű összefüggés létezik, de nem feltétlen, és nem biztos, hogy elsődleges. Pl. zenész-cigány közösségek viszonylag integráltabbak lehetnek mint a faluszélen lakó lókupec-család.

4. A cigányokkal kapcsolatos megítélések három szintre vonatkozhatnak: cigány egyénekre, cigány közösségekre, a cigányokra mint olyanokra. A cigányok és nem-cigányok egyaránt a fenti három kategóriában gondolkodnak, ill. egyiket a másikkal szembeállítják, vagy éppen helyettesítik azzal. Mind a megítélések, attitűdök, mind pedig az objektív helyzet, a különböző utak, lehetőségek elemzésénél e három kategória kusza kapcsolatrendszerének a figyelem középpontjában kell lennie.
5. A városokban fentiek mellett a lokális kontroll sem annyira totális, mint a falvakban. Így – ha a városi társadalom nem, vagy kevésbé toleráns is egy gyökeresen eltérő kulturális – társadalmi elemmel szemben – könnyebben lehetővé válhat, hogy egy idegen alakulat fennmaradjon: megváltozását vagy eltűnését nem tudják „kellő” hatékonysággal előmozdítani. Másrészt pedig a városokban jelentős talaja van a „tradicionális” szubkultúrával ekvivalens cigány foglalkozásoknak (zugkereskedelem, házalás, tolvajlás stb.), ilyen alkalmak, ill. újabb „foglalkozások” könnyen keletkezhetnek újonnan is. A „tisztességtelen” foglalkozások gyakorlását – melyek köre igen széles – a szigorúbb kontrollt gyakorló falusi társadalmak sokkal erősebben korlátozhatják.

Megjegyezzük, hogy a modern fejlődéssel nemcsak a városokban, hanem az egész társadalomban egyre általánosabbá válik a nem-közösségi, hanem foglalkozási jelleg alapján történő szerveződés, így a nem-foglalkozási jellegű társadalmi alakulatok abszorbeálódása egyre nehezebbé válik, az ilyen egységekkel kapcsolatos örök, érdekek érvényesülése egyre inkább gátakba ütközik. (Máskülönben a dinamikus, ugyanakkor nagyrészt egyéni mozgásokon keresztül érvényesülő foglalkozási-struktúra változások a foglalkozási csoportok kohézióját, társadalomformáló erejét is igen kétségessé teszik.)
6. Ennek okait részben a fentiekben említett tényezőkben találhatjuk: a modern munkaszervezés nem közösségeket, hanem egyéneket ismer, a cigányok nem egyszerre jutnak a bekapcsolódás azonos fokára. Mégis önmagában elégtelen az erre történő hivatkozás. Sok olyan munkahely van, ahol a magyarok kollektívákba tömörülve dolgoznak, az ott dolgozó cigányok viszont maximálisan kerülik cigány-kollektíva kialakulásának lehetőségét. Alapvetően kell itt tekintenünk azt, hogy érzik: A munkahely magyarjai által „befogadásukhoz” hatalmas, a cigánymivolttal kapcsolatos gátat kell áthágniuk. Úgy vélik – és ez meg is felel az objektív helyzetnek –, hogy ezt a gátat csak úgy törhetik át, ha (szubjektíve mindkét oldalról cigányságukat meghazudtoló, megtagadó módon) egyéni teljesítményük szintjét olyan mértékben emelik, amivel megmutathatják, hogy mint egyének „rendes” emberek, velük szemben alkalmazható a „kivétel”: befogadhatják őket. Hozzájárul ehhez az is, hogy minden, magyar munkahelyre került cigánynak hatalmas adaptációs nehézségeket kell megoldani – még a „lejelőrehaladottabbnak” is. Nincs energiájuk ahhoz, hogy még több adaptációs nehézséggel küzdő társnak is segítsenek, saját kellemetlenségeiket fokozzák.

CSALOGH ZSOLT:

A Szolnok megyei cigányok helyzete

I. Létszám

A Szolnok megyében lakó cigányság lélekszámának megállapításánál alapforrásunk a Szolnok megyei Néprajzi Atlasz (SzNA) alapgyűjtése, amely azonban sajnos még nem teljes, kiegészítő és ellenőrző gyűjtésekre szorul, amellelt pedig főként csak a hagyományos, régi telepítésű falvakat vizsgálta. E forrásból 41 településre vonatkozólag rendelkezünk pozitív számadattal és 9 településről biztos negatív adattal, míg 13 SzNA-kutatópontról csak annyit tudunk, hogy laknak ott cigányok, de létszámukat nem ismerjük. Mivel a SzNA létszámadatai helybeli parasztok megkérdezése útján nyert becslült adatok, ahol módom volt rá, biztosabb adattal helyettesítettem az SzNA-adatot. Így kaptam 50 ismert településre (41 + 9 negatív) 12.620 lelket. (Ahol a becslés családszámot adott, 5-tel szoroztam.) Ebből következtetve a 13, részleteiben nem ismert településre a megye teljes cigányságát minimálisan 16.000 főre, vagy ennél inkább magasabbra becsülhetjük. Nem szerepel a SzNA-ban 14 Szolnok megyei település; ezek azonban mind új közigazgatási egységek, főleg összevont tanyakörzetek – valószínű, hogy ezekben nem él cigányság. (4 ilyen jellegű település szerepel a vizsgáltak között is: Jászszentandrás, Kuncsorba, Mesterszállás és a jelen felmérés mintájában Cserkeszöllő – ezeknek jellemzően nincs cigány lakossága.) Megjegyzem még, hogy 8 település esetében rendelkezünk a becslült SzNA-adat mellett megbízhatóbb adattal is; ezek közül a két forrásból származó adat közel azonos, 3 esetben az SzNA becslült adata nagyobb a ténylegesnél (a parasztok eltúlozták a „fenyegető veszélyt”), 4 esetben kisebb (nyilván a gyors növekedés túlhaladta a parasztok tudatában kialakult képet) mindez megerősíteni látszik a forrás hozzávetőleges használhatóságát és alátámasztja summás becslésünket, mely szerint *a megye cigányságának teljes létszáma 17.000 fő körül van.*

A fentiekhez nem nyújthat kontrollt a népszámlálások anyaga (1970: 15.600 fő cigány), sem a vizsgálat mintája (a mintában 94 lakás $\times$ 50 = 4700 létező lakás, $\times$ 5 = 23.500 lélek – a minta minden valószínűség szerint túlreprezentál), sem pedig a megyei KÖJÁL nagyon alacsony becslült adata (a KÖJÁL-t ugyanis csak a teleplakó cigányság érdekli, ez pedig Szolnok megye esetében messze alatta van a teljes lélekszámnak; – a cigánykérdés leszűkítése a telepi cigányságra egyébként más esetekben is felmerül és zavarja a tájékozódást, így pl. Mezőtúron a tanács hivatalos kimutatása szerint 338 fő cigány él, ténylegesen kb. 110 család, kb. 525 lélek). Fontos kontrolladat viszont, hogy megyei rendőrkapitányság házi használatra készült adatai szerint a megye teljes értéke 18.000 fő, nagyjából tehát a fentivel egyező érték. Hozzá kell tenni, hogy ez a kalkuláció feltehetően nagyrészt ugyancsak becslült adatokra támaszkodik, nem indokolt tehát, hogy megbízhatóbbnak tekintsük az előbbinél.

Települési koncentráció

Részben már a megye általános települési képéből is következik, hogy a cigányság is kis számú településen koncentrálódik magas településenkénti lélekszámmal. A jelenlegi közigazgatási beosztás szerint Szolnok megyében 76 település van. A tényleges koncentráció azonban

messze meghaladja az általános települési kép nyújtotta determinációt. A megye települése közül mindössze csak mintegy 59 a régi, tradicionális település, stabil népességű falu, mezőváros, város, a többi lazább struktúrájú, újabb, uradalmi cselédtelepből (Kengyel, Rákóczifalva stb.) vagy tanyaközpontból (Jászszentandrás, Jászboldogháza stb.) alakult ki. Ezekben az „új” falvakban cigányság általában nem lakik: közülük 5-ben biztos adat szerint nem, 13-ban valószínűleg nem, és csupán 1-ben igen – mindössze 2 család (Rákóczifalva).

Az 59 „rég”i település közül 53-ban lakik cigányság biztos tudomásunk szerint. Közülük 6-ban nincs tehát cigány népesség: jellemzően a Tiszazug 3 kicsi falujában (Tiszainoka, Tiszasas, Szelevény), az ugyancsak kicsiny Tiszaórvényen (a szomszédos, közeli Tiszafüreden jelentős cigánynépesség él!), valamint a közepes méretű alföldi faluk kategóriájába eső Tiszavárkonyban és Szajolban. A megye cigányságának koncentrációja ma is zajló folyamat; ez nem csak a nagyobb települések cigányságának beköltözés révén történő rohamos létszámmelkedésén (pl. Szolnok), hanem a másik oldalon azon is mérhető, hogy a kisebb települések cigánysága az elköltözések miatt lassabban növekszik, vagy éppenséggel elköltöznek teljes populációk: az előbbi 6 falu közül 2-ben, Tiszavárkonyban és Tiszasason korábban laktak cigányok, 1945 után valamennyien elköltöztek – újonnan cigányokkal benépesült településről viszont nincs tudomásunk.

A koncentráció folyamatának kérdésére a továbbiakban még visszatérek. Itt említem meg viszont, hogy a lokális koncentrációval ellenkező értelmű tendenciára is utalnak jelek. Feltehetően az integráció szándékával feltűnnek egyes családok egy-egy településen és megkísérlik az ingatlanszerzést, letelepedést nem-cigány környezetben (pl. Tiszapüspöki, Tiszaörs). E kísérletek azonban – főleg olyankor, ha az illető község addig még „szűz” volt, cigányok egyáltalán nem laktak benne – komoly, törvénytelenégeikig is menő akadályokba ütköznek.

Szajol: „Cigány sohasem lakott a faluban. Most (1968) egy özvegy asszony akarta eladni a házát. Egy kétkerekű sárga lovas kocsin Tiszaföldvarról érkezett egy cigány és meg akarta venni. Kézpénzben száznyolcvanezer forintot akart fizetni érte. Megalkudtak, de a szomszédok nem akarták, hogy a cigány mellett lakjanak és felmentek a tanácselnökhöz panaszra. Az elnök idevaló és azt mondta, neki fontosabb a falu békéje, és a ház eladást zároltatta. Nem engedte, hogy cigány költözzön a faluba.” (SzNA)

A Szolnok megyében lakó 17.000 (vagy 18.000) főnyi cigányság a megye népességének 3,8%-a (vagy 4%-a). Eloszlásuk, koncentrációjuk mértéke az 54, cigányok is lakta településen a következő:

1. Szolnok (ipari város)	2000 lélek
Karcag (iparral is rendelkező mg. mezőváros)	1000 körül vagy fölött (bizonytalan adat)
13 településen (közülük 5 mg. mezőváros, a többi nagyobb lélekszámú mg. falu)	350–390 lélek közt
2. 20 településen (közülük csak 1 vagy 2 mezővárosi jellegű, a többi falu)	50–300 lélek közt
3. 6 településen (kisebb lélekszámú falvak, közülük egy telepes falu)	csak szórvány, 40 lélek alatt
(13, cigányok is lakta település adatait nem ismerjük.)	

Nagyrészt csak becslült adatainkkal százalékértékekben számolni nehéz. Summázva mégis megállapíthatjuk, hogy a fentiek szerint a megye cigányságának mintegy háromnegyede (76%) él magas koncentrációban, kisszámú településre összehúzóulódva (1. kategória), kevesebb mint negyede (23%) közepes koncentrációban (2. kategória) és mindössze 1%-a valóban teljesen szét-szóródva, az adott településen társtanul, mindenben nem-cigány környezetére utalva.

Ha figyelembe vesszük a települések össz- (nem-cigány + cigány) -lélekszámát, kitűnik, hogy (míg a megye teljes népességének 3,8%-a cigány) az 1. kategóriában a települések lakosságának mintegy 3,2 (Szolnok) – 3,4 (Tiszafüred) – 6,6 (Jászfényszaru) – 11 (Jászládány) százaléka, a 2. kategóriában 1,8 (Tószeg) – 3,4 (Tiszapüspöki), a 3. kategóriában 0–1,9 (Tiszaörs) százaléka cigány – és a megye teljes lakosságának csupán 8,4%-a él olyan településeken, ahol cigányság egyáltalán nem lakik (csak ezeket nem érinti tehát közvetlenül, lakóhelyükön a „cigány-kérdés”).

Koncentráció a településen belül

A fentiekben a „koncentrációt” csak a közigazgatási értelemben vett települések egységének szintjén vizsgáltam. A szó egy lehetséges másik értelmében az előbbi fogalma zás megtévesztő; ha ugyanis a településen belüli koncentráció szempontját is figyelembe vesszük, kitűnik, hogy pl. Mezőtúron, Karcagon stb. 2–2 telepen és még a városban is szétszórva élnek cigányok, pl. Szolnokon a szétszórt népességen kívül legalább 3 települési göccsal kell számolnunk a városon belül, de egyebütt is vagy telep + szétszórt népesség a képlet, vagy pedig csak szétszórt népességet találunk – márpedig ilyen esetekben kérdéses, hogy milyen fokon, milyen értelemben tekinthetjük az egy-egy településen adott cigány népességet közösségnek, zárt populációnak. Tovább bonyolítja a képet, hogy egy-egy közigazgatási település cigánysága igen gyakran két idegen cigány csoporthoz (pl. Tiszafüred: román-cigány és magyar-cigány, Jászfényszaru: magyar-cigány és oláh-cigány stb.) vagy több csoporthoz (pl. Szolnok: magyarcigány, kolompár-kucep oláh-cigány, colláros oláh-cigány) tartozik, a csoportok egymással településen belül is alig kommunikálnak – megtévesztő tehát pl. Szolnokon X %-nyi „cigány populáció”-ról beszélni. Ebben az értelemben a megye cigányságának koncentrációja már kevésbé magasfokú; gyakran szinte csak arról van szó, hogy különböző, gyűjtőkategóriával cigánynak nevezett egységek különböző okokból, mintegy véletlenül egyazon X települést választották (?) lakhelyükül. Ilyen értelemben Szolnok megyében nem 54, hanem ennél jóval több, legalább 70–80, illetőleg gyakorlatilag és elvileg is meghatározhatatlan számú cigány közösség létezésével kell számolnunk – nyitva hagyva még a közösségen (cigány közösségeken) kívül élők kérdését is.

E kérdés további vizsgálatával nem vághatok elébe egyrészt a közösség-tipológia, másrészt a belső etnikai megoszlás bemutatásának. A település-tipológia kérdéskörét viszont itt, a településen belüli koncentráció tárgyalásánál kell megragadni.

A megye cigánysága kialakította település-képleteket – a településen belüli koncentráció alapszempontjából kiindulva – 3 morfológiai típusba sorolnám:

- a) originális, zárt telepek (vagy hagyományos építkezéssel, vagy átépülés után fejlettebb, parasztfarmákat utánzó épületekkel)
- b) pseudo-telepek: a nem-cigány településeken belül létrejött, gyakran nem is teljesen zárt koncentrátumok (általában már eleve, eredendően nem tradicionális épületekkel)
- c) szórványok, a magyar településbe ékelt szegmentumok (elvileg normál falusi ill. városi épületek – lakások).

A három elvileg eltérő forma gyakorlati szétválasztása nem könnyű, egyértelműen néha alig lehetséges. Példák: *Jászládányban* adva volt az előbb egy utcából álló, majd második és harmadik soral bővült eredeti cigánytelep, a Krakkó (a.). Mivel növekedésének a vályoggyódrók hárt szabtak, s a faluba költözés tendenciáját az anyagi javulás (?) és a presztizsosztaigiák is elindították, megindult a beáramlás két úton: A negatív vándorlási különbözet jellemezte falu területének különböző pontjain elszigetelten házhelyeket vagy házakat vásárolnak (c.), másrészt

– még gyakrabban – lépésről lépésre haladva hatolnak befelé a cigányteleppel szomszédos, faluszéli, agrárproletariátus építette–lakta utcákba, és létrejön a teleppel szomszédos pseudo-telep (b.); a cigányság aránya itt ma 50% körül van, ezeket az utcákat a nemcigány lakosság lépésről lépésre üríti ki, húzódik nyugat felé. (A folyamat egy tanulságos epizódja: egy c. származású kőműves-familia már a századfordulón, az elsők közt kitört a telepről a faluba; ma a telep utolérte, bekerítette őket; a család szeretne elköltözni, nyugatabbra, cigánymentes környezetbe.)

Tószegen az emlékezet szerint eredetileg a falu egyik szélső nyugati utcájának (Hámán K. u.) végén állt néhány gyenge színvonalú cigány lakóépület (a.?). Ezek máig kevés kivétellel átépültek, a falu átlagához igazodva, másrészt pedig a cigányság elindult az utcán befelé, létrehozva egy a típusos telepnél oldottabb, lazább koncentrációjú, külalakban meglehetősen tarka településképletet (b.?). E folyamattal egyidőben, részben az utca végén fellépő belvíz-problémák miatt megkezdődött a szétköltözés a falu egyéb részeibe is, bár kivétel nélkül a szegényebb északkeleti falurészbe, de egyértelműen szórta, elszigetelten (c.).

Tiszaörsön a kislétszámú, életformájában rendkívüli mértékben asszimilálódott, jó anyagi szinten élő magyar-cigányság soha nem lakott telepen (helyi telepen). Szétszórva élnek, paraszt-színvonalú portákon, egy család kivételével mégis mindnyájan az északkeleti, 40-es években épült, szegényebb szintű negyedben, ennek egyik sarkán számottevő koncentrációt is mutatva. Jellemző, hogy a faluba újabban beköltözött két idegen oláh-cigány család is ebbe a negyedbe települt. (Nem tiszta típusú, b.-vonásokat is mutató cigányok.)

Mezőtúron a település déli szélén fekvő, vályogödör-parti, primitív színvonalú telepen a magyar-cigányság vegyes foglalkozású, legelmaradottabb rétege és 2 oláh-cigány család él (a.). A muzsikus magyar-cigányok részben a csatlakozó vegyes lakosságú utcákban, lazább koncentrációban (b.), részben pedig a mezőváros belterületének egészen szétszóródva laknak (c.). Ezen kívül van még a város nyugati szélén egy további telep oláh-cigány lakossággal (a.), amely fokozatos átmenettel (b.) kapcsolódik az Újváros agrárproletár negyedéhez. (Összesen 5 körvonalazható egység, közösség!)

Szolmonok a vörös legrégebb telepe a Cigányváros lehetett, a víztorony környékén; valószínűleg még azokban az időkben települt, amikor még itt volt a település széle (XVIII. sz.?). Később a terjeszkedő település túllépte, elszigetelte, növekedését lezárta. A következő időkben a Cigányváros külalakját illetően jelentősen átalakult, belenőtt a városképbe, magyar-cigány lakosságának egy része pedig már a XIX. században szétszóródott a városban, néhol halvány koncentratumokat is alkotva (pl. a századfordulón a Tabán, a város lumpenproletár- és bordélyház-negyede erősen cigányos volt, úgyszintén a piactér környéke is). Csak sokkal később, a két világháború közt alakult ki a város akkori (és mai) perifériáján, a vasútvonalon túl az új lumpenproletárnegyed – cigánynegyed, a kevert lakosságú Kisgyep. (V. ö.: Konrád György tanulmánya a Kisgyepről; kézirat.) Pontosan nem datálható az ugyancsak fiatal, kicsiny, városszéli kupeccigány-telep a kórház mögött. Az 50-es évektől máig, döntően hatósági intenciók alapján alakult ki a Versegly úti baraktelep mint pseudo-telep, máig sem tiszta cigánylakossággal – tendenciája azonban máig is a teljes elcigányosodás –, részben a városban már régtől fogva szétszórt, deklasszáldott muzsikuscigányok összeköltöztetéséből, részben a Kisgyep kezdődő szanalásából. Máig a Cigányváros szinte nyomtalanul felszívódott, a Tabánt és a piactér környékét szanalák; létezik Kisgyep (b.), a baraktelep (b.), a kórház mögötti telep (a.?), valamint a szétszórt népesség, régi városlakók maradványai, valamint a legutóbbi években lassan újra megindult szétköltözés eredménye (c.).

Mivel a két ellentétes tendencia, az asszimilációs törekvések nyomán jelentkező spontán szétköltözés és a spontán vagy hatósági indítású települési koncentrálódás nem csak ma, de a belátható időkben mindig két párhuzamos folyamat volt, az esetek többségében a kép bonyolult, a tipológiai besorolás legtöbbször nem lehet egyértelmű. Tiszafüreden a vegyes lakosságú lum-

penproletárnegyed inkább b., de lehetséges, hogy eredetileg a. volt; a türkevei telepnek az emlékezet szerint mindig is voltak magyar lakói, mégis a.-nak tűnik ugyanakkor mindkettő élesen elválik a belőle kirajzolt, járulékos c.-től. Csak ritkán tiszta a képlet, mint Zagyvarékason, Tiszapüspökin (a+b). Az esetek értelmezésénél sokat segíthetne az egyes közösségek történetének jobb ismerete – ez azonban esetenként alapos utánjárást igényelne, valószínűleg nem is mindig eredménnyel.

A települések, közösségek tipológiájára a későbbiekben még visszatérek.

A települési viszonyok kérdéséinél maradván még: Fontosnak látszik annak rögzítése, hogy a fenti 3 típusnak milyen a kvantitatív megoszlása. A megye egészére vonatkozólag csak becslött értékeket adhatunk, néhány közelebről ismert település adataiból következtetve:

Jászfényszaru	a: 79	b: 17	c: 16 lakás
Jászladány	63	47	14
Zagyvarékas (1970)	26	–	65
Tószeg	–	9	7
Tiszapüspöki	15	–	16
Türkeve	82	–	43
Tiszafüred	59	–	24
Tiszaörs	–	–	9
Mezőtúr	kb. 25	kb. 45	kb. 45
Összesen:	a: 349	b: 118	c: 239 lakás.

Ha a fenti változatos minta nyújtotta képet reprezentánsnak fogadjuk el, azt mondhatjuk, hogy a megye cigány lakásainak mintegy fele (50%) fekszik originális telep zárt települési viszonyai közt; mintegy kétharmada (66%) tartozik többé-kevésbé koncentrált települési keretbe (a+b típusok); és csak kb. egyharmada (33%) áll szórtan, lokális közösségen kívül. Hozzáteszem, hogy ez a megoszlás a lélekszám szintjén némileg más, mivel általános tapasztalat, hogy az egy lakásra eső lélekszám a telepeken nagyobb, a szórt fekvésű lakásokban kisebb.

Mielőtt a megye cigányságának ismertetésében téma szerinti rendben tovább haladnánk, közbevetőleg ismertetem a Jászfényszaru cigányságáról készített adatfelvétel számszerű eredményeit és ezek közvetlen tanulságait. A bemutatás tematikusan nem lesz teljes, csak szemelvényes, számos kérdést célszerűbbnek látszik a későbbiekben tárgyalni, a tágabb táj problematikájától el nem szakadva.

Az adatfelvétel kérdőíves módszerrel, valamennyi családra – személyre kiterjedően készültek. Az adatok bemondott – tehát nem igazolt – adatok; azokban az esetekben azonban, amikor lehetőség volt más forrásból az ellenőrzésre, módon volt meggyőződni hitelükről.

Jászfényszaru 6900 lelket számláló parasztfalu a Jászság (és egyúttal a megye) északnyugati csücskében. Cigánysága 537 fő; etnikailag kételemű, magyar-cigányság (376 fő) és oláh-cigányság (85 fő). Lokálisan két elemre tagolódik: a telepre és közvetlen környezetére (461 fő), valamint a faluban szétszórt népességre (76 fő).

A cigányság itteni letelepedésének valószínű időpontja 1783, az egyházi anyakönyvekben ekkor jelentkeznek először a jellemző családnevek, és egyszerre tömegesen (Radics, Kátai, Farkas, Baranyi, Horvát, valamint a már kihalt Makai és Rajczi). Érdekes módon ugyanakkor jelenik meg a máig élő oláh-cigány törzset jelző, az előbbiktől idegen Rafael név is. Az egyszerre történt letelepedés azt sejteti, hogy háttérben községi rendelet – valószínűleg egy korábbi tilalom feloldása – állt.

A telep alakulása a következő úton mehetett végbe: A letelepedéssel létrejött a magyar település déli szélén a két részre tagolt (magyar-cigány oláh-cigány) telep. E század elején megszünt a két részre osztottság (a sátorlakó oláh-cigányok beköltöztek a magyar-cigányok közé, azokéval egyenrangú épületekbe); beköltözött a telepre néhány deklasszálódott magyar parasztcsalád, vagy félcsalád is; ugyanakkor a növekvő magyar település körülvette, paraszt-lakosságú utcával bekerítette az eredetileg zárt telepet, melynek épület állománya egyébként az utolsó három évtizedben teljesen lecserélődött, a putrinál valamivel magasabb szintű típusból a paraszti formát utánzó, attól inkább csak méretben és a parasztporta hiányával különböző épületekre váltott. Ezt követően, ugyancsak az utolsó három évtizedben a cigány lakosság növekedése a megsűrűsödött telepről való kilépéshez vezetett. Először a telepet körüllelő paraszttutcákban – tulajdonképp csak az utca másik oldalán, a szomszédos háztömbben – vásároltak vagy ritkábban építettek épületeket, itt azonban rövidesen olyan koncentrációt értek el, hogy néhol több közvetlenül szomszédos, paraszti nivójú portán is cigány család lakik, tartva a szoros kapcsolatot a telepiekkel is (ma 17 család). Csak jelentéktelen számú esetben nyílt cigány családoknak módjuk arra, hogy a faluba költözve a telepi cigányságtól lokálisan teljesen elszigetelődjen (3 család). Csupán csak az utolsó 5 évben indult meg a telepről való kiköltözés erőteljesebb folyamata, a falu délkeleti szélén újonnan épülő, terjedelmes „Újtelep” negyed sátoztetős kockaházaiba; az építők zöme itt magyar ugyan, az ide költöző cigány családok (máig 13 család) mégis némi halvány koncentrációt mutatnak, egy foltan a sűrűsödés erősebb.

A település magyar-cigány populációja tekintélyes méreteiből is következően demográfiaiilag autark. Egy-egy évjárat a mai legény–eladólány korosztályban legalább 4–4 férfit–nőt jelent, ez elegendő egy egészséges endogám rendszer fenntartásához. A ma élő házias és özvegy férfiak 6,7%-a származott idegenből (beházasodott), a többi helybeli születésű. A házias és özvegy nők 26%-a idegenből jött férjhez – a többi helybeli –, 11 különböző helységről, melyek közül csak Tura emelkedett ki 11%-kal, a többi mind egyedi eset – szorosabb kontaktusa a vizsgált populációnak tehát Turával volt (Pest m.). A fentiek a közösség jelentős kohézióját jelzik; demográfiai szempontból: endogémia, megengedett, számottevő mértékű exogámiával, szóróványos „vőséggyel”. Beköltözött családok, ahol legalább az egyik házastárs ne lenne helybeli, nincsenek. Az endogám rendszer következtében a populációban úgyszólván mindenki mindenkinek legalább távolról rokona. A második unokatestvér rokonsági fokán a házasság, illetve együttélés már nem számít tilosnak.

Lényegesen eltér e szempontoktól az oláh-cigány közösség karaktere. Kapcsolataik – házassági, rokoni kapcsolataik is – sokkal élénkebbek, szövevényesebbek, egyrészt a szolnoki, másrészt a Heves és Nógrád megyei törzseliekkel tartanak fenn kontaktust. (Sajnos a kis számok miatt pontos mérésekre itt nincs mód.)

A helyi situáció fontos jellemzője, hogy a cigányság viszonya a magyar lakossággal (r. k. „jászok”, régóta és erősen rétegzett, ma már jelentős mértékben ingázó munkássá lett paraszttal) szokatlanul jó, úgyszólván súrlódásoktól mentes. Vonatkozik ez még a községi hatóságokra is. A közös telepen lakó kisebb oláh-cigány közösség anyagi szintje alacsonyabb, bár a megye oláh-cigány átlagánál némileg talán jobb. Az oláh-cigányokat az előbbiekkal szemben a tradicionális kötöttségek sokkal nagyobb foka jellemzi.

Termékenység

Az egy házias, özvegy vagy különélő nőre eső megszült (élő és később elhalt) gyerekek száma a fényszarusi magyar-cigányságnál 3,72, ugyanitt az oláh-cigányságnál 4,06, jellemzően magasabb. A magyar-cigányság esetében az adatok mennyisége lehetővé teszi, hogy a kérdést korosztályi bontásban is vizsgáljuk:

1. a 30 év alatti anyák:	2,0
2. 31–40 év közöttiek:	4,2
3. 41–50 év közöttiek:	4,3
4. 51–60 év közöttiek:	5,5
5. 61 év fölöttiek:	8,3 gyerek.

Ha számításba vesszük, hogy a fiatalabb korosztályok még aktívak, még fognak gyereket szülni, szemben az idősebbekkel (a két utolsó kategóriával), ahol a számok már lezárt szériák méretét adják, még mindig sokat mond a táblázat, még mindig félreérthetetlenül mutatja a gyerekszám fokozatos csökkenését, két nagyobb töréssel:

A ma élő legidősebbek láthatóan még annak a korosztálynak a képviselői, ahol még gyakran minden korlátozás nélkül aktivizálták a teljes biológiai termékenységet. E kategóriában 3 esetben is vallottak 12 megszült gyerekről (egy oláh cigány asszony 14-ről is), míg a többi kategóriákban csak egyetlen esetben tudunk 10 szülésről. A sorban következő, már ugyancsak poszt-aktív korú generáció (4.) adatai már világosan árulkodnak a két háború között már szokásossá vált születéskorlátozásról (ezek a nők 1925–35 között mentek férjhez).

A második kétségtelen változás az 1. és 2. kategóriák között figyelhető meg és jelzi a családlétszám szűkítésére irányuló újabb erőteljes kísérletet, időben a legutolsó egy évtizedre datálva. Ez a jelenség ellenőrizhető a korosztálygúlán is, ahol kivehető az első lépcsők számottevő beszűkülése.

A gyermekáldás mértékének tényleges időbeli változása mellett érdemes rendszerezni az azokat a válaszokat is, amelyeket Jászfényszarun a családtervezésre vonatkozó direkt kérdésekre kaptunk. Ezzel kapcsolatban előrebocsátanám a következőket: Nyersanyagunk nem teljes; értelmezhető választ a 112 lakásban, családban csak 82 esetben (családban vagy családtörődékben) gyűjthettünk, főként azért, mert a kérdés csak már a gyűjtés megkezdése után került be a kérdőívbe, és kevésbé azért, mert néhol a kérdés oly mértékű feszélyezettséget keltett, hogy nem erőltethettük – ilyenkor a kérdezett általában keveset mondó tréfával ütötte el a szót (gyakoribb eset volt, hogy a kérdés semmiféle megbotránkozást vagy visszahúzóást nem indukált, a kérdezett maximum az illendő fogalmazást kereste az őszinte és informatív válaszhoz). Levon alapanyagunk értékéből az is, hogy a kérdést a lehetőséghez alkalmazkodva hol a férjnek, hol a feleségnek tettük fel, s a valószínűleg nem teljesen egyenértékű kétféle válasz különválasztására már nincs mód; valamint hogy a kérdezőskor az informátort gyakran nagyszámú rokon, szomszéd jelenléte is zavarta.

Az alábbiakban csoportosított válaszok egy része korrelációt is mutat a korosztályokkal; ezért a válaszok mellett rövidítve jelzem az anya születésének évét.

Az idősebb korosztályok általában arról számoltak be, hogy – szemben a mai időekkel – régen annyi gyerek született, amennyi született, mivel a védekezés semmiféle módját nem ismerték még (1907, 09, 11, 13, 16, 27; oláh cigányoknál: 02). „Az utolsó után több már nem lett – vallja egy asszony (96) – akkor már elvetette a magot.” Az idősebbek e kérdés kapcsán soha nem emlegetik a máig elfajult erkölcsöket, ellenkezőleg: némi irigység csendül ki szavaikból a technikailag fejlettebb jelen iránt. Egy késői (33) példa: „Nekem 5 lett; bár inkább egy lett volna, de akkor még nem gondoltok erről.” Mint fentebb már érintettem, van némi okunk kétségbe vonni e válaszok teljes hitelét. Hihető ez a válasz a 14 gyereket szült oláh cigány asszony szájából, a többi érintett családban azonban 8, 7, 7, 7, 5, 5 gyereket hoztak világra, ami nem jelenti a biológiai termékenység felső határát, gyanítani engedi, hogy valamilyen gyenge hatékonyságú, bizonytalan fogamzásgátlással már akkor is éltek. Erre utalnak a védekezés alább következő korai adatai is.

A jelenre vonatkozóan csak a válaszolók kisebbsége vallott hasonlóan, szabályozatlan állapotról. Azonos sztereotípiával két oláh cigány család: gyerek lesz, sok lesz, mert „ha csinál-

nak, lesz!” (36, 37) három gyerek után, illetve gyerektelen fiatal házaspár). Ugyancsak oláhci-gány, 6 gyerek után: „valószínű lesz még” és a tehetetlenséget jelző gesztus; hasonlóan másik, 5 gyerek után (44). Még kisebb arányban magyar-cigányoknál: nem szeretnének már gyereket, „de ha mégis úgy sikerül...” (37; hasonlóan 38, 4 gyerek után); „ha lesz akkor el kell fogadni, nálunk nem beütemezett dolog az ilyesmi” (45, 2 gyerek után); a homályos fogalmazás szerint „remélik” hogy nem lesz már több gyerek, (40, 4 gyerek után, 44, 2 után) – de okunk van fel-tételezni, hogy e remény mégis többet jelent az imádságnál, az ilyen típusú elutasító válaszok alighanem inkább a drasztikus megoldásra, küretre vonatkoznak csak.

A törvényesen engedélyezett művi vetélés csak 1955 óta jöhet szóba; hogy előtte bábák, öregasszonyok illegális műtéteihez folyamodtak volna, azt valamennyi megkérdezett hevesen, szinte sértődötten elutasította (orvos végezte tiltott műtétekre aligha gondolhatunk, anyagi okokból sem). Elutasításuk valószínűleg megalapozott azért is, mert a kürettől sok adat szerint félnek. Jellemző a szemléletre az is, hogy több esetben a művilég vetélt magzatot mint „halott gyereket” említették az élveszülésekkel egysorban. Mindezek ellenére mégis jelentős vagy éppen döntő szerepe van a Ratkó-törvény feloldása óta a legális abortusznak a fényszarusi cigányságnál; 14 világos válasz utal erre (közülük egy oláhci-gány), pedig valószínű, hogy többen szeméremből tagadták, illetve nem hozták szóba – bár egymás közt, a telepen láthatóan nem számít szégyen-nek „kórházba menni”. A kórházi küretekre általában a szülési széria végén vagy végefelé kerül sor, a többedik gyerek születését megelőzendő, valószínűleg általában a preventív módszer hatás-talansága esetén. A minta példái szerint: 10 gyerek született, aztán küretek következtek, (32) 7 élveszülés és küretek (18, 32), 4 esetben 5 szülés és küretek (16, 26, 30; 40: „az 5. gyerek is vé-letlen volt már”), 4 szülés és küret (30, oláhci-gány: 35), 3 szülés és küretek (22, 42, 44), 2 szü-lés után küretek (39 – 5 küret –, 49). Jól látható, hogy inkább már megszorult, néha csak szin-te kétségbeesett helyzetben folyamodnak az abortuszhoz, még gyermektelen nő vagy egy gyere-kes anyák adataink szerint nem. Csak egyetlen adat szerint kizárólagos módszer a küret: „rábíz-zuk a véletlenre, ha terhes lesz kórházba megy” (49).

A valószínű esetek mellett számos világosan fogalmazott adat vall a küretnél régibb meg-előzés, a „vigyázás” szerepére. „Vigyázat” mellett született 6 gyereke (oláhci-gány, 23), 7 gyere-ke (34), 5 gyereke (14, 19, 22, 38), 4 gyereke (23, 44) – ezek csak a korábbi generációkra, le-zárt szériákra vonatkozó adatok. Ha fiatalok nyilatkoznak terveikről, kilátásaikról, a leendő gyerekek ideális számáról, mindig elsősorban az ilyen úton történő szabályozásra gondolnak: „hát vigyázs az ember”. Tréfás célzásokból és tárgyilagos magyarázatokból is tudom, hogy a „vigyázás” Jászfényszarun is a coitus interruptust jelenti. Biztos módszerek nem tartják („az 5. már véletlen volt”, – „mevvan a véletlenül is”, „kevesebbet akartunk volna”, „ha mégis úgy sikerül...”, „esetleg ha tévedésből lesz, nem tragédia, de sok ne legyen”, „ha minden jól megy, nem lesz több”), más azonban úgyszólván nincs: sem a terméketlen időszakok kiválasztásáról, sem kémiai eljárásokról nincs adatunk. Egyetlen esetben vallott egy asszony (32) tablettáról: 10 születés után több ab.-je volt, mivel azonban ezek nagyon megviselik, át akar térni a tablettára.

A feltett kérdésekre sokan elmondták, hogy szintük mi a családban az ideális gyerek-szám. Az alábbiakban 42 olyan választ emelek ki, amely aktív korban levő családtól származik és azért is hiteles, mert saját terveikre, szándékaikra vonatkoztatták.

A válaszolók többsége elegendőnek tartja a két gyereket (21 válasz, mintegy 50%; 39, 42, 44, 44, 46, 46, 46, 47, 48, 48, 49, 50, 50, 50, 51, 52, 53, 55, – oláhci-gány: 47–51, 53). Több válaszoló megmagyarázta: „nincs lehetőség többre, pedig egy lány jó lett volna” (47), „mert a lakás majd sokba kerül” (50).

Egy válaszoló „egyelőre” nem akar kettőnél több gyereket. Őt informátor aláhúzta, hogy csak abban az esetben elég a két gyerek, ha egyikük fiú (ezek közül ketten elmentek a har-madik gyerekig fiú reményében), de ennek fordítottja is előfordul, ha a fiú lesz a második is, el-

mennek háromig. És többen jelezték: ez a terv; de hogy sikerül-e majd megállni kettőnél, azt az adott védekezési módszer mellett csak „remélik”.

Fölfelé haladva tovább: *három gyerek* az ideális 10 válaszoló szerint (26, 30, 35, 38, 38, 42, 42, 45, 47, 50 – feltűnően idősebb széria!) ennél több „legfeljebb ha a családi pótlékot emelnék, akkor lehetne” (47). „Kevesebb jobb, de egy fiú mindenhogy kell; háromnál több semmiképp!” (50). Egy válaszoló szerint viszont a három gyerek is csak akkor elég, ha van köztük fiú (30). Egy válaszolónál a deklaráció pusztán elvi, mivel már az 5. gyereknél tartanak, – „nem sikerült” (38).

Négy gyerek kell egy családba hét válaszoló szerint. (23, 36, 40, 43, 48; oláh cigány: 36, 48). Közülük egy azonban csak azért ment négyig, mert addig nem volt fiú, „ha az első fiú lett volna, megálltunk volna” (40). De két lány és egy fiú után is „még egy öcsike kell, hogy párosan legyenek” (48) – és még egy válaszoló esetében látszott őszintének a négy gyerek igénye, a többieknél talán ennyi sikerült és belenyugodtak.

Semmit nem jelent, inkább csak a fiúgyerek jelentőségét jelzi ez a válasz: „egy fiúig mindenhogy elmegyünk, ha 10 lesz is!” (52). Hasonlóan ennek fordítottja, két esetben is: „azért lett 5, mert mind fiú lett, szeretünk volna egy lányt is; de így már bezártuk a boltot” (41, hasonló értelemben 35).

A fiatal generációban is csak szórványosan jelentkezik még az egy-gyerek-elv. Két válaszoló (49, 55) tartozik mindössze e kategóriába; egyikük alá is húzta: „ha lány lesz, akkor is csak egy!”

A fenti sorozatban nem értékelhető, de egyébként tanulságos az az adat, mely szerint kezdő házások késleltetik az első gyerek születését, „vigyáznak”, mert *egyelőre* nem akarnak gyereket. (52) „Előbb a bútor és a ház – de ha mégis terhes lesz, azért megszüli” (valamint 55 és 32, utóbbi második házasság, a feleség első házasságában volt gyerek). A gyermekáldás teljes, végleges elkerülésére vonatkozó szándékkal nem találkoztam. Egy házaspárnak (26) azért nem lett gyereke, mert „előbb még nem akartunk, aztán már elkéstünk vele” – de ez inkább szomorú felhangú történet, semmiképpen nem jelez egy modellt. A kisszámú gyermektelen házasság leg-többjéről a vallomásokból tudom, hogy terméketlenség, betegség miatt maradtak gyermektelenek.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a biológiai termékenység kereteinek teljes kitöltése az oláh cigányság körében máig számottevő mennyiségben előfordul – a magyar cigányságnál már legfeljebb szórványos, náluk ez már a század első felében eltűnt. A primitív technológiájú megelőzés valószínűleg már a század eleje óta hagyományos és mind általánosabb módja a coitus interruptus, amely a ma élő idősebb generációknál 5–6 gyerekre csökkentette a családunkénti termékenységet. 1955 után jelentős szerepet kapott a legális abortusz is, bizonyos (nem erkölcsi) korlátokkal máig széles körben igénybe veszik. A ma fiatal generációknál változott a családméret eszmei modellje is: míg a 30–40-es években született nők körében a 3- esetleg 4-gyerekes modell az általános, a 40–50-es generációkkal túlsúlyra jutott a kétgyerekes modell, melyet az utalások szerint anyagi tényezők is fixálnak. A további szűkülésre egyelőre nem mutat semmi jel. Az eszmei modell mindemellett nem jellemezheti a gyakorlatot, mivel érvényre jutásának a primitív védekezési technológia erősen határt szab. A korosztálygúla tanulsága szerint a családlétszám beszűkülése máig lassú, lépésről-lépésre haladó folyamat volt, mindössze két feltűnőbb töréssel (az I. világháború után és az utolsó évtizedben), ezzel összhangban ma sem hoz technológiai és demográfiai forradalmat a modernebb, egészségre kevésbé ártalmas óvszerek megjelenése, – holott pl. a tévé útján az ismeretek eljuthatnának a fényszarusi telepre is; terjedésüket valószínűleg éppen a régi módszer már számottevő kora, tradícionálisága gátolja.

Demográfia, foglalkoztatottság, foglalkozási struktúra, jövedelem

Mielőtt az életmód kulcskérdéseinek elemzésére térnék, néhány meghatározó fontosságú demográfiai mutatót kell értékelni.

A fényszarusi cigányságnál az élők *átlagos életkora*

nőknél 26,29 év   férfiaknál 23,42 év

Ezen belül az oláh-cigány-csoportnál

24,79 év   22,25 év

A két csoport (teljes cigányság – oláh-cigányság) különbsége szabályszerű. Emellett valamennyi érték rendkívül alacsony, archaikus; magasabb a barcsi teknővájó-telep putrikörzetének mutatóinál (18,3 ill. 17,6 év), de nem haladja meg Gyöngyössolymos hevesi parasztfalu 1854. évi értékeit (24,5 ill. 23,6 év). Miután tudjuk, hogy a fényszarusi cigányok már évtizedek óta számottevő születésszabályozással élnek, a kapott átlagéletkor-adatok mögött nem annyira a gyerekek magas számát, hanem elsősorban az idősebbek alacsony arányát, tehát a magas halandóságot kell keresnünk. A korosztálygúla elemzése szerint 270 felnőtt, aktív életkorban levő emberre (50,9%) 221 gyerek (0–14 éves) jut (41,7%), ez mérsékelt magas arány – családonként 1,67, lakásonként 1,94 élő gyerek – rendkívüli mértékben alacsony viszont az öregek (nyugdíjkorhatár fölöttiek) száma: mindössze 39 fő, 7,35%.

A fenti számok önmagukban is érdekesen jellemzik egy közösség gyenge biológiai állapotát, ugyanakkor azonban meghatározó szerepük is van más vonatkozásban: a létfenntartási viszonyok szempontjából rendkívül fontos, hogy 260 inaktív életkorúra 270 aktív életkorú jut – a demográfiai szituációból következő arány meglehetősen kedvező.

A teljes fényszarusi cigányság döntő súlyú tömbjét, a telepi magyar-cigányságot (80 lakás, 376 lélek) elemezve a foglalkoztatottság szempontjából a következő számokat kapjuk: 1 aktív életkorban levő felnőttre jut 1,01 inaktív korú (az arány tehát egy árnyalattal kedvezőtlenebb, mint a közösség egészében). A 183 aktív korúból ténylegesen kereső (teljes vagy megközelítően teljes munkaidőben kereső) 102 fő (55,7%), a következő összetételben:

86 aktív férfi
13 aktív nő
2 posztaktív férfi
1 preaktív nő
3 férfi katona

Az eltartottak száma 274 fő (72,8%), az alábbi megoszlásban:

154 gyerek
3 túlkoros tanuló
11 posztaktív férfi
23 posztaktív nő
10 aktív életkorú, de beteg, vagy nyomorék férfi
1 egyéb nem dolgozó aktív életkorú férfi
14 aktív életkorú, de beteg, vagy nyomorék nő
41 aktív nő, aki otthon gyermekét neveli (közülük csak 3 gyermekgondozási
segéllyel)
17 egyéb nem dolgozó aktív nő

A férfiak vonatkozásában tehát a foglalkoztatottság úgyszólván teljesnek mondható. Sokkal kevésbé áll ez a nőkre. Jelentős részük kisgyerekeire, illetve gyerekeire hivatkozva nem vállal munkát, kisebb részük indok nélkül, mintegy a hagyomány jegyében. Az interjúk szerint a század elején a nők munkavállalása szinte ismeretlen volt, legalábbis az állandó, „egész foglal-

kozású” munkavételezők vonatkozásában. Napjainkban, amikor a születéskorlátozás nem utolsó sorban éppen a női munkaerő házon kívüli hasznosítása révén remélhető családi bevételnövelés érdekében általánosan elterjedt, maga a születésszabályozás elve és gyakorlata eljut ugyan a fényszarusi telepre is, koncepciója azonban alig érvényesül, nagyrészt szinte értelmetlenné válik a következő okokból:

1. A cigány családok csökkentett számú, egy- vagy két gyereket sem viszik bölcsődebe, óvodába, részben a bölcsődei, óvodai keret elégtelensége és minőségi hiányai miatt, részben pedig – a szórányosan jelentkező lehetőség esetén – a gyakran tapasztalható idegenkedés miatt. (E kérdésekre alább még visszatérek.) A bölcsőde és óvoda gyakorlatának hiányában pedig még az egyke mellől sem tudnak az asszonyok kötött formájú munkába járni.
2. A női munkaerő elhelyezkedésének lehetősége igen szűkös. Helyben a Kalapgyár már megnyitott üzeme csak 3 cigány munkásnőt foglalkoztat, a tsz savanyító üzeme egyet; a Kalapgyár következő évekre tervezett jelentős bővítése pedig azért nem kecsegtet komoly reménnyel, mert a női munkaerő foglalkoztatása a község egészére jellemző megoldatlan probléma, már évekkel előre sorban állnak az aspiránsok és a cigányoknak nem lehet reményük arra, hogy a protekcionizmus hálójában a parasztmunkaerővel komolyan versenyezzenek. A hatvani konzervgyár csak szezonális munkát kínál (1 cigány munkásnő), Jászberény gyárai női munkaerővel telítettek (1 cigány munkásnő) – szinte egyetlen lehetőség marad a kvalifikálatlan női munkaerő számára, a budapesti építőipar, amely viszont az utazással együtt kb. 11 óra távollétet jelent, gyerekek mellett tehát bölcsőde–óvoda igénybevétele mellett sem ad megoldást, másrészt pedig olyan fokú fizikai alkalmasságot igényelné, amilyen az esetek többségében nincs meg. (Jelenleg 4 cigány nő jár dolgozni Budapestre építőiparba.)
3. A nők általános otthonmaradásának oka egyebek mellett a sokgyerekes időkből örökölt, azóta részben már értelmét veszített hagyomány. Több példáját láttam annak, hogy nők, akik lánykorukban munkát vállaltak, férjhezmenés után (nem az első terhesség idején! közvetlenül az összeköltözés után!) véglegesen otthagyták munkahelyüket – „A férjem nem engedte hogy dolgozzak”. A letradicionálisabb oláh cigány csoportból jellemzően egyetlen nő sem jár ma állandó munkahelyre. Részben a tradícióval magyarázható tehát az „indok nélkül” otthon élő nők viszonylagos magas száma.
4. Kétségtelen tény, hogy a női munka aránytalanul alacsony bérezése is csökkenti az új modell vonzerejét. Amíg a férfiak átlagos havi keresete kubikmunkán (a domináns munkakörökben) 2418 Ft, addig 14 teljesfoglalkozású cigány munkásnő átlagos havi keresete mindössze 1451 Ft – mondhatni maximális fizikai igénybevétel mellett.

A fentiek azonban csupán a teljes elfoglaltságot jelentő, vállalati kötött munkára vonatkoznak. Az összképet ugyanis némileg módosítja az a tény, hogy 14 állandó nőmunkás mellett 55 esetben járulnak hozzá nők kiegészítő keresettel a családi jövedelemhez. A női kiegészítő munkákra fordított munkaórák száma megállapíthatatlan, munkavállalónként 15–750 Ft intervallumban átlagosan 263 Ft-tal (hónapra számított értékek) a teljes munkabérből származó jövedelem 4,5%-át adja ez a mellékjövedelem. A fényszarusi cigányság teljes munkabérből származó jövedelmének ilyenformán összesen 10,4%-a származik női munkából. A kép e tekintetben gyorsan változik, valószínűleg várható a bölcsődei–óvodai keret bővülése, talán a női munkaerő piacának némi bővülése is, méginkább a tradíció megtörése. Az elhelyezkedés lehetőségének hiánya máris több családnál hallható panasz; a női munkaerő foglalkoztatásának további növekedése tehát valószínűleg nem a szándék, elhatározás, vagy a szükség kényszerítő hatása arányában, hanem inkább a lehetőségek bővülését szorosan követve fog végbemenni. Részben a betegség, rokkantság

miatt munkaképtelenek magas száma, nagyjából azonban a női munkaerő aktivizálódásának korlátai okozzák, hogy a viszonylag szerencsés demográfiai adottságok és a férfi-munkaerő maximális foglalkoztatottsága ellenére ma a telepí cigány lakosságnál 1 teljesfoglalkozású keresőre 2,68 eltartott (vagy részben eltartott), tehát 3,68 fogyasztó jut – nem abnormis arány, de nem-cigány adatokkal összevetve igen hátrányosnak mondható.

Tekintsük át ezután a jövedelem-viszonyokat és a foglalkozási struktúrát részletesen.

A fényszarusi cigányság egészére vonatkozóan a kimutatható teljes havi jövedelem (376.344 Ft) 84,9%-a származik munkabérből, külön 0,7%-a mezőgazdasági termékek értékesítéséből – a kettő együtt, tehát a közvetlen munkából származó jövedelem 85,6%; a fennmaradó 14,3% a szociális ellátás. (Az alkalmi munkák becsült évi jövedelmét hónapokra számítottam át; a természetbeni jövedelmeket nem számítottam át forintösszegre; minden esetben a bruttó jövedelmet számoltam, havibérek esetében az elmúlt hónap ténylegesen kézhez kapott összegét, olyankor is, ha az történetesen táppénz vagy részben csak táppénz volt.)

A közvetlenül munkából származó jövedelem így részletezhető:

1. főfoglalkozásúak munkabére	91,1%
2. hagyományos foglalkozások jövedelme	4,4%
3. egyéb időszakos, kiegészítő fogl. jöv.	4,5%
4. mezőgazd. termékek eladásából	0,8%
	<u>100,0%</u>

1. A főfoglalkozásban végzett, kötött munka alapján meghatározott életmódot jelent, nem elméleti kategória, hanem a szenvedő alanyok tudatában is pontosan meghatározott fogalom; neve: „Dolgozni”. A kérdésre, hogy X-nek mi a foglalkozása, gyakran kaptam ezt a választ: „dolgozik” (szemben azzal, hogy valaki pl. zenész, napszámos, „gazdaságba jár”), mintegy kimerítve ezzel mindazt, amit X tevékenységéről tudni érdemes. A „dolgozás” a telep életéből, emberi problematikájától tökéletesen idegen, távoli – nemcsak konkrétan, térben, hanem minden elképzelhető értelemben. Aki „dolgozik”, munkájából nem hoz élményeket (legfeljebb az utazásból), otthon a munkáról nem mesél, családjá nem kérdezi róla; az adatgyűjtés többször is váratlan nehézségbe ütközött: a feleség nem tudta, hogy férje hol, mit dolgozik.

A kategória részletes tartalma, az adott foglalkozások rendje a következő:

	Fők sz.	Ebből nő	Jövedelem Ft	Az összes munkabérek %-a
Kubikos	86	–	207.970	64,5
Építőipari segédm.	17	4	30.420	64,5
Kalapgyári segédm.	5	3	7.650	64,5
Egyéb ipari segédm.	14	6	21.665	64,5
Tsz savanyító üzem	1	1	1.450	
Férfi szakmunkás	8	–	21.500	6,6

A fenti 131 munkás közül helyben csupán 10% dolgozik (főleg a Kalapgyárban), a többi napi ingázó (kb. 48%), heti ingázó (kb. 33%) vagy egy hétnél is ritkábban jár haza (kb. 5%). A munkahelyek döntő zöme Budapesten van (59%), autóbusz–HÉV-összeköttetéssel gödöllői átszállással ez kb. 2x1,5 óra, az üzemek személyszállító teher-

autóival némileg kevesebb idő. A munkahelyek második nagyobb csoportja Gödöllőn van (28%), és csak a munkahelyek további 11%-a oszlik meg további 10 helység között. A Gödöllőre, Hatvanba, Jászberénybe járók naponta utaznak oda-vissza busszal, illetve vonattal, a Budapestre járók csaknem fele ugyancsak naponta kicsit több mint fele hetente utazik és szálláson lakik.

Az átlagos havi keresetek:

kubikmunkánál	1800–3500 Ft intervallumban (ritkán ennél kicsit több vagy kevesebb)	2418. – Ft
építőipari segédmunkás	1450–2750 Ft intervallumban	1790. – Ft
Kalapgyárban	1300–1900 Ft (főleg nők)	1530. – Ft
egyéb sm.–bm. munka- körben férfiak		1650. – Ft
nők		1410. – Ft
férfi szakmunkások	2250–3200 Ft intervallumban	2687. – Ft

Legjobbnek, legkívánatosabbnak számít természetesen a szakmunkás-státusz, ezt azonban főleg a beugró 8 általános osztály hiányában kevesen pályázhatják meg. Vonzereje nem annyira a magas kereset miatt van, mint inkább nem egyértelműen fizikai jellege, a hasonlíthatatlanul jobb munkahigiene és a társadalmi rang révén. A „szakmát adni a gyerek kezébe” létező mítosz, bár az adott helyzetben a tülekedés vagy a lehetőség mérsékelt: jelenleg a fényszarusi cigányság összesen két ipari tanulóit iskoláztat. Rendkívül nagy ugyanis a kubikmunka konkurrenciája. Átlagkeresete a fenti számítás szerint alatta marad ugyan a szakmunkás fizetésnek, a köztudatban azonban nem az itt kimutatott összeg, hanem a szerencsésebb esetben valóban elérhető 3000–3300 forintos jövedelem modellal. Előnye, hogy semmiféle képzettséget – még belenevelődést sem – igényel, jövedelme nem függ a munkában eltöltött évektől, keresete pillanatnyilag korlátlan.

A többi adott munkalehetőség általában döntően kisebb bért kínál. Közülük csak a kubikmunkával rokontermészetű építőipari segédmunkás munkakör mondható tömegesnek, a többi inkább szinte csak egy-egy alkalmi lehetőség kihasználása (fűtő a tanácsnál, gyári anyagmozgató sm. stb.); fizikai erejének teljes birtokában, speciális okok nélkül ezeket a formákat férfiak nemigen választják.

Az ingázásra, a budapesti különélésre nem panaszkodnak. A férfiak megszokták, hogy „dolgozni” Budapesten lehet, illetve kell. A nőtlen férfiak kimondottan örülnek, hogy – ha minimális mértékben is – részük lehet a nagyvárosi aszfaltból. (Egy informátorom a Kalapgyár budapesti részlegétől egyáltalában nem próbál átkerülni a letelepített részleghez, mert még ebben a formában is szereti, igényli Pestet.) A naponta utazást inkább választják, mint a munkásszállót, az otthoni családi vacsora és a kisebb költség miatt (az utazást a vállalat fizeti, a hetes munkás viszont heti 120–200 Ft-ot visz magával kosztra, + 100 Ft alatt vagy körül havi lakbért.) A lányok azért is kénytelenek naponta utazni, mert az anyák általában ellenzik a leányzállást („aki szálláson van, rossz lesz”).

A magas keresetű kubikmunka káros mértékben is konkurrál minden egyéb foglalkozással. A pénzre nagyon rászorult családfenntartó kubikmunkát vállal akkor is, ha fizikuma erre kimondottan alkalmatlan, sőt vállalja a kubikot betegen is. Az orvosi ellenőrzés elhanyagolását, vagy teljes hiányát tükrözi az a nagyszámú eset, amikor a cigány férfi „gyógyult” vagy aktív tbc-vel (két eset) asztmával (3 eset), gyomorhajjal (3 eset) stb. (összesen 15 esetben nyilvánvaló betegséggel, az előbbieken kívül szívbaj-

jal, trombózással, vesebajjal, sérvvel, visszértágulással, vagy idegbetegséggel) végzi a maximálisan nehéz fizikai munkát, kubikol.

Az orvos – ha egyáltalán felkeresik – javaslatot ír más, könnyebb munkakörbe helyezésre; ilyesmire azonban általában nincsen mód az adott vállalaton belül, vagy pedig a munkás meg sem mutatja céduláját munkahelyén, okkal félve, hogy a „könnyebb munkakör” felényi keresetet jelent majd. (BM 36 éves kubikos súlyos vesebajjal dolgozott, a felkínált könnyebb munkát nem vállalhatta, mivel 6 tagú családjára szánt havi jövedelme így 700 forinttal csökkent volna; miután azonban munka közben többször összeesett, végül a vállalat elindította leszázalékolásának processzusát.) Több ilyen esetben világosan látható, hogy sokan közülük egészségükkel éppúgy nem tudnak gazdálkodni, mint a pénzzel, de a szorító szükség is beleviszi őket a legirracionalisabb hazárdjátékokba.

Ez is számottevő oka lehet különben az átlagosan gyenge fizikai állapotnak, a sok rokkantnyugdíjnak – 9 fő, szemben a mindössze 3 öregségi nyugdíjjal! –, a sok munkaviszonyon kívülrekedt beteg munkaképtelennek.

A látogatott munkahelyek skálája nem túlságosan széles. A kubikosok döntő többsége néhány vállalat körül gyülekezik (Budapest: Termoszig, 21. sz. Építőipari Vállalat, Földgép, Peremvárosi Szolgáltató Szövetkezet; Gödöllő: Középmagyarországi Mélyépítő, Pest megyei Építőipari Vállalat, 25. sz. Építőipari Vállalat), egy-egy vállalat munkásai csoportosan járnak, általában együtt is hagyják ott a régi munkahelyet, keresnek újat. Csak kevesen vannak, akik egyedül (falubeli nem-cigány csoportokhoz csatlakozva) dolgoznak egy-egy munkahelyen. (Sajnos pontos mérésekre itt a teljes adattár hiányában nincs mód.)

A munkahelyek meglehetősen gyorsan változnak. A fenti néhány, már hosszabb ideje kultivált vállalattal szemben (21-es, gödöllői mélyépítő) újabban főleg néhány tsz-vállalat verseng sikerrel. A munkaerővándorlás mértékét 117 munkavállalóról készített adatfelvétel alapján tudjuk áttekinteni:

Jelenlegi munkahelyén

6 hónapnál rövidebb ideje dolgozik	43%
6–12 hónapja dolgozik	26%
1–3 éve dolgozik	22%
3–6 éve dolgozik	5%
7–10 éve dolgozik	8%
10 évnél hosszabb ideje dolgozik	3%

A fluktuációban jelentős különbségek vannak – elsősorban munkakörök szerint.

Legkötöttebbek érthető okokból a szakmunkások (7 közül csak 1 változtatott munkahelyet 1 éven belül, a többi 3–7 éve van munkahelyén), legnagyobb fluktuáció a kubikosok esetében (a két első kategóriát zömben ők töltik ki), és ezen belül is vezetnek az oláh cigányok – a beilleszkedés a munkahelyi környezetbe valószínűleg az ő esetükben a legnehezebb.

Feltűnő, hogy a legimmobilabb kategóriában (4 fő) 3 helyben dolgozó férfi és egy hatvanban dolgozó van.

A fentiekben szemléltetett nagyfokú fluktuáció talán nem éppen egészséges, de minden esetre szükségszerű, és lehetősége a munkavállalók szempontjából fontos feltétel. Okai kézenfekvők: a jelenlegi mozgékonyabb gazdasági rendszerben az azonos munkakörben és munkafeltételek mellett dolgozó kubikosok munkabére rendkívül nagy és gyorsan változó különbségeket mutathat (adatainkban 1800–3500 Ft!), az egyes cso-

portok ehhez alkalmazkodva vándorolnak és kényszerítik ki mindenhol a magasabb bért. Emellett a kvalifikációt nem igénylő, lényegében mindenhol egyforma és egyhangú munkának (színhelye vállalaton belül is állandóan változó) nem feltétlen követelménye a meggyökerezettség.

2. Hagyományosnak minősítettem a foglalkozások közül a következőket:

zenész	22 fő	9.470 Ft összjövedelem, a teljes munkajövedelem 2,9%-a
kereskedő	2 (1 nő)	1.250 Ft
fuvaros	2	2.300 Ft
üstfoltoló	2	1.250 Ft összjövedelem.

Az érintett 27 férfi és 1 nő közül egyik sem teljes munkaidőben folytatja ezeket a munkákat – talán csak a fuvarosok egyike minősíthető így, beavott 1650 Ft átlagos havi jövedelmével – hanem csak alkalmilag. Munkaviszonnal egyik tevékenység sem jár, nem számítva a helyi étterembe leszerződött bandát, de ők is mindennapi 8 órás fizikai munkájuk után (!) zenélnek (hetente 2 estén). A szerződött zenészek keresete borrávalóval együtt 100–1600 (prímás) Ft. A többiek alkalmilag játszanak, lakodalmakhoz hívják őket, alkalmanként 100–300 Ft-ért, egy hónapra elosztott átlagkeresetük 50–800 Ft. Egyetlen kivétellel a hagyományos hangszereken játszanak, cigányzenét – a kivétel 20 éves fiú, Videoton-szakmunkás, beat-zenész Székesfehérváron, egyúttal az egyetlen, aki nem a családból örökölte a zenészhivatást (félcigány).

A felmérés kérdőívei minden ötödik családban feltették az „apja fontosabb foglalkozásai” kérdést. Fényszarun a válaszok a mintában összesen 59 foglalkozás-megjelölést adnak, kronológiai meghatározás nélkül (ahol kronológiát is kapunk, csak az első foglalkozást vettem figyelembe). Pontosabb forrás hiányában ilyen alapon alkothattunk fogalmat arról, hogy durván egy generációval ezelőtt mi lehetett a fényszarusi magyar-cigányság domináns foglalkozása. Kiugró tömegben a „zenész” meghatározást kapjuk (33 zenész, szemben 9 kubikkossal, 4 ócskással, 4 mezőgazdasági napszámmossal stb.). Noha valószínű, hogy az esetek többségében már a század első felében sem kizárólagos professzió volt a zenélés, hanem általában legalább mezőgazdasági napszámmunkával egészült ki (csak erről nem szólnak a kérdőív-válaszok), annyi világos, hogy a magyar-cigány csoport egészére nézve, minden családra kiterjedően a muzsika a mitikus ősfoglalkozás. A két háború közt még több, nagyobb körzetben ismert zenészt adott a fényszarusi telep a szakmának, még ma is sok családnál igényesen tanítják a gyerekeket zenélni (egy 18 éves fiú saját költségén elsőrendű pesti tanárhoz jár felcimbalmot tanulni), a rádió cigányzeneműsorait a fiatalok egy szűkebb csoportja kivételével mindnyájan szakmai érdeklődéssel hallgatják, minden műsort, a felnőtt férfiak döntő többsége ma is tud még valamilyen hangszerezen játszani, általában van is otthon hangszer, közben azonban a nagymúltú foglalkozás mint foglalkozás gyakorlatilag megszűnt. A változás rendkívül gyorsan, döntő lényegében 1945-től a közelmúltig játszódott le, és a tudat szintjén máig sem realizálódott egészen (gyerekeiket sokan ma is prímásnak, cimbalmosnak, „énekesnőnek” – magyarnóta énekesnek – szánnák, vagy álmodják). A piac hirtelen megszűnésével a tradicionális, évszázadok alatt tekintélyes ismeretanyagot felhalmozó, így bizonyos kultúrszintet és bizonyos értelemben még társadalmi rangot is biztosító, az adott fizikai alkattal is adekvát szakma lehetetlenülésével a fényszarusi cigányság rendkívül nehéz történelmi helyzetbe került, tőkétének elértéktelenedése jelentékeny tudati törést eredményezett és máig érezhető deklasszáció-hangulatot.

Ügyszólván tapasztalatok nélkül kellett hogy feltalálja magát új, ismeretlen piacokon

és bizonyos, hogy a nehezen indult vagy induló átváltásban jelentős veszteségeket – fizikai, kulturális és idővesztésüket – szenvedett.

A magyar-cigány csoport régen is csak szórványos ócskás-foglalkozásának különösebb szociológiai jelentősége nincs.

Az oláh-cigány közösség hagyományos foglalkozása az üstfoltozás és a lóval bánás – kupeckodás és fuvarozás – volt. Eltűnése talán nem olyan viharos gyorsaságú folyamat, mint az előbbi esetben. Az üstfoltozásnak némi – jelentéktelen – falusi piaca még ma is van, két öregnek máig ezek kenyeret – vagy inkább mellékkeresetet.

A kupeckodás sajátos módon visszatért részben egy talán csak most fellendülő új foglalkozásban, a szerződéses borjúnevelésben – az állatokhoz értés itt némileg kama-toztatható – és emellett talán még ma is van némi forgalma az illegális lókereskedésnek (ez forintértékben nem mérhető). A fiatalság azonban az oláh-cigányságnál is egyöntetűen „dolgozni” ment már, láthatóan éppen az öregek parancsára; az öregek kihalásával a tradicionális foglalkozások teljes kihalása várható.

Az oláh-cigányok tradicionális foglalkozásai sorában még három olyant kell említeni, amelynek már csak halvány nyoma maradt, termelési értékben nem mérhető. Egy idős asszony kártyát vet, kisebb pénzösszegért (főleg magyarok járnak hozzá, nem sűrűn); ugyanő koldul is – a 40–50-es évekig e tevékenységnek is volt jelentősége. Egy középkorú asszony pedig úgyszólván szokás- vagy foglalkozásszerűen lop. (Több-ször volt már ezért börtönben.)

3. Nem soroltam a tradicionális foglalkozások körébe a mezőgazdasági tevékenységeket, a következő megfontolások alapján.

Bizonyos, hogy az emlékezettel elérhető századeleji évtizedekben a mezőgazdasági tevékenységnek a mainál jelentősebb szerepe volt.

Többen emlékeznek vissza a fiatal korukban szokásban volt summáskodásra, amikor is nagybirtokokon, vagy távoli vidékeken egész szezonra leszerződve dolgoztak, főleg fiatal nők, lányok, szokásszerűen számottevő számban. A helyben, parasztgazdáknál végzett mezőgazdasági napszámmunkát a kérdőívek idézett rovata valószínűleg a valóságosnál sokkal kisebb számban jelzi, ez a tevékenység mint kiegészítő foglalkozás szinte általános lehetett. Űgy tűnik azonban, hogy ilyen súlyra csak akkor tett szert, amikor már a zenész-foglalkozás piaca szűkülni kezdett (Másrészről pedig a cigány közösség lélekszáma erősen nőtt.), szinte tehát deklasszációs jelenség szerepében tűnik elének. A mezőgazdasági munka ilyen formái mellett technológiai ismeretanyag nem halmozódhatott fel és nem tradálódott. Nem rendelkezünk olyan adatokkal sem, hogy fényszarusi cigánycsalád kezén földvagyon lett volna, vagy akár csak bérlemény, részes föld. A cigányság mezőgazdaságban való részvétele egészében másodlagosnak, késeinek, felületeseknek látszik.

Nem jutottak földhöz cigányok a földosztás során sem – nem tudjuk, vajon tettek-e ilyen irányban kísérletet – sőt, talán éppen ekkor történt a legdöntőbb lépés az ellenkező irányban: a kubikmunka korábban Jászság-szerte nem-cigány agrárproletárok nagy tömegeinek kenyere volt, ezek egy része most földhöz jutván, valószínűleg a kialakult vákuumot használta ki a cigányság. Sajnos azonban a folyamatot részleteiben nem ismerjük. A tsz a kezdeti időkben gyakorolt talán némi vonzást, nyújtott cigányoknak is munkalehetőséget – ezeknek az időknek az emléke a két ma élő cigány tsz-nyugdijas. Ma azonban már senki nem dolgozik állandó jelleggel a tsz-ben. Talán éppen szerencsésnek mondható a helyzet, melyet a cigányság kötetlensége, a Budapesttől való kis távolság és a paraszttudíciók hiánya határozott meg – azokban az időkben, amikor a rosszulmenő tsz-ekből aki tehetett, igyekezett szökni. Az észlelhető

tendencia még ma is inkább az elhúzódás a mezőgazdaságból. A parasztmunka megítélése a fényszarusi cigányságnál – mint erre még visszatérek – ma is inkább negatív. Az egészében 55,5%-ban mezőgazdasági foglalkozású Jászfényszaru (1970) ma a cigányság mezőgazdasági jellegű munkából származó jövedelme a teljes munkából eredő jövedelemnek mindössze 4,1%-a (ebben csak a természetbeni jövedelem, saját fogyasztásra szánt termelés jelentéktelen értéke nincs benne). Ez az érték is nagy valószínűséggel inkább csökkenő vagy legfeljebb stagnál.

Részletezve:

állatnevelés eladásra összesen	2450.– Ft	6 családnál
kerti termelés eladásra	300.– Ft	1 családnál
mezg. alkalmi bérmunka	10.360.– Ft	3 férfi, 42 nő

Jelentősége ezek közül csak az alkalmi bérmunkának van.

Két részből tevődik össze szétválaszthatatlanul: kisebb része parasztknál végzett napszámmunka, nagyobb része környékbeli nagyüzemekben szervezett kampány (borsó- és paradicsomszedés, kukoricatörés, szőlőkötözés stb.). Jövedelmét nehéz meghatározni, akik kimaradtak belőle, túlbecsülik, akik részlettek belőle, gyakran kisebbítik – a forintértékek csak hozzávetőlegesek (az értékek hónapra átszámítva!). Napi 50–200 forint keresetet biztosít, ha – mint gyakran előfordul – nyáron az iskolás gyerekeket is viszi az anya, azok munkájával néha többet is. Alkalom viszont viszonylag ritkán adódik, ha adódik, verekedésig menő tolongás dönti el, hogy kik mennek a teherautóval. Férfiak csak végső esetben bázíroznak a keresetre (5 közül egy gyengeelméjű, egy rokkantnyugdíjas, egy 17 éves); néhány éve még magasabb bért jelentett a fix munkahelyeknél, ezért előfordult, hogy férfiak kifiratták magukat néhány hétre a borsószedés kedvéért. Azóta az érdeklődés csökkenni látszik. Az alkalmi mg. munkának a munkaviszonnyal nem rendelkező nők keresetében van számottevő jelentősége.

Az egyéb alkalmi munkák körébe soroltam még a konzervgyári szezonmunkát (1 nő), a helyi építkezéseknél végzett „fusit” (bevallottan 2 fő, ténylegesen valószínűleg több), az alkalmi háztartási kisegítő munkát (meszelést, tapasztást) 4 fő, – jelentősége régebben valószínűleg nagyobb volt; részben étellel fizetik, összjövedelme mindössze kb. 1570.– Ft stb.

A jövedelmek részletezését a szociális ellátás összegei zárják le. A fényszarusi cigányság összesen havi 54.029 Ft szociális ellátáshoz jut. Teljes jövedelmének ez 14,3%-a.

Nyugdíjak:

Öregségi nyugdíj	3 fő	1872 Ft
Tsz-nyugdíj	2 fő	926 Ft
Rokkant nyugdíj	9 fő	7936 Ft
Özvegyi nyugdíj	2 fő	840 Ft
		összesen: 11.574 Ft

Segélyek:

Családi pótlék	64 család	33860 Ft
Tanácsi szociális segély	11 fő	4040 Ft
Gyermekgondozási segély	3 fő	1800 Ft
HM-segély	2 fő	2200 Ft
EM-segély	1 fő	75 Ft
állami gondozott	1 fő	480 Ft
		összesen: 42.455 Ft

A szociális ellátás fenti számadatáról csak annyit kell megjegyeznünk, hogy összvolu-
menében rendkívül alacsony. A nyugdíjak összege még a posztaktív életkorúak ala-

csony számát tekintve is rendkívül alacsony. A családi pótlék-képpen felvett összeg (a munkabérekéből származó bevételek 10,5%-a) rendkívül alacsony még ha nem vesszük figyelembe azt a cigányokkal szemben lépten-nyomon hangoztatott vádat, hogy a családi pótlék révén gyerekeikből élnek. Rendkívül alacsony a tanácsi szociális segély egyenkénti 340 Ft értékével és összértékében egyaránt. A gyermekgondozási segélynek semmiféle jelentősége nincs. – A szociális ellátás kérdésére alább, a rétegződés kapcsán még visszatérek.

A fentiekben részletezett jövedelem egy főre eső átlaga a fényszarusi cigányok egészére számítva 700,80 Ft.

Rétegződés, életszínvonal

Az egy főre eső 700 Ft átlagi jövedelem nem jelentene rendkívüli mértékben alacsony szintet (összehasonlításképpen: a barcsi telep kunyhós körzetében: 443 Ft!), ha megoszlása arányos lenne, azaz egy rétegzetlen, homogén populációt jellemezné. E felvetődő szempont jegyében ismerkedjünk meg tehát a vizsgált populáció rétegződési viszonyaival.

Rendezzük először a mutatókat a természetes etnikai-települési tagolódás szerint:

1. telepi
magyar-cig. 80 lakás, 376 lélek, átlagi jövedelem: 706 Ft
2. kirajzott
magyar-cig. 14 lakás, 76 lélek, átlagi jövedelem: 725 Ft
3. Oláhcigánys. 17 lakás, 85 lélek, átlagi jövedelem: 657 Ft

A kapott átlagi jövedelem-értékek megfelelnek a várakozásnak, igazolják azt az egyszerű körséta alkalmával is megszerzhető benyomást, miszerint a telepről kirajzottak állnak a legmagasabb anyagi szinten, az oláhcigányság a legalacsonyabban és középen helyezkedik el a telepi magyar-cigányság tömbje. De bontsuk a fentiek szerint néhány más mutatókat is:

	1. telepi magyar cig.	2. kirajzott magy. cig.	3. oláhcig.
10 lakás közül			
tv-készülék:	2,9	8,6	0
mosógép	4	5,7	0
dísznőhizlalás	3,1	5,7	2,3
	lakásban van.		

Mint kitűnik, a tartós fogyasztási cikkek eloszlása is megfelel az előbbi képnek, a 2. kategóriában kiugróan magas, a 3.-ban 0 értékeket kapunk. (A nagyjában-egészében villamosított telepen ugyanis az oláhcigányok következetesen a villannyal nem rendelkező házakat vásárolják, illetve nem vezetetik be a villanyt.)

Egyszersmind az is kiderül, hogy a ház körüli gazdálkodásból származó természetbeni jövedelem is a pénzjövedelem arányeltolódását követi, tovább fokozva a differenciációt. (Hasonló eredményt kapunk a baromfitartás és a konyhakerti termelés bontásából is.)

Más vonatkozásban kitűnik, hogy a demográfiai viselkedéssel összefüggő mutatók rendeződésének iránya is azonos, az anyagilag alacsonyabb szintű egység tekintetben is primitívebb, archaikusabb – illetőleg hogy a magasabb anyagi-civilizációs szint ára a születéskorlátozás.

Rendkívül érdekes a két szélső egység (2., szórt magyarcigányság és 3., oláhigányság) összehasonlítása a jövedelem forrásait illetően.

	2.	3.
A kubikmunka részesedése a teljes munkabér-jövedelemből	52,7%	79,8%
A szakmunkás-jövedelmek részesedése a teljes munkabér-jövedelemből	24,0%	...
A hagyományos foglalkozások részesedése a teljes munkabér-jövedelemből	1,6%	6,3%
A mezőgazdasági tevékenység részesedése a teljes munkabér-jövedelemből	1,8%	10,2%
A szociális ellátás részesedése a jövedelem egészében	20,7%	11,6%

Kitűnik, hogy a magasabb szintű csoport a közel azonos bérezésű kubikmunka és szakmunkás-státusz közül az előbbi kizárólagossága helyett jelentős érdeklődést mutat az utóbbi irányában; hogy a magasabb szintű egységnél sokkal előrehaladottabb az elfordulás a hagyományos foglalkozásoktól – és ugyanígy a mezőgazdaságtól is, e kettő jövedelmének csak jelentéktelen töredékét adja.

Külön kérdés a szociális ellátás eloszlásának aránytalansága, szembevetően a jobb anyagi szinten élő réteg javára. Ha hihetünk a számoknak – és e példát sikerülne párhuzamokkal is hitelesíteni – ez azt jelenti, hogy a szociális támogatás (mivel a rászorultság mértékéhez nem vagy alig igazodik, ehelyett viszont feltételekhez van kötve) éppenséggel kitűzött céljával ellentétes hatást fejt ki, csak elmélyíti a csúrájában spontán jelentkező differenciációt.

A vizsgált népesség rétegzettségének felderítését más úton is megkísérrelhetjük, figyelmen kívül hagyva az előbbi hármastagolást, a családok egy főre eső jövedelem szerinti csoportosításával:

200 Ft alatt:	3 mc + 1 oc =	4 család
201–300 Ft:	4 mc + 2 oc =	6 család
301–400 Ft:	7 mc + 3 oc =	10 család
401–500 Ft:	7 mc + 1 sz + 2 oc =	10 család
501–600 Ft:	12 mc + 4 sz + 1 oc =	17 család
601–700 Ft:	9 mc + 2 sz + 2 oc =	13 család
701–800 Ft:	8 mc + 3 sz + 1 oc =	12 család
801–900 Ft:	5 mc + 1 oc =	6 család
901–1000 Ft:	3 mc + 2 sz + 2 oc =	7 család
1001–1100 Ft:	3 mc + 1 oc =	4 család
1101–1200 Ft:	9 mc + 1 sz =	10 család
1201–1300 Ft:	4 mc	4 család
1301–1400 Ft:	1 sz	1 család
1401–1500 Ft:	3 mc	3 család
1501–1600 Ft:	1 mc	1 család
1600 Ft fölött:	2 mc + 1 oc =	3 család
	Összesen:	111 család

A táblázat első tanulsága, hogy a skála rendkívül nyújtott, először is *lefelé* – és ez igen súlyos szociális problémákat jelez: 47 család él a létminimumot jelentő 600 Ft átlagjövedelem-szint alatt (242 lélek, 45%), ezen belül 10 család (37 lélek) abszolút nyomorszinten, 300 Ft átlagjövedelem-szint alatt. Tulajdonképpen – bár a matematikailag számított átlag 700 Ft – a kritikus 600 Ft alatt találjuk a görbe tetőzését is.

Hosszan elnyúlik a grafikon a magas jövedelmek irányába is, éppen a szélső felső értékek

torzítják megtévesztővé a kiszámított átlagot. Pontosabban: anyagunkat nem lehet átlagolni, mivel *nem homogén*. Míg a grafikon bal oldala, felútása egyenletes, szabályosan tetőzik, a lefutás élesen megszakított. A kisebb második tetőzés jól érzékelteti, hogy a fényszarusi cigányság egészének minimálisnál jobb szintjét jelzi, hanem egy, az átlagos masszából kivált kisebbségi elit adatai alapján állt elő. Az 1000 Ft fölötti átlagjövedelemmel rendelkező családokat egyesítő blokkot érdemes külön is vizsgálnunk. Ez a csoport lokálisan még nem különült el, nem esik egybe a telepről kirajzottak csoportjával, de a belső etnikai csoport-tagolódással sem – itt a gazdasági–társadalmi differenciálódás még premanifeszt csíráiról van szó.

Kisebbség, 26 lakás, 36 család, összesen 112 lélek (20,8%). Náluk egy lakásra 4,3 lélek jut (teljes átlag 4,84), egy családra 3,1 (:4), összesen 85 felnőttre jut 27 kiskorú, egy felnőttre tehát 0,31 (:0,82), egy egészfoglalkozású keresőre mindössze 2,15 eltartott, vagy félig eltartott (:2,68). E kisebbség kezén koncentrálódik a teljes fényszarusi cigányság.

Összjövedelmének	36,5%-a
szakmunkás-keresetből származó jövedelmének	48,5%-a
kubikos keresetből származó jövedelmének	36,5%-a
mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelmének	35,4%-a
hagyományos foglalkozásokból származó jövedelmének	41,9%-a
tv-készülékeinek	31,5%-a (11 db)
mosógépeinek	25,0%-a (10 db)
sertéstartásának (14 családnál)	37,8%-a

Amint látható, magasabb jövedelmi szintjüket elsősorban a kubikmunkára alapozzák, bár erőteljesen képviselve van körükben a szakmunkás-elem is, és átlagon felül kihasználják a mellékkereseti lehetőségeket (mezőgazdasági alkalmi munka, zenélés), valamint a természetbeni jövedelem forrásait (disznótartás, saját szükségletre) is.

Iskolai végzettségük nem nagyobb, mint a helyi cigányság átlagának. A 85 felnőtt közül 36 nem járt iskolába, 42,3% (:47,9%), a 8 osztályt végzettek száma 10, 11,7% (:10,8%), az átlagos általános iskolai végzettség 2,81 (:3,33). Mivel viszont a tradicionális kultúrából leginkább ők vetkőztek ki, nem állítható, hogy felemelkedésüket egy magasabb kultúrszint ugródeszkájáról érték volna el: ellenkezőleg: felemelkedésük szinte egy kontraszelektív automatizmus eredménye. Ők leginkább az a réteg, amely az átöltözés egy adott pillanatában teljes meztelenségben, a kulturális nullfokon áll. Kulturális fogyasztásuk elsőrendűen a tévé és a mozi kalandfilmjei, ideáljaik a parasztpolgári modelleket utánozzák. Anyagi felemelkedésük egyetlen döntő oktevényezője, magyarázata, hogy ezekben a családokban részben véletlenül, részben tudatos családtervezés alapján eljutottak a kevésgyerekes modellig – előrejutásuk döntően ennek a történelmi eredménynek a társadalmi prémiuma.

Iskola, óvoda

A fényszarusi cigányság iskoláztatottságát, illetve iskoláztatását a következő adatokkal mérhetjük:

A ma élő felnőttek közül egyáltalán nem járt iskolába 151 (47,5%). A másik pólus: 8 általános osztályt vagy ennél többet (1 esetben gimnáziumot érettségiig, 6 esetben ipari iskolát, 4 esetben továbbképző tanfolyamot) végzett 34 (10,8%).

(Itt számoltam a felnőttoktatáson szerzett végzettséget is.)

A felnőttek átlagos általános iskolai végzettsége 3,33 osztály. (Összehasonlításul: a barcsi

telep kunyhós körzetében 2,53 osztály.) Korosztályok szerinti bontásban: Az 1921 előtt születetteknel (50 évesek és idősebbek) az átlagos végzettség 1,71 osztály, 66% nem járt iskolába; a 30–50 éveseknél (1921–41) 1,45 osztály, nem járt iskolába 64%; a 30 év alatti felnőtteknél pedig 4,24 osztály, nem jár 18,8%.

Eszerint a döntő mértékű emelkedés valóban a 40-es évekkel következett be. Érdekes, hogy a két háború közötti generációk mutatói rosszabbak, mint a náluk idősebbeké; ennek oka az ekkor már erősen érezhető deklasszáció lehetett, amelyről más vonatkozásban már szóltam.

Ha a teljes cigányságon belül az oláh cigányokat külön is vizsgáljuk, kitűnik, hogy az 1921 előtt születettek közül még senki nem járt iskolába, a következő kategóriából egyetlen ember végzett 1 osztályt, míg a 30 év alattiaknak már a fele (10 fő) valamennyi osztályt végzett (egy 8 osztályt is), másik fele nem járt iskolába. A ma élő oláh cigány felnőttek általános iskolai végzettsége lényegesen alatta marad a magyar-cigányokkal együtt számított átlagnak, mindössze 1,1 osztály.

A mai iskoláskorúak közül 106 gyerek jár normál általános iskolába, 8 „kisegítő” tagozatba (gyógy pedagógia) – a 114 gyerek közül azonban 6 nem tartozik vizsgálati anyagunkba (parasztsaládokhoz kihelyezett nem helybeli állami gondozott). Ezeken kívül 2 gyerek ipari tanuló, 1 előfelvett a pedagógiai főiskolán, 1 magánúton zenét tanul (az utóbbi 4 közül 3 iskolaköteles kor fölött). Az iskolaköteles korúak közül 17 nem jár iskolába (13,4%), valamennyien felmentéssel; a felmentések oka 12 esetben az idegorvosi vélemény volt (amely a pedagógusok véleménye szerint a legtöbb esetben megalapozatlan volt – „nagylelkű engedmény” a cigány szülőknek), 5 esetben egyéb (szociális körülmények vagy terhesség); 4 felmentett a gyógy pedagógiai tagozatból lépett ki; a ma még iskolaköteles gyerekek közül 8 úgy kapta meg a felmentést, hogy egyetlen osztályt sem végzett el – az analfabetizmus tehát valamelyest még ma is újra-termelődik. 108 vizsgálatunkba tartozó normál és gyógy pedagógiai tagozatos általános iskolás gyerek osztályok szerinti megoszlása a következő (elsőtől felfelé haladva); 21–18–20–16, 18–8–2–5, a létszám hirtelen esése tehát az 5. osztály után következik be. Az általános iskolába járók átlagos osztályszáma így 3,7 – illetőleg ha a felmentetteket is figyelembe vesszük, az iskolás korúak átlagos osztályszáma 3,3. (Az egyenletes elosztású, ideális széria osztályszáma 4,5, ez a 100%, eszerint az iskoláztatás jelenlegi kiterjedtsége 73,3%.) Az első osztályosok – már 3 éve – külön cigány-osztályba járnak.

	Jász- fény- szaru	Túrkeve (telep, 1970.)	Zagyva- rékas (1970)	Barcs (Somogy m.)
Felnőttek				
átlagos általános iskolai végzettsége,	3,33	3,22		2,53 osztály
iskolába egyáltalán nem járt:	47,9	26,6	30,3	39,3 %
8 osztályt (vagy többet) végzett	10,8	9,04	10,9	5,3 %
Jelenlegi iskolások:				
általános isk. oszt. sz.	3,7	3,13		1,8 osztály
általános isk. oszt. %-ban	82,2	70		40 %
Felnőttek általános iskolai végzettsége				
50 évesnél idősebbek	1,71	1,9 osztály		
49–30 évesek	1,45	3,0 osztály		
30-nál fiatalabbak	4,24	5,0 osztály		

	Jász- fény- szaru	Túrkeve (telep, 1970.)	Zagyva- rékas (1970)	Bacs (Somogy m.)
Iskolába nem járt				
50-nél idősebbek	66,0	45,1 %		
49–30 évesek	64,0	32,1 %		
30-nál fiatalabb	18,8	1,6 %		
8 vagy több osztályt végzett				
50-nél idősebbek	–	– osztály		
49–30 évesek	3,4	1,2 osztály		
30-nál fiatalabb	22,7	24,0 osztály		

Az iskolába járó cigány tanulókkal kapcsolatos problémákra jellemző, hogy évenkénti mulasztásuk fejenként 47,7 óra (nem-cigány tanulóknál 21,3 óra), a tanulmányi átlag 2,3 (nem-cigány: 3,5), az utolsó lezárt tanévben 15 bukás volt.

Az óvoda hiánya a pedagógusok szerint erősen kihat az iskolai előmenetelre is, különösen az első évek nehézségein sokat könnyíthetne a tömeges óvodáztatás. Az óvodai keret azonban elégtelen, az elmúlt évekzedskor 24 (nem-cigány) jelentkezőt utasítottak el. Cigány gyerekeknek állítólag soron kívül biztosítanak helyet – ennek ellenére egy cigány szülő is panaszkodott az elutasításra – az adatok tehát némileg ellentmondók. A cigányság idegenkedése az óvodától kétségtelen tény. Tavaly 1 cigány óvodás volt, jelenleg 3 van. A pedagógusok szerint azonban ezeket is „úgy kellett bekönyörögni” az óvodába.

Bölcsőde a községben egyáltalán nincsen.

Befejezésül az iskolázottság vonatkozásában megegyeszer visszatérek a cigányság kisebbségi elitjének kérdésére.

Ha vidéki értelmiségiekkel van módunk beszélni a cigányság és a cigánykérdés jövőjéről, általában kifejtik, hogy a problémák megoldásának kulcsát döntően a cigányság iskoláztatásában látják. Összehasonlítást tesznek az iskolázatlan és a 8 osztályt végzett cigányok között, konkrét példákon, és meggyőzően bizonygatják, hogy ez utóbbi embertípus már könnyűszerrel integrálható, nem nyújt komolyabb súrlódási felületet a nem-cigányok számára – ez kell legyen tehát a megoldás útja.

Az összehasonlítás valóban kézenfekvő, a szembeállítás formálisan helytálló. E vélemény kiindulásában mégis egy optikai csalódás rejlik. Tapasztalatom szerint ugyanis az összehasonlítás második pólusán álló figura elsősorban a kisebbségi elit réteg szülötte – akinek szinte mellékesen, egy gazdasági–társadalmi rétegtőlönülés talajáról már módja volt megszerezni a 8 általános végzettséget is. És nem fordítva.

E gondolattal természetesen éppenséggel nem kívánom kétségbevonni a cigányság iskoláztatásának jelentőségét, illetve égető szükségességét. Csupán azt hangsúlyoznám, hogy a fiatal generációk szintjén már némi iskolázottsággal is rendelkező kisebbségi elit egyoldalú támogatása és propagatív célzatú előtérbe állítása mindössze csak a cigányságon belüli differenciáció éleződését eredményezheti, de kevéssé szolgáltathat alapot a cigányság *egészének* felemeléséhez. Látványos egyedi példák állítása helyett vagy mellett egyebek mellett az iskoláztatás terén is ragaszkodni kell a szint általános, mindenkire kiterjedő emeléséhez.

II. Iskola

Sajnos, részletes tájékozódásunk Fényszarun kívül csak az átlagosnál ugyancsak sokkal színvonalasabb türkevei telepről van itt, mint látható, a jelenlegi oktatás már a két háború közötti számottevő eredményekre is alapozhat. Nincsenek viszont számaink a problematikusabb cigány kolóniákról, pl. Kunmadarásról, itt a számadatok gyaníthatóan a barcsiakat közelítenék vagy túlnálul is mulnák.

A tájékozódás másik nehézsége, hogy az iskolák önkéntelenül is országos vagy megyei irányszámokhoz, normákhoz igazodnak és ezért vagy lakkozzák a statisztikát (a zagyvarékasi tanács adatát, mely szerint a beiskolázás 100%-os, egyszerűen nem is merem átvenni), vagy pedig munkájukat a statisztikai mutatók jegyében rendezik, gyakran csak formális fedezetet biztosítva a számokhoz. A statisztika az iskolák számára presztizs – sőt anyagi kérdés is, ezért sok ésszerűtlen lépés történik a statisztika érdekében. (Jászladányban pl. azért osztották el 1961-ben a cigány tanulókat két iskola közt, hogy a statisztikák kiegyenlítődjenek.) A cigány tanulók helyzetéről az iskolától évente jelentést kérnek, ez sem lehet feltűnően rosszabb a megyei átlagnál – ezért nem tulajdoníthatunk túlzott jelentőséget a tanulmányi átlag, bukási százalék stb. hivatalos mutatóinak. Hogy a statisztika érdekében kimutatott eredmények sokszor mennyire formálisak, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy a kérdőíves felvétel során számosan vallották magukat 1 vagy 2 általános osztály elvégzése után is analfabétának. Mindezen okokból helyesebb, ha a tájékozódást nagyobb súllyal az interjúkra alapozzák. Interjúk alkalmával a pedagógusok is inkább levetkeznek a statisztikákra jellemző kincstári optimizmust.

Így derül ki, hogy bár „jobb helyeken” (Jászfényszaru, Jászladány stb.) a beiskolázás 98% körül van (a 100%-ot a bejelentkezés nélkül migráló családok miatt sem igen érheti el), ebben nincs benne a felmentések, halasztások jelentékeny száma. Ezeket is számításba véve Kunmadarason pl. csak évi 60–70%-os beiskolázásról beszélhetünk. 1960-ban még Jászladányban is 50% alatt volt a beiskolázás, erre a kérdésre azonban azóta erősen „rámentek”; rámentek a felmentések számának letörésére is, bár ez még nehezebb kérdés, hiszen

„meglátszik a testi és szellemi fejlettségén, ha bejönnek a cigány tanulók, hogy növésben és szellemi fejlettségben mindig elmaradtak. Szinte nem is érdemes őket beiskolázní hat éves korukban.” (Iskolaigazgató, Jászladány.)

A beiskolázás idején „iskolaéretlenség” miatt engedélyezett halasztások viszont veszélyesen rövidítik az iskolabajjárásra jutó időt. Annál is veszélyesebben, mivel pl. Kunmadarason a 12 évnél idősebb gyerekeket már csak ritka esetben lehet iskolába csalogatni vagy kényszeríteni.

A halasztások vagy a később engedélyezett egy éves kihagyások az egyik, a gyakori bukás, évisméltés a másik oka annak, hogy az iskolás cigány gyerekek zöme évszertes, túlkoros.

Jászfényszarun a kérdőívek alapján összehasonlítottam az iskolások korát és osztályszámát. Az eredmény szerint egy év késése van a gyerekek 24%-ának, két év késéssel jár 15%, és ennél több késéssel 3%, csak 58%-nak nincs késése. Ez azonban a szélső jó példa, a helyzet ennél általában sokkal rosszabb. A kunmadarasi kiegészítő tagozatban (ide jár a cigány gyerekek döntő zöme) az 1. osztályosok 8–9, a 2. osztályosok 9, a 3. osztályosok 10, a 4. osztályosok 10–12 évesek.

Az évkésések eredménye, hogy a 8. osztályig ma is csak elenyésző kisebbség jut el, és ebben úgy látszik nem javul az eredmény az 50-es évek óta. A különbség inkább csak annyi, hogy míg korábban a 3–4. osztályban, most az 5. osztályban rekednek meg, halmozódnak össze a cigány tanulók (Fényszarun és Ladányban tipikusan azonos módon – ettől csak Türkeve tér el).

Általános és reálisnak tűnő panasz, hogy a normál koruakkal együtt kezelt túlkoros tanulók roppant nehezen kezelhetők és taníthatók. A többéves lemaradással járók már soha nem jut-

nak el a nyolcadikig, sőt az iskolaköteles kor végéig sem. Egy idő után általában felmentést kapnak, ha másért nem, mivel szexuálisan fejlettebbek osztálytársaiknál és ezzel veszélyeztetik azokat. Még Fényszarun is 15–20 cigány lány maradt ki az elmúlt év alatt terhesség miatt. Egyet a 3. osztályból szöktettek meg 13 éves korában a szomszéd faluba, Jászladányban 15 éves elsőfiút azért mentettek fel, mert megnősült.

Érdekes és fontos, hogy a felmentéseket is kiváltó súlyosabb problémák (a gyerek sorozatosan bukik, összedetetlen, fegyelmezetlen, korán nemi életet kezd) a felső (7–8.) osztályokba eljutottaknál már egyáltalán nem jelentkeznek. Ezek tiszták, Fényszarun barátkoznak is és szünetben együtt játszanak a magyar gyerekekkel, kielégítő tanulmányi átlagot érnek el, vegyes osztályban is jól kezelhetők stb. Ezek ugyanis kivétel nélkül a Fényszaruról már ismert és más-hol is törvényszerűen jelentkező kisebbségi elit gyerekei. A pedagógusok jellemzéséből ez egyértelműen kiderül, csak éppen ők „rendes családok”-ról beszélnek, anélkül, hogy a rétegképződés szimptomáit felismernék. Mindez voltaképpen azt jelenti, hogy a megyei mércével átlagosnak tekinthető cigányság gyerekeit ma sem tudjuk a 8. általános iskola szintjéig eljuttatni; ez csak egy bizonyos asszimiláns réteg számára lehetséges, s így egyelőre inkább csak a közösségek differenciációját sietteti.

Az átlagos cigány gyerekek iskoláztatását a legelemibb nehézségek teszik képtelenül nehezé. Az átlagnál sokkal jobb szintű Jászfényszarun 3 éve még gyakori volt a mezitlábás cigány tanuló – ma már ez nem fordul elő. Más-hol (pl. Jászladány) általános panasz a szülők részéről, hogy ruházat vagy megfelelő ruházat hiányában képtelenek iskolába küldeni a gyerekeket. Az iskolai átlag diktálta normák egyre magasabbak, ez azonban még inkább csak súlyosbítja a helyzetet: a szegénysorsú cigány szülőknek presztizskérdés is, hogy rendes ruhában küldje gyerekét iskolába, ma már meleg szeptemberben sem járathatja mezitláb, pusztán ezért. A problémán vajmi keveset segítenek az igen korlátolt volumenű ruhaakciók (a tanácsok minimális segélyalapjából), a szülői munkaközösség szervezésében vagy a pedagógusok magánbuzgalmából) és arról is panaszkodnak a tanítók, hogy a segélyből származó ruhákat a szülők gyakran eladják.

Nem kisebb probléma az elégtelen táplálkozás. A pedagógusok szerint a beiskolázás egyik akadályja, az „iskolaéretlenség” leggyakoribb oka is a gyerekek általános alultápláltsága, de a későbbiekben is súlyos nehézségeket okozhat a mindennapi iskolai munkában az éhség (!).

„Nem megfelelő a táplálkozás... Szinte a cigány tanulók kinézik a gyerekek szájából az ételt, ha így uzsonnát, tízórait – hát az is előfordul, hogy ellopják...” (Iskolaigazgató, Jászladány.) „Még ilyen év nem volt, hogy hát ennyire... Mikor sorba kérdezgetem, hogy mit reggeliztél? – semmit. – Hát te? – semmit. – És az este mit ettetek? – semmit. – Délbe’ mit ettél? – kis levest – és hát szinte én emberfeletlinek tartom, hogy oda eljön egy hétéves gyerek és végignézi, hogy ez ezt eszi, az azt eszik, énram figyelni kellene, este már nem evett, reggel nem evett, még délbe’ esetleg kap valamit – szóval ez nagyon jellemző rájuk, hogy sokat éheznek, nagyon. Nagyon sokat. És a ruházatuk is olyan, hogy... Hogy télen eljön, még novemberben mezitláb, meg egy kiskabátba’ semmi alatta!” (Tanítónő, Jászladány.)

Egyebek mellett a táplálkozás hiányosságain van hivatva segíteni az iskolai napközi, ahol a gyerekek tanácsi hozzájárulással „forintos ebédet” is kapnak, – szociális rászorultság esetén ingyen. A cigány gyerekeket azonban nagyon nehéz becsalogatni a napközibe, mivel szabadságigényük az átlagénál láthatóan nagyobb, s a szülők sem engedik ki ilyen fokozatosan szívesen kezükből a gyereket. Tulajdonképpen érthetetlen, hogy miért kell az iskolai ebédakciót a napközieshez, mint feltételhez kötni.

A gyerek iskolába küldése részben az előbbi okokból, részben pedig mivel otthon gyakran szükség van munkaerejére, de harmadrészt tagadhatatlanul az iskolázatlan szülők hanyagsá-

gából is, az iskola fontosságának fel nem ismeréséből eredően természetesen az esetek többségében nem folyamatos. A hiányzások a fényszarusnál inkább még nagyobb arányúak, az iskolai átlagot többszörösen is meghaladják és gyakran oda vezetnek, hogy a gyermekek év végén nem osztályozhatók, évet kell ismételnük. 1967-ben az iskolai hiányzásért kiróható szabálysértési bírságok a járástól a községhez kerültek át, ezzel lehetőség nyílt a mozgékonyabb beavatkozásra. Fényszarun erős kézzel, 5–600 forintos bírságok kirovásával és behajtásával (évi 30 esetben) érték el a hiányzások jelenlegi, mérsékelt szintjét. Jászladányban inkább úgy ítélték meg a helyzetet, hogy a szociális körülmények többnyire nem teszik lehetővé a pénzbírság kirovását. Mindkét álláspontnak van jogosultsága, az objektíve nehéz helyzetben egyértelmű megoldás nem kínálkozik.

További nehézséget jelent, hogy az átlagnál olyanok az otthoni körülmények, hogy a gyerekek nem vihetik haza a tanszereket – ha hazavinnék, testvéreik vagy felnőtt rokonaik időnként megsemmisítenék azokat. Ezért a személyi használatú tanszereket legtöbb helyen az iskolában tartják, lezárva, a gyerekek csak az órán kapja meg őket. Fényszarun már csak a füzeteket, és már csak a cigány tanulók felénél, Kunmadarason és Jászladányban a könyveket is, mindent zárnak. Ez egyúttal azt jelenti, hogy az iskolán kívül nincs módja a tanulónak tanulni, leckét írni. Ez részben anyagi kérdés is; a nevelésigény kicsiny, tanulónkénti évi 30–50 forint (Kunmadaras), vagy osztályonkénti 50–60 forint (Jászladány) segélyösszezből alig jut valami, így még a ceruzát elvesztő elsős cigány gyerekek is állandó fennakadást okoznak. A kérdés egyik megoldási módja, a problematika kicsinyességének ékes példája:

„Volt itt már olyan is, hogy amikor általában fizetésnapon, vagy szombati nap hazajön az apjuk vagy valaki, akkor 4–5–10 forint van egy ilyen rongyos kis cigány gyereknel. Na hát mit vesz? – Kiflit vesz, cukrot vesz, ezt vesz, azt vesz, de már van is nála cukor, – no, ideadsz fiam két forintot, vagy öt forintot, – akkor bevásárolok neki ceruzát, színtest, – ez a tiéd – azt akkor ameddig abba tart, hát avval ír. És ha azt én megörzöm, akkor hát egy hónapig, két hónapig, mit tudom én meddig van.” (Tanítóón.)

Zavaró körülmény az oktatásban az alsós (csak alsós!) cigány gyerekek higiéné-szintje is. Zagyvarékason, Jászladányban rendszeresen előfordul, hogy az évente 2–3 alkalommal megtartott tisztasági razzikiák során élősdiákat találunk. A magyar szülők reklamálnak az iskolánál, változtatásokat követelnek legalább az ülésrendben (néha élősdiék és más racionális ok nélkül is) a cigány szülők pedig megsértődnek.

Mindézen bonyodalmak érthetővé teszik, hogy azokat a pedagógusokat, akiknek osztályában sok a cigány gyerek, felsőbb utasításra rendkívüli jutalmakkal „kárpótolják”.

Az iskolába bekerülő cigány gyerekek testileg és szellemileg fejletlenek, alultápláltak. „Ingerszegény környezetből” jöttek, kiabál róluk a „rossz környezeti hatás”, az otthoni „előnevelés hiánya”, a gyerekek tele vannak „helytelen szokásokkal”, nincs bennük szégyenérzet, gátlástalanok, túlérzékenyek, érzelmileg hullámzóak. A valóságot már hagyományossá vált tanügyi frázisok egymásnak is ellentmondó tömege mögül kell előhámozni. Valószínűleg igaz, hogy a cigány gyerekek a maximálisan idegen környezetbe kerülve fokozott idegi igénybevétel mellett nem a megszokott reakciókat produkálják – ez készületlenül éri a nevelőt. A tanári sztereotípiákkal szemben megkockáztatható az a feltevés, hogy a cigány gyerekek – általában – nem az otthoni „előnevelés hiányát” sínylik, hanem inkább más tematikájú előnevelést hoznak; valószínűtlen, hogy otthoni környezetük „ingerszegény”, inkább minőségileg más „ingervilágot” jelent.

Az iskolák normál osztályai mellett működő gyógypedagógiai tagozat szemérmesebb hivatalos neve – megkülönböztetésül az intézeti gyógypedagógiai tagozattól – „kisegítő tagozat”. Ide az osztályfőnök javaslatára, szakértőbizottság jóváhagyásával, tesztvizsgálatok után helyezik át a tanulókat. Az esetek nagy része vitatható, sőt vitatott; Jászladányban a bizottság dobta vissza több esetben az iskola javaslatait, máskor a pedagógus tudja legjobban, hogy „kisegítő” osztá-

lyában szó sincs biológiai értelemben vett deformációról. A kérdés megítélésében nem lehetünk egyoldalúak. Kétségtelen, hogy jónéhány telep nyomorvilága a gyerekek pszichéjében tömegesen károsodást okoz (Kunmadarason a pedagógus becslése szerint 80% esik ebbe a kategóriába!), sőt hogy általában a telepeken kiugróan magas a debilis, szellemi fogyatékos vagy elmebeteg gyerekek és felnőttek aránya. Az azonban egyszerűen leleplező, hogy népesebb telepeink mellett sorra megtaláljuk a község iskoláinak kiegészítő tagozatos összevont osztályait – gyakorlatilag ezeket használják cigány-iskolának. Kunmadarason, ha magyar gyereket utálnak ide szellemi fogyatékosága alapján, szülei addig kérvényeznek és fellebbeznek, míg a gyereket vissza helyezik (mégsem kívánható, hogy a cigányiskolába járjon!), a cigányok viszont idegenkednek is a falubeli, távoli normál iskolától, ahol alsó tagozatban egyedül lennének magyarok között. Jászladányban a kiegészítő tagozaton 90% felett van a cigány gyerekek száma – stb., stb. Nyilvánvaló, hogy a kérdés illetően megoldása csak arra jó, hogy az iskola kényelmét és alibijét biztosítsa. Eredmény: a kiegészítő osztályba utalt cigány gyerekek ötödikes (12 éves) korára jó esetben folyékonyan olvas, és biztosítva van társadalmunk kubikos-utánpótlása.

„Cigány-osztályt” jelent a „túlkoros osztályok” létrehozásának újabban kezdődő gyakorlata is. Ezekbe a normál osztályokból kilógó, túlkoros és emiatt a többiekkel együtt nem kezelhető gyerekeket – gyakorlatilag a cigányokat – tömörítik. „Cigány osztály” gyakorlatilag az előkészítő is, ez a 3 hónapos tanfolyam, amely a beiskolázás előtt a hiányzó – egyelőre hiába propagált, felsőbb utasításra protekcióval is hiába kínált, másrészt mindenhol a szűkös kerettel küzdő – óvodát lenne hivatva pótolni, egyébként minimális eredménnyel, hiszen a pedagógusok szerint az óvoda kiesése mintegy 2 év fáziskésést okoz a gyerek fejlődésében. Jászfényszarun a cigány gyerekek 90%-a veszi igénybe az előkészítőt. – Végül pedig vannak néhol valódi cigány osztályok is. Fényszarun két éve működik ilyen, jó tapasztalatokkal. Szervezések 4 cigány szülő tiltakozott, faji megkülönböztetést emlegetve, ezeknek gyerekeit nem kényszerítették a cigány osztályba; ugyanakkor egy magyar parasztcsalád, látva az ott bevezetett kedvezményeket (korrepetálás, tanszer-akció stb.) maga kérte gyermekét a cigány osztályba.

A cigány vagy román anyanyelv használata Szolnok megyében már jóformán sehol nem olyan eleven, hogy az iskola magyar tannyelve a cigány gyerekeknek problémát jelentene, a gyerekek zöme magyar anyanyelvű, jelentéktelen hányada kezdettől kétnyelvű, de ma már általában először a magyar tanulja meg. Magyar szókinsük kétségtelenül szegényes – ez azonban nem anyanyelvi kérdés. Érdekes tapasztalat, hogy a számtannal kevés a kezdeti nehézség, a gyerekek ugyanis korán kezdenek pénzzel bánni. Az alsótagozati oktatás sarokpontja ennek megfelelően az írás-olvasás. És természetesen az általános viselkedés, a fegyelem. Az iskola panasolja, hogy testi fenytés hiányában tehetetlen a cigány gyerekekkel szemben, mivel otthon a szülők mindent megengednek, a cigarettát is – vagy éppen a szülőktől hallja a gyerek, hogy a 14 éves lánynak inkább már férj kell, nem iskola. Az iskola elvárásai általában negatívak. Emellett pedig képtelenül formálisak is; egy tanítónő így számol be cigány tanítványai előmeneteléről:

„Például mondhatnám azt, hogy elég jó köszönősek a mi cigány gyerekeink! Szóval szeretnek köszönni, tisztelettudóak!”

Összegezve: az iskola, jelenlegi színvonala és koncepciója szerint nem látszik képesnek arra, hogy a cigány ifjúság oktatásának feladatát megoldja, illetőleg az elmúlt két évtized bizonyos, számokban is mérhető eredményei után a jelenleg kielégítőnek éppen nem mondható színtről továbbmozdítsa.

Tekintve az általános iskolát, a nagyonis szórványos adatokból megalapozott ítélet helyett inkább csak benyomást lehet szerezni. Eszerint azonban a minimális előrelépés is mintha megállt volna: középiskolába, szakmunkásképzésre vagy felsőoktatásra ma nem több, vagy épenséggel kevesebb cigány gyerek jut el, mint a megelőző két évtizedben. S ez az impresszió megfelel a cigánykérdés általános helyzetképének.

HAVAS GÁBOR:

**Faluba, faluvá növekedés – egy
kivételről**

A cigánytelepek átalakulásánál a konfliktusok jelentős részét az okozta, hogy a spontán társadalmi mozgást (kiválást és elvegyülést) manipulációs beavatkozások zavarták meg, amelyek megakadályozták a telep azonos helyen lezajló szerves továbbfejlődését, vagy a felbomlás öntörvényű folyamatát. Ebben a sorban sajátos kivételt jelent az alsószentmártoni telep fejlődése. Bár a cigányok valamikor itt is teknővájából éltek, a telep már a századforduló után nem sokkal lényegesen különbözött az akkori teknővájó telepek átlagától. Azokkal ellentétben közvetlenül kapcsolódott a faluhoz. Nem voltak uradalmi függőségben, nem kellett a házhelyért robotolniuk. A karhatalom zaklatásaitól ők sem szabadultak ugyan, de elköltözési kényszernek nem voltak kitéve. Igaz, hogy ebben a faluközelségben a teknővájó mesterséget az átlagosnál korábban kellett földadniuk, de éppen a kontaktus a paraszti világgal segítette hozzá őket, hogy az elsvadó régi helyébe egy másik mesterség, a kosárkötés kerülhessen. Helyzetük árnyalatnyi előnyei clegendők voltak ahhoz, hogy a környékről újabb családokat vonzanak a telepre. A közeli Lanka pusztáról és más uradalmi telepekről költöztek ide családok a robotkényszer kiszolgáltatottsága elől. A telep viszonya a faluhoz semmivel sem volt jobb, mint bárhol másutt, de a kosárkötés annyi jövedelmet hozott a cigányoknak, hogy ne legyenek teljesen kiszolgáltatva a parasztnak. Nem kényszerültek arra, hogy kizárólag napszámból, részesaratásból és más mezőgazdasági munkából éljenek meg. A falut néhány sváb család, és főként sokácok lakták. A portákról és a cigányok elbeszéléséből ítélve a háború előtt meglehetősen jómódban éltek. Alsószentmárton ugyan kívül esik az Ormánságon, de nincs olyan messze tőle, hogy az egyke hatása ne juthatott volna el idáig. Mindenesetre a cigányok szaporodási üteme sokkal gyorsabb volt, s így a cigány és sokác lakosság száma fokozatosan kiegyenlítettődött. A jobbmódú cigányok már a háború előtt is a putrinál lényegesen magasabb színvonalú házakat építettek a falu szélén, de a sokác házak tőszomszédságában. Ezzel mintegy felvezették a telepet a faluhoz. A háború után pedig megkezdődött a cigányok beköltözése a megüresedő sokác házakba. A sokácok urbanizációs irányú elvándorlásával, és kihalásokkal a megvásárolható házak száma egyre nőtt. A cigányok falubeli térhódításának a telepen lakók nagy száma biztosított hátteret és fedezetet. A telepen maradottakra rendkívül ösztönzően hatott, hogy számukra is reális lehetőséggé vált a faluba költözés. A sokácok fokozódó számbeli kisebbségük tudatában csak csendes gyűlölettel vették tudomásul a cigányok beáramlását. Érzéseikre jellemző, hogy 1956-ban puskákkal felszerelve vonultak a cigánylakta házakhoz, de a fenyegetéseken kívül egyebet nem mertek tenni. 1956, de különösen 1960 után a falu elcigányosodása meggyorsult. 1960 és 70 között 178-an születtek Alsószentmártonban, ezek nagy többsége cigány, 221-en költöztek el, ezek túlnyomó többsége sokác. Jelenleg a cigányok és sokácok aránya kb. 4:1.

A házvásárláshoz tökére volt és van szükség, függetlenül attól, hogy a házak ára és a kifizetés módja erősen változó. Alsószentmártonban minden eladó ház iránt többszörös a kereslet, s ez viszonylag magasan tartotta, sőt a reál értéket tekintve is emelte az árakat. Szó sincs tehát a sorvadó falvak anyagilag kedvező vételi lehetőségeiről. Éppen ezért jelentheti a sokác házba költözés az emelkedés legkézzelfoghatóbb szimbólumát. A házvétel mint ok és okozat egyaránt szerepet játszik a gyarapodásban, a parasztizálódó tendenciák erősödésében, az élet tervezetté válásában. Olyan cél, amelyért érdemes félretenni, gyűjteni, beosztani, amely távlatot adhat a

mindennapoknak, tehát már a megvétel előtt, az elhatározás pillanatától energiát ad, aktivizál. Az anyagi alap megteremtésének módja éppúgy lehet a háztáji gazdálkodás apránként összerakott jövedelme, mint az alkalmi munkák sokaságából kampányszerű gyorsasággal és intenzitással összehozott tőke. Volt ház, amelynek árát heti 4000 Ft-os részletekben törlesztették. A pénzt a családhoz tartozó két férfi rendszeres zsákolással teremtette elő. Hogy a sokác házvásárlás mennyire perspektívát adó, tervszerűséget eredményező tényező, azt jól bizonyítja az ezzel kapcsolatos elképzelések központi szerepe a még cigány házakban lakó családoknál. Az egyik háznál például úgy tervezik, hogy először a legidősebb, aztán a második fiú vesz a faluban házat, és így tovább. Ennek megfelelően gyűjtik a pénzt. Másol pontosan kiszámították, jövőre jön össze annyi, hogy akcióba léphetnek. Előre kinézik a megvásárolandó házakat, ismerkednek a lehetőségekkel. Egyszóval a beköltözést állandóan jelenlevő, minden egyebet meghatározó problémaként kezelik. Amellett a kínálózkodó lehetőségek vannak annyira differenciáltak, hogy különböző anyagi erejű és teherbíró képességű családoknak egyformán adjanak esélyt. Az elmúlt időszakban vásároltak házat 10.000 Ft-ért és 85.000-ért, vettek teljes összeg lefizetésével, és állami kölcsőnnel részletre stb.

A beköltözés a sokác házba azonban nemcsak célként fontos, hanem mint további gyarapodás, fellendülés alapja. Már maga a házvételig vezető út, olyan életformát alakít ki, amely megfelelő mozgási energiát teremt. Ezenkívül a megvásárolt házhoz igen gyakran szántó, kert, szőlő, gazdasági épületek tartoznak. Érzékeltetésül néhány cigánylakta sokác ház gazdasági övezete:

1. Ólak, istállók, 600 négyszögölön kukorica, paprika, paradicsom, zöldség.
2. Istálló, szőlő, 1 holdon kukorica, krumpli, paradicsom.
3. Pince, 1 hold kukoricaföld.
4. Istálló, fél hold kukoricaföld stb.

A fellendülés mozgási energiájához társul a sokác ház előnyeiből adódó helyzeti energia. Ez számokkal is pontosan mérhető.

	25 sokác ház adatai	49 cigányház adatai
alapterület átlaga:	34 m ²	16 m ²
a szobából és konyhából adódó helyiség szám átlaga:	3,2	1,8
egy főre jutó m ²	5,6	2,5
sertések száma összesen:	79 (23 ház)	68 (54 ház)

A sokác házba költözés általában a parasztizálódás folyamatának további lendületet ad, és ezzel együtt jelentősen növeli a gazdagodás ütemét is. A beköltözők egyik úttörője, Jovanovics Márton, aki már 1949-ben bekerült a faluba, bika árából és félretett pénzből 85.000 Ft-ért vett az egyik lányának házat a nyáron, de már gyűjt a következőre a másik lánynak. A házat annak idején 200 négyszögöl kerttel és istállóval együtt vásárolta. A kertben jelenleg kukorica, krumpli, hagyma, paprika, paradicsom, mák, káposzta, répa van. A felvétel időpontjában három hizót tartottak (terveztek egy göbe vásárlását). Nem sokkal előbb adtak el két bikát, s volt egy törzskönyvezett kancacsikójuk is, amelyet tenyészállatnak akarnak meghagyni.

Az erős parasztizálódás alapvető tendenciája ellenére az alsószentmártoni helyzet lényegesen különbözik minden más faluba költözési változattól. Az okok megintcsak a sajátos mennyiségi arányokban keresendők. Az azonos faluba költözés minden eddig elemzett esetében a cigányok a beköltözéssel együtt saját korábbi életformájuk teljes feladására, és a községet jellemző többnyire kispolgárisuló életforma gyors, minden átmenet nélküli átvételére kényszerültek. A bizonyítási kényszer, hogy ők képesek asszimilálódni, hogy méltók a „falu bizalmára”, hogy

képesek a falu elvárásai szerint élni, hogy nem olyanok, mint a többi cigány, egy többé-kevésbé idegen világ szabályainak alázatos elfogadását tette szükségessé. Ezért kísérte a legtöbb esetben ezt a folyamatot a személyiség teljes deformálódása, nehezen kiheverhető lelki törés. Alsószentmártonban az etnikai specifikumokkal tarkított hagyományos életmód elemeit a helyben maradt sokácoknak sok vonatkozásban a mai napig sikerült megőrizni. Ezzel a világgal a cigányoknak végképp nem lehetett semmifajta érintkezési felületük, így a szolgai átvétel eleve nehezebben lett volna elképzelhető. De ennek kipróbálására nem is kerülhetett sor, mert az arányok megváltozása, a számbeli fölény azt eredményezte, hogy a falu arculatát ma már a cigányok határozzák meg. Ezért az életforma-váltás teljes egészében egy szerves átalakulás keretébe ágyazódott. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy mindenki annyit hagyott el, illetve őrzött meg a hagyományos életforma elemeiből, és annyit vett át a törekvéseinek megfelelő új életforma modelljéből, amennyi az életviszonyaiból, életviteléből természetesen következett, amennyire az adott keretek között igénye és szüksége volt. Ennek az életforma-keveredésnek vagy nevezzük inkább egyensúlynak, szembetűnő tárgyi bizonyítékai vannak. A parasztizálódó család udvarában is ott áll a sárkemma, amely a cigánykenyeret: a pogácsát süti. Ami a faluba költözött cigányoknál ugyancsak ritka, az asszonyok többsége őrizi a hagyományos viseletet. A házakkal együtt járó melléképületeket nem az eredeti funkciójuknak megfelelően használják. Például az egyik helyen több kosárfonó vesszőkészletét tartják a nyári konyhában, kész kosarait pedig a volt görében. Máshol a konyhát szobának használják, s az istállóban főznek stb. De elég egy nyári este végigsétálni a falun, hogy érezze az ember, itt nem érvényes a mai faluról alkotott általános kép. Ami másutt legfőljebb a cigánytelep képzeletbeli szögcsúcsjain belül képzelhető el, az itt felszabadult magabiztossággal elárasztja az egész falut. Nyoma sincsen a behűződő elzárkózásnak, a lehűzött redőnyöknek, az újonnan épült családi házak rideg izoláltságának, sem az öregek rutinos-csendes ház előtt üldögélésének. Széles jókedvvel hullámszakasza ide-oda az embercsoportok, zenélnak, énekelnek, tréfálgoznak, mindenki mindenkivel kommunikál, mintha állandóan ünnepelelnének, mintha minden nap búcsú volna, de az is a felszabadultabb, a régi fajtájából való. Természetesen a hagyományosnak tekinthető és nem hagyományos elemek keveredési arányának különböző fokozatai alakultak ki. E fokozatok megkülönböztetésének egyik lehetséges szempontja a kosárkötéshez fűződő viszony. A kosárkötés – mint már említettem – az elszorvado teknővájás örökét vette át Alsószentmártonban. Ennélfogva a vele kapcsolatos tevékenységi formák máig őrzik a tradicionális teknővájó életforma néhány elemét. Ma a faluban kb. 10 embernek jelent főfoglalkozást, elsődrendű jövedelemforrást. Ezeknél a családoknál a férfi felhalmozó termelést folytat, amennyiben egész hónapon át csinálja a kosarokat, és egy tételben értékesíti minden hó első vasárnapján a pécsi vásáron. Egy-egy ilyen tétel átlagosan 100 kosárból áll. Ahogy a teknővájóknál is volt annak idején, az asszony is készít ilyen kosarokat. Ezeket hetenként egy-kétszer beviszi a siklósi piacra, vagy hármásával-négyesével – amennyi a buszra felfér – elviszi a házakhoz a környező falvakba. Utóbbi esetben gyakran előfordul, hogy a hagyományos módon élelemre cseréli. De ha pénzt kap érte, akkor is élelem lesz belőle. Akik a siklósi piacra viszik a kosarat, az érte kapott összegeket ott helyben elvásárolják. Egy helyen elmesélték például, hogy az asszony többnyire pénteken megy be, és a kosarak árából ejti meg rendszeresen a szombat-vasárnapot. Van példa Alsószentmártonban a lovaskocsival faluzó változatra is. „Viszem, van egy lovam ugye. Kocsi van. Fölteszek 30–40 darabot, amennyi készen van, és akkor viszem. Mondjuk 27–30 Ft. De Pécsre nekem nem érdemes menni.” Ezeknél az elsősorban kosárkötő öregeknél az is megfigyelhető, hogy igen sokféle tárgyat készítenek el vesszőből. „Csinál négyfülű nagy kosarat, akkor kétfülűt, akkor a karkosarat, akkor a kisebbet kétfülűt, akkor bujút, csibeujtatót, az ülést, ami a lovaskocsiba van.” „... hosszúkás kosár, ruháskosár, akkor szakajtókosár, kenyérkosár... Most is kötök egy dimzsonat ugye...” Azonban minél inkább kiegészítő tevékenységgé és jövedelemmé válik a kosárkötés, annál inkább leszűkül az elkészített

kosárfélék köre. Akik csak alkalmanként készítenek egyet-egyét, azok kizárólag a legegyszerűbb kétfülvű kosarakat csinálják. A múlthoz képest a kosárkötés pozícióját tulajdonképpen megerősítette, hogy fő művelői iparendéssel rendelkeznek, és a leghatározottabb adófizető iparosnak számítanak. De ez már csak az említett néhány öreget érinti. A mesterség előfordulásának gyakorisága az életkor szerint lefelé haladva egyenletesen csökken. A 20 év körüliek nemzedékében már különlegességként emlegetik azt az egy gyereket, aki még tudja, és nem is szégyenli csinálni. „Van egy fiatal gyerek, a Szigetvári Emil, hát az olyan kosarat csinál, hogy az embernek eláll szeme-szája. Fiatal, olyan idős, mint én. Az nem szégyenli, az csinálja.” A szégyen meghatározó ebben a vonatkozásban, bár nem szószerint kell érteni. Lényegében a leírt életforma tagadásáról van szó. „Hát a fiatalok azok szégyenlik már csinálni az ilyen dolgot. Hát hogy otthon van, amelyik csinálja, de hogy Pécsre beviszi eladni, olyan nincs, vagy Siklóra a vásárba.” Semmiképp sem az jelenti a problémát, hogy a fiatalabbak nem tanulják meg, hiszen a kosárkötés elsajátítása régebben is elleséses alapon történt. Mindenki benne rejlik ma még a potenciális kosárkötő, aki Alsószentmártonban nőtt fel. 82 felvett családból 19-en készítenek kosarat eladásra, 6 helyen csak cserére, alkalmanként. A fennmaradó 57 családból csak három esetben vallották be az „értem, de nem csinálom” szintjén. Tehát annak a bizonyos „szégyennek” a hatóköre viszonylag nagy.

Az átmenet képviselőit a középkoruk között találjuk. Egy 42 éves ember pl. három forrásból szerzi jövedelmét. Havonta elkészít kb. 20 kosarat, a fűrésztelepen dolgozik 1700-ért, és állatot tart. (6 disznó, 3 bika és egy ló.) A kosárkötés és az állattartás biztosítaná a megélhetést ugyanezen a színvonalon, de ő már szükségét érzi, hogy „vállalati munkaviszonya” legyen. Kiegészítő jövedelemforrásként még igen, de foglalkozásként már nem vállalja a kosárkötést. Ettől függetlenül a faluban megvalósul a különböző életformák békés egymás mellett élése. Annál is inkább, mert nagyon keveseknél érvényesül tisztán egyfajta életmód, egyfajta törekvés. Maga a kosárkötés is keveredhet mezőgazdasági napszámmal éppúgy, mint vállalati munkaviszonnyal vagy háztáji gazdálkodással. Az alapot ehhez a sokszínűséghez a munkalehetőségek konjunkturális viszonyai adják. Az alsószentmártoni cigányok munkaerejére nagyon sok helyen és sokféleképpen van szükség. „Hát eljárnak állami gazdaságba, növénytermelő állami gazdaságba, elmennek szőlésre, eljárnak fatelepre, járnak kesztyűgyárba, járnak a beremendi új gyárba, járnak a dráva-szabolcsi rostkikészítőbe, akkor járnak az Üfenttartó Vállalathoz. Holnap már mennek ide az új hídhoz, ami itt épül a magyar határnál. Akkor eljárnak a siklósi tsz-be, kovácshidai tsz-höz...” A megye távoli falvaiból is járnak ide napszamosokat toborozni, mert tudják, hogy itt megfelelő mennyiségű munkaerőt kapnak. „Hát Kovácsida, Magyarbóly, akkor Görcsöny, Siklós, Harkány... Mindenhonnan. Még Karácodfáról is. Vagy Hetvehelyről, onnan is. Meg Pécsről, a kertészetből is... Jön ide a tsz-elnök vagy az agronómus, és akkor megbeszéli. Nekem szükségem volna egy 30 fős brigádra. Lehet vegyes, nő is meg férfi benne. És akkor megmondja, hogy mennyiért jönnek el, és akkor az öreg azt mondja, hogy 150-ért. Nézze papa, az túl sok, kap 80-at. Nem 100-ért, ha akar, holnap jöhet a kocs. Vagy 80-ért, attól függ, hogy hogy alakul.” A faluban aztán a helyi munkástoborzók a megállapodásnak megfelelően megszervezik a brigádokat. A feltételek kedvezőek. Minden nap teherautóval hozzák-viszik őket. Bő választási lehetőséget biztosít, felszólítja a „napidíjat”. Mindez olyan életszemléletet alakított ki az alsószentmártoni cigányok között, amelyre a nagyfokú rugalmasság a jellemző. Sokan nem kötik le magukat egyetlen változathoz, hanem igyekeznek az adott pillanatban legkedvezőbb lehetőséget választani. Ez a mozgékony-ság még az iparendéyes kosárkötőkre is jellemző. Előfordul, hogy a pécsi piacra bevitt száz kosarat egy tételben átadják a mohácsszigeti Kosárfonó Szövetkezetnek, mert az egyenkénti eladás lassabban megy a szokottnál. Igaz, így valamivel kevesebb pénzt kapnak, de nincs kockázat. Egy másik variációt az egyik „fő” kosárkötő fia említett: „Már volt olyan is, hogy elment dolgozni, kaszálni, szénát vagy ilyesmit, és akkor odaadja felibe. Odaadja a vesszőt az illetőnek és

csináltassa 10 Ft-ért darabját. És ő meg eladja 30-ért vagy 40-ért. És akkor egy 20-as legalább keres rajta.” De az ellenkező póluson is hasonló a helyzet. Akik a szabolcsi lengyárban dolgoznak, azok közül sokan ezt a munkát váltogatják a napszámmal. A szabadságukat a legjobban jövedelmező borsószedésre tartogatják, de máskor is elmennek napszámba, ha az több pénz ígér, mint az egy napi gyári keresetük. A gyár olyan munkaerő-gondokkal küzd, hogy kénytelen megadni a fizetésnélküli szabadságot, mert így legalább bízhat abban, hogy a szezon múltával munkásai visszatérnek. „Megkapom a szabadságot 70 Ft-ért, és megkeresek 150-et.” „Hát mi úgy szoktuk, hogy kapunk két hetet, azt ráadom a borsószedésre, és amikor van 100 Ft-os napszám, akkor a fizetett szabadságot kikérem, és akkor elmegyek. Két hetet engednek, mert ha engednek, ha nem, úgyis megy az egész. Akkor inkább engedélyeznek, és akkor tudják, hogy visszajönnek. Mert ha nem engedélyezik, akkor elmennek és vissza se jönnek.” Vannak, akik gyakorlatilag egész éven át egy tsz vagy állami gazdaság szőlészetében dolgoznak, mégsem vállalják a munkaviszonyt (állandó), csak napszámra szerződnek, mert így nagyobb kötetlenséget biztosítanak maguknak. „... Az öreg Tátrai bácsi... most nagyharsányi tsz-ben mint brigádevezető dolgozik. 100 Ft-os napszámot kap. Csak úgy szezonra. Hát általában mindig van ott munka, mert oszlopállítás, metszés, kacsolás, kapálás, szüret, van ott mindig...” Az eddigiekből már kiderült, hogy az alsószentmártoniak igyekeznek minden lehetőséget maximálisan kihasználni. Ennek érdekében hajlandók nagyon keményen dolgozni. Előfordul, hogy a lengyáriak délutáni vagy éjszakai műszak esetén napközben napszámot vállalnak pluszban is. „Vagy ha olyan van, hogy délután el kell menni műszakba, akkor délig megkeresem a százast. És akkor visszamegyek műszakra. A borsó az jó szezon.” A borsószedés kivételesen magas kereseti lehetőségei pedig mozgósítják az egész falut. A család apraja-nagyja erre a munkára áll rá. „Hát ha van két személy, a Balogh Miklós mondjuk meg a felesége, hát azok 1000 Ft-ot egy nap alatt levernek. Ha jó a borsó.” Ilyenkor együtt megy borsót szedni a kosárkötő apa és gyárban dolgozó fia, együtt az állami gazdaságban dolgozó apa és általános iskolás gyerekei. „Hát most az idén voltunk borsót szedni, 10.000 Ft-ot megkerestünk négyen.” „Már 10–11 éves gyerekek, azok már elmennek napszámba... hogyha engedi a tanár. De általában el szokta engedni. Három napig 10 tanuló, három nap után megint 10 tanuló. 3–3 napot adnak, vagy 4-et. Vagy amelyik olyan jó tanuló, na te elmehetsz két hétre, vagy két és fél hétre.” Az intenzitásnak ez a foka nem szorítkozik a napszámmra, csaknem minden területen érvényesül. Van aki azért nem fejezi be estin a félbehagyott általános iskolai tanulmányokat, mert akkor állandó egyműszakosnak kell lennie a gyárban, és sajnálja a 33 Ft-os éjszakai pótlékot. De megtalálható ez az intenzitás a háztáji állattartásban is. „Hát kiskorában veszik, amikor még nem tud enni se a bika. Tojással, ahogy így áll, a tojást nyersen bedugja neki a nyakába egészen, hogy tágítsa neki a gégejét, hogy tudjon enni. S akkor így szálanként, két szálat vagy öt szálat kell, fűt egyszerre a szájába tenni, hogy nyelje le, és akkor a bika eszik is. Leszerződtek, és akkor eladják. Vagy jönnek Szalántáról, olyan messziről jönnek ide vásárolni bikát, meg malacokat, meg gebéket. Mert tudják, hogy Szentmártonban van jó állatforgalom.”

Az így kibontható összefüggések rendszerébe kell belehelyeznünk az olyan adatokat, hogy a felvételebe került összesen 420 főt jelentő 82 családban 112 az állandó kereső (családonkénti átlag 1,3), és 67 a többé-kevésbé rendszeresen napszámot végzők száma (családtagonkénti átlag 0,8). Tehát az átlagosan 5 tagú családokban ugyancsak átlagosan 2 kereső van. Az eddigieknek és ennek az aránynak is ellentmond, hogy az egy főre jutó családi jövedelem meglepően alacsony (512 Ft). Csakhogy ebben nem foglaltatik benne a háztáji gazdálkodás, az állandó munka mellett végzett napszám, a gyerekek által végzett napszám jövedelme. S ezeket bekalkulálva véleményem szerint a fenti összeg legalább a duplájára emelkedik.

Az elmondottak természetesen nem jelentik azt, hogy nincs jelentős differenciáltság az egyes családok életszínvonalában, felhajtó energiájában, anyagi erejében. A falu cigányai három nagyobb csoportra oszthatók. A faluba költözött gyarapodó, feltörekvő családokra, a falu és a

telep határán lakó hagyományoshoz jobban kötődő, megállapodott családokra, és a telepen élő letelesebb rétegre. A három típus nem kötődik egyértelműen lakóhelyek vázolt három alternatívájához, mégis e csomópontok körül tömörül. Ebben a tagozódásban elsősorban az játszik szerepet, hogy az illető családnak viszonyaiból eredően milyen távlatai vannak, és ennek megfelelően mekkora a „mozgási energiája”.

Csak ennél több szempont egybevetésével alakíthatjuk ki az eltérő életmód, életszemlélet árnyaltabb típusait. Hiszen sem a lendületben lévő, feltöltő réteg, sem az elsettek csoportja nem egységes. Például a szokások, szabályok rendszere, az életrend is sajátos tipológiát alakít ki. Egy ilyenfajtaú differenciálásból a sok lehetséges közül három alaptípust emelnék ki: a kosárkötés központú teknőfő hagyományokra épülő életvitelt, a hagyományostól szintén sokat meg-
rőző és azt a paraszti élet szabályszerűségével ötvöző típust, és egy városias, féllumpen hatásokat is tartalmazó lazább, kötetlenebb stílusú életmódot.

A hagyományos életforma elemeit őrző kosárkötőknél a mesterség gyakorlása, és az ezzel kapcsolatos szabályok alakítják ki az élet meghatározott ritmusát. Hosszabb időszakot tekintve a vessző beszerzése, a kosarak elkészítésének szabályszerű egymásra következése adja meg ennek az életnek az „ütemeit”, meghatározva a nagyobb bevásárlások, a jobb étkezések pontos időpontját. Mindennapi lebontásban pedig a napi kosáradag, a „napszám” viszonylagos kötöttsége szabályozza a munka időtartamát, napszak szerinti beosztását, az étkezésre, pihenésre és más egyéb fordított idő mennyiségét. Ha egy kosárkötővel beszédbe elegyedik az ember, nemigen hagyja abba a munkát, hanem a kosárkészítést folytatva válaszol. A mesterséghez kapcsolódó családi munkamegosztás az asszony szerepét is pontosan megszabja, s emellett növeli a család kohéziós erejét. A második, paraszti vonásokat mutató típusnál a kötöttségek még erősebbek. A családfő munkahelye is a mezőgazdasághoz (tsz, állami gazdaság) kapcsolódik. A ház körüli gazdaság mindennapi gondja az asszonyra, nehezebb munkáinak elvégzése a férfira hárul. A havi jövedelem felhasználása következetes tervszerűséggel folyik. A fizetést követően egész hónapra megvásárolják a fő fogyasztási cikkeket (liszt, cukor stb.), a kenyérszükséglet nagy részét a hagyományos cigányfogácsa otthoni sütésével fedezik. A család élete rendezett, összetartó ereje nagy. A szülőknek a gyerekekkel való viszonya inkább a cigány hagyományokat követi, nem tekintélyuralmi, hanem bensőséges, közvetlen. Az ivás, kocsmázás nem lép túl egy meghatározott keretet, oda általában a férfi egyedül jár. Jellemző ezekben a családokban a morális tartás és bizonyos mértékig a puritánság is.

A harmadik, városias elemeket hordozó típusnál az élet fegyelmesség, szabályozottsága már távolról sem ilyen nagy. Ez az életvitel elsősorban a fiatalabb (20 és 30 közötti) korosztályra jellemző. Állandó munkaviszonyuk többnyire ipari vagy ipari jellegű foglalkozáshoz kapcsolja őket. A családi élet sokkal rendezetlenebb. A családfő életének jelentős része a családon kívül a családától függetlenül zajlik. Erősebben kötődik baráti köréhez, mint a családhoz, feleséghez. Ez egyfajta galeri-szellemet alakít ki, közös munkahellyel, közös szórakozásokkal, közös ivással. A kereset elköltése is könnyedébb, tervszerűtlenebb, kisebb része vándorol a családi kasszába. A „galeriben” a vagány-morálnak megfelelően a verekedések, a rendszeres házasságon kívüli nemi kapcsolatok, a nők lenézése biztosítja a dicsőséget. Ezekben a családokban az asszony kiszolgáltatott helyzetben van, a gyerek és a megélhetés gondja az ő vállain nyugszik. Megfélemlítettségüket mutatja, hogy többnyire beletörődnek sorsukba, és így is elfogadják férjüket. „Hát van, amikor őt is előveszem. Már tudja előre, hogy mikor vagyok mással. Már szinte az embernek olyan más érzése van, és szinte másképp is beszél a feleségével. Szinte olyan durvább. Mikor a másikkal megtettem és hazajövök, akkor olyan durva vagyok vele, hogy ha ránézek, akkor már sírni kell neki.” A banda megfélemlítő hatása kiterjed az egész falura illetve telepére. Az egyik lány például az előbb említett Jovanovics Lászlótól gyereket szült, de nem mer gyerek-tartást követelni. Érdekes módon ezekben a családokban a férj sem akarja véglegesen felbontani

a családi kötelességeket. A gyerekhez való ragaszkodás ha megváltozott formában is, de megmarad. „Tudja isten. Csak jobb, ha én nevelem fel a fiamat, nem? Nem a mostohaapja, és ha kenyeret kér, a valagára húz egyet. (!)” Ennek ellenére ennél a típusnál a születésszabályozás fokozottabb, mint például a paraszti típusnál. „Minék az a sok? Többet köll ruházni, meg ilyesmi. Meg az ember könnyebben nevel. Meg amit szerez, az egynek marad.” A típus ellentmondásosságára utal az is, hogy a szülőkhöz a kötődés elég nagy, hallgatnak rájuk. ” (Ennyire hallgattok az öregre?) Miért ne? Hát ő énám tudott hallgatni, amikor kisebb voltam és fölnevelt? Keresett nekem. Akkor én ne legyek képes még egy pár évet, mennyit fog még élvezni belőle? ”

Ezzel a réteggel kapcsolatban kötetlenségről beszéltem, pedig az ő életüknek is megvan a maga szabályozottsága, kialakult szokásrendszere. „Hát szoktunk így elmenni csajozni, de általában úgy szoktuk csinálni, hogy dolgozunk, és amikor van szabadszombatunk, vagy nincs szabadszombatunk, de délelőttösök vagyunk vagy éjszakások, akkor szombaton fölkészülünk, és elmegyünk Harkányba vagy Siklóásra, vagy Pécsre csámborogni a lányokhoz. Elmegy egy pár száz, de hát nem számít az... És az a rossz szokás nálunk, a mi bandánknál, hogy iszunk egy pohár sört, oszt valamelyiknek nem tetszik, oszt kiönti a sort, oszt mindjárt jön a vermuth. (És ha az egyik azt mondja, hogy vermuth, akkor a többi is azt iszik?) Akkor a többi is, olyanok vagyunk mint a testvérek stb.” A telep elesett rétegének bővülésében ennek a galeri-szellemnek is szerepe van, mert ez a réteg a jól ismert típusokon kívül (betegek, fogyatékosok, munkaképtelenk, öregek stb.) magába gyűjti a lányanyák, a gyerekek egyedül hagyott asszonyok jelentős részét is. Amellett az eredetileg nem ilyen szellemű családok összetartását is föllazítja a szabadosság és következményei.

Ez a városhoz vonzó típus szükségszerűen kilóg a falu keretei közül. Nem véletlen, hogy gyakran felvetődik annak a gondolata, hogy Pestre menjenek dolgozni. Számukra a kéthetenkénti hazajárás ideális lenne. „Hát most úgy volt, hogy el akartunk menni Pestre dolgozni. Kubikmunkát végezni...” Azt hiszem, végülis Alsószentmártonnak a cigányok számára különleges védeltséget biztosító közege tartja vissza őket. Az ismert tényezők összhatásként az alsószentmártoni cigányok az öntudatnak, önbecsülésnek egy olyan fokára jutottak, amelyet sehol másutt nem tapasztaltam. Elég a falu idézett hangulatára, „utcaképe” gondolni, hogy ezt érzékeljük. De vannak mélyebbre ható jelek is. Lényegében mosolyogva veszik tudomásul a sokácok csendes, tehetetlen gyűlöletét. Ma már a kocsmában is csendben kell maradniuk a sokácoknak. Már csak emlék az az idő, amikor a cigány oda be se tehetta a lábát. A gyűlöletnek funkcióval történt párosodása se izgatja őket különösebben. Példa rá a községi párttitkár, aki megakadályozta a közös cigány-sokác KISZ-szervezet működését. A falun belül a hatóságok túl sokat nem tehetnek. Alsószentmártonban nyoma sincs sem a hivatalos értékrend elfogadásának, sem a sokácok helyzetével szembeni irigységnek. A cigányok büszkén vallják, hogy ahogy ők élnek, az nekik jobban tetszik, nem is törekednek más felé. „Mindig külön megy minden a falusiaktól. Önáluk van búcsú, minálunk egy-két hétre rá van a cigánybúcsú. De nálunk minden szebb, mint a faluban.” Sajátos jelenség az erőfitogtatásnak, a fizikai erővel való büszkélkedésnek egy olyan foka és módja, ami csak az öntudatosságunk csak egy bizonyos szintjén felül képzelhető el. „Húsvétkor is van nekem egy ilyen csillettengely, azt ki szoktuk vinni húsvétkor a telepre... ki szoktam vinni és leteszem. Összeállunk egy páran és letesszük a pénzt. Ha tízszor vagy tizenkétszer kinyomod egymás után, a tied a pénz. De ha nem, akkor jajj neked. Hát levetkőztök, oszt mindegyik húz egyet rajtad, vagy leöntözzük vízzel, vagy meg köll inni neki 5 liter bort egyfolytában. Vagy kötünk egy hosszú láncot a fára, azt megmászni azt a láncot. Fialatok is, idősebbek is. Akkor és be szoktam fogni a lovat a kocsiba, és akkor én vezetem a lovat lassan, fölülnek a zenészek, oszt két nő fölöltözik, az egyik menyasszonynak, a másik vőlegénynek, és húzzuk végig a faluban... Még a busz is leáll. Olyan nincs, hogy nekem sietős azt út, álljatok félre az utból, tessék csak félre menni. Nincs olyan, hogy pimaszkodik, mert akkor jön a rendőr. Úgyhogy a rendőr be szokott állni...”

Ez a magabiztoság kiterjed a hatóságokkal, rendőrökkel való viszonyra. Hányoznak a sumákolás és a rettegés máshonnan ismert magatartástípusai. A közösségi erőből származó öntudat néha még a falu határain túl is érvényesül. A „galerizmusban” a véd dacsözövétség motívuma is benne rejlik. „Mindig együtt vagyunk, mindig egy műszakban dolgozunk. Sokszor van olyan, hogy a főnök durván szól, oszt mondom neki, főnök, legjobb lesz, ha abbahagyja az egészet. Akkor előfordul, azt megy be az irodába. Tudja, hogy úgyse tud velünk kijönni, akkor inkább otthagy. Mert nem verekszünk, hanem ő így mondja, mi meg úgy mondjuk, és akkor szembe vessük, és akkor kész. Megütni nem mer, mert akkor csekély 500 Ft.”

De ez csak elszórt jelenség. Általánosságban az a helyzet, hogy Alsószentmárton kivételes adottságai csak a falu határáig tolják ki a kereteket. A falun túlra mutató kapcsolatok már magukon hordozzák a cigány és nemcigány társadalom közismert ellentmondásait. Ilyen szempontból vallomáserejű az a látszólag jelentéktelen apróság, amit az egyik idősebb cigányember mondott. Ő jobban szereti a cigánypogácsát, mint a bolti kenyeret, itthon azt is eszi, de már a munkahelyére nem mer vinni, mert fél, hogy kigúnyolják. A kosárkötést is a falun kívüli vonatkozásai miatt szégyenlik, akik szégyenlik. Ha egy alsószentmártoni cigány a siklósi kocsmában tör össze részegségében egy söröskorsót, akkor már éppúgy garázdasági per lesz belőle, mint bárhol másutt. Az iskolának is csak az alsótagozata van a faluban, a felső már a tanácsi székhelyen, Egyházasharasziban. Az alsótagozatot általában elvégzik, a felsőt már lényegesen kevesebben. A társadalom egészétől ez a fau se szakítható el, éppen ezért ez a cigányközösség is kitermeli a maga segédrendőreit, hatósági megbízottait, akik szolgálataikkal a többi cigány ellenében próbálnak érvényesülni. Ennek meg van a maga hagyománya, és a határközelségből adódó termőtalaja is. Egyes visszaemlékezők szerint ugyan régen két jelölt közül többségi döntéssel választották a vajdát, de ezt csak látszatdemokratizmusnak tekinthetjük, a vajda a jegyző embere volt. Egy öreg kosárkötő mesélt el egy nagyon jellemző történetet még az első világháború idejéből. A vajda, miközben saját hadköteles fia is otthon bujkált, egy másik cigányt ugyanezért feljelentett. Egy későbbi vajdáról, aki ma is él, hasonló szellemben nyilatkoznak: „Ez a Tátrai, mikor ez volt a vajda, ez szokta piszkálgatni a jónépet, sanyargatni a cigányokat. Ő elhozta a csendőröket, és akkor mondta, hogy ezt meg köll verni. Ő máskülönbön nyilas. Jóban volt a csendőrökkel. Nem mert szólni senki semmit. Senki se bírja a Tátraikat. Nem bírja senki.” A spicli-szellem továbbélésében a hagyományokon kívül szerepet játszik a jugoszláv határ közelsége. Köztudomású, hogy ezen a területen gyakoriak a tiltott határátlépési kísérletek. A mostani vajda ilyen határsértők elfogásával alakította ki „felső kapcsolatait”. „Egy évben 50–60 határsértőt szokott behajtani. Akkor úgy szerezte meg a protekcióját. Megkapta a pisztolyt.” Funkciójából következő, hogy megbízóinak bizonyos szokásait átveszi. Ennek egyik sajátos bizonyítéka, hogy rendszeresen jár vadászni fácánra, nyúlra, őzre, vaddisznóra stb. Miért ne, mikor meg van a fegyvere és az engedélye is hozzá. Helyzetére jellemző, hogy minden ismeretlenre gyanakszik, mindegyikben fülöncsípnyivalót szimatol, de őrá is gyanakszanak a cigányok, és ezért féligmeddig kirekesztették maguk közül. (A Petrovicot szeretik itt a cigányok?) Mint a kecske a kést. (Miért?) Amiatt, hogy beárulja az embereket, hogy ezt csinálta, azt csinálta. Minek kell minden kis zűrről tudni a rendőrségnek, minek az? ”

Alsószentmárton sajátos viszonyaiból fakad, hogy nem tud olyan félelmet ébreszteni maga körül, mint az elődei. „(Petrovics és Kosztics miért nincsenek jóba?) Mert a Kosztics meg szokta neki mondani az igazat a szemibe.” A kiemeltségért mindent megtett, belépett a pártba, több titkos és nem titkos funkciót vállalt, de annak a kevéske hatalomnak, amit ilyen módon megszerzett, az elszigeteltség az ára. Annál is inkább, mert ebben a faluban a parasztok közé asszimilálódásnak nincs értelme.

A funkcióviselés azonban úgy látszik még ilyen körülmények között is van annyira értékes szimbóluma a többiek fölé emelkedésnek, hogy ellensúlyozzon minden belőle származó hátrányt.

A kérdés most már csak az, melyek Alsószentmárton további perspektívái, elképzelhető-e a teljes cigányosodás. A cigányok miközben meglehetősen tudatosan készülnek erre, kevésbé tudatosan ugyan, de megfogalmazzák ezzel kapcsolatos félelmeiket is, mert érzik, hogy akkor aztán teljesen magukra lesznek hagyatva és utalva. Furcsa kifejeződése ennek a következő interjú-részlet: „(Akkor se lesz jobb, ha ez teljesen cigányfalu lesz?) Lehet, hogy akkor annál rosszabb lesz. Mert senkinek sincs biztosítva 10 évre vagy 20 évre az összeilem. Nincs egyiknek se 70 --80 meg 100.000 Ft-os tőkéje.”

FÜGGELEK

1. sz. tábla:	Átlagos családnagyság	147
2. sz. tábla:	Az egy lakásban lakók átlagos száma	147
3. sz. tábla:	A cigánycsaládok százalékos megoszlása családnagyság szerint Budapesten	147
4. sz. tábla:	A cigánycsaládok százalékos megoszlása családnagyság szerint a Vidéki városokban	148
5. sz. tábla:	A cigánycsaládok százalékos megoszlása családnagyság szerint a Községekben	148
6. sz. tábla:	A cigánycsaládok országos megoszlása családnagyság szerint	149
7. sz. tábla:	A családok százalékos megoszlása családnagyság szerint a magyar lakosság különböző csoportjai körében	149
8. sz. tábla:	A megfigyelték számának százalékos megoszlása családjuk taglétszá- ma szerint	150
9. sz. tábla:	A megfigyelték százalékos megoszlása családjuk taglétszáma szerint Vidéki városok	150
10. sz. tábla:	A megfigyelték százalékos megoszlása családjuk taglétszáma szerint Községek	151
11. sz. tábla:	A megfigyelték százalékos megoszlása családjuk taglétszáma szerint Országos	151
12. sz. tábla:	A népesség százalékos megoszlása családlétszám szerint	152
13. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása a 15 éven aluli el- tartottak száma szerint Budapest	152
14. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása a 15 éven aluli el- tartottak száma szerint Vidéki városok	153

15. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása a 15 éven aluli el- tartottak száma szerint	
	Községek	153
16. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása a 15 éven aluli el- tartottak száma szerint	
	Országos	154
17. sz. tábla:	A megfigyelték számának százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Budapest	154
18. sz. tábla:	A megfigyelték százalékos megoszlása osztálytípusok szerint	
	Vidéki városok	155
19. sz. tábla:	A megfigyelték számának százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Községek	156
20. sz. tábla:	A megfigyelték számának százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Országos	157
21. sz. tábla:	A családok számának százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Budapest	158
22. sz. tábla:	A családok számának százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Vidéki városok	159
23. sz. tábla:	A családok számának megoszlása családtípusok szerint	
	Községek	160
24. sz. tábla:	A családok számának százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Országos	161
25. sz. tábla:	A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Budapesti iparvidék	162
26. sz. tábla:	A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Dél-Dunántúl	162
27. sz. tábla:	A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Északi régió	163
28. sz. tábla:	A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Alföld	163
29. sz. tábla:	A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint	
	Keleti régió	164

		131
30. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint	
	Budapesti iparvidék	164
31. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint	
	Dél-Dunántúl	165
32. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint	
	Északi régió	166
33. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint	
	Alföld	167
34. sz. tábla:	A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint	
	Keleti régió	168
35. sz. tábla:	A lakások számának százalékos megoszlása a lakók száma szerint	
	Összesen	169
36. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Budapesten	169
37. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Vidéki városok	170
38. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Községek	170
39. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Összesen	171
40. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Budapesti iparvidék	171
41. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Dél-Dunántúl	172
42. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Északi régió	172
43. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Alföld	173
44. sz. tábla:	A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint	
	Keleti régió	173
45. sz. tábla:	100 keresőre jutó eltartottak száma	174

46. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint Budapesten	174
47. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint Vidéki városok	175
48. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint Községek	176
49. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint Összesen	177
50. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint Budapesten	178
51. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint Vidéki városok	179
52. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint Községek	180
53. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint Összesen	181
54. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban Budapesten	182
55. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban Vidéki városokban	183
56. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban Községek	184

57. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban Országos	185
58. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban Budapest	186
59. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján végzett csoportokban Vidéki városok	187
60. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban Községek	188
61. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban Országosan	189
62. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Budapest	190
63. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Vidéki városok	191
64. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Községek	192
65. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Országosan	193
66. sz. tábla:	A budapesti iparvidék cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint	194

67. sz. tábla:	A dunántúli cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint	194
68. sz. tábla:	Az északi régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportja szerint	195
69. sz. tábla:	Az alföldi cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint	195
70. sz. tábla:	A keleti régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint	196
71. sz. tábla:	A budapesti parvidék cigány népességének százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint	196
72. sz. tábla:	A Dél-Dunántúl cigány népességének százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint	197
73. sz. tábla:	Az északi régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint	197
74. sz. tábla:	Az Alföld cigány népességének százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint	198
75. sz. tábla:	A keleti régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint	198
76. sz. tábla:	A budapesti iparvidék cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban	199
77. sz. tábla:	A Dél-Dunántúl cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban	199
78. sz. tábla:	Az északi régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban	200
79. sz. tábla:	Az alföldi cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban	200
80. sz. tábla:	A keleti régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban	201

81. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban Budapesti iparvidék	202
82. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban Dunántúl	203
83. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban Északi régió	204
84. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban Alföld	205
85. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban Keleti régió	206
86. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Budapesti iparvidék	207
87. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Dunántúl	208
88. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Északi régió	209
89. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Alföld	210
90. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban Keleti régió	211

91. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint Budapest	212
92. sz. tábla:	Vidéki városok	212
93. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint Községek	213
94. sz. tábla:	Országos	213
95–98. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a település jellege szerint Budapest	214
	Vidéki városok	214
	Községek	214
	Országos	214
99–101. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint Budapesti iparvidék	215
	Dunántúl	215
	Észak	215
101–103. sz. tábla:	A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint Északi régió	216
	Alföld	216
	Kelet	216
104–106. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a település jellege szerint Dunántúl	217
	Észak	217
107–108. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a település jellege szerint Alföld	218
	Kelet	218
109–111. sz. tábla:	A cigány lakóépületek alapozása és falazata Százalékos megoszlás Budapest	219
	Vidéki városok	219
	Vidék (Községek)	219
112–114. sz. tábla:	A cigány lakóépületek alapozása és falazata Százalékos megoszlása Összesen	220
	Budapesti iparvidék	220
	Dél-Dunántúl	220

115–117. sz. tábla: A cigány lakóépületek alapozása és falazata	
Százalékos megoszlás	
Észak	221
Alföld	221
Kelet	221
118–120. sz. tábla: Villannyal való ellátottság	
Százalékos megoszlás	
Budapest	222
Vidéki városok	222
Községek	222
121–123. sz. tábla: Villannyal való ellátottság	
Százalékos megoszlás	
Összesen	223
Budapesti iparvidék	223
Dél-Dunántúl	223
121–123/a. tábla: Villannyal való ellátottság	
Százalékos megoszlás	
Országos	224
Budapesti iparvidék	224
Dunántúl	224
124–125. sz. tábla: Villannyal való ellátottság	
Százalékos megoszlás	
Északi régió	225
Alföld	225
Keleti régió	225
124–125/a. tábla: Villannyal való ellátottság	
Százalékos megoszlás	
Északi régió	226
Alföld	226
Keleti régió	226
126–127. sz. tábla: A lakóépületek vízzel való ellátottsága	
Százalékos megoszlás	
Budapest	227
Vidéki városok	227
128–131. sz. tábla: A lakóépületek vízzel való ellátottsága	
Százalékos megoszlás	
Községek	228
Összesen	228
Budapesti iparvidék	228
Dél-Dunántúl	228

132–134. sz. tábla:	A lakóépületek vízzel való ellátottsága	
	Százalékos megoszlás	
	Északi régió	229
	Alföld	229
	Keleti régió	229
135–137. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása tetőfedésük szerint	
	Budapesti iparvidék	230
	Dunántúl	230
	Alföld	230
138–140. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása tetőfedésük szerint	
	Északi régió	231
	Keleti régió	231
	Összesen	231
141–143. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása fekvésük szerint	
	Budapesti iparvidék	232
	Dunántúl	232
	Északi régió	232
144–146. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása fekvésük szerint	
	Alföld	233
	Keleti régió	233
	Összesen	233
147–149. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása az épület tulajdona szerint	
	Budapesti iparvidék	234
	Dunántúl	234
	Északi régió	234
150–152. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása az épület tulajdona szerint	
	Alföld	235
	Keleti régió	235
	Országos	235
153. sz. tábla:	A budapesti iparvidék cigány lakásainak százalékos megoszlása az egy szobában lakó családok száma szerint	236
154. sz. tábla:	Dunántúl cigány lakásainak százalékos megoszlása az egy szobában lakó családok száma szerint	237
155. sz. tábla:	Az északi régió cigány lakásainak százalékos megoszlása az egy szobában lakó családok száma szerint	238
156. sz. tábla:	Az Alföld cigány lakásainak százalékos megoszlása az egy szobában lakó családok száma szerint	239

157. sz. tábla:	A keleti régió cigány lakásainak százalékos megoszlása az egy szobában lakó családok száma szerint	240
158. sz. tábla:	Országos viszonylatban a cigány lakások százalékos megoszlása az egy szobában lakó családok száma szerint	241
159. sz. tábla:	A budapesti iparvidék cigány népességének százalékos megoszlása az egy lakásban lakó személyek száma szerint	242
160. sz. tábla:	A Dunántúl cigány népességének százalékos megoszlása az egy lakásban lakó személyek száma szerint	242
161. sz. tábla:	Az északi régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy lakásban lakó személyek száma szerint	243
162. sz. tábla:	Az Alföld cigány népességének százalékos megoszlása az egy lakásban lakó személyek száma szerint	243
163. sz. tábla:	A keleti régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy lakásban lakó személyek száma szerint	244
164. sz. tábla:	Országos viszonylatban a cigány népesség százalékos megoszlása az egy lakásban lakó személyek száma szerint	244
165–167. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakószobák padozata alapján	
	Budapesti iparvidék	245
	Dunántúl	245
	Északi régió	245
168–170. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakószobák padozata alapján	
	Alföld	246
	Keleti régió	246
	Országos	246
171–173. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása ivóvíz szerint	
	Budapesti iparvidék	247
	Dunántúl	247
	Északi régió	247
174–176. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása ivóvíz szerint	
	Alföld	248
	Keleti régió	248
	Országos	248

177–179. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása az árnyékszék jellege szerint	
Dunántúl	249
Északi régió	249
Budapest iparvidék	249
180–182. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása az árnyékszék jellege szerint	
Alföld	250
Keleti régió	250
Országos	250
183–185. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása a szennyvíz elvezetése szerint	
Budapesti iparvidék	251
Dunántúl	251
Északi régió	251
186–188. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása a szennyvíz elvezetése szerint	
Alföld	252
Keleti régió	252
Országos	252
189–191. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása az egy helysége jutó személyek száma szerint	
Budapesti iparvidék	253
Dunántúl	253
Északi régió	253
192–194. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása az egy helysége jutó személyek száma szerint	
Alföld	254
Keleti régió	254
Országos	254
195. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása az épület fekvése és elhelyezkedése szempontjából
Budapesti iparvidék	255
196. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása az épület fekvése és elhelyezkedése szempontjából
Dunántúl	255
197. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása az épület fekvése és elhelyezkedése szempontjából
Északi régió	256
198–200. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása az épület fekvése és elhelyezkedése szempontjából	
Alföld	257
Keleti régió	257
Országos	257

201. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz való jutás módja szerint Budapesti iparvidék	258
202. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz való jutás módja szerint Dunántúl	258
203. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint Alföld	259
204. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint Északi régió	259
205. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint Keleti régió	260
206. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint Országos	260
207/1. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint a lakások fekvése alapján képzett csoportokban Budapesti iparvidék	261
207/2. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint a lakások fekvése alapján képzett csoportokban Dunántúl	261
207/3. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint a lakások fekvése alapján képzett csoportokban Északi régió	262
207/4. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint a lakások fekvése alapján képzett csoportokban Alföld	262
207/5–6. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint a lakások fekvése alapján képzett csoportokban Keleti régió	263
	Országos	263
208–213. sz. tábla:	A cigány lakások százalékos megoszlása a rádiótulajdon szerint Budapest iparvidék	264
	Dunántúl	264

Északi régió	264
Alföld	264
Keleti régió	264
Országos	264

214–219. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása a táskarádió tulajdona szerint

Budapesti iparvidék	265
Dunántúl	265
Északi régió	265
Keleti régió	265
Alföld	265
Országos	265

220–225. sz. tábla: A cigány lakások százalékos megoszlása a televízió tulajdona szerint

Budapesti iparvidék	266
Dunántúl	266
Északi régió	266
Alföld	266
Keleti régió	266
Országos	266

226–231. sz. tábla: A cigány lakosság százalékos megoszlása a kerékpár tulajdona szerint

Budapesti iparvidék	267
Dunántúl	267
Északi régió	267
Alföld	267
Keleti régió	267
Országos	267

232–237. sz. tábla: A cigány lakosság százalékos megoszlása a motor tulajdona szerint

Budapesti iparvidék	268
Dunántúl	268
Északi régió	268
Alföld	268
Keleti régió	268
Országosan	268

238–243. sz. tábla: A cigány lakosság százalékos megoszlása az autó tulajdona szerint

Budapesti iparvidék	269
Dunántúl	269
Északi régió	269
Alföld	269
Keleti régió	269
Országosan	269

244–249. sz. tábla: A cigány lakosság százalékos megoszlása a mosógép tulajdona szerint

Budapesti iparvidék	270
Dunántúl	270

	Északi régió	270
	Alföld	270
	Keleti régió	270
	Országosan	270
250–255. sz. tábla:	A cigány lakosság százalékos megoszlása a centrifuga tulajdon szerint	
	Budapesti iparvidék	271
	Dunántúl	271
	Északi régió	271
	Alföld	271
	Keleti régió	271
	Országosan	271
256–261. sz. tábla:	A cigány lakosság százalékos megoszlása a varrógép tulajdon szerint	
	Budapesti iparvidék	272
	Északi régió	272
	Alföld	272
	Keleti régió	272
	Dunántúl	272
	Országosan	272
262–267. sz. tábla:	A cigány lakosság százalékos megoszlása a hűtőszekrény tulajdona szerint	
	Budapesti iparvidék	273
	Dunántúl	273
	Északi régió	273
	Alföld	273
	Keleti régió	273
	Országosan	273
268–271. sz. tábla:	Az analfabéták százalékos aránya a felnőtt cigányok körében	
	Budapest	274
	Vidéki városok	274
	Községek	274
	Országosan	274
272. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint	
	Budapest	275
273. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint	
	Városok	276
274. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint	
	Községek	277

275. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint Országosan	278
276. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint Budapesti iparvidék	279
277. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint Északi régió	280
278. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint Dunántúl	281
279. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint Alföld	282
280. sz. tábla:	A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint Keleti régió	283
281. sz. tábla:	Munkaképes férfiak átlagos száma lakásonként	284
282. sz. tábla:	Munkaképes nők átlagos száma lakásonként	284
283. sz. tábla:	Munkaképtelenek száma lakásonként	284
284. sz. tábla:	A munkaképes korú cigány férfiak megoszlása gazdasági aktivitás szerint Községek	285
285. sz. tábla:	Országos	285
286. sz. tábla:	A munkaképes nők százalékos megoszlása munkaviszonyuk szerint Budapest	286
287. sz. tábla:	A munkaképes nők százalékos megoszlása munkaviszonyuk szerint Vidéki városok	286
288. sz. tábla:	Községek	286
289. sz. tábla:	A munkaképes nők százalékos megoszlása munkaviszonyuk szerint Összesen	286

290. sz. tábla:	A családfők százalékos megoszlása a foglalkozás minősége szerint Közégek	287
291. sz. tábla:	Országos	287
292. sz. tábla:	A munkaképes korú cigány férfiak megoszlása gazdasági aktivitás szerint Budapest	288
293. sz. tábla:	Vidéki városok	288
294. sz. tábla:	Az egyes régiók cigány férfiainak százalékos megoszlása munkaviszonyuk szerint	288
295. sz. tábla:	Az egyes régiók cigány nőinek százalékos megoszlása munkaviszonyuk szerint	289
296. sz. tábla:	A családfők százalékos megoszlása a foglalkozás minősége szerint Budapest	289
297. sz. tábla:	Vidéki városok	289
298. sz. tábla:	A családfők százalékos megoszlása a foglalkozás minősége szerint Budapest iparvidék	290
299. sz. tábla:	Dunántúl	290
300. sz. tábla:	A családfők százalékos megoszlása a foglalkozás minősége szerint Északi régió	291
301. sz. tábla:	Alföldi régió	291

1. tábla

Átlagos családnagyság

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
Budapest	3,69	4,37	–	3,83
vidéki városok	4,25	4,11	3,29	4,24
község	4,64	4,88	4,02	4,65
összesen	4,48	4,73	3,96	4,52

2. tábla

Az egy lakásban lakók átlagos száma

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
Budapest	4,48	5,95	–	4,80
vidéki városok	5,52	5,46	3,71	5,47
község	5,59	6,44	5,00	5,72
összesen	5,47	6,27	4,91	5,60

3. tábla

A cigánycsaládok százalékos megoszlása családnagyság szerint
Budapesten

	magyar cigányok	oláh	cigányok összesen
egytagú	1,7	5,9	2,6
kéttagú	26,5	29,4	27,2
háromtagú	26,5	11,8	23,2
négytagú	25,6	23,5	25,2
öttagú	6,8	8,9	7,3
hattagú	6,0	2,9	5,3
héttagú	5,1	5,9	5,3
nyolctagú	0,9	2,9	1,3
kilenctagú	0,9	5,9	2,0
tíz- és többtagú	–	2,9	0,6
összesen	100,0	100,0	100,0

4. tábla

**A cigánycsaládok százalékos megoszlása családnagyság szerint a
Vidéki városokban**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok összesen
egytagú	0,5	4,6	–	1,2
kéttagú	23,4	32,6	11,2	23,9
háromtagú	24,6	16,3	44,4	23,5
négytagú	18,3	18,5	44,4	19,4
öttagú	19,9	9,3	–	17,0
hattagú	3,1	7,0	–	3,6
héttagú	3,1	4,7	–	3,2
nyolctagú	4,2	7,0	–	4,5
kilenctagú	1,6	–	–	2,4
tíztagú	0,8	–	–	0,9
tíznel többtagú	0,5	–	–	0,4
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

5. tábla

**A cigánycsaládok százalékos megoszlása családnagyság szerint a
Községekben**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok összesen
egytagú	3,3	0,8	2,2	3,7
kéttagú	15,6	10,7	28,5	15,7
háromtagú	20,2	24,3	19,0	20,6
négytagú	19,8	26,2	18,2	20,7
öttagú	15,3	14,1	17,5	15,1
hattagú	10,9	9,1	5,9	9,8
héttagú	6,5	6,1	0,7	5,7
nyolctagú	3,0	3,8	5,1	3,4
kilenctagú	3,1	3,8	2,2	3,2
tíztagú	1,3	1,1	0,7	1,4
tíznel többtagú	1,0	–	–	0,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

6. tábla

A cigánycsaládok országos megoszlása családnagyság szerint

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt	összes magyar háztartás
egytagú	2,7	1,8	2,1	3,2	13,8
kéttagú	17,8	15,3	27,4	17,8	26,3
háromtagú	21,5	22,1	20,5	21,2	24,1
négytagú	20,2	25,0	19,8	20,8	19,4
öttagú	15,2	12,9	16,4	14,6	9,8
hattagú	9,1	8,2	5,5	8,5	—
héttagú	5,8	5,9	0,7	5,3	—
nyolctagú	3,0	4,1	4,8	3,4	6,6
kilenctagú	2,7	3,5	2,1	3,0	—
tíztagú	1,2	1,2	0,7	1,6	—
tíznel több tagú	0,8	—	—	0,6	—
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

7. tábla

A családok százalékos megoszlása családnagyság szerint a magyar lakosság különböző csoportjai körében

	1	2	3	4	5	6 és több	összesen
	tagú háztartások						
Összes magyar háztartás	13,8	26,3	24,1	19,4	9,8	6,6	100
Aktív háztartásfővel rendelkező összes magyar háztartás	8,1	21,7	26,8	23,4	12,0	8,0	100
Összes magyar alacsony- jövedelmű háztartás	39,3	30,9	7,3	6,5	5,6	10,4	100
Összes magyar aktív keresővel rendelkező alacsonyjövedelmű háztartás	14,5	18,8	14,0	17,4	21,5	13,8	100
Összes cigány háztartás	3,2	17,9	21,2	20,9	14,7	22,1	100
román cigány	2,1	27,4	20,5	19,9	16,4	13,7	100
magyar cigány	2,7	17,8	21,5	20,2	15,2	22,6	100
oláh cigány	1,8	15,3	22,1	25,0	12,9	22,9	100

A megfigyelték számának százalékos megoszlása családjuk
taglétszáma szerint
Budapest

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
egytágú	0,5	1,5	—	0,9
kéttágú	15,3	14,6	—	15,1
háromtagú	20,2	9,2	—	17,3
négytagú	29,2	26,2	—	28,4
öttagú	10,9	10,8	—	10,9
hattágú	9,6	4,6	—	8,3
héttagú	9,6	5,4	—	8,5
nyolctágú	2,2	6,2	—	3,2
kilenctágú	2,5	13,8	—	5,4
tíztagú	—	7,7	—	2,0
összesen	100,0	100,0	—	100,0

A megfigyelték százalékos megoszlása családjuk
taglétszáma szerint
Vidéki városok

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
egytágú	0,1	1,3	—	0,4
kéttágú	11,4	17,9	6,7	12,0
háromtagú	19,1	13,9	40,0	18,4
négytagú	18,9	20,5	53,3	20,3
öttagú	23,1	9,3	—	19,4
hattágú	5,1	11,9	—	6,0
héttagú	5,2	9,3	—	5,7
nyolctágú	8,7	15,9	—	9,3
kilenctágú	3,9	—	—	5,1
tíztagú	2,9	—	—	2,2
tíznel több tagú	1,6	—	—	1,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

10. tábla

**A megfigyelték százalékos megoszlása családjuk taglétszáma szerint
Községek**

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
egytagú	1,0	0,7	0,7	9,1	0,9
kéttagú	7,3	5,2	17,0	—	7,7
háromtagú	14,7	16,7	15,5	—	15,1
négytagú	18,5	20,7	19,9	—	18,8
öttagú	17,6	16,6	19,9	—	17,5
hattagú	15,6	13,6	10,4	—	14,6
héttagú	8,5	9,8	1,6	—	8,1
nyolctagú	5,9	7,7	8,8	—	6,7
kilenctagú	6,1	6,1	4,0	—	6,1
tíztagú	1,9	2,9	2,2	90,9	2,5
tíznel több tagú	2,9	—	—	—	2,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	3.481	1.058	452	11	5.006

11. tábla

**A megfigyelték százalékos megoszlása családjuk taglétszáma szerint
Országos**

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
egytagú	0,8	0,8	0,6	6,7	0,8
kéttagú	8,6	7,6	16,4	—	8,9
háromtagú	15,9	15,6	17,0	—	15,7
négytagú	19,4	21,3	22,0	26,7	19,9
öttagú	17,9	15,2	18,6	—	17,3
hattagú	13,5	12,5	9,8	—	12,8
héttagú	8,1	9,3	1,5	—	7,8
nyolctagú	6,0	8,5	8,3	—	6,8
kilenctagú	5,5	6,2	3,7	—	5,9
tíztagú	1,8	3,0	2,1	66,6	2,4
tíznel több tagú	2,5	—	—	—	1,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	4.559	1.339	482	15	6.395

A népesség százalékos megoszlása családlétszám szerint

	1	2	3	4	5	6 és több	összesen
	tagú háztartások						
Összes magyar családban élők	4,4	17,0	23,3	25,1	15,9	14,3	100
Alacsonyjövedelmű családokban élők	13,5	19,2	15,7	11,4	11,8	28,4	100
Összes cigány családban élők	0,8	8,6	15,9	19,5	17,9	37,3	100
Román cigány családokban élők	0,6	16,4	17,0	22,0	18,7	25,3	100
Magyar cigány családokban élők	0,8	8,6	15,9	19,5	17,9	37,3	100
Oláh cigány családokban élők	0,8	7,6	15,6	21,2	15,2	39,6	100

A családok népességének százalékos megoszlása a 15 éven aluli eltartottak száma szerint
Budapest

	magyar cigányok	oláh cigányok	cigányok együtt
Nincs 15 éven aluli	20,7	6,2	17,0
1 15 éven aluli	21,5	33,8	24,7
2 15 éven aluli	20,2	17,7	19,5
3 15 éven aluli	20,7	23,9	21,5
4 15 éven aluli	9,3	11,5	9,9
5 15 éven aluli	5,4	–	4,0
6 15 éven aluli	2,2	6,9	3,4
Összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	367	130	497

14. tábla

**A családok népességének százalékos megoszlása a 15 éven aluli eltartottak száma szerint
Vidéki városok**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
Nincs 15 éven aluli	11,2	11,3	6,7	10,8
1 15 éven aluli	15,6	25,8	46,7	17,8
2 15 éven aluli	17,8	9,9	26,6	16,7
3 15 éven aluli	16,5	13,9	20,0	15,8
4 15 éven aluli	13,6	17,2	–	13,5
5 15 éven aluli	7,8	16,6	–	9,9
6 15 éven aluli	5,1	5,3	–	4,8
7 15 éven aluli	6,2	–	–	5,8
8 15 éven aluli	3,0	–	–	2,4
9 15 éven aluli	3,2	–	–	2,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	711	151	30	892

15. tábla

**A családok népességének százalékos megoszlása a 15 éven aluli eltartottak száma szerint
Községek**

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
Nincs 15 éven aluli	10,0	10,3	11,3	9,1	10,2
1 15 éven aluli	13,6	11,6	20,8	–	13,7
2 15 éven aluli	18,5	15,5	26,8	–	18,5
3 15 éven aluli	16,3	17,7	15,0	–	16,3
4 15 éven aluli	14,4	16,1	17,7	90,9	15,2
5 15 éven aluli	11,0	12,0	2,0	–	10,4
6 15 éven aluli	8,9	8,8	1,8	–	8,1
7 15 éven aluli	4,5	6,0	4,6	–	4,7
8 15 éven aluli	2,5	1,0	–	–	2,2
9 15 éven aluli	0,3	1,0	–	–	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	3.481	1.058	452	15	5.006

**A családok népességének százalékos megoszlása a 15 éven aluli eltartottak száma szerint
Országos**

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
Nincs 15 éven aluli	11,1	10,0	11,0	6,7	10,7
1 15 éven aluli	14,5	15,4	22,3	—	15,4
2 15 éven aluli	18,4	15,1	26,7	26,6	18,1
3 15 éven aluli	16,7	17,8	15,4	—	16,7
4 15 éven aluli	13,9	15,8	16,6	66,7	14,6
5 15 éven aluli	10,1	11,4	1,9	—	9,8
6 15 éven aluli	7,8	8,2	1,7	—	7,3
7 15 éven aluli	4,4	4,7	4,4	—	4,5
8 15 éven aluli	2,4	0,8	—	—	2,0
9 15 éven aluli	0,7	0,8	—	—	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	4.559	1.339	482	15	6.395

17. tábla

**A megfigyelték számának százalékos megoszlása családtípusok szerint
Budapest**

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
Egy nemzedékes			
egy családos	5,7	3,1	5,0
két családos	—	1,5	0,4
három családos	0,8	—	0,6
négy családos	—	—	—
Két nemzedékes			
egy családos	55,0	40,8	51,4
két családos	1,4	13,8	4,6
három családos	—	—	—
négy családos	—	—	—
Három nemzedékes			
egy családos	—	5,4	1,4
két családos	21,8	30,0	23,9
három családos	13,1	5,4	11,1
négy családos	2,2	—	1,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	367	130	497

**A megfigyelték számának százalékos megoszlása családtípusok szerint
Vidéki városok**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
Egynemzedékes családok				
egy családos	5,1	6,0	6,7	5,2
két családos	0,4	—	—	0,3
három családos	—	—	—	—
négy családos	—	—	—	—
Kétnemzedékes családok				
egy családos	48,6	44,4	60,0	48,5
két családos	6,2	11,9	20,0	7,5
három családos	0,7	10,6	—	2,4
négy családos	—	—	—	—
Háromnemzedékes családok				
egy családos	3,0	4,6	13,3	3,6
két családos	22,5	12,6	—	20,6
három családos	5,4	9,9	—	5,8
négy családos	5,4	—	—	4,1
egyéb	2,7	—	—	2,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	689	151	30	892

A megfigyelték számának százalékos megoszlása családtípusok szerint
Községek

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
Egy nemzedékes					
egy családos	4,3	2,0	4,2	9,1	3,8
két családos	0,3	—	0,4	—	0,2
három családos	—	—	—	—	—
négy családos	—	—	—	—	—
Két nemzedékes					
egy családos	58,7	52,6	50,0	90,9	56,9
két családos	7,8	5,7	16,6	—	8,3
három családos	0,8	1,5	—	—	0,8
négy családos	0,1	—	1,1	—	0,2
Három nemzedékes					
egy családos	1,1	0,8	0,7	—	1,0
két családos	18,3	22,8	22,2	—	19,4
három családos	7,0	10,3	2,5	—	7,2
négy családos	1,6	4,3	2,5	—	2,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	3.481	1.058	452	11	5.006

A megfigyelték számának százalékos megoszlása családtípusok szerint
Országos

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
Egy nemzedékes					
egy családos	4,5	2,5	4,4	6,7	4,1
két családos	0,3	0,1	0,4	—	0,3
három családos	0,1	—	—	—	—
négy családos	—	—	—	—	—
Két nemzedékes					
egy családos	55,1	50,6	50,7	93,3	55,3
két családos	7,0	7,2	16,8	—	7,9
három családos	0,7	2,4	—	—	1,0
négy családos	0,1	—	1,0	—	0,2
Három nemzedékes					
egy családos	1,3	1,6	1,5	—	1,4
két családos	19,4	22,4	20,7	—	22,8
három családos	7,3	9,8	2,3	—	5,5
négy családos	2,2	3,4	2,3	—	2,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	4.559	1.339	482	15	6.395

**A családok számának százalékos megoszlása családtípusok szerint
Budapest**

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
Egy nemzedékes			
egy család	10,2	5,9	9,2
két család	–	5,9	1,3
három család	2,5	–	2,0
négy család	–	–	–
Két nemzedékes			
egy család	38,1	23,5	34,9
két család	3,4	17,6	6,6
három család	–	–	–
négy család	–	–	–
Három nemzedékes			
egy család	–	2,9	0,7
két család	27,1	35,3	28,9
három család	15,3	8,9	13,8
négy család	3,4	–	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

**A családok számának százalékos megoszlása családípusok szerint
Vidéki városok**

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
Egy nemzedékes					
egy családos	9,3	9,3	11,1	—	9,2
két családos	1,0	—	—	—	0,8
három családos	—	—	—	—	—
négy családos	—	—	—	—	—
Két nemzedékes					
egy családos	33,2	27,9	55,6	100,0	33,3
két családos	14,0	18,6	22,2	—	15,0
három családos	1,6	14,0	—	—	—
négy családos	—	—	—	—	—
Három nemzedékes					
egy családos	2,1	2,2	11,1	—	2,4
két családos	23,8	14,0	—	—	21,7
három családos	6,2	14,0	—	—	7,2
négy családos	8,8	—	—	—	6,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

**A családok számának százalékos megoszlása családtípusok szerint
Községek**

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
Egy nemzedékes					
egy családos	8,3	4,2	8,7	50,0	7,5
két családos	0,8	–	1,4	–	0,5
három családos	–	–	–	–	–
négy családos	–	–	–	–	–
Két nemzedékes					
egy családos	42,7	38,1	34,4	50,0	41,0
két családos	12,3	6,9	17,4	–	11,7
három családos	1,5	3,5	–	–	1,5
négy családos	0,5	–	2,9	–	0,5
Három nemzedékes					
egy családos	0,7	0,4	0,7	–	0,6
két családos	22,7	25,4	26,9	–	23,5
három családos	9,2	13,8	4,3	–	9,5
négy családos	2,7	7,7	2,9	–	3,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A családok számának százalékos megoszlása családtípusok szerint
Országos

	magyar	oláh cigányok	román	egyéb	cigányok együtt
Egy nemzedékes					
egy családos	8,6	5,0	8,8	33,3	8,0
két családos	0,6	0,6	1,4	—	0,6
három családos	0,3	—	—	—	0,1
négy családos	—	—	—	—	—
Két nemzedékes					
egy családos	40,6	35,3	36,1	66,7	39,2
két családos	11,0	9,5	17,7	—	11,2
három családos	1,3	4,5	—	—	1,7
négy családos	0,3	—	2,7	—	0,5
Három nemzedékes					
egy családos	0,8	0,9	1,4	—	0,9
két családos	23,9	24,9	25,1	—	24,1
három családos	9,2	13,4	4,1	—	9,6
négy családos	3,7	5,9	2,7	—	4,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

**A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint
Budapesti iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	összes
I. Egy nemzedékes családok			
Egy családos családok	8,2	8,1	8,2
Két családos családok	0,0	2,7	0,6
Három családos családok	1,3	0,0	0,9
II. Két nemzedékes családok			
Egy családos családok	46,6	33,8	43,9
Két családos családok	9,5	13,5	10,1
Három családos családok	1,3	0,0	0,9
III. Három nemzedékes családok			
Egy családos családok	0,9	2,7	1,3
Két családos családok	19,8	21,6	20,8
Három családos családok	9,2	12,2	9,5
Négy családos családok	3,4	5,4	3,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

**A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint
Dél-Dunántúl**

	magyar	oláh	román	összes
		cigányok		
I. Egy nemzedékes családok				
1. Egy családos családok	11,0	6,0	10,0	9,7
2. Két családos családok	1,2	0,0	1,7	1,1
3. Három családos családok	0,0	0,0	0,0	0,0
II. Két nemzedékes családok				
1. Egy családos családok	46,5	31,3	34,2	39,9
2. Két családos családok	13,5	6,0	16,7	12,2
3. Három családos családok	0,0	4,5	0,0	0,8
4. Négy családos családok	0,0	0,0	3,3	1,1
III. Három nemzedékes családok				
1. Egy családos családok	1,7	0,0	1,7	1,4
2. Két családos családok	17,4	20,9	16,7	17,7
3. Három családos családok	8,7	13,4	5,8	8,3
4. Négy családos családok	0,0	17,9	3,3	4,4
- Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

27. tábla

A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint
Eszaki régió

	magyar	oláh cigányok	összes
I. Egy nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	6,2	1,6	5,2
2. Két családos családok	0,8	0,0	0,6
II. Két nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	37,1	50,0	39,9
2. Két családos családok	13,1	6,5	12,3
3. Három családos családok	1,2	4,8	1,8
III. Három nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	0,0	1,6	0,3
2. Két családos családok	21,6	25,8	22,1
3. Három családos családok	15,1	9,7	13,8
Egyéb	5,1	–	4,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

28. tábla

A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint
Alföld

	magyar	oláh cigányok	összes
I. Egy nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	11,5	1,8	9,4
2. Két családos családok	1,8	0,0	1,3
II. Két nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	34,4	19,6	31,9
2. Két családos családok	13,2	17,9	16,4
3. Három családos családok	0,0	5,4	1,0
III. Három nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	0,0	0,0	0,0
2. Két családos családok	19,4	32,1	22,8
3. Három családos családok	7,9	16,1	9,1
4. Négy családos családok	8,8	7,1	8,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

**A családok százalékos megoszlása családtípusok szerint
Keleti régió**

	magyar	oláh cigányok	összes
I. Egy nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	7,8	5,3	7,4
II. Két nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	40,3	39,5	40,2
2. Két családos családok	8,9	5,3	8,1
3. Három családos családok	3,1	7,8	4,7
4. Négy családos családok	1,4	0,0	1,1
III. Három nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	1,7	0,0	1,3
2. Két családos családok	25,9	26,3	25,3
3. Három családos családok	5,1	15,8	7,3
4. Négy családos családok	5,8	0,0	4,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

**A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint
Budapesti iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	összes
I. Egy nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	4,7	4,1	4,6
2. Két családos családok	0,0	0,7	0,2
3. Három családos családok	0,3	0,0	0,2
II. Két nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	64,5	51,5	61,2
2. Két családos családok	4,9	9,2	5,8
3. Három családos családok	1,3	0,0	0,9
III. Három nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	2,0	5,1	2,6
2. Két családos családok	13,9	18,1	15,9
3. Három családos családok	6,2	8,2	6,4
4. Négy családos családok	2,2	3,1	2,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	870	293	1.212*

*Megjegyzés: román cigányokkal együtt.

31. tábla

**A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint
Dél-Dunántúl**

	magyar	oláh cigányok	román	összes
I. Egy nemzedékes családok				
1. Egy családos családok	5,0	3,1	5,1	4,6
2. Két családos családok	0,3	0,0	0,5	0,3
II. Két nemzedékes családok				
1. Egy családos családok	52,9	54,5	59,3	55,9
2. Két családos családok	6,9	3,9	17,0	9,1
3. Három családos családok	0,0	2,3	0,0	0,5
III. Három nemzedékes családok				
1. Egy családos családok	2,4	0,0	1,9	1,7
2. Két családos családok	14,0	21,6	13,2	17,9
3. Három családos családok	7,7	11,6	3,0	7,0
4. Négy családos családok	10,8	3,0	0,0	3,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	641	259	370	1.280*

*Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

**A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint
Északi régió**

	magyar	oláh cigányok	összes
I. Egy nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	2,8	1,5	2,5
2. Két családos családok	0,4	0,0	0,3
II. Két nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	52,8	64,2	55,7
2. Két családos családok	8,2	3,1	7,8
3. Három családos családok	0,5	2,7	0,9
III. Három nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	0,0	2,7	0,5
2. Két családos családok	19,8	18,5	19,0
3. Három családos családok	11,5	7,3	10,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	1.043	260	1.303⁺

*Megjegyzés: román és egyéb cigányokkal együtt.

**A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint
Alföld**

	magyar	oláh cigányok	összes
I. Egy nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	6,7	1,0	5,3
2. Két családos családok	0,9	0,0	0,7
II. Két nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	52,0	30,0	47,0
2. Két családos családok	10,0	16,5	13,5
3. Három családos családok	0,0	5,0	0,9
III. Három nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	0,0	0,0	0,0
2. Két családos családok	16,8	33,5	21,2
3. Három családos családok	6,2	9,5	6,5
4. Négy családos családok	5,4	4,5	4,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	782	200	1.031 ⁺

⁺Megjegyzés: román és egyéb cigányokkal együtt.

**A családok népességének százalékos megoszlása családlétszám szerint
Keleti régió**

	magyar	oláh cigányok	összes
I. Egy nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	4,3	1,9	3,8
II. Két nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	54,5	53,4	54,9
2. Két családos családok	6,1	5,6	5,9
3. Három családos családok	1,3	3,1	1,7
4. Négy családos családok	0,9	0,0	0,3
III. Három nemzedékes családok			
1. Egy családos családok	2,4	0,0	1,8
2. Két családos családok	22,8	23,8	22,7
3. Három családos családok	4,3	12,2	5,9
4. Négy családos családok	3,4	0,0	3,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	1.160	320	1.480 [†]

[†]Megjegyzés: román és egyéb cigányokkal együtt.

35. tábla

**A lakások számának százalékos megoszlása a lakók száma szerint
Összesen**

	magyar	oláh cigányok	román	összes
1 lakó	2,6	1,4	2,9	2,5
2 lakó	12,1	8,5	12,7	11,4
3 lakó	12,6	7,6	14,7	11,7
4 lakó	15,6	11,6	22,5	15,4
5 lakó	16,8	13,1	16,7	16,0
6 lakó	12,8	15,3	10,8	13,0
7 lakó	9,0	14,0	5,9	9,6
8 lakó	5,4	10,4	7,9	6,5
9 lakó	4,7	8,1	2,9	5,4
10 lakó	2,6	5,0	1,0	3,1
10-nél több lakó	5,8	5,0	2,0	5,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	852	222	102	1.198*

*Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

36. tábla

**A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Budapesten**

	magyar	oláh cigányok	román	összes
1 lakó	0,8	0,0	0,0	0,6
2 lakó	7,1	7,7	0,0	7,2
3 lakó	12,3	0,0	0,0	9,1
4 lakó	19,6	6,2	0,0	16,1
5 lakó	15,0	3,8	0,0	12,1
6 lakó	13,1	13,8	0,0	13,3
7 lakó	17,2	21,5	0,0	18,3
8 lakó	6,5	18,5	0,0	9,7
9 lakó	2,4	20,8	0,0	7,2
10 lakó	0,0	7,7	0,0	2,0
10-nél több lakó	6,0	0,0	0,0	4,4
Összesen	100,0	100,0	0,0	100,0
esetszám	367	130	0	497

**A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Vidéki városok**

	magyar	oláh cigányok	összes
1 lakó	0,1	1,3	0,3
2 lakó	6,4	2,6	5,6
3 lakó	5,7	2,0	5,4
4 lakó	11,6	15,9	13,9
5 lakó	21,0	9,9	17,9
6 lakó	9,6	15,6	10,8
7 lakó	8,1	18,9	9,4
8 lakó	8,1	21,2	9,9
9 lakó	9,1	6,0	10,1
10 lakó	5,9	6,6	5,6
10-nél több lakó	14,4	0,0	11,1
Összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	711	151	892 ⁺

⁺Megjegyzés: román cigányokkal együtt.

**A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Községek**

	magyar	oláh cigányok	román	összes
1 lakó	0,5	0,1	0,7	0,5
2 lakó	4,0	2,3	5,3	3,7
3 lakó	6,9	4,5	8,6	6,5
4 lakó	11,1	6,8	16,8	10,5
5 lakó	15,0	11,8	18,8	14,7
6 lakó	15,7	15,3	13,3	15,2
7 lakó	12,2	15,2	9,3	12,4
8 lakó	8,4	12,1	14,2	9,7
9 lakó	8,4	11,9	6,0	9,0
10 lakó	5,6	8,6	2,2	6,2
10-nél több lakó	12,2	11,4	4,8	11,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	3.481	1.058	452	5.006 ⁺

⁺Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

39. tábla

**A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Összesen**

	magyar	oláh cigányok	román	összes
1 lakó	0,5	0,2	0,6	0,5
2 lakó	4,6	2,8	5,4	4,2
3 lakó	7,2	3,8	9,3	6,5
4 lakó	11,9	7,8	19,1	11,4
5 lakó	15,9	10,8	17,6	14,9
6 lakó	14,6	15,2	13,7	14,4
7 lakó	12,0	16,2	8,7	12,5
8 lakó	8,2	13,9	13,3	9,8
9 lakó	8,0	12,1	5,6	9,0
10 lakó	5,1	8,2	2,1	5,8
10-nél több lakó	12,0	9,0	4,6	11,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	4.559	1.339	482	6.395 ⁺

*Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

40. tábla

**A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Budapesti iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	összes
1 lakó	0,5	0,0	0,3
2 lakó	4,8	6,8	5,3
3 lakó	10,3	2,0	8,2
4 lakó	12,4	6,8	11,2
5 lakó	13,8	6,8	12,4
6 lakó	16,6	16,4	15,8
7 lakó	13,7	21,5	15,0
8 lakó	8,3	13,7	9,9
9 lakó	7,2	15,4	10,4
10 lakó	2,3	6,8	3,3
10-nél több lakó	10,1	3,8	8,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	870	293	1.212 ⁺

*Megjegyzés: román cigányokkal együtt.

41. tábla

**A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Dél-Dunántúl**

	magyar	oláh cigányok	román	összes
1 lakó	0,9	0,0	0,8	0,7
2 lakó	6,9	3,1	6,5	5,9
3 lakó	9,0	3,5	11,4	8,4
4 lakó	11,3	6,9	20,4	12,8
5 lakó	18,1	7,7	14,9	15,2
6 lakó	14,2	18,5	14,6	15,0
7 lakó	15,4	13,3	9,5	13,1
8 lakó	8,8	12,4	10,8	10,0
9 lakó	7,1	10,4	2,4	6,3
10 lakó	3,1	7,7	2,7	4,9
10-nél több lakó	5,2	17,0	5,9	7,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	641	259	370	1.280*

*Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

42. tábla

**A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Északi-régió**

	magyar	oláh cigányok	összes
1 lakó	0,4	0,4	0,4
2 lakó	3,2	0,0	2,5
3 lakó	3,9	5,8	4,1
4 lakó	10,3	13,8	10,7
5 lakó	16,9	15,4	16,1
6 lakó	18,5	20,8	18,4
7 lakó	9,1	16,2	10,2
8 lakó	8,8	9,2	9,2
9 lakó	9,8	6,9	9,7
10 lakó	6,0	11,5	7,7
10-nél több lakó	13,1	0,0	11,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1.043	260	1.303

43. tábla
A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Alföld

	magyar	oláh cigányok	összes
1 lakó	0,8	0,0	0,7
2 lakó	5,4	1,0	4,3
3 lakó	8,2	3,0	6,7
4 lakó	14,0	10,0	13,6
5 lakó	16,8	12,5	16,5
6 lakó	11,6	6,0	10,5
7 lakó	12,7	10,5	12,2
8 lakó	11,4	24,0	14,0
9 lakó	8,2	22,5	11,3
10 lakó	3,9	5,0	3,9
10-nél több lakó	7,0	5,5	6,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	782	200	1.031 ⁺

⁺Megjegyzés: román és egyéb cigányokkal együtt.

44. tábla
A cigányok százalékos megoszlása az egy lakásban lakók száma szerint
Keleti régió

	magyar	oláh cigányok	összes
1 lakó	0,2	0,6	0,3
2 lakó	4,0	1,9	3,5
3 lakó	6,1	4,7	5,7
4 lakó	12,3	3,7	10,3
5 lakó	14,5	10,9	13,5
6 lakó	12,6	13,1	12,6
7 lakó	11,1	17,5	12,3
8 lakó	4,9	12,5	6,5
9 lakó	7,1	8,4	7,9
10 lakó	7,9	9,4	8,1
10-nél több lakó	19,3	17,3	19,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1.160	320	1.480

100 keresőre jutó eltartottak száma

	magyar	oláh cigány	román	összes	összes magyar
Budapest	121	187	000	135	53
Községek	236	259	193	236	93
Vidéki város	213	252	164	220	84
Összesen	221	250	191	224	82

46. tábla

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó
havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint
Budapesten

	magyar	oláh cigány	összes
301 alatt	2,5	18,5	6,6
301–400	1,4	36,2	10,5
401–500	10,6	10,8	10,7
501–600	8,2	3,1	6,8
601–800	10,9	8,5	10,3
801–1000	19,9	0,0	14,7
1001–1200	15,3	16,2	15,5
1201–1400	11,4	5,2	9,9
1401–1600	2,2	0,0	1,6
1601–1800	5,4	0,0	4,0
1801–2000	3,0	0,0	2,2
2000 felett	9,2	1,5	7,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	367	130	497

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó
havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint
Vidéki városok**

	magyar	oláh cigány	összes
301 alatt	17,9	21,3	19,2
301–400	12,2	24,0	13,5
401–500	7,5	24,7	11,0
501–600	9,0	6,7	8,5
601–800	15,7	2,7	13,9
801–1000	8,0	8,7	7,6
1001–1200	10,9	10,7	10,7
1201–1400	5,5	1,5	4,9
1401–1600	3,3	0,0	2,9
1601–1800	5,7	0,0	4,4
1801–2000	0,6	0,0	0,5
2000 felett	3,9	0,0	2,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	711	151	892 [†]

[†]Megjegyzés: román cigányokkal együtt.

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó
havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint
Községek**

	magyar	oláh cigány	román	összes
301 alatt	21,2	32,8	21,7	24,1
301–400	14,1	10,0	15,3	13,2
401–500	12,0	11,9	3,5	11,2
501–600	9,2	15,7	6,0	10,3
601–800	13,5	9,7	14,4	12,6
801–1000	9,0	8,7	16,4	9,5
1001–1200	6,6	2,7	4,2	5,7
1201–1400	5,7	2,6	4,9	4,9
1401–1600	3,0	1,4	3,1	2,6
1601–1800	1,2	1,8	3,3	1,5
1801–2000	1,5	0,6	1,2	1,3
2000 felett	3,0	2,1	6,0	3,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	3.481	1.058	452	5.006 ⁺

⁺Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

49. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó
havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint
Összesen**

	magyar	oláh cigány	román	összes
301 alatt	19,1	30,1	21,8	22,1
301–400	12,8	14,1	14,3	13,0
401–500	11,2	13,2	3,3	11,1
501–600	9,1	13,5	6,4	9,8
601–800	13,6	8,8	15,1	12,6
801–1000	9,8	7,8	15,4	9,6
1001–1200	8,0	4,9	4,8	7,1
1201–1400	6,1	2,7	5,4	5,3
1401–1600	3,0	1,1	3,5	2,6
1601–1800	2,2	1,4	3,1	2,1
1801–2000	1,5	0,5	1,2	1,3
2000 felett	3,6	1,9	5,7	3,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	4.559	1.339	482	6.395*

*Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó
havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint
Budapesten**

	magyar	oláh cigány	összes
301 alatt	2,5	6,9	3,6
301–400	1,6	18,5	6,0
401–500	1,6	23,0	7,0
501–600	6,5	7,7	6,8
601–800	17,4	20,0	18,1
801–1000	12,5	0,0	9,3
1001–1200	21,0	17,0	20,1
1201–1400	11,8	5,4	9,7
1401–1600	3,8	0,0	2,8
1601–1800	4,6	0,0	3,4
1801–2000	5,2	1,5	4,3
2000 felett	12,0	0,0	8,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	367	130	497

51. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre
jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint
Vidéki városok**

	magyar	oláh cigány	összes
301 alatt	10,3	19,2	11,7
301–400	3,8	7,3	4,5
401–500	4,5	14,6	7,0
501–600	4,6	10,6	5,6
601–800	10,7	7,9	9,6
801–1000	15,4	12,6	14,9
1001–1200	13,4	19,2	15,0
1201–1400	13,2	2,6	11,3
1401–1600	5,2	2,6	4,5
1601–1800	2,2	0,0	1,7
1801–2000	3,8	2,6	3,7
2000 felett	12,9	0,8	10,5
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	711	* 151	892*

*Megjegyzés: román cigányokkal együtt.

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint
Községek

	magyar	oláh cigány	román	összes
301 alatt	12,9	17,5	16,8	14,6
301–400	5,2	10,2	5,1	6,2
401–500	6,5	6,2	1,3	5,9
501–600	8,3	8,4	5,3	8,1
601–800	12,8	18,3	11,7	13,7
801–1000	13,9	8,4	15,7	12,9
1001–1200	13,1	6,6	8,0	11,3
1201–1400	8,7	7,5	10,4	8,6
1401–1600	4,9	5,2	7,1	5,1
1601–1800	3,5	2,9	6,2	3,6
1801–2000	2,1	3,0	2,2	2,3
2000 felett	8,1	5,8	10,2	7,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	3.481*	1.058	452	5.006†

*Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

53. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre
jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint**
Összesen

	magyar	oláh cigány	román	összes
301 alatt	11,7	16,7	16,6	13,3
301–400	4,7	10,7	5,4	6,0
401–500	5,8	8,7	1,2	6,1
501–600	7,6	8,6	5,4	7,6
601–800	12,9	17,3	11,0	13,5
801–1000	14,0	8,1	15,6	12,9
1001–1200	13,8	9,1	8,3	12,5
1201–1400	9,6	6,7	11,0	9,1
1401–1600	4,9	4,3	6,6	4,8
1601–1800	3,4	2,3	5,8	3,3
1801–2000	2,5	2,8	2,7	2,6
2000 felett	9,1	4,7	10,4	8,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	4.559	1.339	482	6.395 ⁺

⁺Megjegyzés: egyéb cigányokkal együtt.

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban
Budapesten

	nincs kereső	1 kereső	2 kereső	3 kereső	4 kereső	több kereső	összes kereső
300 alatt	0,0	12,5	4,8	0,0	0,0	23,5	6,6
301–400	0,0	7,3	12,7	18,1	0,0	3,9	10,5
401–500	0,0	19,8	14,3	5,7	0,0	2,0	10,7
501–600	0,0	15,6	6,3	6,7	0,0	0,0	6,8
601–800	0,0	17,7	6,9	6,7	30,4	0,0	10,3
801–1000	100,0	18,7	15,9	6,7	17,4	0,0	14,7
1001–1200	0,0	0,0	12,2	17,1	17,4	54,9	15,5
1201–1400	0,0	2,1	5,8	21,0	13,0	15,7	9,9
1401–1600	0,0	0,0	4,2	0,0	0,0	0,0	1,6
1601–1800	0,0	0,0	5,3	4,8	10,9	0,0	4,0
1801–2000	0,0	4,2	1,1	0,0	10,9	0,0	100,0
200-nél több	0,0	2,1	10,5	13,2	0,0	0,0	7,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	10	96	189	105	46	51	497

**A cigány népesség szűzlékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban
Vidéki városokban**

	nincs kereső	1 kereső	2 kereső	3 kereső	4 kereső	több kereső	összes kereső
300 alatt	0,0	22,0	11,6	11,0	27,7	33,3	19,2
301–400	0,0	18,4	11,2	6,0	9,8	17,2	13,5
401–500	0,0	11,5	22,1	0,0	0,0	0,0	11,0
501–600	0,0	10,2	6,3	8,0	17,0	0,0	8,5
601–800	100,0	15,4	12,6	13,0	11,6	14,9	13,9
801–1000	0,0	3,6	7,7	19,0	14,3	0,0	7,6
1001–1200	0,0	6,2	18,2	9,0	7,1	8,0	10,7
1201–1400	0,0	4,9	1,8	12,0	5,4	6,9	4,9
1401–1600	0,0	0,7	2,8	0,0	5,4	11,7	2,9
1601–1800	0,0	3,3	4,6	9,0	0,0	8,0	4,4
1801–2000	0,0	0,0	0,0	4,0	0,0	0,0	0,5
2000 felett	0,0	3,8	1,1	9,0	1,7	0,0	2,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	2	205	285	100	113	87	892

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban
Községek

	nincs kereső	1 kereső	2 kereső	3 kereső	4 kereső	több kereső	összes kereső
300 alatt	20,8	26,4	22,9	18,8	15,9	34,4	24,1
301–400	0,0	19,6	12,6	10,1	0,0	7,4	13,2
401–500	0,0	12,3	10,3	16,9	8,9	3,3	11,2
501–600	0,0	12,6	9,6	9,6	5,5	10,0	10,3
601–800	0,0	12,6	12,4	15,2	10,1	11,7	12,6
801–1000	0,0	4,7	9,0	11,9	29,4	10,5	9,5
1001–1200	0,0	4,1	6,5	6,2	9,2	5,5	5,7
1201–1400	0,0	3,2	6,1	4,1	8,6	5,7	4,9
1401–1600	0,0	3,1	2,3	3,2	1,4	1,6	2,6
1601–1800	0,0	0,3	1,1	0,9	6,3	4,3	1,5
1801–2000	0,0	0,1	2,2	1,6	1,2	2,9	1,2
2000 fölött	79,2	1,0	5,0	1,5	3,5	2,7	3,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	400,0
Esetszám	24	1.745	1.574	804	347	512	5.006

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai
szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban**

Országos

	nincs	1	2	3 kereső	4	több	összes
300 Ft alatt	13,9	25,1	19,7	16,1	17,0	33,4	22,1
301–400 Ft	–	18,9	12,5	10,5	2,2	8,5	13,0
401–500	–	12,5	12,3	14,1	6,1	2,8	11,1
501–600	–	12,4	8,8	9,1	7,5	7,8	9,8
601–800	5,6	13,2	11,9	14,1	12,3	11,2	12,6
801–1000	27,7	5,2	9,4	12,1	25,0	8,3	9,6
1001–1200	–	4,2	8,6	7,6	9,6	9,7	7,1
1201–1400	–	3,4	5,5	6,6	8,4	6,6	5,3
1401–1600	–	2,6	2,6	2,6	2,2	2,8	2,6
1601–1800	–	0,8	2,0	2,1	5,3	4,5	2,1
1801–2000	–	0,2	1,8	1,7	1,8	2,2	1,3
2000 Ft fölött	52,8	1,5	4,9	3,4	2,9	2,2	3,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	36	2.146	2.048	1.009	506	650	6.395

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem
nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Budapest**

	nincs	1	2	3	4	5	6	7	összes
					eltartott				
300 Ft alatt	5,1	3,8	12,7	12,7	–	14,3	–	–	6,6
301–400 Ft	–	1,9	5,5	3,6	18,8	16,7	–	37,8	10,5
401–500	2,6	5,7	–	–	22,8	35,7	–	17,8	10,7
501–600	2,6	2,9	–	12,7	–	16,7	–	20,0	6,8
601–800	–	5,7	10,9	17,3	12,9	16,6	–	–	10,3
801–1000	–	12,4	18,2	29,1	17,8	–	–	–	14,7
1001–1200	–	31,4	7,3	13,6	13,9	–	–	24,4	15,5
1201–1400	7,7	15,2	14,5	7,3	13,8	–	–	–	9,9
1401–1600	10,3	–	7,3	–	–	–	–	–	1,6
1601–1800	5,1	8,6	16,4	–	–	–	–	–	4,0
1801–2000	5,1	4,8	–	3,7	–	–	–	–	2,2
2000 fölött (Ft)	61,5	7,6	7,4	–	–	–	–	–	7,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	39	105	55	110	101	42	0	45	497

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Vidéki városok

	300 Ft alatt	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000 felett	össz- szesen	eset- szám
nincs eltartott	18,2	6,1	0,0	0,0	6,1	12,1	27,3	24,2	0,0	0,0	0,0	6,0	100,0	33
egy eltartott	7,9	5,6	–	0,0	24,7	7,9	11,2	19,1	5,7	7,9	0,0	10,2	100,0	89
két eltartott	2,4	4,9	10,6	6,5	13,8	6,5	29,3	4,9	0,0	9,8	3,2	8,1	100,0	123
három eltartott	14,4	8,0	0,0	7,2	12,0	25,6	13,6	6,4	4,8	8,0	0,0	0,0	100,0	126
négy eltartott	14,3	13,5	15,8	12,0	8,3	6,0	11,3	3,8	3,8	7,5	0,0	3,7	100,0	133
öt eltartott	11,5	16,0	34,0	15,4	10,9	5,8	0,0	0,0	6,4	0,0	0,0	0,0	100,0	156
hat eltartott	29,7	10,9	0,0	29,7	29,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	64
hét eltartott	15,7	49,0	0,0	0,0	19,5	0,0	15,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	51
nyolc eltartott	73,2	26,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	41
kilenc eltartott	31,2	34,4	0,0	0,0	34,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	32
tíz eltartott	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	11
tíznél több eltartott	66,7	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	33
összesen	19,2	13,5	11,0	8,5	13,9	7,6	10,7	4,9	2,9	4,5	0,4	2,9	100,0	892

60. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem
nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Községek**

	300 Ft alatt	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000 felett	öz- szesen	eset- szám
nincs eltartott	13,4	11,9	5,2	9,7	14,2	0,0	9,0	9,7	3,7	11,3	0,7	11,2	100,0	134
1 eltartott	21,3	6,5	4,3	3,6	7,2	8,9	12,0	9,6	6,5	8,6	3,1	9,6	100,0	418
2 eltartott	19,5	3,4	2,9	10,0	15,8	12,9	13,4	9,7	1,3	1,6	3,0	6,5	100,0	558
3 eltartott	18,5	5,2	8,1	11,5	16,8	13,0	7,3	9,3	3,0	1,8	1,3	4,2	100,0	825
4 eltartott	14,3	10,9	10,0	15,0	17,9	15,4	4,5	6,0	3,3	0,0	1,7	4,0	100,0	781
5 eltartott	23,1	21,2	13,9	9,5	11,0	8,7	4,5	3,6	2,7	0,0	1,8	0,0	100,0	728
6 eltartott	23,0	20,4	20,6	11,5	11,1	6,1	1,9	1,7	3,7	0,0	0,0	0,0	100,0	574
7 eltartott	37,7	18,6	18,4	13,6	6,7	5,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	403
8 eltartott	45,5	23,0	11,1	8,6	4,1	4,5	3,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	244
9 eltartott	30,7	22,9	22,9	0,0	15,7	7,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	140
10 eltartott	75,5	13,7	10,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	102
10-nél több eltartott	44,4	22,3	11,1	11,1	11,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	99
összesen	24,1	13,2	11,2	10,3	12,6	9,5	5,7	4,9	2,6	1,5	1,3	3,1	100,0	5006

61. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem
nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Országosan**

	300 Ft alatt	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000 felett	össz- szesen	eset- szám
nincs eltartott	12,6	8,7	3,9	6,8	10,2	1,9	10,2	11,7	4,4	8,3	1,4	19,9	100,0	206
1,eltartott	16,3	5,6	3,9	2,9	9,5	9,3	15,2	11,9	5,2	8,5	2,9	8,8	100,0	612
2 eltartott	16,2	3,8	3,9	8,7	15,1	12,2	15,6	9,2	1,5	4,1	2,9	6,8	100,0	736
3 eltartott	17,5	5,4	6,3	11,1	16,3	16,1	8,7	8,7	2,9	2,4	1,3	3,3	100,0	1061
4 eltartott	12,9	12,0	12,0	13,1	16,2	14,4	6,3	4,2	3,1	1,0	1,3	3,5	100,0	1015
5 eltartott	20,7	20,1	18,3	10,8	11,3	7,8	3,6	2,8	3,2	0,0	1,4	0,0	100,0	926
6 eltartott	23,7	19,4	18,5	13,3	13,0	5,5	1,7	1,6	3,3	0,0	0,0	0,0	100,0	638
7 eltartott	32,1	23,4	16,4	12,8	7,5	4,0	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	499
8 eltartott	49,5	23,5	9,5	7,4	3,4	3,9	2,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	285
9 eltartott	30,8	25,0	18,6	0,0	19,2	6,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	172
10 eltartott	77,9	12,4	9,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	113
10-nél több eltartott	50,0	16,7	16,7	8,3	8,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	132
összesen	22,1	13,0	11,1	9,8	12,6	9,6	7,1	5,3	2,6	2,1	1,3	3,4	100,0	6395

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Budapest**

	nincs	1	2	3 eltartott	4	5	összesen
300 Ft alatt	2,6	2,1	11,0	–	–	100,0	6,6
301–400 Ft	–	9,7	3,7	18,3	40,5	–	10,5
401–500	7,7	–	14,6	25,0	26,2	–	10,8
501–600	1,3	1,5	8,5	23,3	21,4	–	6,9
601–800	–	13,8	14,6	20,0	–	–	10,4
801–1000	–	16,4	39,0	6,7	11,9	–	14,7
1001–1200	12,8	25,1	8,6	–	–	–	15,5
1201–1400	21,8	16,4	–	–	–	–	9,9
1401–1600	5,1	2,1	–	–	–	–	1,6
1601–1800	9,0	6,7	–	–	–	–	4,0
1801–2000	9,0	–	–	6,7	–	–	2,2
2000 Ft fölött	30,7	6,2	–	–	–	–	7,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	78	195	82	60	42	6	497

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem
nagyságcsoportjai szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Vidéki városok**

	300 Ft alatt	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000 felett	öss- zesen	eset- szám
nincs eltartott	7,8	10,4	0,0	0,0	5,3	5,3	20,8	28,7	0,0	14,3	0,0	7,8	100,0	77
1 eltartott	7,9	3,5	5,7	4,0	15,9	18,5	20,7	4,0	9,3	3,4	1,8	5,3	100,0	228
2 eltartott	14,7	10,4	3,7	22,7	16,6	11,0	9,8	0,0	3,1	6,2	0,0	1,8	100,0	163
3 eltartott	24,6	8,2	27,0	9,0	14,8	3,2	6,6	6,6	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	122
4 eltartott	5,8	24,4	17,4	11,6	17,4	0,0	0,0	5,9	0,0	11,7	0,0	5,8	100,0	86
5 eltartott	17,0	45,3	37,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	53
6 eltartott	22,4	14,3	22,4	18,4	22,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	49
7 eltartott	25,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	32
8 eltartott	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	19
9 eltartott	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	10
10 eltartott	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	11
10-nél több eltartott	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	–
összesen	19,2	13,5	11,0	8,5	13,9	7,6	10,8	4,9	2,9	4,4	0,4	2,9	100,0	892

64. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem
nagyságcsoportjai szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Községek**

	300 Ft alatt	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000 felett	össz- szesen	eset- szám
nincs eltartott	9,4	7,2	1,9	6,4	8,3	4,2	11,7	9,8	11,6	14,0	4,2	11,3	100,0	265
1 eltartott	13,9	5,7	5,2	7,7	17,7	18,4	12,0	8,3	1,0	2,3	2,1	5,7	100,0	1150
2 eltartott	15,3	5,6	13,0	16,7	16,3	14,6	3,2	5,9	2,8	0,9	1,0	4,7	100,0	1041
3 eltartott	27,4	13,8	20,2	9,0	11,8	5,9	4,4	4,0	1,9	0,0	1,6	0,0	100,0	796
4 eltartott	33,7	12,2	14,6	13,8	12,8	1,8	3,9	2,2	3,2	0,0	0,0	2,0	100,0	508
5 eltartott	22,6	34,0	15,4	13,3	8,9	4,4	0,0	0,0	1,4	0,0	0,0	0,0	100,0	429
6 eltartott	21,1	41,9	3,1	12,3	9,3	3,0	0,0	0,0	9,3	0,0	0,0	0,0	100,0	227
7 eltartott	47,7	28,2	18,8	0,0	5,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	149
8 eltartott	25,7	37,1	25,8	0,0	0,0	0,0	11,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	70
9 eltartott	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	20
10 eltartott	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	44
10-nél több eltartott	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	22
összesen	24,1	13,2	11,2	10,3	12,6	9,5	5,7	4,9	2,6	1,5	1,3	3,1	100,0	5006

65. tábla

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem
nagyságcsoportjai szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Országosan

	300 Ft alatt	301– 400	401– 500	501– 600	601– 700	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000 felett	öss- zesen	eset- szám
nincs eltartott	7,9	6,5	2,8	4,5	5,3	3,7	13,7	15,6	8,3	13,1	4,3	14,3	100,0	420
1 eltartott	11,6	5,9	4,6	6,4	16,9	18,3	15,4	8,6	2,3	3,0	1,8	5,2	100,0	1573
2 eltartott	14,9	6,1	11,9	17,0	16,3	15,8	4,5	4,8	2,7	1,5	0,8	4,0	100,0	1286
3 eltartott	25,4	13,4	21,4	9,9	12,7	5,6	4,3	4,1	1,5	0,0	1,7	0,0	100,0	978
4 eltartott	27,7	15,7	15,7	14,0	12,6	2,2	3,1	2,5	2,5	1,6	0,0	2,4	100,0	636
5 eltartott	23,0	34,8	17,6	11,7	7,8	3,9	0,0	0,0	1,2	0,0	0,0	0,0	100,0	488
6 eltartott	21,4	37,0	6,5	13,4	11,6	2,5	0,0	0,0	7,6	0,0	0,0	0,0	100,0	276
7 eltartott	41,8	30,8	19,0	0,0	4,2	0,0	4,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	189
8 eltartott	41,6	29,2	20,2	0,0	0,0	0,0	9,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	89
9 eltartott	66,7	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	30
10 eltartott	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	55
10-nél több eltartott	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,9	22
összesen	22,1	13,0	11,1	9,8	12,6	9,6	7,1	5,3	2,6	2,1	1,3	3,4	100,0	6395

**A budapesti iparvidék cigány népességének százalékos megoszlása
az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
200 Ft alatt	5,1	10,6	6,1	6,4
201–300 Ft	2,2	10,6	12,2	4,6
301–400	8,9	19,1	16,3	11,6
401–500	10,3	8,5	18,4	10,2
501–600	8,5	8,2	–	8,1
601–800	10,1	11,6	28,6	11,2
801–1000	18,6	5,1	–	14,6
1001–1200	12,5	10,6	–	11,6
1201–1400	7,2	8,2	–	7,2
1401–1600	2,8	1,7	–	2,4
1601–1800	3,7	2,4	18,4	4,0
1801–2000	3,9	2,0	–	3,3
2000 Ft felett	6,2	1,4	–	4,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	870	293	49	1.212

67. tábla

**A dunántúli cigány népesség százalékos megoszlása
az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
200 Ft alatt	5,0	10,0	4,9	6,3
201–300 Ft	4,4	14,7	13,2	9,0
301–400	11,2	17,8	14,9	13,4
401–500	10,2	5,1	1,9	6,6
501–600	7,7	23,2	8,4	11,7
601–800	18,6	19,7	13,5	17,1
801–1000	12,3	3,1	14,9	11,0
1001–1200	8,8	–	6,2	6,2
1201–1400	10,8	2,3	7,0	7,9
1401–1600	2,5	–	4,6	2,6
1601–1800	2,2	0,6	1,6	1,7
1801–2000	1,1	–	1,6	1,0
2000 Ft felett	5,2	3,5	7,3	5,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	641	259	370	1.280 ⁺

⁺egyéb cigányokkal együtt

68. tábla

**Az északi régió cigány népességének százalékos megoszlása
az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportja szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
200 Ft alatt	7,4	15,4	–	10,4
201–300 Ft	10,1	4,6	–	8,8
301–400	8,9	12,7	–	9,4
401–500	16,6	20,1	–	17,4
501–600	8,2	17,8	–	9,8
601–800	17,0	1,5	–	13,4
801–1000	11,6	11,6	–	11,3
1001–1200	7,3	10,0	–	8,3
1201–1400	4,1	1,5	–	3,5
1401–1600	2,8	–	–	2,2
1601–1800	1,5	3,2	–	1,8
1801–2000	0,4	–	–	0,3
2000 Ft felett	4,1	1,6	–	3,4
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	1.043	260	–	1.303

69. tábla

**Az alföldi cigány népesség százalékos megoszlása
az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
200 Ft alatt	10,7	17,5	47,7	13,5
201–300 Ft	5,7	14,0	18,2	7,8
301–400 Ft	10,0	11,5	–	9,8
401–500 Ft	8,5	25,0	–	12,1
501–600 Ft	12,3	10,0	–	11,2
601–800 Ft	15,3	3,5	20,6	13,4
801–1000 Ft	5,6	12,0	13,7	7,1
1001–1200 Ft	10,9	4,0	–	8,9
1201–1400 Ft	7,0	1,0	–	5,4
1401–1600 Ft	3,5	1,5	–	2,9
1601–1800 Ft	3,2	–	–	2,4
1801–2000 Ft	2,6	–	–	2,0
2000 Ft felett	4,7	–	–	3,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	782	200	44	1.031

**A keleti régió cigány népességének százalékos megoszlása
az egy főre jutó jövedelem nagyságcsoportjai szerint**

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
200 Ft alatt	23,7	24,7	23,6
201–300 Ft	11,6	24,4	15,5
301–400	21,7	9,7	18,9
401–500	9,0	11,6	9,5
501–600	9,4	9,4	9,3
601–800	9,1	6,9	8,5
801–1000	3,3	8,8	4,5
1001–1200	3,2	0,3	2,5
1201–1400	4,1	–	3,2
1401–1600	3,3	2,2	3,0
1601–1800	1,1	–	0,9
1801–2000	0,5	–	0,2
2000 Ft felett	0,0	2,0	0,4
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1.160	320	1.480

71. tábla

**A budapesti iparvidék cigány népességének százalékos megoszlása
az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
200 Ft alatt	4,0	8,9	10,2	5,4
201–300 Ft	1,0	2,4	8,2	1,7
301–400	2,4	13,7	16,3	5,7
401–500	4,1	9,9	0,0	5,4
501–600	9,3	3,4	18,4	8,3
601–800	15,2	29,0	8,2	18,2
801–1000	13,1	5,1	20,4	11,5
1001–1200	16,1	7,8	0,0	13,4
1201–1400	10,2	5,1	0,0	8,6
1401–1600	4,6	4,4	0,0	4,4
1601–1800	3,4	2,7	18,3	3,9
1801–2000	4,6	0,7	0,0	3,5
2000-nél több	12,0	6,9	0,0	10,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	870	293	49	1.212

72. tábla

A Dél-Dunántúli cigány népességének százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
200 Ft alatt	3,6	10,0	3,8	5,3
201–300 Ft	1,6	9,3	9,7	5,5
301–400	3,8	5,8	4,9	4,5
401–500	4,4	12,7	1,6	5,2
501–600	6,0	11,2	4,6	6,6
601–800	11,9	22,0	10,5	13,4
801–1000	14,2	3,9	12,4	12,2
1001–1200	9,4	11,2	10,8	10,1
1201–1400	12,1	0,0	14,3	10,2
1401–1600	11,9	5,8	8,6	9,6
1601–1800	3,3	0,0	5,2	3,1
1801–2000	2,0	2,3	3,6	2,5
2000-nél több	15,8	5,8	10,0	11,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	641	259	370	1.280*

*Egyéb cigányokkal együtt.

73. tábla

Az északi régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
200 Ft alatt	4,2	15,4	7,9
201–300 Ft	6,2	0,0	4,8
301–400	5,1	4,6	4,8
401–500	7,7	2,7	6,4
501–600	8,9	5,0	8,4
601–800	12,2	10,4	11,5
801–1000	13,7	12,3	13,0
1001–1200	15,4	16,2	15,1
1201–1400	11,2	15,4	12,4
1401–1600	4,1	6,5	4,5
1601–1800	3,3	3,7	3,3
1801–2000	0,9	5,3	1,7
2000-nél több	7,1	2,6	6,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1.043	260	1.303

Az Alföld cigány népességének százalékos megoszlása az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
200 Ft alatt	8,3	17,5	47,7	11,6
201–300 Ft	2,8	0,0	0,0	2,1
301–400	0,8	13,0	0,0	3,2
401–500	2,3	12,0	0,0	4,1
501–600	3,9	15,5	0,0	5,9
601–800	9,6	11,5	9,1	9,8
801–1000	17,5	11,5	43,2	17,6
1001–1200	16,9	11,0	0,0	15,7
1201–1400	11,8	0,0	0,0	8,8
1401–1600	7,5	6,5	0,0	6,9
1601–1800	5,7	1,5	0,0	4,6
1801–2000	4,4	0,0	0,0	3,3
200-nél több	8,5	0,0	0,0	6,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	782	200	44	1.031

A keleti régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
200 Ft alatt	16,0	12,5	15,0
201–300 Ft	5,4	6,3	5,5
301–400	9,5	15,6	10,7
401–500	7,9	7,5	8,3
501–600	8,0	10,0	8,3
601–800	14,4	12,5	13,8
801–1000	12,0	8,8	11,1
1001–1200	11,6	1,9	10,1
1201–1400	5,3	10,3	6,3
1401–1600	0,3	0,0	0,2
1601–1800	1,6	3,1	2,0
1801–2000	2,0	5,4	2,8
2000-nél több	6,0	6,4	5,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1.139	320	1.480

76. tábla

A budapesti iparvidék cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban

	nincs kereső	1 kereső	2 kereső	3 kereső	4 kereső	több kereső	összes kereső
200 Ft alatt	0,0	11,6	4,4	1,7	0,0	12,1	6,4
201–300 Ft	0,0	11,9	3,3	0,0	0,0	0,0	4,6
301–400	0,0	15,9	11,5	16,7	0,0	3,2	11,6
401–500	0,0	11,9	12,2	9,4	9,9	0,8	10,2
501–600	0,0	11,6	9,7	3,9	0,0	5,6	8,1
601–800	0,0	15,7	10,6	11,1	13,9	0,0	11,2
801–1000	100,0	10,1	9,3	10,0	41,6	24,2	14,6
1001–1200	0,0	2,6	12,2	16,1	7,9	31,5	11,6
1201–1400	0,0	2,9	6,4	13,9	9,9	10,5	7,2
1401–1600	0,0	2,0	3,8	2,8	0,0	0,0	2,4
1601–1800	0,0	0,6	2,9	6,7	11,8	7,3	4,0
1801–2000	0,0	1,2	5,5	0,0	5,0	4,8	3,3
2000 fölött	0,0	2,0	8,2	7,7	0,0	0,0	4,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	10	345	452	180	101	124	1.212

77. tábla

A Dél-Dunántúl cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban

	nincs kereső	1 kereső	2 kereső	3 kereső	4 kereső	több kereső	összes kereső
200 Ft alatt	0,0	6,0	6,8	3,5	0,0	15,4	6,3
201–300	0,0	12,0	3,0	12,6	0,0	16,9	9,0
301–400	0,0	19,0	8,3	16,5	0,0	14,6	13,4
401–500	0,0	8,1	6,3	10,0	0,0	1,5	6,6
501–600	0,0	13,4	10,8	7,8	26,8	9,2	11,7
601–800	12,5	18,5	19,5	13,0	0,0	22,3	17,1
801–1000	0,0	6,0	15,5	16,0	22,5	0,0	11,0
1001–1200	0,0	6,0	8,2	6,0	7,0	0,0	6,2
1201–1400	0,0	7,9	5,5	8,2	22,5	7,7	7,9
1401–1600	0,0	0,9	3,7	3,9	7,0	0,0	2,6
1601–1800	0,0	0,0	2,8	0,0	5,6	5,5	1,7
1801–2000	0,0	0,0	1,8	2,5	0,0	0,0	1,0
2000 fölött	87,5	2,2	7,8	0,0	8,6	6,9	5,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	16	432	400	231	71	130	1.280

Az északi régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban

	nincs kereső	1 kereső	2 kereső	3 kereső	4 kereső	több kereső	összes kereső
200 Ft alatt	0,0	7,4	12,6	10,4	9,3	16,1	10,4
201–300 Ft	0,0	9,8	6,1	7,6	13,7	10,8	8,8
301–400	0,0	19,8	2,4	5,2	6,8	7,5	9,4
401–500	0,0	18,3	22,3	20,4	6,8	4,3	17,4
501–600	0,0	16,0	8,0	8,5	6,2	0,0	9,8
601–800	0,0	14,3	14,3	11,8	11,2	14,0	13,4
801–1000	0,0	5,7	11,2	13,3	23,6	11,8	11,3
1001–1200	0,0	1,9	11,4	9,0	10,6	18,4	8,3
1201–1400	0,0	1,4	5,1	5,7	0,0	6,6	3,5
1401–1600	0,0	2,6	2,9	2,4	0,0	0,0	2,2
1601–1800	0,0	1,2	0,8	0,0	6,8	5,4	1,8
1801–2000	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,3
2000-nél több	100,0	1,6	1,9	5,7	5,0	5,4	3,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	5	420	412	211	162	93	1.303

Az alföldi cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban

	nincs kereső	1 kereső	2 kereső	3 kereső	4 kereső	több kereső	összes kereső
200 Ft alatt	–	12,1	14,5	6,9	27,8	12,5	13,5
201–300 Ft	–	11,7	9,9	5,4	–	3,9	7,8
301–400	–	19,2	10,7	3,0	–	7,8	9,8
401–500	–	8,4	18,1	19,3	–	–	12,1
501–600	–	12,1	6,6	13,4	9,3	20,3	11,2
601–800	–	16,3	9,0	17,8	20,6	7,8	13,4
801–1000	–	3,3	5,5	11,9	13,4	6,3	7,1
1001–1200	–	11,7	8,2	4,5	18,6	5,5	8,9
1201–1400	–	–	6,8	5,4	6,2	10,9	5,4
1401–1600	–	0,8	2,7	–	–	14,1	2,9
1601–1800	–	1,3	2,2	4,5	–	3,9	2,4
1801–2000	–	0,5	0,0	3,5	4,1	7,0	2,0
2000 Ft felett	–	2,6	5,8	4,4	–	–	3,5
Összesen	–	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	–	239	365	202	97	128	1.031

A keleti régió cigány népességének százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint a keresők száma alapján képzett csoportokban

	nincs kereső	1 kereső	2 kereső	3 kereső	4 kereső	több kereső	összes kereső
200 Ft alatt	–	14,6	26,2	14,6	33,8	64,7	23,6
201–300 Ft	100,0	19,3	14,5	18,5	–	2,0	15,5
301–400	–	19,6	30,2	11,8	–	2,7	18,9
401–500	–	14,1	3,5	11,2	–	7,3	9,5
501–600	–	10,7	9,2	12,4	–	4,0	9,3
601–800	–	7,4	5,2	13,5	15,4	14,0	8,5
801–1000	–	2,4	2,5	8,4	26,2	3,3	4,5
1001–1200	–	2,9	2,7	3,4	–	–	2,5
1201–1400	–	3,2	3,7	–	15,4	–	3,2
1401–1600	–	4,7	–	3,9	9,2	–	3,0
1601–1800	–	0,7	1,3	–	–	2,0	0,9
1801–2000	–	–	–	2,3	–	–	0,2
2000 Ft fölött	–	0,4	1,0	–	–	–	0,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	5	681	401	178	65	150	1.480

81. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint
az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Budapesti iparvidék**

	200 Ft alatt	200– 300	300– 400	400– 500	500– 600	600– 800	800– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	2,6	0,0	0,0	1,3	9,0	3,8	0,0	5,1	19,2	7,7	14,1	2,6	34,6	100,0	78
1 eltartott	5,4	1,1	2,2	4,3	3,2	3,2	12,4	25,4	11,9	5,4	10,3	5,9	9,3	100,0	185
2 eltartott	7,4	4,4	5,2	0,0	4,4	16,3	24,4	10,4	11,9	3,0	6,6	3,0	3,0	100,0	135
3 eltartott	6,7	6,2	1,9	5,2	15,2	15,2	19,5	12,4	6,7	0,0	4,3	1,9	4,8	100,0	210
4 eltartott	0,0	0,0	12,8	14,4	6,2	22,1	16,9	9,7	10,3	4,6	0,0	3,0	0,0	100,0	195
5 eltartott	10,3	9,0	16,7	19,9	12,2	8,3	10,3	5,1	0,0	0,0	0,0	8,2	0,0	100,0	156
6 eltartott	8,0	0,0	28,4	19,3	0,0	9,1	22,7	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	88
7 eltartott	7,5	9,3	23,4	15,9	15,0	8,3	10,3	10,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	107
8 eltartott	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	22
10 eltartott	0,0	30,6	38,9	30,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	36
10-nél több eltartott	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0
Összesen	6,4	4,6	11,6	10,2	8,1	11,2	14,6	11,6	7,2	2,4	4,0	3,3	4,8	100,0	1212

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Dunántúl

	200 Ft alatt	200– 300	300– 400	400– 500	500– 600	600– 800	800– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	8,5	6,8	10,2	5,1	6,8	13,6	0,0	18,6	8,5	0,0	10,1	0,0	11,8	100,0	59
1 eltartott	7,9	3,2	5,6	3,2	7,1	12,7	11,1	9,5	11,1	13,5	2,4	2,4	10,3	100,0	126
2 eltartott	9,2	8,2	5,6	2,1	5,1	11,3	14,9	16,4	14,9	0,0	3,6	2,1	6,6	100,0	195
3 eltartott	9,6	5,1	2,5	5,1	6,6	29,3	15,7	2,0	11,1	2,0	3,0	3,0	5,0	100,0	198
4 eltartott	3,9	4,6	21,2	3,9	15,2	16,3	15,5	4,2	4,2	1,8	0,0	0,0	9,2	100,0	283
5 eltartott	6,8	12,3	15,1	9,6	16,4	16,4	5,5	0,0	13,0	4,9	0,0	0,0	0,0	100,0	146
6 eltartott	8,4	9,5	23,2	9,5	17,9	15,8	15,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	95
7 eltartott	0,0	0,0	38,4	13,6	26,0	11,0	0,0	11,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	73
8 eltartott	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	18
9 eltartott	0,0	18,5	20,4	20,4	0,0	40,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	54
10-nél több eltartott	0,0	66,7	0,0	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	33
Összesen	6,3	9,0	13,4	6,6	11,7	17,1	11,0	6,2	7,9	2,6	1,7	1,0	5,5	100,0	1280

83. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint
az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Északi régió**

	200 Ft alatt	201– 300	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	11,1	11,1	11,1	0,0	0,0	7,4	14,8	11,1	7,4	11,1	0,0	0,0	14,9	100,0	27
1 eltartott	18,7	0,0	16,5	5,5	0,0	5,5	2,2	6,6	16,5	0,0	14,3	0,0	14,2	100,0	91
2 eltartott	6,4	3,7	0,0	16,5	7,3	8,3	10,1	28,4	7,3	0,0	5,5	0,0	6,5	100,0	109
3 eltartott	6,1	4,1	6,9	6,1	5,7	12,6	27,6	11,4	8,1	5,3	0,0	1,6	4,5	100,0	247
4 eltartott	2,3	6,4	0,0	22,0	16,2	23,1	9,2	8,7	0,0	3,5	2,9	0,0	5,7	100,0	173
5 eltartott	5,1	5,1	16,6	23,0	11,5	19,1	6,4	10,6	0,0	2,6	0,0	0,0	0,0	100,0	235
6 eltartott	0,0	15,9	13,1	27,6	28,3	15,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	145
7 eltartott	28,4	9,1	9,1	31,8	0,0	11,4	10,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	88
8 eltartott	29,7	20,8	10,9	17,8	9,9	0,0	10,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	101
9 eltartott	0,0	0,0	31,2	0,0	0,0	34,4	34,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	32
10 eltartott	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	22
10-nél több eltartott	33,3	33,3	0,0	33,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	33
Összesen	10,4	8,8	9,4	17,4	9,8	13,4	11,3	8,3	3,5	2,2	1,8	0,3	3,4	100,0	1303

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Alföld

	200 Ft alatt	201– 300	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	5,3	0,0	26,3	21,1	0,0	5,3	0,0	10,5	10,5	0,0	0,0	5,3	15,7	100,0	19
1 eltartott	16,4	0,0	2,3	5,5	0,0	8,6	10,2	15,6	17,2	3,9	9,4	3,1	7,8	100,0	128
2 eltartott	6,4	1,8	3,5	4,1	4,7	20,5	5,3	19,9	6,4	4,1	4,7	5,1	13,5	100,0	171
3 eltartott	11,8	2,4	7,1	11,2	11,2	16,0	10,7	13,6	8,3	4,7	3,0	0,0	0,0	100,0	169
4 eltartott	14,8	8,5	3,5	4,2	14,8	16,9	23,2	9,2	0,0	0,0	0,0	4,9	0,0	100,0	142
5 eltartott	20,7	0,0	21,5	21,5	6,7	17,0	0,0	0,0	5,2	7,4	0,0	0,0	0,0	100,0	135
6 eltartott	16,1	13,6	21,3	20,4	22,9	5,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	118
7 eltartott	10,1	38,2	9,0	9,0	22,5	11,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	89
8 eltartott	32,1	0,0	28,6	0,0	39,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	28
9 eltartott	0,0	52,4	0,0	47,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	21
10-nél több eltartott	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	11
Összesen	13,5	7,8	9,8	12,1	11,2	13,4	7,1	8,9	5,4	2,9	2,4	2,0	3,5	100,0	1031

85. tábla

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportjai szerint az eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Keleti régió

	200 Ft alatt	201– 300	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	34,8	0,0	17,5	0,0	13,0	30,4	0,0	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	23
1 eltartott	37,7	5,2	6,5	0,0	3,9	26,0	6,5	10,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	77
2 eltartott	31,9	5,0	3,4	0,0	26,9	13,4	6,7	3,4	3,4	0,0	0,0	3,4	2,5	100,0	119
3 eltartott	23,5	8,8	8,8	5,5	18,4	9,2	3,7	5,1	10,1	2,8	2,3	0,0	1,8	100,0	217
4 eltartott	15,2	9,7	14,7	18,0	13,4	5,1	9,2	2,3	5,1	5,1	2,2	0,0	0,0	100,0	217
5 eltartott	16,7	17,5	26,7	17,1	8,8	0,0	10,4	0,0	0,0	2,8	0,0	0,0	0,0	100,0	240
6 eltartott	21,3	13,8	19,0	10,0	0,0	17,8	0,0	0,0	5,7	12,1	0,0	0,0	0,0	100,0	174
7 eltartott	36,6	13,7	28,2	14,6	6,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	131
8 eltartott	29,9	18,7	34,6	0,0	0,0	9,3	0,0	7,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	107
9 eltartott	33,8	15,4	33,9	16,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	65
10 eltartott	20,0	80,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	55
10-nél több eltartott	0,0	40,0	40,0	0,0	0,0	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	55
Összesen	23,6	15,5	18,9	9,5	9,3	8,5	4,5	2,5	3,2	3,0	0,9	0,3	0,3	100,0	1480

86. tábla

**A cigánynépesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint
az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Budapesti iparvidék**

	200 Ft alatt	201– 300	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	3,4	0,0	0,0	4,1	4,7	2,0	3,4	12,8	19,6	7,4	15,5	8,8	18,3	100,0	148
1 eltartott	1,9	1,1	5,2	3,3	4,4	11,8	25,1	20,4	10,5	2,5	6,9	1,1	5,8	100,0	363
2 eltartott	0,0	7,3	5,6	9,9	12,9	11,8	28,0	5,2	8,6	1,7	0,0	2,6	4,3	97,9	232
3 eltartott	10,1	0,0	20,8	24,2	10,1	18,5	2,2	4,5	0,0	0,0	0,0	9,6	0,0	100,0	178
4 eltartott	11,8	0,0	18,3	17,2	16,1	20,4	5,4	5,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	93
5 eltartott	9,0	17,9	33,3	7,7	15,4	7,7	9,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	78
6 eltartott	29,2	0,0	70,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	24
7 eltartott	18,6	23,3	18,6	39,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	43
10 eltartott	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	11
Összesen	6,4	4,6	11,6	10,2	8,1	11,2	14,6	11,6	8,2	2,4	4,0	3,3	4,8	100,0	1212

87. tábla

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint
az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Dunántúl

	200 Ft alatt	201– 300	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	8,7	3,9	1,9	1,0	7,8	7,8	5,8	14,6	8,7	13,6	12,6	0,0	13,6	100,0	103
1 eltartott	4,1	3,0	10,7	2,2	8,8	19,6	17,4	9,6	13,5	0,8	0,0	3,6	5,9	100,0	363
2 eltartott	3,0	15,9	4,2	9,5	9,5	18,9	16,3	4,5	3,8	1,9	2,3	0,0	10,2	100,0	264
3 eltartott	3,7	5,8	10,5	9,4	16,2	25,7	11,5	2,1	9,4	5,7	0,0	0,0	0,0	100,0	191
4 eltartott	9,6	5,2	20,9	4,3	29,6	17,5	0,0	4,3	4,3	0,0	0,0	0,0	4,3	100,0	115
5 eltartott	4,3	0,0	37,1	24,3	25,7	8,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	70
6 eltartott	22,3	0,0	38,9	0,0	0,0	19,4	19,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	36
7 eltartott	0,0	0,0	51,6	0,0	0,0	24,2	0,0	24,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	33
8 eltartott	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	18
9 eltartott	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	10
10-nél több eltartott	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	11
Összesen	6,3	9,0	13,4	6,6	11,7	17,1	11,0	6,2	7,9	2,6	1,8	1,0	5,4	100,0	1280

A cigány népesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban

Északi régió

	200 Ft alatt	201– 300	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	10,1	4,3	18,8	0,0	0,0	0,0	5,8	4,3	20,4	4,4	14,5	0,0	17,4	100,0	69
1 eltartott	9,3	3,3	1,5	9,3	0,0	15,7	17,5	28,5	6,0	1,0	3,3	0,0	4,6	100,0	283
2 eltartott	3,0	0,0	5,7	15,9	22,3	17,0	20,8	4,2	3,8	3,8	0,0	1,6	1,9	100,0	264
3 eltartott	7,5	23,7	8,3	32,5	3,9	8,8	5,6	6,1	1,8	1,8	0,0	0,0	0,0	100,0	228
4 eltartott	23,4	4,1	0,0	28,3	13,8	13,8	6,2	0,0	0,0	0,0	3,5	0,0	6,9	100,0	145
5 eltartott	8,8	4,8	21,6	24,8	15,2	15,3	4,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	125
6 eltartott	0,0	12,9	30,6	0,0	33,9	22,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	62
7 eltartott	51,5	24,2	24,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	33
8 eltartott	0,0	52,6	0,0	47,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	19
9 eltartott	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	10
Összesen	10,4	8,8	9,4	17,4	9,8	13,4	11,3	8,3	3,5	2,2	1,8	0,3	3,4	100,0	1303

89. tábla

A cigánynépesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Alföld

	200 Ft alatt	201– 300	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	1,4	0,0	13,5	5,4	0,0	6,8	0,0	17,6	17,6	9,5	12,2	6,8	9,4	100,0	74
1 eltartott	14,2	0,8	1,6	4,3	7,2	21,7	15,5	12,6	7,5	3,7	2,0	1,9	7,0	100,0	374
2 eltartott	11,6	0,0	3,0	18,7	29,8	12,1	7,6	7,6	0,0	4,0	4,0	0,0	1,6	100,0	198
3 eltartott	20,1	18,3	19,5	26,0	2,4	2,4	0,0	7,1	4,2	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	169
4 eltartott	14,1	37,5	7,8	9,4	7,8	15,6	0,0	7,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	64
5 eltartott	30,8	0,0	33,4	17,9	0,0	17,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	39
6 eltartott	0,0	0,0	19,0	26,2	38,1	16,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	42
7 eltartott	0,0	68,0	32,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	25
8 eltartott	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	8
Összesen	13,5	7,8	9,8	12,1	11,2	13,4	7,1	8,9	5,4	2,9	2,4	2,0	3,5	100,0	1031

A cigánynépesség százalékos megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja szerint
az egy keresőre jutó eltartottak száma alapján képzett csoportokban
Keleti régió

	200 Ft alatt	201– 300	301– 400	401– 500	501– 600	601– 800	801– 1000	1001– 1200	1201– 1400	1401– 1600	1601– 1800	1801– 2000	2000- nél több	össze- sen	eset- szám
nincs eltartott	15,4	0,0	7,7	0,0	11,5	38,5	0,0	26,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	26
1 eltartott	23,4	7,2	7,8	6,6	15,0	12,0	16,2	3,6	2,3	3,5	0,0	2,4	0,0	100,0	167
2 eltartott	17,9	12,7	10,7	5,2	14,6	17,2	6,5	2,3	6,8	2,3	1,5	0,0	2,3	100,0	308
3 eltartott	25,3	8,8	11,3	15,5	18,0	9,3	4,1	2,0	5,7	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	194
4 eltartott	19,6	14,6	24,7	14,6	6,8	5,0	0,0	2,4	5,0	5,0	2,3	0,0	0,0	100,0	219
5 eltartott	18,2	16,5	42,4	14,7	4,7	0,0	3,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	170
6 eltartott	0,0	26,9	42,3	6,7	0,0	3,8	0,0	0,0	0,0	20,3	0,0	0,0	0,0	100,0	104
7 eltartott	20,0	14,5	30,9	34,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	55
8 eltartott	20,5	20,5	40,9	0,0	0,0	0,0	0,0	18,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	44
9 eltartott	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	10
10 eltartott	25,0	75,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	44
10-nél több eltartott	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	11
Összesen	23,6	15,5	18,9	9,5	9,3	8,5	4,5	2,5	3,2	3,0	0,7	0,3	0,5	100,0	1480

91. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint
Budapest**

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
Telepen lakók	22,1	52,3	30,0
nem telepen lakók	77,9	47,9	70,0
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	367	130	497

92. tábla

Vidéki városok

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
Telepen lakók	74,2	62,3	86,7	71,7
nem telepen lakók	25,8	37,7	13,3	28,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	711	151	30	892

93. tábla

**A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint
Községek**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
Telepen lakók	67,9	80,1	45,1	68,3
nem telepen lakók	32,1	19,9	54,9	31,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	3.481	1.058	452	5.006

94. tábla

Országos

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
Telepen lakók	65,1	75,4	47,7	65,8
nem telepen lakók	34,9	24,6	52,3	34,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	4.559	1.339	482	6.395

**A cigány lakások százalékos megoszlása a település jellege szerint
Budapest**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
telepi lakások	21,7	59,1	–	29,5
nem telepi lakások	78,3	40,9	–	70,5
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	83	22	–	105

Vidéki városok

telepi lakások	72,5	57,1	87,5	70,0
nem telepi lakások	27,5	42,9	12,5	30,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	131	28	8	170

Községek

telepi lakások	69,0	79,8	53,7	69,4
nem telepi lakások	31,0	20,2	46,3	30,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	646	173	95	923

Országos

telepi lakások	65,0	74,9	56,3	66,0
nem telepi lakások	35,0	25,1	43,7	34,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	860	223	103	1.198

**A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint
Budapesti iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
telepi lakások	43,3	73,3	38,8	50,5
nem telepi lakások	56,7	26,3	61,2	49,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	870	239	49	1.212

Dunántúl

telepi lakások	53,3	71,0	48,1	54,8
nem telepi lakások	46,7	29,0	51,9	45,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	641	259	370	1.280

Észak

telepi lakások	72,5	76,5	–	73,3
nem telepi lakások	27,5	23,5	–	26,7
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	1.043	260	–	1.303

**A cigány népesség százalékos megoszlása a település jellege szerint
Északi régió**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
telepi lakások	72,5	75,6	–	73,3
nem telepi lakások	27,5	23,5	–	26,7
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám				

Alföld

telepi lakások	59,4	76,5	75,0	62,7
nem telepi lakások	40,6	23,5	25,0	37,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	782	200	44	1.031

Kelet

telepi lakások	85,8	80,3	–	84,8
nem telepi lakások	14,2	19,7	–	15,2
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	1.160	320	–	1.480

104 – 106. táblák

A cigány lakások százalékos megoszlása a település jellege szerint

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
telepi lakások	42,0	78,4	–	50,0
nem telepi lakások	58,0	21,6	–	50,0
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	174	51	–	234

Dunántúl

telepi lakások	56,7	63,3	57,8	58,5
nem telepi lakások	43,3	31,7	42,2	41,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	134	41	83	260

Észak

telepi lakások	75,7	73,9	–	75,3
nem telepi lakások	24,3	26,1	–	24,7
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	177	46	–	227

**A cigány lakások százalékos megoszlása a település jellege szerint
Alföld**

	magyar cigányok	oláh	összes együtt
telepi lakások	60,3	74,2	62,6
nem telepi lakások	39,7	25,8	37,4
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	156	31	198

Kelet

telepi lakások	83,6	80,8	83,4
nem telepi lakások	16,2	19,2	16,6
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	210	52	265

A cigány lakóépületek alapozása és falazata
Százalékos megoszlás
Budapest

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
tégla, beton, kő, panel	78,3	54,5	–	73,4
vályog, alapozással	13,3	4,6	–	11,4
vályog, alapozás nélkül	8,4	40,9	–	15,2
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	83	22	–	105

Vidéki városok

beton, kő, panel, tégl	42,7	64,3	–	45,3
vályog, alapozással	15,3	14,3	–	15,9
vályog, alapozás nélkül	42,0	21,4	–	38,8
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	131	28	–	170

Vidék (Községek)

tégla, beton, kő, panel	24,0	24,3	46,3	26,1
vályog, alapozással	17,6	14,4	5,3	15,6
vályog, alapozás nélkül	58,4	61,3	48,4	58,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	646	173	95	923

A cigány lakóépületek alapozása és falazata
Százalékos megoszlása
Összesen

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
tégla, beton, kő, panel	32,1	32,2	44,7	33,0
vályog, alapozással	16,9	13,4	6,8	15,3
vályog, alapozás nélkül	51,0	54,3	48,5	51,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	860	223	103	1.198

Budapesti iparvidék

tégla, beton, kő, panel	55,7	45,1	–	53,8
vályog, alapozással	21,3	3,9	–	17,1
vályog, alapozás nélkül	23,0	51,0	–	29,1
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	174	51	–	234

Dél-Dunántúl

tégla, beton, kő, panel	55,2	53,7	44,6	51,2
vályog, alapozással	7,5	2,4	6,0	6,2
vályog, alapozás nélkül	37,3	43,9	49,4	42,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	134	41	83	260

115–117. táblák

A cigány lakóépületek alapozása és falazata
Százalékos megoszlás
Eszak

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
tégla, beton, kő, panel	30,5	32,6	30,4
vályog, alapozással	27,7	32,6	28,2
vályog, alapozás nélkül	41,8	34,9	41,4
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	177	46	227

Alföld

tégla, beton, kő, panel	17,9	22,6	18,7
vályog, alapozással	17,9	12,9	17,2
vályog, alapozás nélkül	64,2	64,5	64,1
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	156	31	198

Kelet

tégla, beton, kő, panel	10,5	5,8	9,4
vályog, alapozással	10,0	15,4	10,9
vályog, alapozás nélkül	79,5	78,8	79,7
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	210	52	265

**Villannyal való ellátottság
Százalékos megoszlás
Budapest**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
van	88,0	45,5	—	79,0
nincs	12,0	54,5	—	21,0
összesen	100,0	100,0	—	100,0
esetszám	83	22	—	105
alacsonyjövedelmű budapesti lakosok	92,0	8,0	—	100,0
Vidéki városok				
van	67,9	50,0	—	64,7
nincs	32,1	50,0	—	35,3
összesen	100,0	100,0	—	100,0
esetszám	131	28	—	170
vidéki városok 600 Ft jövedelem alatt élő lakói (jöv.)	87,0	13,0	—	100
400 Ft alatt élők	67,0	33,0	—	100
Községek				
van	56,2	31,8	62,1	51,9
nincs	43,8	68,2	37,9	48,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
községek 600 Ft jövedelem alatt élő lakói	67,0	33,0	—	100
400 Ft alatt élők	53	47	—	100
400 Ft alatt élő cigányok	37,0	73,0	—	100,0

121–123. táblák

Villanyal való ellátottság százalékos megoszlása

Összesen

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
van	61,0	35,4	62,1	56,1
nincs	39,0	64,6	47,9	43,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	860	223	103	1.198

Budapesti iparvidék

van	73,0	31,4	–	62,4
nincs	27,0	68,6	–	37,6
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	174	51	–	234

Dél-Dunántúl

van	75,4	51,2	63,9	67,7
nincs	24,6	48,8	36,1	32,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	134	41	83	260

**Villannyal való ellátottság százalékos megoszlása
Országos**

	Telepen lakók	Nem telepen lakók	Összesen
van	43,5	79,9	56,1
nincs	56,5	20,1	43,9
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	766	407	1.198

Budapesti iparvidék

van	42,7	81,2	62,4
nincs	57,3	18,8	37,6
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	110	117	234

Dunántúl

van	54,4	84,5	67,2
nincs	45,6	15,5	32,8
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	158	115	274

124--125. táblák

Villannyal való ellátottság százalékos megoszlása

Északi régió

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
van	75,1	41,3	67,0
nincs	24,9	58,7	33,0
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	177	46	227

Alföld

van	59,0	41,9	56,6
nincs	41,0	58,1	43,4
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	156	31	198

Keleti régió

van	32,4	17,3	29,4
nincs	67,6	82,7	70,6
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	201	52	265

Villannyal való ellátottság százalékos megoszlása
Eszaki régió

	Telepen lakók	Nem telepen lakók	Összesen
van	62,3	76,8	67,0
nincs	37,7	23,2	33,0
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	162	56	227

Alföld

van	38,2	86,5	56,6
nincs	61,8	13,5	43,4
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	123	74	198

Keleti régió

van	24,5	56,8	29,5
nincs	75,5	43,2	70,5
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	213	44	265

**A lakóépületek vízzel való ellátottsága
Százalékos megoszlása
Budapest**

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
vízvezeték	59,0	40,9	55,2
kút az épület telkén	19,4	0,0	15,2
kút 100 m-nél közelebb	10,8	50,0	19,0
kút 100 m-en túl	10,8	9,1	10,6
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	83	22	105
vízvezeték telken			
600 Ft egy hónapra jutó jövedelem alatt élő budapesti lakók	74,0	26,0	100

Vidéki városok

vízvezeték	13,0	3,6	11,2
kút az épület telkén	9,2	3,6	8,2
kút 100 m-nél közelebb	37,4	60,7	42,9
kút 100 m-en túl	40,4	32,1	37,7
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	131	28	170
vízvezeték telken			
vidéki városok 600 Ft havi jövedelem alatt élő lakói	27,0	73,0	100,0
400 Ft alatt élők	14,0	86,0	100,0

**A lakóépületek vízzel való ellátottsága. Százalékos megoszlás
Községek**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
vízvezeték	2,7	0,0	3,2	2,2
kút az épület telkén	13,9	23,1	34,7	18,1
kút 100 m-nél közelebb	38,4	34,7	36,8	37,6
kút 100 m-en túl	45,0	42,2	25,3	42,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	646	173	95	923

Összesen

víz vezeték	9,7	4,5	3,9	8,1
kút az épület telkén	13,7	18,4	32,0	16,4
kút 100 m-nél közelebb	35,6	39,5	38,8	36,7
kút 100 m-en túl	41,0	37,6	25,3	38,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	860	223	103	1.198

Budapesti iparvidék

vízvezeték	31,0	17,6	–	26,9
kút az épület telkén	17,8	13,7	–	16,7
kút 100 m-nél közelebb	24,1	35,3	–	26,9
kút 100 m-en túl	27,1	33,4	–	29,5
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	174	51	–	234

Dél-Dunántúl

vízvezeték	6,7	2,4	3,6	5,0
kút az épület telkén	27,6	41,5	36,1	33,1
kút 100 m-nél közelebb	49,3	36,6	41,0	44,2
kút 100 m-en túl	16,4	19,5	19,3	17,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	134	41	83	260

132-134. táblák

A lakóépületek vízzel való ellátottsága
Százalékos megoszlás
Északi régió

	magyar cigányok	oláh	cigányok együtt
vízvezeték	0,6	0,0	0,4
kút az épület telkén	7,9	17,4	10,6
kút 100 m-nél közelebb	48,6	52,2	49,3
kút 100 m-en túl	42,9	30,4	39,7
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	177	46	227

Alföld

vízvezeték	9,0	0,0	7,6
kút az épület telkén	7,1	3,9	6,6
kút 100 m-nél közelebb	25,6	29,0	27,3
kút 100 m-en túl	58,3	67,7	58,5
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	156	31	198

Keleti régió

vízvezeték	2,9	0,3	1,9
kút az épület telkén	11,9	11,4	11,7
kút 100 m-nél közelebb	31,0	42,2	33,6
kút 100 m-en túl	54,8	46,1	52,8
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	210	52	265

**A cigány lakások százalékos megoszlása tetőfedésük szerint
Budapesti iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
cserép, pala, lemez	89,8	78,9	–	87,3
zsindely	1,8	0,0	–	1,4
nád, szalma	8,4	21,1	–	11,3
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	174	51	–	234

Dunántúl

cserép, pala, lemez	96,3	65,8	83,1	87,8
zsindely	1,5	0,0	4,2	2,0
nád, szalma	2,2	34,2	12,7	10,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	143	43	86	274

Alföld

cserép, pala, lemez	82,2	58,7	–	78,6
zsindely	0,0	3,4	–	0,5
nád, szalma	17,8	37,9	–	20,9
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	156	31	–	198

138-140. táblák

**A cigány lakások százalékos megoszlása tetőfedésük szerint
Északi régió**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
cserép, pala, lemez	91,7	97,8	–	92,2
zsindely	0,6	0,0	–	0,5
nád, szalma	7,7	2,2	–	7,3
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	177	46	–	227

Keleti régió

cserép, pala, lemez	51,5	26,5	–	46,9
zsindely	1,0	2,0	–	1,1
nád, szalma	47,5	71,5	–	52,0
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	201	52	–	265

Összesen

cserép, pala, lemez	80,4	65,0	15,5	77,7
zsindely	1,0	1,0	3,5	1,2
nád, szalma	18,6	34,0	14,0	21,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	860	223	103	1.198

**A cigány lakások százalékos megoszlása fekvésük szerint
Budapesti iparvidék**

	távol	a nem cigány településhez képest			esetszám
		szélén	benn	összesen	
magyar cigány	8,5	24,1	67,4	100,0	174
oláh cigány	17,5	29,4	53,1	100,0	51
összesen	11,4	25,4	63,2	100,0	234

Dunántúl

magyar cigány	18,9	37,1	44,0	100,0	143
oláh cigány	34,9	46,5	18,6	100,0	43
román cigány	44,7	23,6	31,7	100,0	86
összesen	29,4	34,5	36,8	100,0	274

Északi régió

magyar cigány	5,7	38,0	56,3	100,0	177
oláh cigány	5,6	43,9	72,2	100,0	46
összesen	5,6	42,1	57,9	100,0	227

**A cigány lakások százalékos megoszlása fekvésük szerint
Alföld**

	távol	a nem cigány településhez képest			esetszám
		szélén	benn	összesen	
magyar cigány	7,2	54,8	38,0	100,0	156
oláh cigány	12,9	58,1	29,0	100,0	31
összesen	8,2	54,8	37,0	100,0	198

Keleti régió

magyar cigány	27,2	34,4	38,4	100,0	210
oláh cigány	48,0	21,8	34,0	100,0	52
összesen	33,5	33,6	40,4	100,0	265

Összesen

magyar cigány	13,7	37,8	48,5	100,0	860
oláh cigány	25,8	32,5	41,7	100,0	223
román cigány	41,2	26,5	32,3	100,0	103
összesen	18,0	36,9	45,1	100,0	1.198

**A cigány lakások százalékos megoszlása az épület tulajdona szerint
Budapesti iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
személyi tulajdon	69,0	94,0	–	75,7
szövetkezeti tulajdon	0,0	0,0	–	0,0
öröklakás	1,2	0,0	–	0,9
társasház	1,2	2,0	–	1,3
állami lakás	28,6	5,0	–	22,1
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	174	51	–	234

Dunántúl

személyi tulajdon	83,6	88,3	91,2	86,8
szövetkezeti tulajdon	1,4	0,0	0,0	0,8
öröklakás	0,0	2,3	0,0	0,4
társasház	0,0	4,7	0,0	0,8
állami lakás	15,0	4,7	8,8	11,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	143	43	86	274

Északi régió

személyi tulajdon	91,9	93,3	–	92,3
szövetkezeti tulajdon	0,0	0,0	–	0,0
öröklakás	0,0	0,0	–	0,0
társasház	1,7	6,7	–	2,7
állami lakás	6,4	0,0	–	5,0
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	177	46	–	227

**A cigány lakások százalékos megoszlása az épület tulajdona szerint
Alföld**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
személyi tulajdon	91,6	87,1	100,0	90,4
szövetkezeti tulajdon	–	–	–	–
öröklakás	–	–	–	–
társasház	–	3,2	–	0,5
állami lakás	8,4	9,7	–	9,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	156	31	8	198

Keleti régió

személyi tulajdon	89,1	92,0	–	89,8
szövetkezeti tulajdon	–	–	–	–
öröklakás	–	2,0	–	0,4
társasház	6,9	6,0	–	6,7
állami lakás	4,0	–	–	3,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	210	52	–	265

Országos

személyi tulajdon	85,2	91,3	92,8	86,9
szövetkezeti tulajdon	0,2	–	–	–
öröklakás	0,2	0,9	–	0,3
társasház	2,3	4,6	–	2,6
állami lakás	12,1	3,2	7,2	10,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	860	223	103	1.198

**A budapesti iparvidék cigány lakásainak százalékos megoszlása
az egy szobában lakó családok száma szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
1 család	78,4	67,6	100,0	76,7
2 család	14,7	24,3	–	16,4
3 család	6,9	8,1	–	6,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	232	74	11	317

	telepi lakások	nem telepi lakások	együtt
1 család	81,8	72,9	76,7
2 család	13,3	18,1	16,4
3 család	4,9	9,0	6,9
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	143	166	317

154. tábla

**Dunántúl cigány lakásainak százalékos megoszlása az
egy szobában lakó családok száma szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
1 család	77,8	62,3	70,3	72,6
2 család	14,1	11,6	22,4	16,6
3 család	6,5	14,5	6,5	7,9
3-nál több	1,6	11,6	0,8	2,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	168	69	125	381

	telepi lakások	nem telepi lakások	összesen
1 család	72,6	72,6	72,6
2 család	17,0	16,1	16,6
3 család	8,5	7,1	7,9
3-nál több	1,9	4,2	2,9
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	212	169	381

**Az északi régió cigány lakásainak százalékos megoszlása
az egy szobában lakó családok száma szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
1 család	72,6	59,7	–	70,6
2 család	22,9	22,6	–	22,5
3 család	3,0	17,7	–	5,7
3-nál több	1,5	–	–	1,2
összesen	100,0	100,0	–	100,0
esetszám	266	62	–	333

	telepi lakások	nem telepi lakások	összesen
1 család	74,5	60,9	70,6
2 család	21,1	25,0	22,5
3 család	4,4	9,8	5,7
3-nál több	–	4,3	1,2
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	228	92	333

156. tábla

**Az Alföld cigány lakásainak százalékos megoszlása
az egy szobában lakó családok száma szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
1 család	84,1	44,7	63,6	76,0
2 család	6,2	48,2	36,4	15,2
3 család	6,2	7,1	–	6,1
3-nál több	3,5	–	–	2,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	227	56	11	298

	Telepi	Nem telepi	Összesen
1 család	72,3	81,9	76,0
2 család	19,4	8,6	15,2
3 család	3,9	9,5	6,1
3-nál több	4,4	–	2,7
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	180	117	298

**A keleti régió cigány lakásainak százalékos megoszlása
az egy szobában lakó családok száma szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
1 család	66,7	53,9	—	64,3
2 család	23,5	30,3	—	24,7
3 család	7,8	15,8	—	9,4
3-nál több	2,0	—	—	1,6
összesen	100,0	100,0	—	100,0
esetszám	293	76	—	372

	telepi	nem telepi	összesen
1 család	61,9	75,9	64,3
2 család	25,4	20,4	24,7
3 család	11,4	—	9,4
3-nál több család	1,3	3,7	1,6
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	307	54	372

158. tábla

**Országos viszonylatban a cigány lakások százalékos megoszlása
az egy szobában lakó családok száma szerint**

	magyar	oláh cigányok	román	cigányok együtt
1 család	75,1	58,8	71,9	71,8
2 család	17,0	26,7	22,6	19,2
3 család	6,1	12,8	5,5	7,3
3-nál több család	1,8	1,7	–	1,7
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	1.203	337	147	1.701

	telepi	nem telepi	összesen
1 család	71,1	73,0	71,7
2 család	20,2	16,9	19,3
3 család	7,2	7,9	7,3
3-nál több család	1,5	2,2	1,7
összesen	100,0	100,0	100,0
esetszám	1.070	598	1.701

**A budapesti iparvidék cigány népességének százalékos megoszlása
az egy lakásban lakó személyek száma szerint**

személyek száma	magyar	oláh cigányok	román	együtt	telepi	nem telepi	együtt
1	0,4	—	—	0,3	0,2	0,3	0,3
2	5,8	9,5	4,9	6,7	6,5	6,7	6,7
3	13,2	3,2	7,3	10,6	8,7	12,6	10,6
4	14,3	8,1	19,5	13,0	10,8	15,3	13,0
5	16,4	5,3	24,3	14,0	11,0	16,3	14,0
6	10,7	18,0	22,0	12,8	13,0	13,1	12,8
7	11,6	18,2	—	12,7	11,9	12,8	12,7
8	9,8	14,1	—	10,5	8,8	12,2	10,5
9	11,0	12,7	22,0	11,8	19,7	4,7	11,8
9-nél több	6,8	10,9	—	7,6	9,4	6,0	7,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	877	296	49	1.222	590	603	1.222

**A Dunántúl cigány népességének százalékos megoszlása
az egy lakásban lakó személyek száma szerint**

személyek száma	magyar	oláh cigányok	román	együtt	telepi	nem telepi	együtt
1	0,9	0,7	0,8	0,8	1,1	0,5	0,8
2	8,1	2,9	10,0	7,5	9,3	5,4	7,5
3	12,4	7,5	12,1	11,2	9,5	13,2	11,2
4	18,9	7,5	29,9	19,4	19,8	18,9	19,4
5	14,9	9,3	13,1	13,4	12,7	14,4	13,4
6	9,6	19,6	14,1	12,8	14,3	11,0	12,8
7	9,3	12,5	—	7,2	7,7	6,7	7,2
8	12,4	8,6	8,2	11,1	7,5	15,3	11,1
9	5,1	9,6	6,4	6,4	7,1	5,4	6,4
9-nél több	8,4	21,8	5,4	10,2	11,0	9,2	10,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	704	266	398	1.369			

161. tábla

**Az északi régió cigány népességének százalékos megoszlása
az egy lakásban lakó személyek száma szerint**

személyek száma	magyar	oláh cigányok	román	együtt	telepi	nem telepi	együtt
1	0,6	—	—	0,4	0,6	—	0,4
2	9,1	—	—	7,1	7,1	8,0	7,1
3	9,8	5,8	—	8,7	9,2	8,5	8,7
4	20,5	18,5	—	19,4	21,9	12,7	19,4
5	15,3	11,5	—	14,1	13,2	15,7	14,1
6	14,5	22,7	—	15,7	16,9	11,3	15,7
7	11,7	13,8	—	12,5	11,7	12,1	12,5
8	3,1	6,2	—	5,2	4,3	8,3	5,2
9	4,5	6,5	—	4,8	6,0	2,2	4,8
9-nél több	10,9	15,0	—	12,1	9,1	21,2	12,1
összesen	100,0	100,0	—	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	1.043	260	1.303				

162. tábla

**Az Alföld cigány népességének százalékos megoszlása
az egy lakásban lakó személyek száma szerint**

személyek száma	magyar	oláh cigányok	román	együtt	telepi	nem telepi	együtt
1	0,8	—	—	0,7	0,9	0,3	0,7
2	5,6	3,0	—	4,8	5,3	4,1	4,8
3	9,6	3,0	—	7,8	4,0	14,2	7,8
4	14,0	8,0	18,2	13,2	13,5	13,0	13,2
5	16,9	12,4	34,1	16,7	17,2	15,6	16,7
6	11,7	6,0	13,6	10,5	10,4	9,3	10,5
7	10,8	7,0	15,9	10,1	9,8	10,9	10,1
8	11,6	23,4	18,2	14,8	13,8	16,8	14,8
9	8,1	17,8	—	9,5	9,8	9,3	9,5
9-nél több	10,9	19,4	—	11,9	15,3	6,5	11,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	782	200	49	1.031			

**A keleti régió cigány népességének százalékos megoszlása
az egy lakásban lakó személyek száma szerint**

személyek száma	magyar	oláh cigányok	román	együtt	telepi	nem telepi	együtt
1	0,2	0,6	–	0,3	0,3	0,4	0,3
2	4,6	1,9	–	3,9	3,3	5,9	3,9
3	6,0	4,6	–	5,6	4,3	10,2	5,6
4	12,6	2,5	–	10,2	11,0	6,8	10,2
5	16,0	12,7	–	15,1	15,0	12,7	15,1
6	10,4	11,1	–	10,4	10,1	12,7	10,4
7	10,8	17,3	–	12,0	12,2	11,9	12,0
8	5,3	12,3	–	6,7	8,1	–	6,7
9	5,4	8,3	–	6,6	7,2	3,8	6,6
9-nél több	28,7	28,7	–	29,2	28,5	35,6	29,2
összesen	100,0	100,0	–	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	1.160	320	1.480				

**Országos viszonylatban a cigány népesség százalékos megoszlása
az egy lakásban lakó személyek száma szerint**

személyek száma	magyar	oláh cigányok	román	együtt	telepi	nem telepi	együtt
1	0,5	0,3	0,6	0,5	0,6	0,3	0,5
2	6,6	3,5	8,6	6,0	6,0	6,0	6,0
3	9,8	4,9	10,5	8,7	6,9	12,1	8,7
4	15,9	8,6	27,0	15,1	15,4	14,6	15,1
5	15,9	10,2	17,0	14,6	14,0	15,1	14,6
6	11,5	15,7	14,8	12,5	12,8	11,5	12,5
7	10,9	14,3	1,5	10,9	10,9	10,5	10,9
8	7,8	12,4	8,4	9,3	8,1	12,0	9,3
9	6,7	10,6	7,2	7,6	9,0	5,2	7,6
9-nél több	14,4	19,5	4,4	14,8	16,3	12,7	14,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	4.559	1.339	482	6.395			

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakószobák padozata alapján
Budapesti iparvidék**

	föld	kő	padló	parketta	linoleum	együtt	esetszám
magyar	40,3	12,6	29,3	15,5	2,3	100,0	174
oláh	49,0	27,5	21,5	2,0	—	100,0	51
együtt	42,7	16,2	27,4	12,0	1,7	100,0	234

Dunántúl

magyar	42,3	19,7	34,5	2,1	1,4	100,0	143
oláh	53,5	7,0	39,5	—	—	100,0	43
román	62,8	20,9	14,0	2,3	—	100,0	86
együtt	50,6	18,3	28,6	1,8	0,7	100,0	274

Északi régió

magyar	57,0	28,8	11,9	—	2,3	100,0	177
oláh	58,7	10,9	26,1	4,3	—	100,0	46
együtt	58,1	24,7	14,5	0,9	1,8	100,0	227

A cigány lakások százalékos megoszlása a lakószobák padozata alapján

Alföld

	föld	kő	padló	parketta	linoleum	együtt	esetszám
magyar	67,6	3,9	21,4	4,5	2,6	100,0	156
oláh	71,0	3,2	19,3	6,5	–	100,0	31
együtt	67,4	4,1	20,9	5,6	2,0	100,0	198

Keleti régió

magyar	84,2	4,8	10,0	1,0	–	100,0	210
oláh	88,5	5,8	3,8	1,9	–	100,0	52
együtt	85,3	4,9	8,7	1,1	–	100,0	265

Országos

magyar	59,7	13,7	20,4	4,6	1,6	100,0	860
oláh	64,1	11,7	21,5	2,7	–	100,0	223
román	62,2	20,4	15,5	1,9	–	100,0	103
együtt	60,9	13,8	20,0	4,1	1,2	100,0	1.198

**A cigány lakások százalékos megoszlása ivóvíz szerint
Budapesti iparvidék**

	artézi kút	jó	egészségtelen víz	összesen	esetszám
magyar	36,7	51,4	11,9	100,0	174
oláh	43,9	41,5	14,6	100,0	51
együtt	38,5	49,4	12,1	100,0	234

Dunántúl

magyar	46,2	51,5	2,3	100,0	143
oláh	23,1	43,6	33,3	100,0	43
román	23,2	62,2	14,6	100,0	86
együtt	34,9	53,7	11,4	100,0	274

Északi régió

magyar	62,9	28,3	8,8	100,0	177
oláh	58,4	33,3	8,3	100,0	46
együtt	61,0	29,0	10,0	100,0	227

**A cigány lakások százalékos megoszlása ivóvíz szerint
Alföld**

	artézi kút	jó	egészségtelen víz	összesen	esetszám
magyar	88,1	6,3	5,6	100,0	156
oláh	96,8	3,2	—	100,0	31
együtt	89,6	5,5	4,9	100,0	198

Keleti régió

magyar	30,2	34,1	35,7	100,0	210
oláh	32,0	30,0	38,0	100,0	52
együtt	30,6	32,8	36,6	100,0	265

Országos

magyar	52,8	33,1	14,1	100,0	860
oláh	47,7	31,5	20,8	100,0	223
román	27,7	58,5	13,8	100,0	103
együtt	49,3	34,9	15,8	100,0	1.198

**A cigány lakások azánlékos megoszlása az árnyékszék jellege szerint
Budapest iparvidék**

	WC a lakásban	WC a lakáson kívül	árnyékszék	semmi	összesen	esetszám
magyar	11,6	17,8	59,0	11,6	100,0	174
oláh	2,0	2,0	54,8	41,2	100,0	51
együtt	9,0	13,7	57,4	10,7	100,0	234

Dunántúl

magyar	0,7	2,1	84,5	12,7	100,0	143
oláh	0,0	7,0	55,8	37,2	100,0	43
román	1,2	1,2	65,0	32,6	100,0	86
együtt	0,7	2,6	73,6	23,1	100,0	274

Eszaki régió

magyar	–	1,1	74,6	24,3	100,0	177
oláh	2,2	–	52,1	45,7	100,0	46
együtt	0,4	0,9	69,2	29,5	100,0	227

A cigány lakások százalékos megoszlása az árnyékszék jellege szerint
Alföld

	WC a lakásban	WC a lakáson kívül	árnyékszék	semmi	összesen	esetszám
magyar	3,2	1,9	71,5	23,4	100,0	156
oláh	3,2	—	51,6	45,2	100,0	31
együtt	3,1	1,5	68,4	27,0	100,0	198

Keleti régió

magyar	1,4	1,9	38,2	58,5	100,0	210
oláh	—	1,9	36,5	61,6	100,0	52
együtt	1,1	1,9	37,8	59,2	100,0	265

Országos

magyar	3,4	5,0	63,7	27,9	100,0	860
oláh	1,3	2,2	49,9	46,6	100,0	223
román	1,0	1,0	64,0	34,0	100,0	103
együtt	2,8	4,1	60,9	32,2	100,0	1.198

183 185. táblák

**A cigány lakások százalékos megoszlása
a szennyvíz elvezetése szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar	35,1	64,9	100,0	174
oláh	11,8	88,2	100,0	51
együtt	28,6	71,4	100,0	234

Dunántúl

magyar	4,9	95,1	100,0	143
oláh	4,7	95,3	100,0	43
román	1,2	98,8	100,0	86
együtt	3,7	96,3	100,0	274

Északi régió

magyar	1,1	98,9	100,0	177
oláh	2,2	97,8	100,0	46
együtt	1,3	98,7	100,0	227

**A cigány lakások százalékos megoszlása
a szennyvíz elvezetése szerint**

Alföld

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar	7,7	92,3	100,0	156
oláh	–	100,0	100,0	31
együtt	6,1	93,9	100,0	198

Keleti régió

magyar	1,9	98,1	100,0	210
oláh	–	100,0	100,0	52
együtt	1,5	98,5	100,0	265

Országos

magyar	10,1	89,9	100,0	860
oláh	4,0	96,0	100,0	223
román	1,0	99,0	100,0	103
együtt	8,1	91,9	100,0	1.198

189 192. táblák

**A cigány lakások százalékon megoszlása az egy helységre jutó személyek száma szerint
Budapesti iparvidék**

	-1,5	-2,5	-3,5	-4,5	-5,5	-6,5	több	100,0%	eset- szám
magyar	19,4	22,3	20,0	15,4	9,4	10,0	3,0	100,0	877
oláh	9,7	16,5	11,0	12,3	20,4	15,3	14,8	100,0	296
román	29,2	61,0	—	9,8	—	—	—	100,0	49
együtt	17,7	22,5	17,3	14,5	11,4	10,8	5,8	100,0	1.222

Dunántúl

magyar	27,7	24,6	20,7	11,4	11,7	1,8	2,1	100,0	706
oláh	15,8	21,6	22,1	11,3	13,0	13,0	3,2	100,0	280
román	24,9	32,1	16,3	9,3	9,1	6,0	2,0	100,0	394
együtt	24,7	26,5	19,4	10,6	12,2	5,0	1,6	100,0	1.395

Északi régió

magyar	10,4	29,4	26,4	14,7	5,5	6,6	7,0	100,0	1.040
oláh	11,2	24,0	23,6	9,9	17,2	5,1	9,0	100,0	260
román									
együtt	10,2	27,1	25,3	13,9	10,2	6,1	7,2	100,0	1.341

**A cigány lakások százalékos megoszlása az egy helységre jutó személyek száma szerint
Alföld**

	-1,5	-2,5	-3,5	-4,5	-5,5	-6,5	több	100,0%	eset- szám
magyar	25,9	28,8	18,2	11,0	9,0	7,1	–		779
oláh	6,8	17,1	24,7	23,3	19,2	4,1	4,8		201
román	–	45,4	18,2	25,0	11,4	–	–		44
együtt	22,0	27,4	19,9	13,3	10,5	6,2	0,7		1.038

Keleti régió

magyar	8,7	20,2	17,1	19,7	13,7	13,6	7,0		1.162
oláh	8,7	14,7	26,6	15,5	11,9	14,3	8,3		32
román									
együtt	8,7	19,0	18,7	18,7	13,2	14,5	7,2		1.480

Országos

magyar	17,1	24,8	20,6	14,9	9,9	8,4	4,3		4.559
oláh	10,7	18,8	21,4	13,8	16,1	10,9	8,3		1.339
román	23,8	36,9	15,1	10,8	8,5	4,9	–		484
együtt	16,3	24,3	20,2	14,3	11,6	8,6	4,7		6.395

**A cigány lakások százalékos megoszlása az épület fekvése és elhelyezkedése szempontjából
Budapesti iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	román	együtt
A nem cigány településtől távol				
a) telepi	5,6	16,3	33,3	9,1
b) nem telepi	4,3	2,0	–	3,7
A nem cigány település szélén				
a) telepi	13,7	26,5	–	16,0
b) nem telepi	5,0	–	33,4	5,0
A nem cigány településen belül				
a) telepi	20,5	34,8	11,1	23,3
b) nem telepi	50,9	20,4	22,2	42,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	174	51	9	234

**A cigány lakások százalékos megoszlása az épület fekvése és elhelyezkedése szempontjából
Dunántúl**

	magyar	oláh cigányok	román	együtt
A nem cigány településtől távol				
a) telepi	18,2	30,2	42,3	27,6
b) nem telepi	0,7	4,7	2,4	1,8
A nem cigány település szélén				
a) telepi	32,8	30,1	8,2	24,6
b) nem telepi	4,2	16,3	14,1	9,2
A nem cigány településen belül				
a) telepi	6,3	4,7	5,9	5,9
b) nem telepi	37,8	14,0	27,1	30,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	143	43	86	274

**A cigány lakások százalékos megoszlása az épület fekvése és elhelyezkedése szempontjából
Északi régió**

	magyar	oláh cigányok	román	együtt
A nem cigány településtől távol				
a) telepi	5,2	2,8	—	4,7
b) nem telepi	0,6	2,8	—	0,9
A nem cigány település szélén				
a) telepi	30,6	19,4	—	29,6
b) nem telepi	7,5	2,8	—	7,0
A nem cigány településen belül				
a) telepi	40,5	47,2	—	40,9
b) nem telepi	15,6	25,0	—	16,9
összesen	100,0	100,0		100,0
esetszám	177	46		227

A cigány lakások százalékos megoszlása az épület fekvése és elhelyezkedése szempontjából
Alföld

	A nem cigány településtől távol		A nem cigány település szélén		A nem cigány településen belül		100,0%	csatszám
	telepi	nem telepi	telepi	nem telepi	telepi	nem telepi		
magyar	3,3	3,9	48,0	5,3	9,9	29,6	100,0	156
oláh	12,9	–	45,2	12,9	16,1	12,9	100,0	31
román	–	–	50,0	–	–	50,0	100,0	2
együtt	5,2	3,1	47,4	6,2	10,8	27,3	100,0	198

Keleti régió

magyar	25,7	3,7	24,1	4,2	37,6	4,7	100,0	210
oláh	35,4	14,6	16,7	–	31,2	2,1	100,0	52
román	–	–	–	–	–	–	–	–
együtt	28,1	5,8	22,7	3,3	36,0	4,1	100,0	265

Országos

magyar	12,0	2,7	29,3	5,2	24,3	26,5	100,0	860
oláh	20,8	5,3	26,6	5,8	27,0	14,5	100,0	223
román	39,1	2,0	10,8	14,7	6,9	26,5	100,0	103
együtt	16,1	3,1	27,3	6,2	23,0	24,3	100,0	1.198

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz való jutás módja szerint
Budapesti iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	román	együtt
kiutalás	26,2	6,3	–	20,4
építették	33,6	83,3	–	47,5
cserélték	6,7	–	–	4,9
vették	17,4	10,4	–	15,0
beköltöztek	3,4	–	–	2,4
árvízkölcson	–	–	–	–
más lakásépítési akció	2,0	–	–	1,5
örökölték	10,7	–	–	8,3
összesen	100,0	100,0	–	100,0

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
Dunántúl**

	magyar	oláh cigányok	román	együtt
kiutalás	13,5	5,4	11,1	11,5
építették	32,3	40,6	44,5	37,5
cserélték	–	2,7	–	0,4
vették	34,6	27,0	22,2	29,6
beköltöztek	4,5	2,7	–	2,8
örökölték	5,3	2,7	2,5	4,0
árvízkölcson	3,8	8,1	14,8	7,9
más lakásépítési akció	6,0	10,8	4,9	6,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
Alföld**

	magyar	oláh cigányok	román	együtt
kiutalás	6,3	9,7	–	7,6
építették	42,3	48,3	–	42,6
cserélték	2,1	6,5	–	2,7
vették	29,2	16,1	–	27,6
beköltöztek	2,8	–	–	2,2
örökölték	11,1	3,2	–	9,2
árvízkölcson	2,1	9,7	–	3,8
más lakásépítési akció	4,2	6,5	–	4,3
összesen	100,0	100,0	–	100,0

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
Északi régió**

	magyar	oláh cigányok	román	együtt
kiutalás	9,8	–	–	8,2
építették	51,6	42,4	–	51,4
cserélték	2,0	3,8	–	2,2
vették	23,5	23,1	–	23,0
beköltöztek	1,3	–	–	1,1
örökölték	7,2	19,2	–	8,7
árvízkölcson	0,7	–	–	0,5
más lakásépítési akció	3,9	11,5	–	4,9
összesen	100,0	100,0	–	100,0

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
Keleti régió**

	magyar	oláh	román cigányok	együtt
kiutalás	11,1	4,3	–	9,4
építették	63,4	78,6	–	67,2
cserélték	0,7	–	–	0,5
vették	15,0	8,5	–	13,4
beköltöztek	2,6	–	–	2,0
örökölték	3,3	4,3	–	3,5
árvízkölcson	2,6	–	–	2,0
más lakásépítési akció	1,3	4,3	–	2,0
összesen	100,0	100,0	–	100,0

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
Országos**

	magyar	oláh	román cigányok	együtt
kiutalás	13,4	5,3	9,3	11,6
építették	45,1	62,4	48,5	48,8
cserélték	2,3	2,1	–	2,0
vették	23,6	15,9	21,6	22,0
beköltöztek	2,9	0,5	–	2,1
örökölték	7,5	4,8	3,1	6,5
árvízkölcson	1,8	3,2	13,4	3,1
más lakásépítési akció	3,4	5,8	4,1	3,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
a lakások fekvése alapján képzett csoportokban
Budapesti iparvidék**

A nem cigány településhez képest	távol	szélén	benn	együtt
kiutalás	7,6	31,5	16,7	20,4
építették	66,2	32,3	33,3	47,5
cserélték	2,2	7,4	—	4,9
vették	12,0	16,7	33,3	15,0
beköltöztek	1,1	2,8	16,7	2,4
örökölték	10,9	6,5	—	8,3
árvízkkölsön	—	—	—	—
más lakásépítési akció	—	2,8	—	1,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	110	117	7	234

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
a lakások fekvése alapján képzett csoportokban
Dunántúl**

A nem cigány településhez képest	távol	szélén	benn	együtt
kiutalás	5,4	19,8	—	11,5
építették	46,3	25,5	—	37,5
cserélték	0,7	—	—	0,4
vették	25,9	34,9	—	29,6
beköltöztek	2,0	3,8	—	2,8
örökölték	5,4	1,9	—	4,0
árvízkkölsön	11,6	2,8	—	7,9
más lakásépítési akció	2,7	11,3	—	6,3
összesen	100,0	100,0	—	100,0
esetszám	158	116	—	274

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
a lakások fekvése alapján képzett csoportokban
Északi régió**

A nem cigány településhez képest	távol	szélén	benn	együtt
kiutalás	5,5	15,2	11,1	8,2
építették	59,4	28,3	55,6	51,4
cserélték	2,3	2,2	0,0	2,2
vették	19,5	32,6	22,2	23,0
beköltöztek	0,8	2,2	0,0	1,1
örökölték	10,9	4,3	0,0	8,7
árvízkölcson	0,0	2,2	0,0	0,5
más lakásépítési akció	1,6	13,0	11,1	4,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	162	56	9	227

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
a lakások fekvése alapján képzett csoportokban
Alföld**

A nem cigány településhez képest	távol	szélén	benn	együtt
kiutalás	5,2	10,1	100,0	7,6
építették	50,5	30,5	0,0	42,6
cserélték	1,7	4,3	0,0	2,7
vették	26,1	30,5	0,0	27,5
beköltöztek	2,6	1,4	0,0	2,3
örökölték	12,2	4,3	0,0	9,2
árvízkölcson	0,0	10,1	0,0	3,8
más lakásépítési akció	1,7	8,8	0,0	4,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	123	74	1	198

**A cigány lakások százalékos megoszlása a lakáshoz jutás módja szerint
a lakások fekvése alapján képzett csoportokban
Keleti régió**

A nem cigány településhez képest	távol	szélén	benn	összesen
kiutalás	8,8	10,5	25,0	9,4
építették	71,9	47,4	75,0	67,2
cserélték	0,0	2,6	0,0	0,5
vették	10,6	26,3	0,0	13,4
beköltöztek	1,9	2,6	0,0	2,0
örökölték	3,1	5,3	0,0	3,5
árvízkölcson	2,5	0,0	0,0	2,0
más lakásépítési akció	1,2	5,3	0,0	2,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	213	44	8	265

Országos

kiutalás	6,5	19,9	20,0	11,6
építették	58,9	31,1	50,0	48,8
cserélték	1,2	3,5	0,0	2,0
vették	18,9	27,5	20,0	22,0
beköltöztek	1,7	2,7	5,0	2,1
örökölték	7,9	4,4	0,0	6,5
árvízkölcson	3,3	3,0	0,0	3,1
más lakásépítési akció	1,6	7,9	5,0	3,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	766	407	25	1.198

**A cigány lakások százalékos megoszlása a rádiótulajdon szerint
Budapest iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigányok	43,7	56,3	100,0	174
oláh cigányok	25,5	74,5	100,0	51
román cigányok	22,2	77,8	100,0	9
összesen	38,9	61,1	100,0	234
Dunántúl				
magyar cigányok	45,1	54,9	100,0	143
oláh cigányok	25,6	74,4	100,0	43
román cigányok	38,4	61,6	100,0	86
összesen	39,9	60,1	100,0	274
Északi régió				
magyar cigányok	43,5	56,5	100,0	177
oláh cigányok	28,3	71,7	100,0	46
összesen	39,6	60,4	100,0	227
Alföld				
magyar cigányok	46,5	53,5	100,0	156
oláh cigányok	29,0	71,0	100,0	31
román cigányok	50,0	50,0	100,0	8
összesen	43,7	56,3	100,0	198
Keleti régió				
magyar cigányok	19,5	80,5	100,0	210
oláh cigányok	15,4	84,6	100,0	52
összesen	18,5	81,5	100,0	265
Országos				
magyar cigányok	38,5	61,5	100,0	860
oláh cigányok	24,2	75,8	100,0	223
román cigányok	37,9	62,1	100,0	103
összesen	35,5	64,5	100,0	1.198

**A cigány lakások százalékos megoszlása a táskarádió tulajdona szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigány	25,3	74,7	100,0	174
oláh cigány	19,6	80,4	100,0	51
román cigány	33,3	66,7	100,0	9
összesen	24,4	75,6	100,0	234
Dunántúl				
magyar cigány	31,0	69,0	100,0	143
oláh cigány	30,2	69,8	100,0	43
román cigány	25,6	74,4	100,0	86
összesen	28,9	71,1	100,0	274
Északi régió				
magyar cigány	19,2	80,8	100,0	177
oláh cigány	4,3	95,7	100,0	46
összesen	15,9	84,1	100,0	227
Keleti régió				
magyar cigány	8,6	91,4	100,0	210
oláh cigány	1,9	98,1	100,0	52
összesen	7,5	92,5	100,0	265
Alföld				
magyar cigány	21,9	78,1	100,0	156
oláh cigány	9,7	90,3	100,0	31
román cigány	25,0	75,0	100,0	8
összesen	19,8	80,2	100,0	265
Országos				
magyar cigány	20,3	79,7	100,0	860
oláh cigány	13,0	87,0	100,0	223
román cigány	26,2	73,8	100,0	103
összesen	19,3	80,7	100,0	1.198

**A cigány lakások százalékos megoszlása a televízió tulajdona szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigányok	43,1	56,9	100,0	174
oláh cigányok	17,6	82,4	100,0	51
román cigányok	11,1	88,9	100,0	9
összesen	36,3	63,7	100,0	234
Dunántúl				
magyar cigányok	28,2	71,8	100,0	143
oláh cigányok	4,7	95,3	100,0	43
román cigányok	26,7	73,3	100,0	86
összesen	23,8	76,2	100,0	274
Északi régió				
magyar cigányok	29,9	70,1	100,0	177
oláh cigányok	17,4	82,6	100,0	46
összesen	26,9	73,1	100,0	227
Alföld				
magyar cigányok	32,7	67,3	100,0	156
oláh cigányok	12,9	87,1	100,0	31
román cigányok	25,0	75,0	100,0	8
összesen	29,3	70,7	100,0	198
Keleti régió				
magyar cigányok	7,6	92,4	100,0	210
oláh cigányok	5,8	94,2	100,0	52
összesen	7,5	92,5	100,0	265
Országos				
magyar cigányok	27,4	72,6	100,0	860
oláh cigányok	11,7	88,3	100,0	223
román cigányok	25,2	74,8	100,0	103
összesen	24,1	75,9	100,0	1.198

**A cigány lakosság százalékos megoszlása a kerékpár tulajdona szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigány	16,1	83,9	100,0	174
oláh cigány	11,8	88,2	100,0	51
román cigány	22,2	77,8	100,0	9
összesen	15,4	84,6	100,0	234
Dunántúl				
magyar cigány	31,0	69,0	100,0	143
oláh cigány	27,9	72,1	100,0	43
román cigány	48,8	51,2	100,0	86
összesen	35,9	64,1	100,0	274
Északi régió				
magyar cigány	23,2	76,8	100,0	177
oláh cigány	6,5	93,5	100,0	46
összesen	19,4	80,6	100,0	227
Alföld				
magyar cigány	35,5	64,5	100,0	156
oláh cigány	35,5	64,5	100,0	31
román cigány	50,0	50,0	100,0	8
összesen	36,0	64,0	100,0	198
Keleti régió				
magyar cigány	12,4	87,6	100,0	210
oláh cigány	11,5	88,5	100,0	52
összesen	12,5	87,5	100,0	265
Országos				
magyar cigány	22,6	77,4	100,0	860
oláh cigány	17,0	83,0	100,0	223
román cigány	46,6	53,4	100,0	103
összesen	23,6	76,4	100,0	1.198

**A cigány lakosság százalékos megoszlása a motor tulajdona szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigány	1,7	98,3	100,0	174
oláh cigány	2,0	98,0	100,0	51
román cigány	0,0	100,0	100,0	9
összesen	1,7	98,3	100,0	234
Dunántúl				
magyar cigány	4,2	95,8	100,0	143
oláh cigány	2,3	97,7	100,0	43
román cigány	2,3	97,7	100,0	86
összesen	3,3	96,7	100,0	274
Északi régió				
magyar cigány	2,8	97,2	100,0	177
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	46
összesen	2,2	97,8	100,0	227
Alföld				
magyar cigány	1,3	98,7	100,0	156
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	31
román cigány	0,0	100,0	100,0	8
összesen	1,0	99,0	100,0	198
Keleti régió				
magyar cigány	0,5	99,5	100,0	210
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	52
összesen	0,4	99,6	100,0	265
Országosan				
magyar cigány	2,0	98,0	100,0	860
oláh cigány	0,9	99,1	100,0	223
román cigány	1,9	98,1	100,0	103
összesen	1,8	98,2	100,0	1.198

**A cigány lakosság százalékos megoszlása az autó tulajdona szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigány	1,7	98,3	100,0	174
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	51
román cigány	0,0	100,0	100,0	9
összesen	1,3	98,7	100,0	234
Dunántúl				
magyar cigány	0,0	100,0	100,0	143
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	43
román cigány	0,0	100,0	100,0	86
összesen	0,0	100,0	100,0	274
Északi régió				
magyar cigány	0,6	99,4	100,0	177
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	46
összesen	0,4	99,6	100,0	227
Alföld				
magyar cigány	0,0	100,0	100,0	156
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	31
román cigány	0,0	100,0	100,0	8
összesen	0,0	100,0	100,0	198
Keleti régió				
magyar cigány	0,5	99,5	100,0	210
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	52
összesen	0,4	99,6	100,0	265
Országosan				
magyar cigány	0,6	99,4	100,0	860
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	223
román cigány	0,0	100,0	100,0	103
összesen	0,0	100,0	100,0	1.198

**A cigány lakosság százalékos megoszlása a mosógép tulajdona szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigány	12,6	87,4	100,0	174
oláh cigány	2,0	98,0	100,0	51
román cigány	10,0	90,0	100,0	10
összesen	10,2	89,8	100,0	235
Dunántúl				
magyar cigány	4,2	95,8	100,0	145
oláh cigány	2,3	97,7	100,0	44
román cigány	2,3	97,7	100,0	87
összesen	3,6	96,4	100,0	278
Északi régió				
magyar cigány	0,6	99,4	100,0	178
oláh cigány	2,1	97,9	100,0	47
összesen	0,9	99,1	100,0	229
Alföld				
magyar cigány	5,7	94,3	100,0	157
oláh cigány	3,1	96,9	100,0	32
román cigány	12,5	87,5	100,0	8
összesen	5,5	94,5	100,0	200
Keleti régió				
magyar cigány	0,9	99,1	100,0	211
oláh cigány	1,9	98,1	100,0	53
összesen	1,1	98,9	100,0	267
Országosan				
magyar cigány	4,6	95,4	100,0	865
oláh cigány	2,2	97,8	100,0	227
román cigány	3,8	96,2	100,0	105
összesen	4,1	95,9	100,0	1.209

**A cigány lakosság százalékos megoszlása a centrifuga tulajdon szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigány	9,2	90,8	100,0	174
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	51
román cigány	0,0	100,0	100,0	9
összesen	6,8	93,2	100,0	234
Dunántúl				
magyar cigány	1,4	98,6	100,0	143
oláh cigány	2,3	97,7	100,0	43
román cigány	0,0	100,0	100,0	86
összesen	1,0	99,0	100,0	274
Északi régió				
magyar cigány	0,0	100,0	100,0	177
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	46
összesen	0,0	100,0	100,0	227
Alföld				
magyar cigány	2,6	97,4	100,0	156
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	31
román cigány	0,0	100,0	100,0	8
összesen	2,0	98,0	100,0	198
Keleti régió				
magyar cigány	1,0	99,0	100,0	210
oláh cigány	1,9	98,1	100,0	52
összesen	1,1	98,9	100,0	265
Országosan				
magyar cigány	2,8	97,2	100,0	860
oláh cigány	0,9	99,1	100,0	223
román cigány	0,0	100,0	100,0	103
összesen	2,2	97,8	100,0	1.198

**A cigány lakosság százalékos megoszlása a varrógép tulajdon szerint
Budapesti iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigány	5,7	94,3	100,0	174
oláh cigány	2,0	98,0	100,0	51
román cigány	0,0	100,0	100,0	9
összesen	4,7	95,3	100,0	234
Északi régió				
magyar cigány	1,7	98,3	100,0	177
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	46
összesen	1,3	98,7	100,0	227
Alföld				
magyar cigány	1,3	98,7	100,0	156
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	31
román cigány	0,0	100,0	100,0	8
összesen	1,0	99,0	100,0	198
Keleti régió				
magyar cigány	1,4	98,6	100,0	210
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	52
összesen	1,1	98,9	100,0	265
Dunántúl				
magyar cigány	2,8	97,2	100,0	143
oláh cigány	2,3	97,7	100,0	43
román cigány	1,2	98,8	100,0	86
összesen				
Országosan				
magyar cigány	2,6	97,4	100,0	860
oláh cigány	0,9	99,1	100,0	223
román cigány	1,0	99,0	100,0	103
összesen	2,1	97,9	100,0	1198

**A cigány lakosság százalékos megoszlása a hűtőszekrény tulajdona szerint
Budapesti Iparvidék**

	van	nincs	összesen	esetszám
magyar cigány	18,4	81,6	100,0	174
oláh cigány	2,0	98,0	100,0	51
román cigány	0,0	100,0	100,0	9
összesen	14,1	85,9	100,0	234

Dunántúl

magyar cigány	2,1	97,9	100,0	143
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	43
román cigány	1,2	98,8	100,0	86
összesen	1,5	98,5	100,0	274

Északi régió

magyar cigány	0,0	100,0	100,0	177
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	46
összesen	0,0	100,0	100,0	227

Alföld

magyar cigány	2,6	97,4	100,0	156
oláh cigány	0,0	100,0	100,0	31
román cigány	0,0	100,0	100,0	8
összesen	2,0	98,0	100,0	198

Keleti régió

magyar cigány	1,0	99,0	100,0	210
oláh cigány	1,9	98,1	100,0	52
összesen	1,1	98,9	100,0	265

Országosan

magyar cigány	4,8	95,2	100,0	860
oláh cigány	0,9	99,1	100,0	223
román cigány	0,0	100,0	100,0	103
összesen	3,7	96,3	100,0	1.198

**Az analfabéták százalékos aránya a felnőtt cigányok körében
Budapest**

	tud	nem	összesen	esetszám
magyar cigány	83,5	16,5	100,0	230
oláh cigány	36,5	63,5	100,0	74
román cigány				
összesen	72,0	28,0	100,0	304
Vidéki városok				
magyar cigány	68,1	31,9	100,0	398
oláh cigány	51,7	48,3	100,0	89
román cigány	44,4	55,6	100,0	18
összesen	64,0	36,0	100,0	513
Községek				
magyar cigány	64,8	35,2	100,0	1.848
oláh cigány	46,4	53,6	100,0	550
román cigány	42,5	57,5	100,0	262
összesen	58,6	41,4	100,0	2.686
Országosan				
magyar cigány	67,1	32,9	100,0	2.476
oláh cigány	46,1	53,9	100,0	713
román cigány	42,7	57,3	100,0	280
összesen	60,6	39,4	100,0	3.503

A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint
Budapest

	1	2	3	4	5	6	7	8	1-2	3-4	érett- ségi	egye- tem	dip- loma	nem járt iskolába	öz- szesen	eset- szám
				általános iskola					középiskola							
15-19 évesek	0,0	3,7	3,7	9,3	5,6	14,8	13,0	20,3	3,7	1,9	0,0	0,0	0,0	24,0	100,0	54
20-24 évesek	0,0	4,7	0,0	9,3	9,3	4,7	9,3	51,0	4,7	0,0	0,0	0,0	0,0	7,0	100,0	43
25-29 évesek	0,0	0,0	2,9	8,8	11,8	8,8	2,9	20,6	2,9	5,9	11,8	0,0	0,0	23,6	100,0	34
30-34 évesek	0,0	0,0	3,2	6,5	0,0	9,7	6,5	38,7	3,2	0,0	3,2	0,0	3,2	25,8	100,0	31
35-39 évesek	0,0	3,8	3,8	11,5	7,7	23,1	0,0	3,8	0,0	0,0	7,7	0,0	0,0	38,6	100,0	26
40-44 évesek	0,0	12,3	4,4	0,0	3,4	24,2	0,0	13,8	0,0	0,0	0,0	0,0	3,4	38,5	100,0	29
45-49 évesek	0,0	0,0	25,0	18,7	0,0	18,8	12,5	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,5	100,0	16
50-54 évesek	14,3	9,5	0,0	14,3	4,8	33,3	4,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	19,0	100,0	21
55-59 évesek	6,7	6,6	6,7	6,6	6,7	40,0	0,0	6,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0	100,0	15
60-64 évesek	0,0	30,4	9,7	9,7	0,0	9,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	40,5	100,0	11
65-69 évesek	0,0	0,0	0,0	20,0	10,0	40,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	30,0	100,0	10
70- évesek	0,0	15,3	7,1	23,4	0,0	7,5	0,0	7,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	39,2	100,0	14
összesen	1,3	5,3	4,3	9,9	5,6	16,8	5,6	20,1	2,0	1,1	2,3	0,0	0,7	25,0	100,0	304

273. tábla

A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint

Városok

	1	2	3	4 általános iskola	5	6	7	8	1–2 középiskola	3–4	érett- ségi	egye- tem	dip- loma	nem járt iskolába	öss- zesen	eset- szám
15-19 évesek	1,1	5,6	5,6	12,6	17,8	11,4	11,4	24,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,8	100,0	97
20-24 évesek	5,9	1,5	10,3	14,2	8,8	12,7	16,3	18,5	0,0	0,0	1,5	0,0	0,0	10,3	100,0	68
25-29 évesek	0,0	10,9	5,5	20,0	9,1	1,8	7,3	12,7	0,0	3,6	1,8	1,8	0,0	25,5	100,0	55
30-34 évesek	1,8	5,4	10,7	17,9	5,4	12,5	5,4	10,7	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	28,4	100,0	56
35-39 évesek	0,0	7,5	9,4	11,3	5,7	9,4	0,0	3,8	1,9	1,9	0,0	0,0	0,0	49,1	100,0	53
40-44 évesek	0,0	1,9	15,1	12,4	1,9	20,6	0,0	5,7	0,0	3,8	0,0	0,0	0,0	39,5	100,0	53
45-49 évesek	2,6	2,6	13,2	15,8	7,9	18,4	0,0	2,6	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	34,3	100,0	38
50-54 évesek	0,0	0,0	13,0	13,0	4,3	13,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	56,7	100,0	23
55-59 évesek	3,8	0,0	7,7	26,9	7,7	7,7	0,0	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	42,4	100,0	26
60-64 évesek	0,0	5,0	25,0	5,0	0,0	5,0	0,0	10,0	5,0	5,0	0,0	0,0	0,0	40,0	100,0	20
65-69 évesek	0,0	10,0	0,0	10,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	80,0	100,0	10
70- évesek	0,0	4,8	4,8	14,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	76,1	100,0	21
összesen	1,5	4,6	9,0	15,2	7,9	11,3	4,8	11,2	0,8	1,2	0,4	0,2	0,0	31,9	100,0	520

A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint
Községek

	1	2	3	4 általános iskola	5	6	7	8	1-2 középiskola	3-4	érett- ségi	egye- tem	dip- loma	nem járt iskolába	öz- szesen	eset- szám
15-19 évesek	1,5	3,0	7,3	15,0	18,0	18,6	8,6	19,1	0,9	0,6	0,2	0,0	0,0	7,2	100,0	467
20-24 évesek	1,9	3,1	8,3	16,1	12,3	13,0	6,4	20,1	2,1	0,7	1,2	0,5	0,0	14,3	100,0	424
25-29 évesek	2,6	8,5	10,7	11,1	11,9	12,6	1,9	10,7	1,1	0,4	0,4	0,0	0,0	28,1	100,0	266
30-34 évesek	2,3	6,2	6,2	10,9	8,5	14,1	4,3	6,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	40,9	100,0	262
35-39 évesek	1,6	7,0	8,6	10,9	3,5	5,4	0,3	4,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	57,9	100,0	313
40-44 évesek	1,6	5,2	8,1	14,0	2,8	12,1	0,8	4,8	0,4	0,4	0,0	0,0	0,0	49,8	100,0	248
45-49 évesek	2,5	3,5	9,5	12,6	3,5	10,6	0,5	3,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	53,8	100,0	199
50-54 évesek	0,0	2,5	6,7	12,5	4,2	16,8	0,8	1,7	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	54,0	100,0	120
55-59 évesek	1,8	4,5	7,2	10,2	5,4	5,4	0,9	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	63,7	100,0	111
60-64 évesek	2,7	2,7	6,3	3,5	0,9	3,5	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	79,5	100,0	113
65-69 évesek	0,0	4,3	2,9	5,8	1,4	10,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	75,5	100,0	69
70- évesek	2,1	1,1	5,3	7,5	4,3	7,4	0,0	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	71,2	100,0	94
összesen	1,8	4,5	7,8	12,4	8,6	12,0	3,4	9,4	0,7	0,3	0,3	0,1	0,0	38,7	100,0	2.686

275. tábla

A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint
Országosan

	1	2	3	4	5	6	7	8	1-2	3-4	érett- ségi	egye- tem	dip- loma	nem járt iskolába	nem ért.	öss- zesen	eset- szám
				általános iskola					középiskola								
15-19 évesek	1,3	3,4	6,6	13,9	16,8	17,2	9,4	19,4	1,0	0,6	0,2	0,0	0,0	8,6	1,6	100,0	610
20-24 évesek	2,2	3,0	7,9	15,5	11,6	12,5	7,1	22,4	2,1	0,6	1,1	0,4	0,0	13,1	0,5	100,0	535
25-29 évesek	2,0	7,9	9,0	12,1	11,3	10,4	2,8	11,8	1,1	1,4	1,7	0,3	0,0	27,0	1,2	100,0	355
30-34 évesek	2,0	5,4	6,6	11,5	7,2	13,2	4,6	10,0	0,6	0,0	0,3	0,0	0,3	36,7	1,6	100,0	349
35-39 évesek	1,3	6,9	8,4	11,0	4,1	7,1	0,3	4,6	0,3	0,3	0,5	0,0	0,0	54,3	0,9	100,0	392
40-44 évesek	1,2	5,2	7,9	12,4	2,7	14,8	0,6	5,8	0,3	0,9	0,0	0,0	0,3	46,1	1,8	100,0	330
45-49 évesek	2,4	3,2	11,1	13,4	4,0	12,3	1,2	3,6	0,4	0,0	0,4	0,0	0,0	48,0	0,0	100,0	253
50-54 évesek	1,8	3,0	6,7	12,8	4,3	18,3	1,2	1,2	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	49,4	0,7	100,0	164
55-59 évesek	2,6	3,9	7,2	12,5	5,9	9,2	2,2	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	54,5	1,3	100,0	152
60-64 évesek	2,1	4,9	9,0	4,2	0,7	4,2	0,0	1,4	1,4	0,7	0,0	0,0	0,0	70,1	1,3	100,0	144
65-69 évesek	0,0	4,5	2,2	7,9	2,2	12,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	70,8	0,0	100,0	89
70- évesek	1,6	3,1	5,4	10,1	3,1	6,2	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	65,9	3,0	100,0	129
összesen	1,7	4,6	7,7	12,4	8,2	12,3	3,7	10,6	0,8	0,5	0,5	0,1	0,1	35,5	1,3	100,0	3.510

**A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint
Budapesti iparvidék**

	1	2	3	4 általános iskola	5	6	7	8	1–2 középsiskola	3–4	érett- ségi	egye- tem	dip- loma	nem járt iskolába	nem ért.	öss- zesen	eset- szám
15-19 évesek	0,8	2,4	8,1	14,5	11,3	14,5	13,7	15,3	1,6	0,8	0,0	0,0	0,0	15,3	1,7	100,0	124
20-24 évesek	0,0	5,0	0,0	11,0	13,0	14,0	11,0	35,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,0	0,0	100,0	100
25-29 évesek	1,3	0,0	10,4	13,0	7,8	13,0	2,6	14,3	1,3	2,6	5,2	0,0	0,0	27,3	1,2	100,0	77
30-34 évesek	1,2	1,2	5,0	12,5	8,8	17,5	3,7	16,2	1,2	0,0	1,2	0,0	1,2	28,7	1,6	100,0	80
35-39 évesek	1,6	6,6	9,8	13,1	3,3	13,1	0,0	6,6	0,0	0,0	3,3	0,0	0,0	41,0	1,6	100,0	61
40-44 évesek	1,5	7,4	5,9	5,9	7,4	25,0	0,0	7,4	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	33,8	4,2	100,0	68
45-49 évesek	0,0	0,0	17,1	14,3	2,9	17,1	8,6	17,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	22,9	0,0	100,0	35
50-54 évesek	8,3	8,3	5,6	8,3	8,3	27,8	2,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	30,6	0,0	100,0	36
55-59 évesek	3,4	3,4	10,3	17,2	6,9	20,7	0,0	6,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	31,0	0,2	100,0	29
60-64 évesek	0,0	16,7	4,2	8,3	0,0	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	54,2	4,1	100,0	24
65-69 évesek	0,0	0,0	0,0	15,8	5,3	21,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	57,8	0,0	100,0	19
70- évesek	0,0	8,3	12,5	12,5	4,2	4,2	0,0	4,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	4,1	100,0	24
összesen	1,3	4,1	6,9	12,1	8,1	16,4	5,5	14,2	1,0	0,4	1,0	0,0	0,3	27,0	1,7	100,0	677

277. tábla

A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint
Eszaki régió

	1	2	3	4 általános iskola	5	6	7	8	1-2 középiskola	3-4	érett- ségi	egye- tem	dip- lóma	nem járt iskolába	nem ért.	öss- zesen	eset- szám
15-19 évesek	0,7	5,4	6,1	10,1	21,6	21,6	12,8	12,2	0,7	0,7	0,0	0,0	0,0	4,7	3,4	100,0	148
20-24 évesek	1,7	1,7	6,8	20,3	6,8	15,3	11,0	22,9	0,8	0,8	0,0	0,0	0,0	11,9	0,0	100,0	118
25-29 évesek	2,9	11,4	7,1	10,0	12,9	12,9	4,3	14,3	1,4	2,9	0,0	0,0	0,0	19,9	0,0	100,0	70
30-34 évesek	3,0	4,5	10,4	20,9	7,5	9,0	3,0	11,9	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	28,3	0,0	100,0	67
35-39 évesek	0,0	11,3	5,3	17,5	6,3	8,8	0,0	3,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	46,2	0,9	100,0	80
40-44 évesek	1,6	3,3	8,2	18,0	1,6	13,1	0,0	4,9	0,0	3,3	0,0	0,0	0,0	44,3	1,7	100,0	61
45-49 évesek	2,1	6,4	12,8	17,0	4,3	17,0	0,0	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	30,1	0,0	100,0	47
50-54 évesek	0,0	0,0	10,7	3,6	0,0	25,0	3,6	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	53,5	0,0	100,0	28
55-59 évesek	3,2	3,2	0,0	25,8	3,2	9,7	3,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	51,7	0,0	100,0	31
60-64 évesek	4,3	4,3	8,7	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,3	0,0	0,0	0,0	69,6	4,5	100,0	23
65-69 évesek	0,0	17,6	0,0	5,9	0,0	5,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	70,6	0,0	100,0	17
70- évesek	0,0	0,0	7,7	15,4	3,8	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	69,3	0,0	100,0	26
összesen	1,5	5,6	7,3	15,1	8,9	14,0	5,4	10,1	0,6	1,0	0,0	0,0	0,0	29,5	1,0	100,0	716

A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint
Dunántúl

	1	2	3	4 általános iskola	5	6	7	8	1-2 középiskola	3-4	érett- ségi	egye- tem	dip- loma	nem járt iskolába	nem ért.	össz- szesen	eset- szám
15-19 évesek	1,7	3,3	5,0	22,5	15,8	15,8	4,2	22,5	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	7,5	0,9	100,0	120
20-24 évesek	4,1	5,2	12,4	12,4	8,2	10,3	5,2	20,8	3,1	0,0	0,0	2,1	0,0	15,5	0,7	100,0	97
25-29 évesek	1,2	7,5	7,5	13,8	13,8	11,3	3,7	13,8	0,0	1,2	1,2	0,0	0,0	25,0	0,0	100,0	80
30-34 évesek	3,0	7,5	4,5	4,5	11,9	10,4	10,4	6,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	40,3	1,5	100,0	67
35-39 évesek	0,0	4,9	9,9	12,3	6,2	11,1	1,2	6,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	48,1	0,1	100,0	81
40-44 évesek	0,0	4,5	4,5	13,4	1,5	14,9	1,5	10,4	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	46,3	1,5	100,0	67
45-49 évesek	3,8	1,9	5,7	13,2	5,7	17,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	0,0	0,0	50,8	0,0	100,0	53
50-54 évesek	0,0	0,0	0,0	30,3	9,1	9,1	0,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	48,5	0,0	100,0	33
55-59 évesek	4,8	0,0	9,5	0,0	2,4	9,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	73,8	0,0	100,0	42
60-64 évesek	3,0	0,0	15,2	9,1	3,0	3,0	0,0	0,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	63,7	0,0	100,0	33
65-69 évesek	0,0	0,0	0,0	5,3	5,3	21,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	68,3	0,0	100,0	19
70- évesek	3,6	3,6	3,6	7,1	0,0	10,7	0,0	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	64,3	3,5	100,0	28
összesen	2,1	4,0	7,1	13,2	8,5	12,2	3,1	10,6	0,7	0,1	0,4	0,3	0,0	37,1	0,6	100,0	720

279. tábla

**A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint
Alföld**

	1	2	3	4 általános iskola	5	6	7	8	1–2 középiskola	3–4	érett- ségi	egye- tem	dip- loma	nem járt	nem ért.	öss- zesen	eset- szám
15-19 évesek	3,6	2,7	8,1	9,0	15,3	17,1	8,1	29,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	1,0	100,0	111
20-24 évesek	3,2	2,2	12,9	17,2	11,8	11,8	6,5	20,4	3,2	1,1	3,2	0,0	0,0	6,5	0,0	100,0	93
25-29 évesek	1,9	9,3	14,8	13,0	9,3	9,3	3,7	16,7	3,7	0,0	1,9	1,9	0,0	11,1	3,4	100,0	54
30-34 évesek	0,0	7,5	7,5	11,3	1,9	18,9	5,7	13,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	32,1	1,9	100,0	53
35-39 évesek	2,9	7,1	8,6	10,0	2,9	2,9	0,0	5,7	0,0	1,4	0,0	0,0	0,0	58,5	0,0	100,0	70
40-44 évesek	3,8	3,8	1,9	19,2	3,8	15,4	1,9	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	46,2	0,2	100,0	52
45-49 évesek	1,9	5,6	11,1	16,7	1,9	5,6	0,0	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	55,3	0,0	100,0	54
50-54 évesek	0,0	4,2	12,5	8,3	4,2	25,0	0,0	0,0	4,2	0,0	0,0	0,0	0,0	41,6	0,0	100,0	24
55-59 évesek	0,0	4,8	4,8	19,0	19,0	4,8	0,0	4,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	38,1	4,7	100,0	21
60-64 évesek	0,0	3,6	10,7	0,0	0,0	7,1	0,0	7,1	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	67,9	0,0	100,0	28
65-69 évesek	0,0	0,0	7,7	7,7	0,0	7,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	76,9	0,0	100,0	13
70- évesek	3,2	3,2	3,2	12,9	3,2	9,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	58,1	6,5	100,0	31
összesen	2,3	4,6	9,1	12,6	7,5	11,8	3,5	12,9	1,2	0,3	0,7	0,2	0,0	32,3	1,0	100,0	604

A felnőtt cigány népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint
Keleti régió

	1	2	3	4	5	6	7	8	1-2	3-4	érett- ségi	egye- tem	dip- loma	nem járt iskolába	nem ért.	öss- zesen	eset- száma
				általános iskola					középiskola								
15-19 évesek	0,0	2,7	4,5	14,5	19,1	15,5	6,4	20,9	2,7	1,8	0,0	0,0	0,0	10,9	1,0	100,0	110
20-24 évesek	0,9	1,7	8,5	15,4	17,1	12,0	2,6	14,5	0,9	0,9	2,6	0,0	0,0	21,4	1,5	100,0	117
25-29 évesek	1,4	13,0	7,2	10,1	13,0	5,8	0,0	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	46,4	1,7	100,0	69
30-34 évesek	2,7	8,0	6,7	9,3	5,3	10,7	1,3	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	49,3	2,7	100,0	75
35-39 évesek	2,0	4,0	8,1	4,0	2,0	2,0	0,0	2,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	71,7	3,2	100,0	99
40-44 évesek	0,0	6,5	15,6	6,5	0,0	6,5	0,0	2,6	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	59,7	1,3	100,0	77
45-49 évesek	1,8	1,8	12,3	8,8	3,5	7,0	0,0	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	63,0	0,0	100,0	57
50-54 évesek	0,0	2,5	7,5	12,5	0,0	10,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	65,0	2,5	100,0	40
55-59 évesek	0,0	10,3	10,3	6,9	3,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	65,0	3,6	100,0	29
60-64 évesek	2,8	2,8	5,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	88,8	0,0	100,0	36
65-69 évesek	0,0	0,0	5,0	5,0	0,0	5,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	85,0	0,0	100,0	20
70- évesek	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	95,0	4,0	100,0	20
összesen	1,1	4,7	8,1	9,3	8,0	7,9	1,5	6,4	0,8	0,5	0,4	0,0	0,0	49,7	1,6	100,0	749

Munkaképes férfiak átlagos száma lakásonként

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
Budapest	1,06	1,57	0,0	1,17
vidéki városok	1,21	1,27	0,71	1,20
községek	1,21	1,36	1,07	1,22
összesen	1,19	1,37	1,04	1,21

Munkaképes nők átlagos száma lakásonként

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
Budapest	1,22	1,24	0,0	1,22
vidéki városok	1,39	1,54	0,86	1,39
községek	1,29	1,34	1,26	1,29
összesen	1,30	1,35	1,23	1,30

Munkaképtelenek száma lakásonként

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
Budapest	0,13	0,10	0,0	0,12
vidéki városok	0,15	0,19	0,0	0,15
községek	0,21	0,17	0,15	0,20
összesen	0,19	0,17	0,14	0,18

**A munkaképes korú cigány férfiak megoszlása gazdasági aktivitás szerint
Községek**

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
állandó munkaviszony	77,2	66,8	71,9	74,4
ideiglenes munkaviszony	4,4	8,4	12,5	5,9
önálló, segítőcsalád tagjaik és alkalmi munkából élők	3,8	3,9	–	3,5
munkaképtelenek	8,5	6,2	6,9	7,6
egyéb eltartottak	6,1	14,7	8,7	8,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Országos

állandó munkaviszony	74,8	65,9	73,2	74,9
ideiglenes munkaviszony	4,6	7,5	11,9	5,7
önálló, segítő családtagjaik és alkalmi munkából élők	4,0	8,0	–	4,6
munkaképtelenek	7,6	6,3	6,4	7,3
egyéb eltartottak	9,0	12,3	8,5	7,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	1.032	303	104	1.452

**A munkaképes nők százalékos megoszlása munkaviszonyuk szerint
Budapest**

	állandó munkaviszony	időleges	munka- képtelen	nincs munka- viszony	összesen
magyar	69,6	0,0	5,7	24,7	100,0
oláh	26,0	0,0	4,0	70,0	100,0
összesen	61,2	0,0	5,1	33,7	100,0

287. tábla

Vidéki városok

magyar	35,0	2,8	5,9	56,3	100,0
oláh	23,3	4,7	7,3	64,7	100,0
összesen	33,1	3,4	4,1	59,4	100,0

288. tábla

Községek

magyar	22,0	5,1	8,5	64,4	100,0
oláh	15,6	7,1	6,2	71,1	100,0
román	16,9	6,8	6,9	69,4	100,0
összesen	20,2	5,6	7,6	66,6	100,0

289. tábla

Összesen

magyar	28,5	4,3	7,6	59,6	100,0
oláh	18,0	6,1	6,3	69,6	100,0
román	17,7	6,5	6,4	69,4	100,0
összesen	25,5	4,8	7,3	62,4	100,0

**A családfelek százalékos megoszlása a foglalkozás minősége szerint
Községek**

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
szellemi	1,5	1,2	–	1,3
szakmunkás	9,9	0,6	1,1	7,0
betanított munkás	8,6	8,1	10,1	8,6
bedolgozó	0,5	–	–	0,4
segédmunkás	60,4	65,7	32,6	58,6
mezőgazdasági fizikai	11,4	13,1	50,6	16,0
napszámos	2,4	5,0	4,5	3,1
önálló, segítő családtag, alkalmi munkás	5,3	6,3	1,1	5,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

291. tábla

Országos

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
szellemi	1,4	1,0	–	1,2
szakmunkás	14,9	2,4	1,0	11,1
betanított munkás	10,8	7,7	11,3	10,2
bedolgozó	0,5	–	–	0,4
segédmunkás	55,4	63,1	35,1	55,2
mezőgazdasági fizikai	8,8	10,5	47,5	12,7
napszámos	2,5	3,8	4,1	2,9
önálló, segítő családtag, alkalmi munkás	5,7	11,5	1,0	6,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

**A munkaképes korú cigány férfiak megoszlása gazdasági aktivitás szerint
Budapest**

	magyar	oláh cigányok	összesen
állandó munkaviszony	86,4	63,7	80,2
ideiglenes munkaviszony	6,8	3,0	5,8
önállóak, segítő családtagjaik és alkalmi munkából élők	—	20,6	7,4
munkaképtelenek	5,7	4,0	5,1
egyéb eltartottak	1,1	8,7	1,5
összesen	100,0	100,0	100,0

Vidéki városok

állandó munkaviszony	74,9	61,8	74,5
ideiglenes munkaviszony	4,3	5,9	4,4
önállóak, segítő családtagjaik és alkalmi munkából élők	6,2	20,1	7,5
munkaképtelenek	6,9	7,3	5,9
egyéb eltartottak	7,7	4,9	7,7
összesen	100,0	100,0	100,0

Az egyes régiók cigány férfiainak százalékos megoszlása munkaviszonyuk szerint

	Budapesti	Dunántúl	Észak	Alföld	Kelet
állandó munkaviszony	79,9	77,1	82,6	71,3	64,1
ideiglenes munkaviszony	5,3	7,1	3,6	6,0	6,3
önállóak, segítő családtagjaik és alkalmi munkából élők	4,8	4,7	4,6	4,5	4,4
munkaképtelenek	4,5	6,8	5,4	8,0	10,0
egyéb eltartottak	5,5	4,3	3,8	10,2	15,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az egyes régiók cigány nőinek százalékos megoszlása munkaviszonyuk szerint

	Budapest	Dunántúl	Észak	Alföld	Kelet
állandó munkaviszony	50,2	19,9	25,4	25,5	10,4
ideiglenes munkaviszony	2,8	4,2	5,4	5,1	6,5
munkaképtelenek	4,5	6,8	5,4	8,0	10,0
egyéb eltartottak	42,5	69,1	63,8	61,4	73,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A családfők százalékos megoszlása a foglalkozás minősége szerint
Budapest

	magyar	oláh cigányok	összesen
szellemi	3,4	—	2,7
szakmunkás	30,7	4,3	25,2
betanított munkás	19,3	8,7	17,1
bedolgozó	1,2	—	0,9
segédmunkás	40,9	56,6	44,2
mezőgazdasági fizikai	—	—	—
önálló, segítő családtag, alkalmi munkás	4,5	30,4	9,9
napszámos	—	—	—
összesen	100,0	100,0	100,0

Vidéki városok

szellemi	—	—	—
szakmunkás	25,4	11,5	21,5
betanított munkás	14,3	3,9	12,9
bedolgozó	—	—	—
segédmunkás	43,6	53,8	46,6
mezőgazdasági fizikai	4,0	3,9	4,9
napszámos	4,8	—	3,7
önálló, segítő családtag, alkalmi munkás	7,9	26,9	10,4
összesen	100,0	100,0	100,0

**A családfők százalékos megoszlása a foglalkozás minősége szerint
Budapest iparvidék**

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
szellemi	2,8	2,1	—	2,6
szakmunkás	19,8	4,2	—	16,1
betanított munkás	14,7	12,5	—	14,8
bedolgozó	0,6	—	—	0,4
segédmunkás	58,1	62,4	—	58,7
mezőgazdasági fizikai	1,1	2,1	—	1,7
napszámos	0,6	2,1	—	0,9
önálló, segítő családtag, alkalmi munkás	2,3	14,6	—	4,8
összesen	100,0	100,0	—	100,0

299. tábla

Dunántúl

szellemi	0,9	—	—	0,4
szakmunkás	14,9	—	—	6,9
betanított munkás	14,0	4,3	10,5	10,9
bedolgozó	—	—	—	—
segédmunkás	48,3	54,4	36,0	45,4
mezőgazdasági fizikai	12,3	26,1	48,8	27,5
napszámos	2,6	4,3	4,7	3,6
önálló, segítő családtag, alkalmi munkás	7,0	10,9	—	5,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

**A családfelek százalékos megoszlása a foglalkozás minősége szerint
Északi régió**

	magyar	oláh cigányok	román	összesen
szellemi	0,6	0,0	0,0	0,5
szakmunkás	18,7	4,5	0,0	15,8
betanított munkás	11,9	13,6	0,0	12,2
bedolgozó	0,0	0,0	0,0	0,0
segédmunkás	52,9	50,1	0,0	52,5
mezőgazdasági fizikai	5,1	2,3	0,0	4,5
napszámos	5,1	4,5	0,0	5,0
önálló, segítő családtag, alkalmi munkás	5,7	25,0	0,0	9,5
összesen	100,0	100,0	0,0	100,0

Alföldi régió

szellemi	0,8	3,2	0,0	1,2
szakmunkás	15,8	3,2	16,7	13,4
betanított munkás	8,3	3,2	0,0	7,0
bedolgozó	0,0	0,0	0,0	0,0
segédmunkás	53,3	83,9	16,7	57,5
mezőgazdasági fizikai	13,5	6,5	49,9	14,0
napszámos	2,3	0,0	0,0	1,7
önálló, segítő családtag, alkalmi munkás	6,0	0,0	16,7	5,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0